

T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

İDEAL DEMOKRASİ ARAYIŞINDA
YENİ BİR YOL: HABERMAS'IN
MÜZAKERECİ DEMOKRASİ MODELİ
DOKTORA TEZİ

Danışman **Hazırlayan**
Prof. Dr. HÜSEYİN SUBHİ ERDEM ŞABAN ARSLAN

MALATYA – 2026

**T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

**İDEAL DEMOKRASİ ARAYIŞINDA YENİ BİR YOL:
HABERMAS'IN MÜZAKERECİ DEMOKRASİ MODELİ**

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
ŞABAN ARSLAN**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. HÜSEYİN SUBHİ ERDEM**

MALATYA – 2026

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Hüseyin Subhi Erdem'in danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım *İdeal Demokrasi Arayışında Yeni Bir Yol: Habermas'ın Müzakereci Demokrasi Modeli* başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve ahlak ilkelerine uyarak tarafımca yapıldığını onaylarım.

Şaban ARSLAN

ÖNSÖZ

Bu tez, modern demokrasinin yapısal olarak karşı karşıya bulunduğu temsil ve meşruiyet krizini, Jürgen Habermas'ın müzakereci demokrasi yaklaşımı ekseninde felsefi bir sorgulama konusu haline getirmeyi amaçlamaktadır. Günümüz demokratik rejimlerinde siyasal katılımın daralması, temsiliyet mekanizmalarının zayıflaması ve demokrasinin giderek yönetsel bir teknik hâline gelmesi, demokrasinin sadece prosedürel bir yönetim biçiminden ibaret olmadığını, bunun yanı sıra normatif bir ideal olarak da yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda çalışma, liberal ve cumhuriyetçi demokrasi anlayışlarının içsel sınırlarını ve gerilimlerini tartışmaya açarak, Habermas'ın bu iki gelenek arasında kamusal akla dayandırarak konumlandığı “üçüncü yol” önerisinin teorik ve pratik imkânlarını, ahlak ve dil felsefesi bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Tezin ana problemi, “İdeal demokrasi arayışında Habermas'ın müzakereci demokrasi yaklaşımı, günümüzün temsil ve katılım krizine anlamlı bir çözüm sunabilir mi?” sorusunda somutlaşmaktadır. Çalışmada, iletişimsel eylem kuramına dayanan bu yaklaşımın, gerek içsel sınırlılıkları gerekse kendisine yöneltile eleştiriler ışığında yeniden değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu değerlendirme sürecinde, özellikle yerel düzeyde geliştirilen katılımcı demokratik pratiklerden ve dijital kamusal alanların sunduğu yeni imkânlardan hareketle, müzakereci demokrasinin demokratik meşruiyetin yeniden inşası bakımından belirli bir potansiyel taşıdığı savunulmaktadır. Bununla birlikte bu potansiyelin, tarihsel, toplumsal ve teknolojik bağlamlardan bağımsız, soyut bir normatif ideal olarak değil; sürekli eleştirel bir yeniden düşünme süreci içerisinde anlam kazandığı ileri sürülmektedir. Bu yönüyle tez, çağdaş demokrasi teorisinin normatif temellerini ve yapısal varsayımlarını felsefi bir perspektiften yeniden tartışmaya açmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, akademik yönlendirmeleri, eleştirel katkıları ve teşvik edici yaklaşımıyla bana yol gösteren danışmanım Prof. Dr. Hüseyin Subhi Erdem'e en içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, tez süreci boyunca görüşleriyle katkıda bulunan değerli jüri üyelerine ve bu süreçte manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkür ederim.

ÖZET

DOKTORA

İDEAL DEMOKRASİ ARAYIŞINDA YENİ BİR YOL: HABERMAS'IN MÜZAKERECİ DEMOKRASİ MODELİ

Şaban ARSLAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin Subhi ERDEM

2026, Sayfa: 216+xi

İyi ve adil bir siyasal düzen arayışı, siyaset felsefesinin ve toplumsal düşüncenin temel problematiklerinden biri olarak varlığını sürdürmüştür. Tarihsel süreç içerisinde demokrasi, gerek bir yönetim biçimi gerekse de normatif bir ideal olarak ayrıcalıklı bir konum edinmiş; özellikle liberal ve müzakereci demokrasi modelleri, modern siyasal düzenin meşruiyetini temellendirme iddiasıyla öne çıkmıştır. Bu çalışma, çağdaş demokrasinin yapısal olarak karşı karşıya bulunduğu meşruiyet krizini, Jürgen Habermas'ın müzakereci demokrasi kuramı çerçevesinde felsefi bir inceleme konusu haline getirmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, öncelikle neden bütün yönetim biçimleri arasında demokrasinin tercih edildiğini ayırt edici yönleri ve gerekçeleriyle tartışmaya açmaktadır. Ardından demokrasi kavramının tarihsel gelişimi ve başlıca demokrasi kuramları ele alınmakta; liberal demokrasinin temelleri ve güncel krizleri tartışılmaktadır. Daha sonra, Habermas'ın ileri sürmüş olduğu müzakereci demokrasinin kuramsal dayanakları, normatif varsayımları ve siyasal katılıma ilişkin sunduğu model, onun kuramının ortaya çıkmasında etkili olan temel unsurlarla birlikte (Frankfurt Okulu, Aydınlanma, etkilendiği düşünürler gibi), etik ve dil felsefesi bağlamında ayrıntılı biçimde incelenmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise müzakereci demokrasinin pratik olarak uygulanabilirliği, yerel katılım pratikleri ve dijital kamusal alanların sunduğu imkânlar bağlamında değerlendirilmekte ve kuramın eksik yönlerinin giderilmesi yönünde önerileri ele alarak tartışmaya açmaktadır. Çalışmanın temel savı, müzakereci demokrasi yaklaşımının demokratik meşruiyetin yeniden inşası açısından önemli bir teorik potansiyel taşıdığı yönündedir. Ancak bu potansiyelin, sadece soyut ve bağlamdan bağımsız bir biçimde normatif ideal olarak değil, sürekli eleştirel değerlendirme ve tarihsel-toplumsal koşullara duyarlı uyarlamalar yoluyla anlam kazandığı yönündedir. Bu

yönüyle tez, çağdaş demokrasi teorisine normatif ve eleştirel bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Meşruiyet Krizi, Müzakereci Demokrasi, İletişimsel Eylem Kuramı, Kamusal Alan.

ABSTRACT

PH. D. DISSERTATION

A NEW PATH IN THE SEARCH FOR IDEAL DEMOCRACY: HABERMAS’S MODEL OF DELIBERATIVE DEMOCRACY

Şaban ARSLAN

Advisor: Prof. Dr. Hüseyin Subhi ERDEM

2026, pp. 216+xi

The search for a good and just political order has persisted as one of the fundamental problematics of political philosophy and social thought. In the course of historical development, democracy has acquired a privileged position both as a form of government and as a normative ideal; in particular, liberal and deliberative models of democracy have come to the fore with the claim of grounding the legitimacy of the modern political order. This study addresses the structural legitimacy crisis confronting contemporary democracy as a subject of philosophical inquiry within the framework of Jürgen Habermas’s theory of deliberative democracy. In this respect, the study first brings into discussion why democracy has been preferred among all forms of government, examining its distinguishing features and underlying justifications. It then examines the historical development of the concept of democracy and the major theories of democracy, followed by a discussion of the foundations and contemporary crises of liberal democracy. Subsequently, the theoretical foundations, normative assumptions, and model of political participation proposed by Habermas’s theory of deliberative democracy are examined in detail within the context of ethics and the philosophy of language, together with the key influences that contributed to the emergence of this theory, such as the Frankfurt School, the Enlightenment, and the thinkers who influenced Habermas. In the final part of the study, the practical applicability of deliberative democracy is evaluated in relation to local participation practices and the opportunities offered by digital public spheres, and proposals aimed at addressing the deficiencies of the theory are also discussed. The central argument of the study is that the deliberative democracy approach possesses a significant theoretical potential for the reconstruction of democratic legitimacy. However, this potential gains meaning not merely as an abstract and context-independent normative

ideal, but through continuous critical evaluation and adaptations sensitive to historical and social conditions. In this respect, the thesis aims to make a normative and critical contribution to contemporary democratic theory.

Keywords: Democracy, Legitimacy Crisis, Deliberative Democracy, Theory of Communicative Action, Public Sphere.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: DEMOKRASİ.....	6
1. 1. Demokrasinin Tanımı/ Nedir, Ne Değildir?	7
1. 2. Neden Demokrasi?	17
1. 3. Demokrasi Türleri ve Kuramları	20
2. BÖLÜM: SİYASAL DÖNÜŞÜMÜN VE GELİŞİMİN SONUCU OLARAK LİBERAL DEMOKRASİ	29
2. 1. Liberalizm ve Demokrasi İlişkisi	31
2. 2. Liberal Demokrasinin Temel İlkeleri	40
2. 2. 1. Bireysel Özgürlük	45
2. 2. 2. Siyasal Eşitlik	50
2. 2. 3. Siyasal Temsil	56
2. 3. Liberal Demokrasiye Yöneltilen Eleştiriler ve Liberal Demokrasi Krizi ...	61
2. 3. 1. Meşruiyet Krizi: Temsil Problemi ve Politik Soğuma.....	64
2. 4. Krizlere Çözüm Arayışı veya Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesi İstemi	77
2. 4. 1. Radikal Demokrasi Anlayışları ve Müzakereci Yaklaşımlar	79

3. BÖLÜM: HABERMAS'IN MÜZAKERECİ DEMOKRASİ MODELİ	84
3. 1. Müzakereci Demokrasinin Temel İlkeleri	96
3. 1. 1. Politik Katılım	107
3. 1. 2. İletişimsel Eylem.....	117
3. 1. 3. İletişim/Söylem Etiği ve İdeal Konuşma Durumu.....	126
3. 2. Müzakereci Demokrasinin Politik Önemi	135
3. 2. 1. Neden Müzakereci Demokrasi Modeli?	138
3. 3. Müzakereci Demokrasiye Yöneltilen Eleştiriler.....	142
3. 3. 1. Uygulama Sorunları ve Çözüm Arayışları.....	150
 4. BÖLÜM: MÜZAKERECİ UYGULAMALAR VE HABERMAS'IN	
MÜZAKERECİ DEMOKRASİ MODELİNİN	
GERÇEKLEŞTİRİLEBİLME İMKANI	166
4. 1. Uygulama Alanları	167
4. 1. 1. Yerel Denemeler: Porto Alegre, Montreal, Boston ve Diğer	
Örnekler	170
4. 2. Teknolojik Gelişmeler ve Sanal Dünya	175
4. 2. 1. E-demokrasi ve Tele-demokrasi.....	178
4. 2. 1. 1. Tv Forum Programları ve Demokratik Kamusal Alan.....	186
4. 3. Avantajlar, Dezavantajlar ve Olası Sorunlar	192
 SONUÇ	201
KAYNAKÇA	207

KISALTMALAR DİZİNİ

bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

Bilimsel düşünce tarihinin önemli kırılma noktalarından biri, görünürde birbirinden farklı görünen kuramsal yaklaşımlar arasında bütünlük sağlayabilecek yapısal ilişkilerin keşfedilmesi olmuştur. Modern fizikte son yıllarda kaydedilen ilerlemeler, çeşitli teoriler arasındaki uyumluluk ve ikililik ilişkileri üzerinden evrensel bir kuramın varlığına dair güçlü göstergeler sunmaktadır. Stephen Hawking'in¹ bu bağlamdaki değerlendirmeleri, fiziksel gerçekliğin farklı kuramsal çerçevelerde farklı şekillerde yansıtılabileceğini ve tüm olguları açıklayacak tekil bir denklemin yerine, çoklu temsillere dayalı bir kuramsal bütünlüğün daha gerçekçi bir yol olabileceğini gündeme getirmiştir. Bu yaklaşım, doğa bilimlerinde kuramsal açıklamanın sabitliği yerine bağlamsallığını ve çoğulculuğunu ön plana çıkaran yeni bir düşünsel dönüşümün işaretidir.

Felsefe ve toplum bilimlerinde de benzer bir yönelimin izlerine rastlanmak mümkündür. Nitekim felsefe ve sosyolojiyle ilgili sorular, disiplinler sınırları içinde kalmayıp, dünyayı anlamlandırma çabasının bir parçası olarak ele alındığında anlam kazanmaktadır. Bu durum, felsefe ve sosyoloji verilerini aşan bir metateorik yaklaşımı gerekli kılar. Frankfurt Okulu'nun eleştirel teorisi ve Habermas'ın çalışmaları, bu doğrultuda önemli açılımlar sunar. Özellikle Habermas'ın özgürleşimi amaçlayan toplumsal teori inşası, bilimin değerden bağımsızlaştığı bir çağda, felsefe ile sosyolojiyi bütünlüklü düşünmenin zorunluluğuna işaret eder.

Günümüz dünyasında yönetsel pratiklerin, siyasal alanı biçimlendirmekle kalmayıp aynı zamanda bireysel yaşamı ve toplumsal ilişkileri de şekillendiren bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, adalet, eşitlik, özgürlük ve demokrasi gibi temel siyasal kavramların yalnızca içeriksel anlamlarını değil, taşıdıkları normatif gücü de aşındırmaktadır. Nitekim bu kavramlar, çağdaş yönetim biçimlerinde giderek daha fazla biçimde, toplumsal meşruiyet üretmenin birer aracı haline gelmekte ve hatta zaman zaman anti-demokratik uygulamaların üstünü örten söylemsel kılıflar olarak işlev görmektedir. Kendisini demokratik olarak tanımlayan modern toplumlar ve onların bürokratik aygıtları, çoğu zaman demokrasiyi kamusal rızayı tahkim eden bir araç düzeyine indirgemektedir. Böylece siyasal alanın katılımcılıktan ziyade yönetişimsel denetim altında tutulduğu yeni bir normallik inşa edilmektedir. Bu bağlamda demokrasi,

¹ (Bkz. Hawking, S., (2015), Zamanın Kısa Tarihi, çev. Barış Gönülse, Alfa Yayıncılık, İstanbul, s. 8.)

özel bir amaç olmaktan çıkarak, yönetsel rasyonaliteye içkin bir teknik haline gelme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla demokrasi gittikçe derinleşen bir krizin içerisine sürüklenmiş bulunmaktadır. Bu krizin temelinde yer alan olgular, genellikle “meşruiyet krizi” başlığı altında toplanmakta ve özellikle liberal demokrasi biçimine, daha genel düzeyde ise demokrasinin kendisine yönelik köklü eleştirileri gündeme getirmektedir. Yani siyasal katılımın daralması, temsiliyetin işlevsizleşmesi ve yurttaşların edilgenleştirilmesi gibi sorunlar, demokratik yapının dayandığı temel ilkeleri tartışmaya açmaktadır. Bu durum karşısında, düşünsel ve kuramsal alanda iki yönelim öne çıkmaktadır. Birinci yönelimde yer alan bazı düşünürler, mevcut demokrasi teorilerinin yetersizliğini gerekçe göstererek, demokrasinin ötesinde yeni siyasal modeller geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Diğer tarafta ise, demokrasiyi tamamen terk etmek yerine, mevcut krizlere cevap arayarak onu yeniden kurma ve derinleştirme çabası içerisinde olan bir yaklaşım bulunmaktadır. İkinci yönelim doğrultusunda sergilenen yaklaşım, daha çok deliberative (müzakereci) demokrasi kuramları çerçevesinde, katılımın, kamusal aklın ve iletişimsel rasyonalitenin yeniden tesisi yoluyla demokratik meşruiyetin yeniden inşa edilebileceğini öne sürerek demokrasi teorisi içerisinde kendisine önemli ölçüde taraftar bulmaktadır.

Özellikle demokratik kuramlar alanında, katı ve tek yönlü modeller yerine çoğulcu, kapsayıcı ve bağlamsal yorumlara dayanan yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Çünkü diğer yaklaşımlar, demokrasinin yalnızca prosedürel bir yapıya indirgenmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla hem liberal bireycilik hem de cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı, modern demokrasinin karmaşık yapısını tek başına açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu çerçevede, Jürgen Habermas’ın geliştirmiş olduğu müzakereci demokrasi anlayışı, liberal bireycilikle cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı arasında kurduğu sentezsel ilişkiyle dikkat çekmektedir. Habermas’ın önerdiği bu “üçüncü yol”, yalnızca demokrasi kuramında yeni açılımlar sunmakla kalmamakta, aynı zamanda mevcut demokratik modellerin sınırlarını aşarak daha katılımcı, daha kapsayıcı ve daha meşru bir siyasal yapının inşasına zemin hazırlamaktadır.

Habermas, demokrasi ve siyasal müzakere sorununu ele alırken, liberal ve cumhuriyetçi demokrasi modellerinden ayrılan özgün bir usulcü yaklaşım geliştirir. Bu yaklaşım, öncelikle söz konusu iki paradigmanın normatif ve kurumsal varsayımlarını karşıtıllıklarıyla birlikte görünür kılmayı amaçlar. O, liberal modelin bireysel haklar ve

prosedürel meşruiyet vurgusunu; cumhuriyetçi geleneğin ise ortak iyi ve siyasal erdem etrafında şekillenen normatif yoğunluğunu çözümleyerek ele alır. Özellikle cumhuriyetçi yaklaşımın siyasal topluluğa yüklediği aşırı etik içerik, Habermas’a göre modern çoğulcu toplumların toplumsal gerçekliğiyle bağdaşmakta güçlük çekmektedir (Habermas, 1999: 37). Bu nedenle Habermas, etik birlik varsayımına dayanmayan, meşruiyeti iletişimsel süreçler ve usuller üzerinden temellendiren alternatif bir demokrasi anlayışı geliştirmeyi hedefler. Bu doğrultuda geliştirdiği anlayış, siyasal katılımın meşruiyetini, tarafsız ve herkesin eşit söz hakkına sahip olduğu kamusal müzakere süreçlerine dayandırır. Kısacası Habermas’ın müzakereci demokrasi anlayışı, farklılıkların diyalog yoluyla temsil bulabildiği, yoğun bir etik uzlaşıdan ziyade, eleştiriye açık ve akılcı iletişim temelli mutabakata odaklanan siyasal bir tahayyülü gündeme getirir.

Bu çalışmanın temel amacı, Habermas’ın söz konusu kuramsal yaklaşımını merkeze alarak, çağdaş demokrasinin karşı karşıya olduğu meşruiyet sorunlarını ve katılım eksikliklerini analiz etmek ve liberal-cumhuriyetçi gelenek arasında ‘üçüncü bir yol’ olarak önerilen yaklaşımın potansiyelini tartışmaktır. Bu doğrultuda, çağdaş dünyada giderek belirginleşen temsil krizinin ve halkın siyasal süreçlerden uzaklaşmasının, liberal demokrasinin meşruiyetini ciddi biçimde sorgulanır hâle getirdiği bir bağlamdan hareket edecektir. Liberal demokratik modellerin hem yönetsel işleyişe hem de kamusal meşruiyete dair beklentilere karşılık verememesi, demokrasinin yalnızca bir yönetim biçimi olarak değil, aynı zamanda normatif bir tahayyül olarak yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla burada, liberal demokrasinin sınırlarına teorik bir alternatif sunan müzakereci demokrasi kuramının, kavramsal temelleri, tarihsel gelişimi ve uygulanabilirlik düzlemleri üzerinden analitik biçimde incelenmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca araştırma, karşılaştırmalı yöntemle liberal ve cumhuriyetçi demokrasi anlayışları değerlendirilecek; Habermas’ın geliştirdiği müzakereci demokrasi modeli bu teorik zeminler ışığında konumlandırılmaya çalışılacaktır. Çalışmanın temel problematiği, "Habermas’ın müzakereci demokrasi yaklaşımı, günümüzün temsil ve katılım krizine anlamlı bir çözüm sunabilir mi?" sorusunda somutlaşmaktadır. Bu bağlamda ileri sürülen temel sav, iletişimsel eylem kuramına dayanan bu yaklaşımın, demokratik meşruiyeti yeniden kurabilecek potansiyele sahip olduğu ve liberal demokrasinin yapısal kısıtlarını aşarak daha kapsayıcı, katılımcı ve eleştirel bir siyasal alanın inşasına imkân tanıyabileceğidir. Bu tez, söz konusu modelin kuramsal düzlemde sınırlı kalmayıp,

günümüzün siyasal gerçeklikleri bağlamında –özellikle teknolojik gelişmelerin sunduğu yeni kamusal iletişim alanları ve uygulama olanakları ışığında– yeniden değerlendirilmesini hedeflemektedir. Böylece araştırmanın, çağdaş demokratik teorinin normatif ve yapısal olarak yeniden inşa edilmesine katkı sunması beklenmektedir.

Bu doğrultuda, tezin birinci bölümünde öncelikle, demokrasi kavramının tarihsel gelişim çizgisi ele alınacaktır. Antik Yunan’daki ilk örneklerinden başlayarak, siyasal ve toplumsal dönüşümler bağlamında geçirdiği evrimsel süreç irdelenecek; bu süreçte yaşanan kırılma ve dönüşümler üzerinden demokrasiye dair anlayışların zaman içindeki değişimi değerlendirilecektir. Çünkü Habermas’ın kamusal akıl ve katılımcı siyaset fikri, belli yönleriyle Antik Yunan’daki doğrudan katılıma dayalı demokratik modele atıf taşımaktadır. Bu bağlamda, farklı dönemlerde demokrasinin nasıl tanımlandığı ve nasıl bir siyasal pratik olarak konumlandığı açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır. Ardından “Neden demokrasi?” sorusu çerçevesinde, bu yönetim biçiminin tarihsel ve normatif meşruiyetine ilişkin argümanlar tartışmaya açılacaktır. Bölümün ilerleyen kısmında ise demokrasi türleri ve kuramları kuramsal açıdan ele alınacak; bu çerçevede alternatif demokrasi kuramlarına genel hatlarıyla değinilecek ve bunlar içerisinde özellikle liberal demokrasi ile müzakereci demokrasi modellerini ön plana çıkaran sebepler karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirilecektir.

Tezin ikinci bölümde, modern siyasal düşüncenin başat akımlarından biri olarak kabul edilen liberalizmin demokrasiyle kurduğu teorik ilişki mercek altına alınacaktır. Bu çerçevede, liberal demokrasinin tarihsel çıkışı, temel ilkeleri olan bireysel özgürlük, siyasal eşitlik ve siyasal temsil ile modelin kurucu kabulleri detaylandırılacak; haklar ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeler etrafında da şekillenen liberal demokrasi anlayışının siyasal örgütlenmeye dair önerileri ortaya konacaktır. Ardından, günümüzde liberal demokrasinin karşılaştığı temsil krizi, toplumsal katılımın zayıflaması ve siyasal meşruiyetin aşınması gibi sorun alanları değerlendirilecektir. Bu değerlendirme, özellikle müzakereci demokrasi kuramı çerçevesinden yükselen eleştirel yaklaşımlar üzerinden yapılacak; liberal modelin sınırlarının yeniden düşünülmesini mümkün kılan radikal ve alternatif öneriler tartışılacaktır. Son olarak, söz konusu eleştirilerin bir uzantısı olarak geliştirilen radikal demokrasi ve müzakereci demokrasi yaklaşımları, hem teorik hem de normatif düzeyde analiz edilecektir.

Bu çalışmanın üçüncü bölümünde, liberal demokrasinin yapısal sınırlılıkları ve temsil krizine karşı bir yanıt olarak ortaya konan, Jürgen Habermas'ın iletişimsel eylem kuramına dayalı müzakereci demokrasi yaklaşımı kuramsal temelleriyle ele alınacaktır. Bu çerçevede, modelin dayandığı politik katılım anlayışı, iletişimsel eylem, söylem etiği ve ideal konuşma durumu gibi kuramsal bileşenler ayrıntılı biçimde incelenecektir. Müzakereci demokrasinin Aydınlanma düşüncesiyle ilişkisi ve Habermas'ın Frankfurt Okulu düşünürlerinden farklı olarak sergilemiş olduğu yaklaşımı, kamusal aklın işlevi ve katılımcı meşruiyet ilkesi bağlamında, demokrasi kuramına sunduğu özgün katkılar açıklanmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte, çağdaş toplumlarda demokrasinin işleyişine dair bu modelin öne sürdüğü normatif ve pratik ilkeler; sivil toplumun rolü ve sivil itaatsizlik gibi yeni tartışma alanları üzerinden değerlendirilecektir. Bu doğrultuda, müzakereci modelin günümüz toplumsal ve siyasal bağlamında neden artan bir ilgi gördüğü sorusu çok yönlü olarak analiz edilecek, devamında ise modele yöneltilen kuramsal eleştiriler ve uygulama düzeyinde karşılaşılan güçlükler kapsamlı biçimde tartışmaya açılacaktır. Ayrıca, bu zorluklara karşı önerilen alternatif yaklaşımlara da yer verilerek, modelin olanakları ve sınırlılıkları bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Tezin dördüncü ve son bölümünde, müzakereci demokrasinin pratikte uygulanabilirliğine ve bu modelin çağdaş siyasal bağlamda nasıl işlerlik kazanabileceğine veya işlerlik kazanabilmesine imkan sağlayabilecek olanaklara odaklanılacaktır. Bu çerçevede, müzakereci demokrasinin çeşitli yerel düzeylerdeki uygulama örnekleri analiz edilecektir. Porto Alegre, Montreal ve Boston gibi kentlerde yürütülen katılımcı bütçeleme ve kamusal forum deneyimleri üzerinden, teorik modelin sahadaki karşılıkları değerlendirilecektir. Ardından, Habermas'ın temkinli yaklaşımına rağmen, dijitalleşmenin sunduğu olanakların demokrasiyle ilişkisi sorgulanacak ve bu bağlamda e-demokrasi ile tele-demokrasi kavramları incelenecektir. Özellikle dijital kamusal alanlar, çevrim içi forumlar ve medya tabanlı tartışma programları üzerinden, iletişim teknolojilerinin kamusal aklın oluşumuna katkı potansiyeli değerlendirilecektir. Bölümün sonunda ise, getirilen çözüm önerileri ele alınarak, teknolojik gelişmelerin ve sanal dünyanın avantajları, dezavantajları ve olası sorunları tartışılacaktır. Böylece, müzakereci yaklaşımın günümüz demokrasisinin yeniden inşasında üstlenebileceği rol bütüncül bir bakış açısıyla ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. BÖLÜM:

DEMOKRASİ

Kuşkusuz, bugün tüm siyasal rejimler içerisinde en istendik veya tercih edilebilir olanı demokrasidir. Geçmişten günümüze değin uygulanan ve ortaya konanlar arasında (monarşi, teokrasi, aristokrasi vs.) daha iyi bir yönetim anlayışı geliştirilmediği için, bugün vaat edilebilecek en iyi seçenek demokrasi olarak kabul edilmektedir. Tabi bunda demokrasinin sundukları kadar diğer rejimlerin sunamadıkları veya sunmakta eksik kaldıklarının büyük etkisi vardır. Peki, demokrasi nedir? Onu ilk ortaya çıktığı zamanlardan bugüne kadar getiren ve vazgeçilmez kılan şeyler nelerdir? Demokrasiyi diğer yönetim anlayışlarından farklı kılan ön plana çıkaran özellikleri nelerdir? Tüm bu ve benzeri türden sorular ile bunlara getirilebilecek cevaplar demokrasinin neden bu kadar önemli bir yönetim biçimi olduğuna dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Öncelikle, demokrasi tanımlanması en zor kavramlardan biridir. Bu yüzden demokrasi kavramı ele alınırken, öncelikle bu kavramın içerdiği belirsizliklere ve tanımsal güçlüklerine dikkat çekmek gerekmektedir. Demokrasi, tarihsel olarak birçok toplumsal ve siyasal bağlamda farklı anlamlar kazanmış, derinlikli ve çok boyutlu bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı dönemlerde ve kültürel çerçevelerde birçok siyasal yapının kendisini “demokratik” olarak tanımlaması, kavramın içeriği konusunda çeşitli yorumların ve tanım farklılıklarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Anlaşılacağı üzere bu, demokrasiye karşı gösterilmiş bir ilgisizlikten değil; aksine, konu üzerinde fazlaca durulmuş ve farklı perspektiflerden yoğun biçimde ele alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, kavrama ilişkin göreliliğin artmasına ve dolayısıyla tanımsal düzeyde bir belirsizliğin oluşmasına neden olmaktadır (Erdemli, 2000: 68).

Öte yandan, demokrasi kavramının karmaşıklığı, yalnızca tarihsel ve kuramsal çeşitliliğinden değil; aynı zamanda içinde bulunulan zaman dilimi, yaşanan coğrafi mekânlar, bu mekânlardaki sosyoekonomik koşullar ve toplumların kendilerine özgü kültürel değerlerinden de kaynaklanmaktadır (Schmitter ve Karl, 1993: 4). Haliyle bu çok yönlü etkileşim, demokrasiye dair algıların farklılaşmasına ve farklı toplumsal bağlamlarda çeşitlenen demokrasi anlayışlarının ortaya çıkmasına da zemin hazırlamaktadır. Tüm bu farklılıklara ve kavramsal belirsizliklere rağmen yine de,

demokrasiye ilişkin çeşitli tanımlar dikkate alınarak ve bu kavramın taşıdığı temel ilkelerden hareket ederek genel bir demokrasi tanımı etrafında uzlaşmak mümkündür. Özellikle siyaset felsefesi alanında belirli filozof, düşünür ve teorisyenlerin katkıları çerçevesinde, demokrasinin temel unsurlarını ortaya koyan teorik bir çerçeve oluşturulabilir.

1. 1. Demokrasinin Tanımı/ Nedir, Ne Değildir?

Demokrasinin daha sağlıklı bir şekilde anlaşılıp tanımlanabilmesi için öncelikle kavramın etimolojik açıdan incelenmesinin faydası olacaktır. Demokrasi kavramının etimolojik kökeni Antik Yunan’a dayanmaktadır. Bu kavram, Yunanca “demos” (halk, halk topluluğu, yurttaş kitlesi) ve “kratein” (yönetmek, iktidar sahibi olmak) sözcüklerinin birleşiminden türetilmiştir. Bu bağlamda demokrasi, kelime anlamı itibarıyla “halkın iktidarı” ya da “halkın yönetimi” şeklinde ifade edilebilir (Schmidt, 2001: 13). Antikçağ siyasal düşüncesi içerisinde şekillenen bu terim, zamanla farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda yeniden yorumlanarak, çağdaş siyasal kuramların temel kavramlarından biri haline gelmiştir.

Her ne kadar demokrasi kavramının sözlük anlamı ilk bakışta açık bir ifade sunsa da, bu yönetim biçiminin içeriğini ve işleyiş şeklini tam anlamıyla kavrayabilmek için tarihsel bağlamını da dikkate almak gerekmektedir. Bu doğrultuda Antik Yunan demokrasisine yönelmek, sonraki dönemlerde gelişen demokrasi kuramlarının anlaşılmasını sağlamak açısından yerinde bir yaklaşım olacaktır. Çünkü ilk olarak Atina’da ortaya çıkan demokrasi, tarihsel olarak bilinen ilk uygulamalı demokrasi modeli olması bakımından, modern demokrasilerin kuramsal zeminine dair bize önemli veriler sunmaktadır. Halkın doğrudan katılıma dayalı bu sistem, çağdaş temsili demokrasilerden yapısal olarak farklılık arz etse de özgürlük, eşitlik, meşruiyet, yurttaşlık, kamusal tartışma gibi temel ilkeleriyle liberal ve müzakereci demokrasi anlayışlarının teorik temellerini besleyen önemli bir örnek teşkil etmektedir (Sartori, 1993: 8). Bu nedenle Atina demokrasisi, bir yandan tarihsel bir fenomen olarak karşımıza çıkarken, diğer yandan da çağdaş demokratik kuramların gelişim seyrini anlamada temel bir referans noktası olarak değerlendirilebilmektedir.

Antikçağ'da ortaya çıkan Atina demokrasisi, tarihsel süreç içerisinde gelişen diğer siyasal yönetim biçimlerinden birçok yönüyle ayrılmaktadır. Bu ayrışma, en temelde halkın yönetime katılım biçimi temelinde şekillenmekte olup, doğrudan katılım ilkesine dayanan yapısıyla dikkat çekmektedir. Tabi burada ifade edilen “halkın doğrudan katılımı” durumu dönemin kültürel, toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullarının da belirleyiciliği altında gerçekleşmektedir. Antik Yunan'da yurttaşlık statüsüne sahip olan bireyler, yani 20 yaşını geçmiş erkek Atinalılar, siyasal karar alma süreçlerine katılma hakkına sahiplerdi. Ancak kadınlar, çocuklar, köleler ve Atina yurttaşı olmayan yabancılar, yönetime katılımın veya yönetimde söz sahibi olabilmenin tamamen dışında bırakılmışlardı. Bu durum, halkın bütününe kapsayan bir demokratik katılımdan söz etmenin mümkün olmadığını gösterse de toplumsal yapılanmalar ve dönemin koşulları göz önünde bulundurulduğunda, demokrasinin sunmuş olduğu sınırlı katılıma rağmen siyasi olarak önemli bir yenilik getirmiş olduğunu gösterir. Bununla birlikte, Atina şehir devletinde 30.000 ila 45.000 arasında değişen sayıda yurttaş, yılda 40 defadan fazla bir araya gelerek meclis toplantılarına katılmaktaydı. Bu büyük meclisin yanı sıra, doğrudan halk meclisinden seçilen ve halkı temsil eden daha küçük ölçekli bir yürütme organı da bulunmaktaydı. Bu yapı, kamu düzenine ilişkin yasal düzenlemelerin hazırlanması, mali kararların alınması, savaş ve barış ilanları gibi temel devlet işlevlerini yürütmekle görevliydi. Yasama sürecinin etkinliğini sağlamak adına, bu meclise bağlı olarak görev yapan 500'ler Konseyi, yasa tekliflerini hazırlamak ve genel meclis toplantılarını organize etmekle sorumluydu. Konsey, Atina'yı oluşturan 10 bölgeden kura ile seçilen 50'şer üyeden oluşmaktaydı. Konseyin daha etkin çalışabilmesi için her bölgeden gelen 50 kişilik üyeler, görevlerini bir ay süreyle dönüşümlü olarak yürütürken, bu grup içinden her gün için bir başkan seçilerek günlük yönetim temsil edilmekteydi (Şahin, 2008: 3; Holden, 2007: 56-57).

Atina demokrasisinde halkın yönetime doğrudan katılımı sadece yasama süreçleriyle sınırlı kalmamış, öte yandan yargı mekanizmasında da benzer bir katılım modeli benimsenmiştir. Yargı kararları, yurttaşların oluşturduğu halk mahkemeleri aracılığıyla alınmakta ve bu mahkemelerde yurttaşlar jüri üyeliği görevini üstlenmekteydi. Yasama süreçlerinde ideal olan oy birliği ilkesi, karar alma sürecinde pratik zorluklar nedeniyle çoğunluk kuralına bırakılmıştı; aynı durum yargı süreçleri için de geçerliydi. Halk meclislerinin dışında, on kişiden oluşan bazı idari ofisler de kamu

yönetimi işlevlerini yürütmekteydi. Bu yapılar, devletin günlük işleyişinde görev alan görevlileri bünyesinde barındırmaktaydı. Ancak Atinalı yurttaşlar, bu görevlilerin belirlenmesinde seçim yönteminden çok, kura ve sıra esasına dayalı bir sistem kullanmayı tercih etmişlerdir. Kura sistemi, bu nedenle bir teknik araç olmanın yanı sıra eşitlikçi bir siyasal kültürün kurumsallaşmış biçimi olarak da değerlendirilebilir. Bunun temelinde, siyasi görevlerin yalnızca belirli bir grubun uzmanlığına bırakılmasını reddeden ve yönetimin tüm yurttaşlarca üstlenilebileceğini savunan eşitlikçi bir anlayış yatmaktaydı. Bu yaklaşım, siyaseti kutsal ya da ayrıcalıklı bir alan olarak değil, her yurttaşın katılım gösterebileceği sıradan ve ortak bir kamusal faaliyet olarak değerlendirmekteydi. Böylece, yönetim yetkisinin tanrısal bir kaynaktan geldiğine inanan monarşik veya oligarşik geleneklerin aksine, Atina demokrasisi siyasal gücü tüm yurttaşların erişebileceği bir düzeye getirmiştir (Şahin, 2008: 3-4).

Anlaşıldığı üzere, Atina’da uygulanan demokrasi modeli, yurttaşların siyasal karar alma süreçlerine doğrudan katılımını esas almaktaydı. Bu doğrudan katılımın temel dayanaklarından birini, “yurttaşların kamu meselelerine karşı yüksek düzeyde duyarlılık göstermesi” yönündeki toplumsal eğilim oluşturmaktaydı. Çünkü Habermas’ın da belirttiği üzere Yunan bilincinde kamu veya kamusal alan, yaşamı sürdürmek için katlanılan mahrum kalma durumları nedeniyle utanç duyulan özel alan karşısında özgürlük, eşitlik, istikrar dünyası ve bireye onur ölümsüzlüğünü sunan bir alandır (Habermas, 1999a: 60). David Held (2025) de Atina demokrasisinin en ayırt edici yönü olarak, bireylerin özel yaşamlarını kamusal yarar uğruna ikinci plana atmaya gönüllü olmalarını ifade eden bir tür “yurttaşlık erdemi” anlayışının yaygın kabul görmesi olarak yorumlar. Bu anlayış, kamusal katılımın hem hak hem de ahlaki bir sorumluluk olarak görüldüğü bir siyasal kültürü beslemiştir. Benzer şekilde, Henry B. Mayo da Atinalı yurttaşlar arasında kentin ortak çıkarlarının bireysel çıkarlardan üstün tutulması gerektiğine dair güçlü bir inancın mevcut olduğunu vurgular. Yurttaşlık bilincinin bu denli yüksek olması, katılımın siyasal meşruiyetle doğrudan ilişkilendirildiği bir kamu yaşamı inşa edilmesini mümkün hale getirmiştir. Bu katılıma dayalı yönetim anlayışını olanaklı kılan bir diğer önemli unsur ise, Barry Holden’in (2007: 57) işaret ettiği gibi, Antik Yunan şehir devletlerinin sınırlı nüfusa ve küçük ölçekli yapılara sahip olmasıdır. Bu bağlamda Atina demokrasisi, hem coğrafi ve nüfus açısından dar kapsamlı bir siyasal organizasyonun hem de modern dönemlerde karşılaşılan kültürel, sosyal, ekonomik ve

teknolojik karmaşıklıkların henüz ortaya çıkmamış olduğu bir dönemin ürünü olarak düşünölüp değerdendirilmelidir. Nitekim bu özöl koşullar, doğrudan katılıma dayalı demokratik işleyişin sürdürülebilirliğini mümkün kılmıştır.

Bununla birlikte, Atina demokrasisinde yurttaşlık yönetime katılma hakkıyla sınırlı kalmamakta; bununla birlikte kamusal alana karşı hissedilen güçlü bir aidiyet ve sorumluluk duygusu da söz konusuydu. Siyasal yaşamın bu denli içselleştirildiğı bir düzlemde, yurttaşlar arasında organik bir bütünlük olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim bu bütünlük, Atinalı bireyleri kültürel ve tarihsel olarak birbirine bağlayan derin yapısal ilişkilere dayanmaktaydı. Bu anlayış içerisinde meydana gelen siyasal topluluk, hem geçmiş kuşaklardan devralınan değerler, kurumlar ve ortak deneyimlerle biçimlenmiş hem de gelecek nesillere yönelen bir kolektif varlık olarak düşünölmekteydi. Bu perspektif, bireyi salt özel çıkarları peşinde koşan özerk bir özne olmanın ötesine geçirerek, genel ve herkesi kapsayan ortak iyiyi önceleyen bir yurttaş olarak konumlandırmıştır. Atinalı yurttaşlar, bu doğrultuda bireysel taleplerini ikinci plana alan, kolektif çıkarı merkeze alan bir siyasal bilinçle hareket ederdi. Kısacası ortak yarar, bireysel çıkarların üstünde konumlanan, yurttaşlık kimliğiyle özdeşleşen etik bir ilke olarak kabul edilmekteydi (Şahin, 2008: 5). Bu bağlamda aktif yurttaş katılımıyla şekillenen siyasal karar alma süreçleri, bir taraftan yönetime katılımı sağlarken diğer taraftan da halkın kendi ortak geleceğini belirlemesini sağlayan bir öz-yönetim biçimini mümkün kılmaktaydı. Dolayısıyla Atina demokrasisi, halkın yalnızca yöneten değil, kendi kamusal çıkarını kolektif olarak tanımlayan ve inşa eden bir özne olduğu yönetim biçimini ifade etmekteydi.

Atina demokrasisi tarihsel bağlamı içerisinde, siyasal düşünce tarihinde taşıdığı teorik miras açısından özel bir konuma sahip olmuştur. Özellikle kamusal alana karşı gösterilen duyarlılık, siyasal katılımın etik bir sorumluluk olarak görülmesi ve bireysel çıkarların ortak iyi lehine geri planda bırakılması gibi temel ilkeler, bu modelin çağdaş demokratik kuramlar açısından hâlâ tartışılmaya değer yönlerinin olduğunu göstermektedir. Öte yandan, tüm bu olumlu yönlerine rağmen, Atina demokrasisinin tarihsel sürekliliğı uzun ömürlü olmamış ve diğer toplumlardan gerektiğı karşılığı bulamamıştır. Bilindiğı üzere M.Ö. 322 yılında Makedonya'nın siyasal egemenliğı altına girmesiyle birlikte, Atina'da yurttaş temelli doğrudan katılım mekanizmaları işlevsizleşmiş ve demokratik pratikler sona ermek durumunda kalmıştır (Ağaoğulları,

1989: 31). Bu gelişme neticesinde, demokrasi yaklaşık iki bin yıl süren bir kesintiye uğramıştır (ancak tarih boyunca sınırlı bölgelerde yerel düzeyde uygulanmaya devam etmiştir).

Ortaya çıktığı ilk zamanlardan günümüze kadar demokrasiye çeşitli yönlerden eleştiriler yöneltilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde bu yönetim biçimine ağırlıklı olarak olumlu bir yaklaşım gösterilmiş; ancak kendisine ciddi eleştiriler de getirilmiştir. Bu eleştirilerden en önemlilerden biri ve temel olanı (aynı zamanda etkili eleştirilerden biri olup hala yer yer gündeme getirileni) Platon tarafından yöneltilmiştir. Platon (2010), demokrasiye ilişkin görüşlerini özellikle Devlet adlı eserinde sistematik bir şekilde ortaya koymuştur. Ona göre demokrasi (yani ayak takımının yönetimi), görünürde özgürlüğe dayalı iyi bir yönetim modeli gibi görünse de, esasen düzensizlik ve kaosa yol açan bir yönetim biçimidir. Platon, devlet biçimlerini hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutarken demokrasiyi, ideal devlet düzeninden sapmış yönetim biçimleri arasında değerlendirmiştir (hatta tiranlıktan sonra gelen en kötü rejim olarak kabul etmiştir). Ona göre demokrasi, yasa ve akıl temelli düzenin yerini, bireysel arzuların ve denetimsiz özgürlük anlayışının aldığı bir sistemdir. Bu bağlamda o, demokrasiyi “bir devletin nihai ve en kötü hastalıklarından biri” olarak niteler ve onu, tiranlığa zemin hazırlayan bir ara rejim olarak görür (Platon, 2010: 282-295). Dolayısıyla, onun siyaset felsefesi bağlamında demokrasi, sadece pratikte işlevsel sorunlar ihtiva etmez; bununla birlikte ahlaki bir krizlere yol açan temel problemlere sahip bir anlayış olarak değerlendirilmektedir.

Demokrasiye yöneltilen önemli eleştirilerden bir diğeri, -yaklaşımında Platon’a kıyasla daha ölçülü ve analitik bir tutum sergileyen- Aristoteles’e aittir. O, demokrasiye dair düşüncelerini Politika adlı eserinde ele almıştır. Aristoteles (2018), Atina’daki siyasi uygulamaları gözlemleyerek ileri sürdüğü değerlendirmelerinde, demokrasiyi siyasal eşitliğe ve yurttaşların yönetime katılım hakkına dayanan bir kurumlar sistemi olarak tanımlamıştır. Yani ona göre demokrasi, egemenliğin halka dayandığı ve doğrudan ya da dolaylı yollardan, oy hakkına sahip olan yurttaşların tümünün ya da çoğunluğunun ortak yararı doğrultusunda kullanıldığı bir siyasal yapıdır. Bu çerçevede Aristoteles ve onun izinden giden klasik düşünce geleneği, demokrasiyi “çoğunluğun egemenliği” temelinde şekillenen bir yönetim biçimi olarak tanımlamaktadır (Aristoteles, 2018: 270-274). Bu tanım ve görece ılımlı yaklaşıma rağmen, onun demokrasiyi mutlak anlamda ideal bir

yönetim biçimi olarak savunduğu söylenemez. Çünkü onun siyaset kuramında demokrasinin “kabul edilebilir bir model” olarak değerlendirilmesinin temel gerekçesi, bu yönetim anlayışının halk için diğer yönetim biçimlerine kıyasla daha fazla meşruiyet taşımasıdır (Ringgen, 2010: 34). Başka bir deyişle, Aristoteles demokrasiyi normatif olarak yüceltmekten ziyade, toplumsal pratik ve işlevsellik temelinde anlamaya çalışıp ona göre bir yaklaşım sergilemiştir.

Platon ve Aristoteles’in düşüncelerinde karşılaştığı üzere, erken dönem siyaset düşüncesinde demokrasiye yönelik yaklaşımlar genellikle çekimser, eleştirel ve olumsuz bir nitelik taşımaktaydı. Bu dönemde filozofların, siyaset kuramcılarının ve politikacıların önemli bir kısmı, demokrasiyi çoğunluk egemenliğinin keyfilğine açık, istikrarsız ve çoğu zaman güvenilmez bir yönetim biçimi olarak değerlendirmiştir. Demokrasi, genellikle küçük ve homojen topluluklara özgü olabilecek bir yönetim tarzı olarak görülmüş; daha geniş ve karmaşık toplumlar için ise, ancak monarşi, aristokrasi ya da oligarşi gibi rejimlere entegre edilerek, onlara uyumlu hareket eden bir formda uygulanabilir olabileceği savunulmuştur (Schmidt, 2001: 18-19). Bu türden eleştiriler, endişeler ve çekinceler, bir yandan demokrasinin yaygınlaşmasını sınırlarken, diğer yandan da onun kuramsal olarak yeniden ele alınmasına ve üzerine düşünülüp geliştirilebilmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim demokrasiye dair bu olumsuz tutumlar, zaman içinde onu daha derinlikli bir şekilde sorgulama ve yeniden tanımlama ihtiyacını doğurmuştur. Bu eleştirel mirasın ve tarihsel deneyimlerin etkisiyle, modern döneme gelindiğinde hem demokrasinin kendisi hem de demokratik değerler ve yöntemler, giderek daha geniş kabul görmüş ve siyaset düşüncesinin merkezi konumuna yükselmiştir.

Aristoteles’in demokrasiye yönelik kısmen olumlu yaklaşımının etkileri, demokrasinin tarih sahnesine yeniden çıktığı dönemlerde farklı siyaset aktörlerin tanımlarında da izlenebilmektedir. Bu bağlamda, Abraham Lincoln’un 17. yüzyılın son çeyreğinde yapmış olduğu “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” şeklindeki ünlü tanımı, demokrasiyi yalın fakat etkileyici bir ifadeyle yeniden tanımlama girişimi olarak gündeme getirmiştir. Bu ifade, doğrudan halk egemenliği ilkesine gönderme yapması bakımından, dönemin siyaset koşulları içinde oldukça çarpıcıdır. Ancak bu tanım, anlamsal gücüne rağmen, demokrasinin kavramsal, kuramsal ve yapısal sınırlarını belirlemede yetersiz kaldığından belirsizlikler oluşturmaktadır. Özellikle burada, “halk” kavramının neyi ifade ettiği konusu, bu tanımın muğlaklığını ortaya koymaktadır. Antik

Yunan’da “halk” yalnızca Atinalı erkek yurttaşlardan meydana gelirken çağdaş anayasal demokrasilerde bu kavram, ırk, etnik köken, cinsiyet, din, dil ve statü gözetilmeksizin tüm yetişkin yurttaşları içerecek şekilde karşılık bulmaktadır (Schmidt, 2001: 20). Bu fark, halk egemenliğinin hem tarihsel hem de normatif düzeyde ne denli geliştiğini göstermektedir. Halk kavramında olduğu gibi, demokrasiyi demokrasi yapan olmazsa olmaz unsurlar netleştirilmediği sürece bu yönetim biçiminin temellendirilebilmesi mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla demokrasinin kavramsal çerçevesi çizilirken, yalnızca özü ön plana çıkaran ifadelerle yetinilmemeli; bunun ötesinde, bu yönetim biçiminin temel dayanakları, sınırları ve değerler sistemi açık biçimde ortaya konmalıdır. Bugün üzerinde önemle durduğumuz ve demokrasinin olmazsa olmaz unsurları olan katılım, eşitlik, temsil, özgürlük, çoğulculuk ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelerin demokrasinin vazgeçilmez bileşenleri olduğu vurgulanmalı ve kavram, modern siyaset felsefesi içerisinde farklı yorumlara açık olmayacak şekilde kuramsal tutarlılıkla tanımlanmalıdır.

Tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapıların, siyasal beklentilerin ve düşünsel paradigmalardan değişmesiyle beraber, demokrasiye ilişkin tanımların da yeniden gözden geçirilip revize edilmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Modern dönemde ortaya çıkan laiklik veya sekülerleşme olgusu, egemenliğin meşruiyet temellerini belirleyen bir siyasal ilke olarak da yeniden yorumlanmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Lincoln’un temel ama eksik kalan demokrasi tanımı, çağdaş siyaset kuramcılarının Manfred G. Schmidt’in (2001: 21) yaklaşımıyla daha bütüncül bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. Schmidt’e göre demokrasi, her şeyden önce seküler bir toplumsal düzeninde ortaya çıkan yönetim biçimi olmakta ve egemenliğin kaynağını Tanrı, kilise ya da herhangi bir kutsal otoriteden değil, doğrudan doğruya yalnızca halktan almaktadır. Buradaki halk, Antik Yunan’daki “demos” kavramına benzer biçimde, devlet iktidarının tek meşru kaynağını oluşturan yurttaşlar topluluğudur. Dolayısıyla demokratik yönetimin temel ilkesi, siyasal otoritenin halk iradesine dayanması ve bu iradeye karşı sorumlu olması gerektirir. Bu çerçevede, demokrasinin tanımlanmasında egemenliğin dünyevi bir temele oturtulması, yani laikliğin kurumsal güvence altına alınması da zorunlu koşul olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, Schmidt’in getirdiği yorumda olduğu gibi günümüz demokrasileri, halk egemenliği ilkesinin yanı sıra bu egemenliğin seküler meşruiyet zemini üzerinde inşa edilmesini gerekli hale getirmiştir.

Bununla birlikte, -laiklik ilkesine ek olarak- temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan anayasal bir düzenin varlığı da, demokratik yönetimlerin meşruiyeti açısından vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Bu bağlamda, bireyin temel hak ve özgürlüklerini tanıyıp koruyan bir anayasanın varlığı yönetsel bir gereklilikten ziyade, siyasal sistemin adalet, eşitlik ve özgürlük ilkeleri çerçevesinde işlerliğini sürdürebilmesinin ön koşulu olarak kabul edilmiştir. Özellikle anayasa, demokratik rejimlerin temel taşı olarak öne çıkmaktadır. Çünkü otoriter ya da geleneksel yönetim biçimlerinde siyasal otoritenin dayanağı genellikle yazısız kurallar, örfi hukuk ya da geleneksel uygulamaların şekillendirdiği normatif yapılar iken, demokratik yönetimlerde bu türden dayanakların yerini, halk egemenliğini ve temel hakları kurumsal güvenceye alan yazılı anayasalar almıştır (Schmitter ve Karl, 1993: 4). Bu gelişmeler doğrultusunda, anayasa temelli demokrasi anlayışı "anayasal demokrasi" kavramı ile tanımlanmış ve “modern Batılı siyasal sistemlerin çekirdeğini” meydana getirmiştir. Böylece bir taraftan demokrasinin varlığı büyük ölçüde güvence altına alınmışken, diğer taraftan da bu sistemin kurumsal bütünlük içinde istikrarlı şekilde işlemesi mümkün olabilmektedir.

Modern dönemde demokrasi anlayışının genişleyen kuramsal içeriği içerisinde (laiklik ve anayasayla birlikte), yurttaşlık temelinde evrensel eşitlik ilkesi de merkezi bir konuma yerleşmiştir. Bu ilkenin siyasal düşünceye dahil edilmesinde özellikle “Ortodoks Marksizmin sınıfsal demokrasi öğretisi” ile “kadın hareketinin radikal kanadında yer alan feminist demokrasi” kuramları etkili olmuştur. Bu yaklaşımlar, cinsiyet, sınıf ve sosyoekonomik statü farkı gözetmeksizin, belirli bir devletin yurttaşı olan tüm yetişkin bireylerin siyasal karar alma süreçlerine eşit katılım hakkına sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Bu durum, evrensel eşitliğin çağdaş demokrasi tanımlarında vazgeçilmez bir normatif dayanak ve siyasi bir değer haline gelmesini sağlamıştır. Fakat evrenselliği hedefleyen eşitliğe dayalı bu genişlemeci anlayış, demokrasinin içeriği ve sınırlarına dair tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Nitekim muhafazakâr kesimler, çoğu zaman daha dar ve seçici bir demokrasi anlayışını savunarak kapsamlı demokratikleşme taleplerine mesafeli yaklaşırken; sol ideolojiye mensup radikal yaklaşımlar ise daha kapsayıcı ve güçlü bir demokrasi modelini tercih ederler (Schmidt, 2001: 21). Her iki yaklaşımın da ortak zemini demokrasi olmakla birlikte, bu zeminin hangi değerler üzerine inşa edileceği ve nasıl uygulanacağı konusunda ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Özellikle evrensel eşitlik ilkesi, bu ayrışmanın temel odaklarından birini meydana getirir. Bununla birlikte,

daha uzlaştırmacı ve kapsayıcı demokrasi modelleri de teorik düzlemde geliştirilmiştir. Bu modeller arasında liberal demokrasi anlayışı laiklik, temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan anayasallık ve evrensel eşitlik ilkesi arasında denge kurabilen ve bu değerleri esas alan ılımlı yapısıyla farklı siyasal eğilimleri belli bir çerçeve içerisinde buluşturmayı mümkün kılmaktadır.

Yukarıdaki tarihsel gelişim çizgisi dikkate alındığında, laiklik unsurunun eksikliğinin hissedilmesi, ardından temel hakların anayasal güvenceye alınması gerekliliğinin gündeme gelmesi ve nihayet yurttaşların siyasal anlamda evrensel eşitliğini öngören yaklaşımların güç kazanması, demokrasinin kavramsal çerçevesini hem genişletmiş hem de daha kompleks hale getirmiştir. Bu gelişmeler, demokrasiye yönelik tanımları çeşitlendirmekle kalmamış bununla birlikte, demokrasinin temel bileşenlerinin ne olması gerektiğine dair normatif bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir.

Bu bağlamda, demokrasinin ne olduğundan çok, içinde neleri barındırması ve demokratik bir sistemden söz edilebilmesi için hangi koşulların yerine getirilmesi gerektiğine dair soruların yanıtlanması önem kazanmıştır. Meydana gelen dönüşüm, demokratik rejimlerin işlevsel ve kurumsal yönleriyle de tanımlanması zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu noktada, çağdaş demokratik kuramın önde gelen isimlerinden Robert A. Dahl (2021: 47-48), modern siyasal demokrasinin varlığı için gerekli gördüğü asgari koşulları, “demokratik sürecin kriterleri” başlığı altında ifade etmiştir. Ona göre, bir rejimin gerçekten demokratik olarak nitelendirilebilmesi için aşağıdaki asgari kurumsal koşulları karşılaması gerekmektedir:

“1- Etkin katılım. Bir politika birlik tarafından kabul edilmeden önce, bütün üyeler, bu politikanın ne olması gerektiği konusundaki görüşlerini diğer üyelerin dikkatine sunmak için eşit ve etkin imkanlara sahip olmalı. 2- Oy kullanma eşitliği. Politikanın ne olacağı konusundaki karar sonunda verildiğinde, her üyenin oy vermek için eşit ve etkin hakkı olmalı ve bütün oylar eşit derecede sayılmalı. 3- Bilgi edinme. Zamanın kısıtlı olması göz önünde bulundurularak, her üyenin ilgili alternatif politikalar ve onların muhtemel sonuçları hakkında bilgi edinmek için, eşit ve etkin imkânı olmalı. 4- Gündemin kontrolü. Üyelerin gündeme konacak maddelerin nasıl ve isterlerse, hangi maddeler olacağına karar verme hakları olmalı. 5- Yetişkinlerin dahil olması. Bir ülkede sürekli olarak ikamet eden erişkinlerin tümü ya da büyük çoğunluğu, ilk dört kriter tarafından ortaya konan bütün vatandaşlık haklarına sahip olmalıdır.”

Dahl’a göre siyasal eşitliğin sağlanabilmesi için burada ifade edilen gerekliliklerin tümünün yerine getirilmesi temel koşuldur (ona göre bunlardan birinin bile yokluğu kabul edilemez); aksi halde demokratik yönetim altındaki yurttaşlar eşitliklerini yitireceklerdir. Öte yandan, demokratik yönetimin bu ölçütleri, onu halk egemenliğine dayalı bir model olmanın yanı sıra, katılım, siyasal eşitlik, hesap verebilirlik, gündem oluşturma ve

çoğunluk ilkeleri etrafında inşa edilmiş bir siyasal sistem olarak konumlandırmaktadır. Böylelikle demokrasi, biçimsel seçim süreçlerinden ibaret olmayan, kurumsal yapılarla desteklenmiş, yurttaş haklarıyla çerçevelenmiş çok boyutlu bir yönetim modeli kimliği kazanmış olmaktadır.

Dahl'ın ifade ettiği beş temel “usuli şart”, çağdaş siyaset kuramında demokrasinin kurumsal ve işlevsel çerçevesini tanımlamak amacıyla yaygın biçimde kabul görmekte ve birçok düşünür ve siyaset teorisyeni tarafından da demokrasinin asgari gerekleri olarak benimsenmektedir. Ancak demokratik yönetimin sadece bu beş unsurla tanımlanmasının yeterli olmadığını savunan bazı düşünürler, söz konusu listeye tamamlayıcı öneriler getirme ihtiyacı duymuşlardır. Bu isimlerden biri olan Schmitter, Dahl'ın yaklaşımını temel alarak iki ek koşulun daha bu listeye dahil edilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Schmitter'in ilk önerisi, daha önceki beş koşulun açıkça varsaydığı ancak doğrudan dile getirmediği bir ön koşula dikkat çekmektedir: (6-) Seçilmiş organlar, anayasal yetkilerini, seçimle göreve gelmemiş bürokratik, askerî veya herhangi bir otoritelerin baskısı ve müdahalesi altında kalmadan kullanabilmelidir. Eğer seçilmişlerin özgürce hareket etme alanı sınırlanırsa, işte o zaman demokrasi tehlikededir. İkinci öneri ise, demokrasinin yalnızca iç işleyişle sınırlı olmadığını, dış etkilere karşı siyasal özerkliğin de dikkate alınması gerektiğini savunur: (7-) Devlet, dış siyasi güçlerin baskısından bağımsız bir şekilde kendi kendini yönetebilmelidir. Seçilmiş yönetimin ve organların karar alırken kendi sınırlarının dışındaki herhangi bir yerden onay almadan karar alamıyorsa ve hareket alanı sınırlanıyorsa yine o yönetimin demokratikliği tartışma konusu haline gelir (Schmitter ve Karl, 1993: 9). Schmitter'in ileri sürmüş olduğu bu iki ek koşul, demokrasinin siyasal gücün içsel özerkliği ile sivil otoritenin tahakkümden korunması ilkeleriyle de desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. O halde, demokrasi iç yapılarla olduğu kadar, içerdeki ve dışardaki egemenliğin sağlıklı dağılımıyla da yakından ilgili olmak durumundadır.

Hem kurumsal yapıların işleyişine dair kurucu unsurların hem de Dahl ve Schmitter gibi kuramcılar tarafından geliştirilen usuli şartların ortaya konması, demokratik yönetim biçimlerinin kavramsal sınırlarını belirgin hale getirerek daha net bir demokrasi tanımı yapmamıza imkân vermektedir. Dolayısıyla bu çerçeve, demokrasinin genel bir kavramdan ibaret olmadığını, belirli normlar ve uygulama ilkeleri üzerinden tanımlanması gereken bir yönetim biçimi olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda

demokrasi, genel, özgür ve eşit oy hakkına dayanan; siyasi partiler arasında meşru rekabete izin veren; yurttaşların doğru ve güvenilir bilgiye ulaşabildiği, düşünce, muhalefet ve örgütlenme özgürlüğünün sağlandığı; yöneticilerin seçim yoluyla iktidara gelebilme ve yine seçimle görevden alınabilmesinin güvence altına alındığı bir siyasal düzen olarak tanımlanabilmektedir (Schmidt, 2001: 21). Bu tanım ve tanımlı oluşturan temel ilkeler, çağdaş demokrasilerin hem normatif meşruiyetini hem de pratik işleyişini belirleyen asli unsurlar olarak kabul edilmektedir.

Tüm bu gelişmeler, demokrasinin siyaset düşüncesinde birçok siyasal sistemin “üst kavramı” haline gelmesine kaynaklık etmiştir (Schmidt, 2001: 22). Ancak bu durum beraberinde bir kavramsal belirsizlik de meydana getirmiştir. Nitekim “demokrasi” ifadesi tek başına kullanıldığında, farklı rejim biçimlerini ya da uygulama tarzlarını yeterince açık bir şekilde tanımlamayabilir. Bu nedenle günümüzde demokrasi kavramı sıklıkla niteleyici sıfatlarla birlikte kullanılmaktadır (Schmitter ve Karl, 1993: 10). Örneğin “liberal”, “müzakereci” ya da “çoğulcu” gibi sıfatlarla kullanılarak kavramsal netlik sağlanmaya çalışılmaktadır (liberal demokrasi, müzakereci demokrasi, çoğulcu demokrasi gibi). Bu yönelim hem demokratik düşüncenin teorik zenginliğini hem de uygulamadaki çeşitliliğini göstermektedir.

1. 2. Neden Demokrasi?

Demokrasinin ilk (Antik Yunan’da) ortaya çıkışındaki getirmiş olduğu yenilik, tarihsel süreç içerisinde kazanmış olduğu anlam, barındırdığı temel ilkeler ve ihtiva ettiği değerler “neden başka yönetim şekli değil de demokrasi?” sorusunu örtük olarak yanıtlamaktadır. Ancak yine de bu sorunun doğrudan ele alınıp cevaplanması, demokrasinin değeri ve önemini belirtmek açısından ayrıca önem oluşturmaktadır. Buradan hareketle, her şeyden önce demokrasi, bireylerin istek ve tercihlerini en yüksek düzeyde dikkate alan, bu yönüyle siyasal meşruiyeti etik temellere dayandırılabilir en ahlaki yönetim biçimlerinden biri olduğu ileri sürülebilir. Bu anlamda demokrasinin üstünlüğü ve aynı zamanda tercih edilebilirliği, insan onurunu ve -ahlaki bir özne olması bakımından- özgürlüğünü temel alan bir değerler sistemine dayanmaktadır. Bu yönü, insanların siyasal olarak yönetimden talep ettikleri beklentilerine ve peşinde oldukları

şeye cevap veren ve demokrasiyi tanımlayıp ona özgünlük kazandıran değerlerin neler olduğunu açık bir şekilde de göstermektedir.

Bununla birlikte, diğer rejimleri incelediğimizde, despotik ya da monarşik yönetimlerde olduğu gibi, yönetici sınıfın yönetilemez, yönetilenlerin ise yönetime katılamaz olduğu mutlak bir siyasal iktidar ayrışmasının söz konusu olduğunu görürüz. Haliyle bu yapı, siyasal yetkinin yukarıdan aşağıya doğru işleyen tek yönlü bir otorite ilişkisi meydana getirir. Halbuki modern demokratik toplumlarda yurttaşlık, yalnızca itaat eden veya kurallara uyan bir özne olmanın ötesinde, yönetime katılma yetki ve hakkını içeren çift yönlü siyasal bir kimlik kazandırır. Bu bağlamda çağdaş demokrasilerde “yurttaş” kavramı bireye, yönetilen olduğu kadar yönetme imkânı da tanır. Yani yurttaş hem siyasal karar alma süreçlerinin nesnesi hem de öznesi konumuna yükselerek, bir taraftan yönetilme durumunu kabullenirken diğer taraftan da kendi kendini yönetme gücünü elde etmiş olur. İşte bu karşılıklı ilişki, günümüzde demokratik meşruiyetin temel dayanağını ve siyasal katılımın gerçekleşmesini sağlayarak “neden demokrasi” sorusunu bir başka açıdan yanıtlamaktadır.

Aslında demokrasinin genel tanımı ve yapısı göz önünde bulundurulduğunda demokrasinin doğası itibarıyla, bir temele -veya kendisinin temellendirilmesine- ihtiyacı bulunmadığı açıktır. Çünkü onun salt epistemolojik bir sistem çerçevesinde ele alınması mümkün değildir. Yani demokrasi, bireylerin ne bildiği ve bu bilgiyi nasıl edindiklerinden çok, kolektif olarak ne istedikleri ve bu istemin ortak eyleme nasıl dönüştüğüyle ilgilidir. Bu yönüyle demokrasi, birlikte yaşama iradesinin pratik yansımalarına dayanan bir davranış sistemidir. Dolayısıyla varsayımsal değil, eylem odaklı bir anlayışla ortak iradenin oluşumuna yönelik hareket eder. Her ne kadar bir bilgi rejimi içinde şekillenmiş olsa da işleyişini ve meşruiyetini herhangi bir epistemolojik temele dayandırmaz. Bu da onu zorunlu olarak pragmatik yapar. Nitekim hakikatin ya da kesin bilginin geçerli olduğu bir düzlemde, farklılıkların müzakere edilmesine ve siyasal karar alma süreçleri gibi demokrasinin temel değerlerine gerek kalmaz. Ancak Benjamin Barber’ın (1999: 495) ifade ettiği üzere demokrasiye bazı nitelikler önerilebilir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

“1. Demokrasinin, doğrudanlığı, yaratıcılığı ve değişime açıklığıyla bağlantılı devrimci ruhu; 2. bağlanımı, katılımı ve yasak tanınmasını benimsemeyi gerektiren demokrasinin özerkliği ve 3. Bir tür demokratik cemaatçiliği ve ortak iradeyi gerektiren bir demokrasideki demokratik yargının paylaşımcı veya kamusal niteli (ortak eyleme yönelik karar alma).”

Demokratik sistemin kurulumu temelci ilkelerle açıklanabilir olsa da sürekliliği yalnızca yurttaşlık pratiğine bağlıdır. Başka bir ifadeyle, demokrasi varlığını ilkelere değil, yurttaşların ortak siyasal katılım iradesinden alır. Dolayısıyla tarihsel ve entelektüel mirası ne olursa olsun, demokrasi bir meşruiyet sistemi olarak kendini yeniden üretir. Onun meşruiyeti, aşkın ve değişmez temellerin aksine, demokratik mücadelenin bizzat kendisine dayanır. Yani demokrasi, amacı demokratik siyaseti açıklamak olan, fakat onu mutlak biçimde haklı çıkarmaya yönelmeyerek kendini meşrulaştırır (Barber, 1999: 502-507). Bu nedenle, demokrasi sabit bir hakikat rejimi değil, dinamik ve katılıma açık bir meşruiyet alanıdır. Tüm bu tanımsal ve yapısal özellikler -özellikle de yurttaşlık mantığına dayalı oluşu ve meşruluğunu demokrasi mücadelesinde buluşu- yine “neden demokrasi” sorusuna bir karşılık mahiyetindedir.

Öte yandan, demokrasinin sahip olduğu önemli avantajları da bulunmaktadır. Demokrasinin kendisine alternatif olarak ileri sürülebilecek pratikte başka bir rejim veya yönetim anlayışına karşı en az on üstün yönünden söz edilebilir. Bunlar:

- “1- Demokrasi zalim ve kötü olan otokratların yöntemine geçmesini engellemeye yardımcı olur.
- 2- Demokrasi vatandaşlarına demokratik olmayan sistemlerin sağlamadığı ve sağlayamayacağı pek çok temel hakkı sağlamayı garanti eder.
- 3- Demokrasi vatandaşlarına mümkün olan alternatiflerinden daha geniş bir kişisel özgürlük alanı sağlar.
- 4- Demokrasi insanların kendi temel çıkarlarını korumalarına yardımcı olur.
- 5- Sadece demokratik bir hükümet insanların kendi kaderini tayin etme özgürlüklerini yaşayabilmeleri, yani kendi seçtikleri kanunlar uyarınca yaşayabilmeleri için azami fırsatı tanıyabilir.
- 6- Sadece demokratik bir hükümet ahlaki sorumlulukların yerine getirilebilmesi için azami fırsatı tanıyabilir.
- 7- Demokrasi, insani gelişimi, mümkün olan herhangi bir alternatifinden daha çok destekler.
- 8- Sadece demokratik bir yönetim göreceli olarak daha çok siyasal eşitlik sağlar.
- 9- Modern temsili demokrasiler birbirleriyle savaşırlar.
- 10- Demokratik bir yönetime sahip olan ülkeler demokratik olmayanlardan daha zengindir.” (Dahl, 2021: 57-70).

Benzer şekilde Stein Ringen (2010: 33) de demokrasinin avantaj oluşturduğu noktalara ve sağladığı yararları işaret etmektedir:

“Demokrasi bilinen her alternatiften daha iyi bir yönetim biçimidir; çünkü yaşam fırsatları, yaşadıkları yönetime bağlı olan insanlar için daha iyidir. Eğer bir sistem demokratikse, insanların özgürlük içinde yaşama ve belirli bir esenlik rahatlığına varma olasılıkları daha yüksektir.”

Demokrasi tüm bu avantajları sayesinde, çoğu insan için mevcut uygulanabilir alternatiflerinden çok daha cazip bir yönetim biçimi olarak öne çıkmaktadır. Buna karşın, demokrasi vaat ettiği çoğu şeyi ya yerine getirememiş ya da yerine getirmekte eksik kalmıştır. Her ne kadar bu bakımdan ciddi bir şekilde eleştirilere hedef olmuşsa da, bu durum onun meşruiyetini ve tercih edilebilirliğini ortadan kaldırmamıştır. Aksine, bu eksiklikler, demokrasinin kendi iç dinamikleriyle sürekli olarak yeniden inşa edilebilmesine ve kendini eleştirel bir biçimde dönüştürebilmesine olanak tanımıştır. Tüm

eksiklik ve kusurlarına rağmen sağladığı kazanımları sayesinde, demokrasi hala geçerliliğini koruyabilmektedir.

1. 3. Demokrasi Türleri ve Kuramları

Günümüzde birbirinden oldukça farklı nitelikler taşıyan siyasal rejimlerin büyük ölçüde “demokratik” olarak tanımlandığı ve demokrasi kavramının çok çeşitli bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bu kavramsal genişleme sonucunda, güncel literatürde “liberal demokrasi”, “sosyal demokrasi”, “müzakereci demokrasi” ve hatta “totaliter demokrasi” gibi birbirinden oldukça farklı içeriklere sahip demokrasi türlerinden söz edilebilmektedir (Barry, 2018: 426). Nitekim tarihsel süreç incelendiğinde, toplumların sosyoekonomik ve siyasal gelişim düzeylerine paralel olarak demokrasi kavramının farklı biçimlerde yorumlandığı ve çeşitli şekillerde uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Bu bağlamda, egemenliğin kullanımı temelinde demokrasi, farklı kategorilere ayrılabilir. Literatürde yaygın olarak kabul gören demokrasi türleri arasında doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı-doğrudan demokrasi gibi uygulama modelleri yer almaktadır. Her bir model, halkın yönetime katılım biçimi açısından özgün dinamikler barındırmakta ve farklı toplumsal ihtiyaçlara yanıt vermektedir.

Bunlardan ilk olarak doğrudan demokrasi, halkın egemenlik yetkisini herhangi bir temsilci aracı olmaksızın doğrudan kullanmasına dayanan bir yönetim biçimidir. Bu anlayış, halk egemenliği ilkesine ve özellikle egemenliğin devredilemeyeceği yönündeki kuramsal yaklaşıma dayanmaktadır. Söz konusu kuramsal temel, büyük ölçüde Jean-Jacques Rousseau’nun sosyal sözleşme kuramı çerçevesinde şekillenmiştir. Doğrudan demokrasi modelinde, devlete ilişkin temel kararların tamamı, halkın doğrudan katılımıyla alınmakta; bu yönüyle en saf ve katılımcı demokrasi biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, nüfusun artması ve toplumların karmaşık yapılar kazanması nedeniyle bu modelin günümüz modern devletlerinde kapsamlı şekilde uygulanabilirliği oldukça sınırlı kalmaktadır. Günümüzde doğrudan demokrasinin işleyen örnekleri, esas olarak İsviçre’nin bazı kantonlarında sınırlı uygulamalarla varlığını sürdürmektedir. İkinci olarak, temsili demokrasi, egemenliğin doğrudan halk tarafından değil, halkın belirli dönemlerde seçim yoluyla yetkilendirdiği temsilciler aracılığıyla kullanıldığı bir yönetim modelidir. Bu sistemde seçimler, halk iradesinin yönetime

yansıtılmasında temel araç olarak işlev görür. Her ne kadar seçmen ile temsilci arasındaki ilişki büyük ölçüde seçim dönemleriyle sınırlı gibi görünse de, dilekçe hakkı gibi çeşitli katılım mekanizmaları aracılığıyla vatandaşların siyasal sürece katkı sağlamaları mümkün kılınmaktadır. Temsili demokrasi, kuramsal olarak milli egemenlik ilkesine dayanır; bu çerçevede, seçilen temsilciler yalnızca belirli bir seçim bölgesini değil, tüm ulusu temsil etme sorumluluğunu üstlenirler. Günümüzde Türkiye, Almanya, Birleşik Krallık, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Hollanda gibi ülkeler temsili demokrasi uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir. Üçüncü olarak da yarı doğrudan demokrasi, egemenliğin kullanımı açısından halk ile seçilmiş temsilciler arasında yetki paylaşımının söz konusu olduğu karma bir demokrasi modelidir. Bu sistemde egemenlik esas itibarıyla halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla kullanılırken, belirli durumlarda referandum gibi doğrudan katılım araçlarıyla yurttaşların siyasal sürece doğrudan müdahil olmaları mümkün hâle gelmektedir. Bu yönüyle yarı doğrudan demokrasi, temsili demokrasinin kurumsal yapısını korurken, doğrudan demokrasiye özgü katılım mekanizmalarını da bünyesinde barındırır. Dolayısıyla, her iki modelin özelliklerini birleştiren hibrit bir yapıdan söz etmek mümkündür. Yarı doğrudan demokrasi kapsamında halk; referandum, halk vetosu, halk girişimi (inisiyatifi) ve temsilcilerin görevden alınması gibi araçlarla egemenliğe doğrudan katılım sağlayabilmektedir. Bu demokratik modelin günümüzdeki en belirgin örnekleri İsviçre'nin federal ve kantonal düzeydeki uygulamaları ile İtalya'da görülen bazı referandum mekanizmalarıdır (Tunç, 2008: 1117).

Demokrasinin sınıflandırılması yalnızca egemenliğin kullanım biçimlerine göre değil, aynı zamanda dayandığı temel amaç ve kuramsal yönelimler doğrultusunda da yapılabilmektedir. Nitekim Held, demokrasi kuramlarını temel işleyiş mantıkları bakımından iki ana kategori altında ele almaktadır. İlk kategori, kamusal kararların doğrudan halk tarafından alındığı dolaysız veya katılımcı demokrasi modelidir. Bu modelde siyasal irade, herhangi bir temsil mekanizmasına ihtiyaç duymaksızın yurttaşların doğrudan katılımıyla oluşur. İkinci kategori ise, yönetim süreçlerinin hukukun üstünlüğü çerçevesinde, yurttaşların görüş ve çıkarlarını temsil etme yetkisiyle donatılmış seçilmiş görevliler tarafından yürütüldüğü liberal ya da temsili demokrasi modelidir. Bu yaklaşımda siyasal meşruiyet, halkın temsilcileri aracılığıyla kurulan yönetsel düzen üzerinden tesis edilir. Öte yandan Held, demokrasi kuramını sınıflandırırken, sınıflandırmasını 'klasik demokrasi modelleri' başlığı altında dört temel

etrafında oluşturmaktadır: 1) Antik Atina Demokrasisi, 2) Cumhuriyetçi Gelenek, 3) Liberal Demokrasi ve 4) Dolaysız (Doğrudan) Demokrasi. Bu dört model, tarihsel süreçte demokrasinin temel yönelimlerini ve kurumsal biçimlerini temsil etmektedir. Held, yalnızca tarihsel modellerle sınırlı kalmayarak, modern dönemde ortaya çıkan demokratik kuram varyantlarına da yer verir. Bu kapsamda, “rekabetçi elitizm”, “çoğulculuk (plüralizm)”, “müzakereci demokrasi” ve “demokratik özerklik (otonomi)” gibi çağdaş yaklaşımlar da demokrasinin evrilen yüzünü yansıtan alternatif kuramsal çerçeveler olarak değerlendirilmiştir (Held, 2025: 1-8). Bu çerçevede literatürde farklı işlevsel yönleri öne çıkan çeşitli demokrasi türleri tanımlanmıştır: Klasik Demokrasi², Çoğunlukçu (Mutlak) Demokrasi³, Marksist Demokrasi⁴, Liberal Demokrasi⁵, Plebistçi Demokrasi⁶, Radikal Demokrasi⁷, Siber Demokrasi⁸, Düşük Yoğunluklu Demokrasi⁹, Militan Demokrasi¹⁰, Uzlaşmacı Demokrasi¹¹, Delegasyoncu Demokrasi¹², Westminster

² “Genellikle Batı demokrasisiyle eş anlamlı olarak kullanılmakta ve siyasal iktidarın, genel seçimler aracılığıyla halk tarafından belirlenmesini esas almaktadır. Bu modelde belli yasal koşulları sağlayan bireylere oy hakkı tanınır ve yönetme yetkisi çoğunluğu elde eden siyasal aktörlere devredilir. Demokrasi bir yönetim biçimi olarak ele alınır; birey merkezde yer alır ve devlet, yurttaşların refahını artırmakla yükümlüdür.

³ Bu modelde karar alma süreçlerinin temel ilkesi, çoğunluğun iradesidir. Çoğunluğun yönetme hakkı mutlak kabul edilir ve bu yetki, azınlık hakları, kuvvetler ayrılığı ya da yargısal denetim gibi mekanizmalarla sınırlandırılmamalıdır anlayışı hâkimdir. Çoğunluk iradesi, siyasal meşruiyetin tek ve mutlak kaynağı olarak değerlendirilir.

⁴ İşçi sınıfı iktidarına dayalı bir siyasal düzen önerir. Bu model, Batı demokrasisinin biçimsel olduğunu ve burjuva sınıfının çıkarlarını koruduğunu savunur. Gerçek demokrasinin ancak sınıfsız bir toplumda mümkün olabileceğini ileri sürer. Devlet aygıtı, Marksist ideolojinin uygulanması için araçsallaştırılır.

⁵ Bireysel özgürlüklerin, hukukun üstünlüğünün ve temel hakların korunmasını esas alan siyasal bir yapılandırma. Temsili sistemle birlikte, bireyin hak ve hürriyetlerinin güvence altına alınması hedeflenir. “Özgürlükçü” ya da “çoğulcu” demokrasi kavramlarıyla da anılabilmektedir.

⁶ Doğrudan demokrasinin bir alt türü olarak, halkın referandum gibi araçlarla yönetime doğrudan katılımını esas alır. Seçmen, siyasal meselelerde iradesini doğrudan beyan edebilir ve bu kararlar bağlayıcıdır.

⁷ Demokrasiyi yalnızca bireysel hak ve özgürlükler çerçevesinde değil, halkın çıkarlarını gerçekleştirecek katılımcı bir araç olarak görür. Halkın karar süreçlerine aktif biçimde dâhil olması gerektiği vurgulanır.

⁸ Dijital teknolojilerin (internet, e-oylama vb.) demokratik süreçlere entegre edilmesi fikrine dayanır. Temel iddiası, doğrudan demokrasinin dijital çağda teknik olarak uygulanabilir hâle geldiğidir. Ancak gizli oy, güvenlik ve katılımın doğrulanabilirliği gibi sorunlar tartışma konularıdır.

⁹ Bu model, Batı menşeli liberal demokrasi anlayışına eleştirel bir perspektiften yaklaşır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, demokrasinin dışsal müdahalelerle şekillendirilmesi eleştirilir. Demokrasi, büyük güçlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde “seyreltilmiş” biçimde inşa edilmektedir.

¹⁰ Demokrasiyi ortadan kaldırmayı hedefleyen hareket ve düşüncelere karşı, demokratik rejimin kendisini savunma hakkını esas alır. Bu bağlamda, ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi haklara sınırlamalar getirilebilir. Bu model, sürdürülebilir bir demokrasinin ancak kendi düşmanlarına karşı korunaklı olması durumunda mümkün olduğunu savunur.

¹¹ Karar alma süreçlerinde geniş toplumsal mutabakatın sağlanmasını amaçlar. Çatışma yerine diyalog ve ortak akıl vurgulanır. Temsili demokraside çoğunluğun baskınlığına karşı bir dengeleyici modeldir.

¹² Lider odaklı, kişiselleşmiş bir yönetim anlayışını ifade eder. Siyasal kurumların zayıf olduğu ortamlarda lider, halktan aldığı yetkiyi kurumsal denetim olmaksızın kullanır. Bu modelde kurumsallaşma geri planda kalırken, liderin kişisel karizması ön plana çıkar.

Modeli Demokrasi¹³, Oydaşmacı Demokrasi¹⁴ ve Müzakereci Demokrasi¹⁵ yer almaktadır. Bunların yanı sıra, Koruyucu Demokrasi, Kalkınmacı Demokrasi, Plüralist Demokrasi ve Endüstriyel Demokrasi gibi modeller de, demokrasinin farklı bağlamlarda nasıl kurumsallaştığını gösteren alternatif yaklaşımlar arasında değerlendirilmektedir. Genel hatlarıyla söz konusu demokrasi modelleri bir tablo halinde şu şekilde özetlenebilir:

Demokrasi Modeli	Egemenlik Anlayışı	Katılım Biçimi	Azınlık Hakları	Kurumsallaşma	Güncel Tartışma Konusu
Klasik Demokrasi	Halk, temsili	Genel seçim	Korunur	Yüksek	Temsiliyetin niteliği
Çoğunlukçu Demokrasi	Mutlak çoğunluk	Seçim	Sınırlı	Orta	Azınlıkların dışlanması
Marksist Demokrasi	Proletarya	Sınıf temelli	İkincil	Partizan	İdeolojik hegemonya
Plebistçi Demokrasi	Halk doğrudan	Referandum	Belirsiz	Düşük	Popülizm riski
Radikal Demokrasi	Halkçı	Yoğun katılım	Gözetilir	Değişken	Katılımın sürdürülebilirliği
Siber Demokrasi	Dijital halk	Elektronik araçlar	Belirsiz	Gelişmekte	Güvenlik ve gizlilik
Düşük Yoğunluklu Demokrasi	Dışsal yapılandırılmış	Biçimsel katılım	İkincil	Düşük	Demokratik meşruiyet sorunu
Militan Demokrasi	Savunmacı halk	Kontrollü katılım	Sınırlı olabilir	Yüksek	Hak ve özgürlük dengesi

¹³ İngiltere’de gelişmiş olan bu model, çoğunluk esasına dayalı temsili demokrasiyi ifade eder. Hükümetin halkın çoğunluğunu temsil etmesi gerektiği düşüncesine dayanır. Güçler birliği, iki partili sistem, tek meclis egemenliği, yazılı olmayan anayasa ve meclis üstünlüğü gibi özellikler taşır.

¹⁴ Çoğunluk yönetiminin kutuplaşma yaratabileceği çoğulcu toplumlarda, toplumsal uzlaşıya dayalı karar alma süreçlerini savunur. Bu model, yürütme gücünün paylaşılması, kuvvetler ayrılığı, çok partili sistem ve nispi temsil gibi mekanizmalarla azınlıkların da yönetime katılımını amaçlar.

¹⁵ Sorunların çözümünde tartışma, danışma ve karşılıklı ikna süreçlerine dayalı bir demokratik anlayıştır. Liberal demokrasinin temsil ve meşruiyet krizine yanıt olarak geliştirilmiştir. Kararların salt oy çokluğuyla değil, nitelikli müzakerelerle alınması gerektiğini savunur.” (Tunç, 2008: 1117-1124).

Demokrasi Modeli	Egemenlik Anlayışı	Katılım Biçimi	Azınlık Hakları	Kurumsallaşma	Güncel Tartışma Konusu
Uzlaşmacı Demokrasi	Konsensüs temelli	Çok aktörlü katılım	Gözetilir	Orta	Uygulama esnekliği
Delegasyoncu Demokrasi	Lider merkezli	Pasif halk, aktif lider	Zayıf	Düşük	Kişisel iktidarın kurumsallaşması
Westminster Demokrasi	Çoğunluk	Temsili	Zayıf	Yüksek	Merkeziyetçilik, hızlı karar alma
Oydaşmacı Demokrasi	Kapsayıcı çoğunluk	Paylaşımlı yönetim	Güvence altına alınır	Yüksek	Toplumsal uzlaşının sürdürülebilirliği
Liberal Demokrasi	Birey merkezli	Temsili ve hukuki	Güvence altına alınır	Yüksek	Bireysel özgürlük vs. toplumsal eşitlik
Müzakereci Demokrasi	Ortak akıl	Müzakere temelli	Güçlü	Yüksek	Meşruiyetin niteliği ve süreçler

Günümüzde “modern demokratik yönetim” denildiğinde, genellikle Batı’daki sanayileşmiş toplumlarda kurumsallaşmış olan ve literatürde liberal demokrasi olarak adlandırılan demokrasi modeli anlaşılmaktadır. Heywood’un (2006: 272) da vurguladığı üzere, mevcut koşullarda yaygın kabul görmesine rağmen, liberal demokrasi, demokrasi düşüncesine ilişkin farklı kuramsal modellerden yalnızca bir tanesidir. Ayrıca, demokrasiye dair temel ilkelerin içeriği ve uygulama biçimleri de hâlâ tartışmaya açıktır ve tartışılmaya da devam edilmektedir. Demokratik rejimlerin günümüzde neredeyse evrensel düzeyde meşruiyet kazanmış olması, bu sistemin tarih boyunca hem övgü hem de eleştiriye konu olmuş yönlerini ortadan kaldırmamaktadır. Başka bir ifadeyle, demokrasi yalnızca erdemleriyle değil, aynı zamanda sınırlılıklarıyla da düşünsel ve siyasal tartışmaların merkezinde yer almıştır. Nitekim yukarıda görüldüğü üzere farklı demokrasi modellerinin ortaya çıkışı da bu çok boyutlu tartışmaların bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

Yine de –yukarıda belirten– tüm demokrasi modelleri içerisinde liberal demokrasi modeli en çok kabul gören anlayış olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü liberalizm, sanayileşmiş Batı toplumlarında uzun süredir egemen ideolojik anlayış olarak varlığını sürdürmektedir. Liberalizm ile kapitalizm arasında yapısal ve zorunlu ilişki kapitalist sistem varlığını sürdürdüğü müddetçe de liberalizmin ve özellikle de onun siyasal boyutu da yaşamaya devam edeceği, siyaset kuramcıları tarafından öngörülmektedir. Söz konusu görüş hem liberalizm eleştirmenleri tarafından hem de bu ideolojiyi savunanlarca da dile getirilmektedir. Örneğin Hayek, ekonomik özgürlüğün –özellikle özel mülkiyet hakkının– siyasal özgürlüklerin vazgeçilmez temeli olduğunu savunur. Hayek’e göre, liberal demokratik düzenin ve bireysel hak ve özgürlüklere duyulan saygının gelişmesi, ancak kapitalist ekonomik yapının sürdüğü bir ortamda mümkün olabilmektedir (İspir, 2011: 11-12)¹⁶. Bu doğrultuda, modern dünyada liberal demokrasinin karşı karşıya kaldığı “meşruiyet krizi” sebebiyle kendisine yöneltilen eleştiriler tamamen dışlayıcı bir tutumdan ziyade, onun belirli ilkelerini koruyarak aşmaya çalışan alternatif modellerin geliştirilmesine yol açmıştır. Bu çerçevede hem temsili sistemin kazanımlarını hem de katılımcı mekanizmaları bütünleştirmeyi amaçlayan müzakereci demokrasi, günümüz koşullarında en fazla dikkat çekip üzerinde durulan ve tercih edilen yaklaşım olmaktadır.

Müzakereci demokrasi kuramı da kendi içerisinde farklı yaklaşımlar ve kuramsal çerçeveler doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Bu yaklaşımlar arasında öne çıkanlardan biri Habermas’ın geliştirdiği modeldir. Habermas’ın “işlemsel” ya da “iletişim temelli” müzakereci demokrasi anlayışı, özellikle çoğulcu toplumların siyasal katılım pratiklerini kuramsallaştırmak açısından kapsamlı bir teorik zemin sunar. Bu modelde temel amaç, demokratik kuramın klasik ilkelerini –özellikle halk egemenliği ilkesini- kamusal iletişim ve akılcı tartışma çerçevesinde yeniden yorumlamaktır. Habermas ve onun kuramına bağlı düşünürler, demokratik meşruiyetin, bireyler arası rasyonel iletişim süreçlerinden doğan kamusal akıl yürütmeye dayanması gerektiğini savunurlar (Sitembölükbaşı, 2005: 139-144).

¹⁶ Liberal demokrasiyi en ideal siyasal sistem olarak gören bazı düşünür ve çevreler, bu modeli demokrasinin tek geçerli biçimi olarak değerlendirme eğilimindedir. Bu yaklaşıma göre, liberal demokrasi dışında kalan ve demokrasi olarak tanımlanan diğer siyasal yapılanmalar ya eksik ya da tamamen sahtedir. Bu çerçevede, bu sistemlerin gerçek bir demokratik nitelik taşımadığı düşüncesi genel kabul görmektedir. Buna karşın, liberal demokrasiye eleştirel yaklaşanlar ise tam tersine, sahicilik sorununun bizzat liberal demokrasinin kendisinde yattığını savunmaktadır. Bu görüşe göre, liberal demokratik rejimler çoğu zaman demokratik olmayan toplumsal ve siyasal düzenlerin üzerini örten bir meşruiyet örtüsü işlevi görmektedir ve böylece yapısal adaletsizlikleri görünmez kılmaktadır (Holden, 2007: 14).

Habermas'ın müzakere temelli demokrasi anlayışı, modernleşmenin ileri aşamalarına ulaşmış, nüfus açısından yoğun ve yapısal olarak karmaşık toplumların entegrasyon sorunlarına çözüm üretmeyi amaçlayan normatif bir modeldir. Bu model, özellikle işlevsel farklılaşmanın yüksek olduğu; siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal alanların kurumsal olarak ayrıştığı geç-modern toplumlarda ortak bir irade oluşturma süreçlerinin nasıl yapılandırılabilceğine odaklanır. Kuram dört temel bileşenden oluşur: “merkez”, “çevre”, “kamusal alan” ve “hukuk devleti çerçevesinde güvence altına alınmış temel hak ve özgürlükler” (Habermas, 1996: 444). Modelin merkez bileşeni, anayasal düzlemde tanımlanmış, biçimsel kurallara sıkı sıkıya bağlı ve kendi içinde işlevsel olarak ayrılmış yasama, yürütme ve yargı erklerinden oluşur. Bu erkler, siyasal iktidarın kullanımına ilişkin yetki ve sorumlulukları anayasal ilkelerle düzenlenmiş kurumsal yapılar içerisinde yerine getirir. Merkez ile çevre arasında işleyen ve siyasal meşruiyetin aktarımını sağlayan çeşitli kurumsal ve iletişimsel kanallar, anayasal sistemin öngördüğü şekilde yapılandırılmıştır. Çevre ise, daha esnek ve çoğulcu bir alanı temsil eder. Sivil toplum kuruluşları, medya organları, üniversiteler, dini cemaatler ve çeşitli düşünsel topluluklar gibi aktörler, bu yapının temel bileşenleri arasında yer alır. Bu aktörler, yurttaşların gündelik yaşamlarıyla doğrudan ilişkilidir ve toplumsal sorunların tanımlanması, görünür hâle getirilmesi ve kamusal gündeme taşınmasında etkin rol üstlenirler. Söz konusu örgütler aynı zamanda üçüncü bileşen olan “kamusal alan”ın kurumsal temelini oluşturur. Habermas, kamusal alanı, toplumu ilgilendiren meselelerin tüm vatandaşlar tarafından tartışılabildiği, karşılıklı görüş alışverişinin ve ortak irade oluşumunun mümkün olduğu çok katmanlı bir iletişimsel ortam olarak tanımlar. Bu ortam, belirli kurallarla sabitlenmiş zaman, mekân ya da prosedürlere bağlı değildir; aksine, esnek, çoğulcu ve dinamik bir iletişim ağını temsil eder. Modelin son bileşeni olan “temel hak ve özgürlükler düzeni” ise, hem merkezdeki hukuksal yapının işleyişini düzenler hem de çevredeki bireylerin ifade, örgütlenme ve katılım haklarını güvence altına alır. Bu anayasal çerçeve, yurttaşların müzakere süreçlerine etkin biçimde katılabilmesini mümkün kılan hukuki zemin olarak işlev görür (Habermas, 1999a: 131-133). Böylelikle müzakereci demokrasi modeli, normatif olarak hem siyasal temsil kurumlarının meşruiyetini hem de tabandan gelen katılımın sürekliliğini birlikte gözeten bütüncül bir sistem önermiş olur.

Habermas'ın demokrasi anlayışı, klasik temsili demokrasilerin (özellikle de liberal demokrasinin) dayandığı “oy çoğunluğuna” dayalı sayısal meşruiyet anlayışından ayrılarak, esas olarak “iletişimsel akla” dayanan normatif bir meşruiyet anlayışını öne çıkarır. Bu çerçevede, demokrasi yalnızca adil seçimlerle tanımlanan bir siyasal rejim biçimi değil, aynı zamanda yurttaşların eşit ve özgür biçimde katılım sağlayabildiği bir tartışma ve akıl yürütme süreci olarak kavramsallaştırılır. Dolayısıyla, demokratik meşruiyetin kaynağı, bireylerin rasyonel tartışmalar aracılığıyla ortak irade oluşturabilme kapasitelerine bağlanır. Bu yaklaşım doğrultusunda, Habermas'ın modelinde demokrasiyi tanımlayan “ideal karar alma usulü”, tüm katılımcıların eşit söz hakkına sahip olduğu ve dışlayıcı olmayan bir kamusal tartışma ortamına dayanır (Habermas, 1979: 186). Siyasal kararların meşruiyeti, hem seçimlerle hem de bu tür iletişimsel süreçler yoluyla kurulan rızaya bağlıdır. Bu bağlamda, demokratik siyaset yapmak, toplumun ortak yararını ilgilendiren sorunlar hakkında farklı aktörlerin katılımıyla yürütülen kamusal akıl yürütme süreçlerinde ortak bir görüş ve irade oluşturma çabasını ifade eder. Bir kamu politikasının demokratik meşruiyete sahip olması, yasal prosedürlere uygun biçimde kabul edilmesinden ziyade, o politikadan doğrudan veya dolaylı biçimde etkilenen bireylerin eşit ve özgür biçimde katıldıkları bir tartışma ortamında, söz konusu politikanın rasyonel gerekçelerle savunulabilir olmasına bağlıdır. Bu nedenle, demokratik meşruiyet, yalnızca sonuçlarla değil, sürecin kendisiyle de ilgilidir. Habermas'ın bu modelinde, yurttaşların siyasal özerkliği de salt seçimlerde oy kullanma hakkı ile sınırlı değildir. Siyasal özerklik, bireylerin kamusal alan içerisinde yürütülen tartışmalara etkin biçimde katılma, görüş bildirme ve karar süreçlerini etkileme hakkını da içerir. Bu bağlamda siyasal özerklik, iletişimsel katılımın sürekliliği ile güçlenir (Özbank, 2017: 730-731). Sonuç olarak, Habermas'ın tartışmacı demokrasi modeli, ne mevcut demokratik kurumların ve pratiklerin tam bir yansımasıdır ne de tamamen gerçeklikten kopuk idealist bir kurgu olarak değerlendirilmelidir. Bu model, demokratik kurumların taşıdığı meşruiyet iddiasını kavramsal düzlemde görünür kılan, onların normatif dayanaklarını sorgulayan ve yeniden tanımlayan bir kuramsal çerçeve olarak işlev görmektedir. Yani, demokrasinin yalnızca biçimsel değil, içeriksel ve normatif yönlerine de ışık tutarak siyasal sistemlerin kendi özbilinçlerini yansıtmalarına olanak tanır.

Anlaşılabacağı üzere, Habermas'ın iletişimsel eylem kuramındaki temel amacı, toplumsal yaşamın rasyonel temellerini felsefi ve sosyolojik düzlemde yeniden

düşünmektir. Bu doğrultuda, üç ana hedef öne çıkar: Birincisi, rasyonellik kavramını hem araçsal ya da teknik bir çerçevede hem de iletişimsel bir bağlamda yeniden tanımlamak; ikincisi, bu kavramsallaştırmayı modern dünyanın oluşum süreciyle ilişkilendirerek tarihsel ve evrimsel bir kurgu içinde temellendirmek; üçüncüsü ise, geliştirilen rasyonellik kuramı ile toplumsal yapı ve eylem biçimleri arasında hem kuramsal hem de yöntembilimsel düzeyde sistemli bir ilişki kurmaktır (Bottomore, 2016: s. 81). Bu bağlamda, Habermas'ın düşünsel çabası salt bir felsefi analizle sınırlı kalmayıp, normatif temellere dayanan kapsamlı bir toplum kuramı inşasını da içerir. Bu kuram, modern toplumların içsel dönüşüm süreçlerini ve özellikle ussallaşma ile modernleşme arasındaki ilişkiyi kavramsal düzlemde açıklığa kavuşturmayı hedefler. Dolayısıyla, Habermas'ın çalışması, rasyonelliğin bireysel akıl yürütme süreçlerinin yanında toplumsal iletişim pratikleriyle nasıl örüldüğünü ortaya koyarak, modern toplum teorileri açısından özgün bir zemin oluşturur.

Bu bölümde ana hatlarıyla ele alınan liberal ve müzakereci demokrasi kuramları, izleyen bölümlerde daha kapsamlı ve analitik bir biçimde incelenip tartışılacaktır. Zira demokrasinin tarihsel seyri boyunca edindiği deneyimler, karşılaştığı yapısal krizler ve toplumsal-siyasal bağlamda maruz kaldığı dönüşümler – küreselleşme, kapitalist üretim ilişkileri, modernitenin kırılmaları, teknolojik sıçramalar, kitlesel göç hareketleri, iklim felaketleri, savaşlar ve küresel salgınlar gibi çok katmanlı dinamikler– demokrasinin durağan bir model çerçevesinde sabitlenemeyeceğini açık biçimde göstermektedir. Bu durum, demokrasinin bir yönetim biçiminden ibaret olmadığını, daha çok sürekli ve yeniden tanımlanması gereken normatif bir arayış olduğunu ve çağdaş dünyanın karmaşık yapısına uygun olarak kendi teorik temellerini revize etme zorunluluğu taşıdığını ortaya koymaktadır.

2. BÖLÜM:

SIYASAL DÖNÜŞÜMÜN VE GELİŞİMİN SONUCU OLARAK LIBERAL DEMOKRASİ

Çağın ihtiyaçları karşısında diğer yönetim biçimlerinin cevapsız kalarak (imparatorluklar ve krallıkların dayandığı monarşi, otokrasi vb. rejimlerin) krize sürüklenmesi, demokrasinin barındırdığı normatif değerlerin yeniden önem kazanmasına yol açmış; böylece demokrasiye dönüş doğrultusundaki eğilimler güçlenmiştir. Ancak demokrasiye yönelik yaklaşımlar, zaman içinde siyasal, toplumsal ve ekonomik bağlamlara göre önemli farklılıklar göstermiştir. Bu farklılaşmanın temelinde, dönemsel koşulların ve toplumsal yapının değişkenliği yer almaktadır.¹⁷ Örneğin Antik Yunan’da uygulanan demokrasi modeli, doğrudan katılım esasına dayalıydı ve yalnızca sınırlı sayıdaki yurttaşın siyasal sürece dahil olabildiği küçük ölçekli site devletlerinde (polis) mümkün olabiliyordu. Oysa modern dönemle birlikte siyasal topluluklar çok daha geniş, karmaşık ve çokuluslu yapılara dönüşmüş; bu da doğrudan katılımı işlevsiz hale getirerek temsili sistemlerin devreye girmesine yol açmıştır. Böylece liberal demokrasi modeli, geniş nüfuslu ulus-devletlerin siyasal yönetiminde işlevsel bir çözüm olarak benimsenmiştir. Ancak temsil sisteminin zamanla katılımı sınırlandırdığına dair eleştiriler, daha kapsayıcı modellerin geliştirilmesi yönünde kuramsal ve pratik çabaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda müzakereci demokrasi yaklaşımları, yalnızca temsil yoluyla değil, aynı zamanda yurttaşların aktif katılımını ve kamusal müzakereyi esas alan bir demokrasi anlayışını savunarak geniş kabul görmeye başlamıştır. Sonuç olarak, Antik Yunan’daki doğrudan katılıma dayalı yönetim biçiminin günümüzün büyük ölçekli siyasal sistemlerinde uygulanabilirliğini yitirmesi, demokrasi anlayışının evrilmesine ve farklı modellerin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla bu dönüşüm, değişen toplumsal beklentilere ve siyasal meşruiyet arayışlarına verilen kuramsal bir yanıttır (Holden, 2007: 57-58).

¹⁷ Burada “toplumsal yapı” ile, toplumların tarihsel gelişimi boyunca geçirdiği dönüşümler kastedilmektedir. Site devletlerinden ulus-devlet yapısına geçiş ve Sanayi Devrimi gibi kırılmalar, toplumsal yapıyı önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu değişim, siyasal katılım biçimlerini ve demokrasi anlayışını da doğrudan etkilemiştir. “Dönemsel koşullarla” da özgürlük, eşitlik, temsil ve haklar gibi kavramların farklı zamanlarda siyasal düşünceye dahil olmasıyla ilgilidir. Bu değerler, demokrasinin içerik açısından zenginleşmesine katkı sağlamıştır (Bkz. Dahl, 2021: 20-24.; Touraine, 2002: 21-25).

Demokrasiye ilişkin farklı kuramsal yaklaşımların çoğalmasa, bu kavramın tek başına kullanılmasının yetersiz kaldığı durumları ortaya çıkarmış ve dolayısıyla demokrasiye çeşitli niteleyici sıfatların eklenmesini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda zamanla “klasik demokrasi”, “liberal demokrasi”, “sosyal demokrasi” gibi farklı kavramsallaştırmalar ortaya çıkmış; daha yakın dönemde ise “radikal demokrasi” gibi yeni tanımlamalar literatürde yer edinmiştir. Başlangıçta bu tür sıfatların, demokrasi kavramının bütünlüğünü zedeleyebileceği ve kavramsal bir belirsizlik yaratabileceği yönünde bazı endişeler dile getirilmiş olsa da, zamanla bu çeşitlenmenin demokrasi düşüncesine katkı sunduğu anlaşılmıştır. Çünkü bu nitelermeler sayesinde, demokrasiye dair kuramsal tartışmalar daha sistematik biçimde yürütölmekte; her yaklaşım, kendine özgü bir kavramsal çerçeve içinde değerlendirilebilmektedir. Bu gelişmeye rağmen, demokrasinin temel bileşenleri olan halk egemenliği, siyasal katılım ve politik eşitlik gibi ilkelerin, farklı demokrasi anlayışları içerisinde korunmaya devam ettiğı görölmektedir (Okutan, 2008: 86). Dolayısıyla kavramsal çeşitlilik, demokrasiye yönelik algının parçalanmasına değil; tersine, onun çoğulcu doğasının güçlenmesine ve tarihsel sürekliliğinin sürdürölmesine katkı sağlamaktadır.

Kuramsal yaklaşımların çeşitlenmesiyle birlikte liberal, sosyal, katılımcı ve müzakereci demokrasi gibi farklı modeller ortaya çıkmış; bu modeller arasında en belirgin ve etkili olanı ise liberal demokrasi anlayışı olmuştur. Liberal demokrasiyi öne çıkaran temel etken, Antik çağdaki uygulamalardan sonra uzun bir süre kesintiye uğrayan demokrasinin, modern dönemde bu model aracılığıyla yeniden siyasal bir gerçeklik olarak ortaya çıkmasıdır. Liberalizmin¹⁸ 18. yüzyılda şekillenen siyasal ve toplumsal

¹⁸ Liberalizm, kökenleri Rönesans ve Reform hareketlerine dayanan; özellikle 18. yüzyılda kuramsal olarak sağlam bir zemine oturarak modern dünyanın temel siyasal ideolojilerinden biri hâline gelen, birey hak ve özgürlüklerine öncelik tanıyan bir düşünce sistemidir. Daha özel bir çerçevede ele alındığında ise liberalizm, birey anlayışını temel alan, ahlaki değerleri içeren ve siyasal olduğu kadar ekonomik boyutları da bulunan köklü bir gelenek olarak tanımlanabilir. Erken dönem liberalizmi, öncelikle dinî hoşgörünün savunucusu olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, sanayi ve ticaretin değerini vurgularken, siyasal gücün aristokrasi ve monarşi yerine yükselen orta sınıfa geçmesi gerektiğı fikrini benimsemiştir. Özellikle bireyin emeğıyle edinilmiş özel mülkiyet haklarına yönelik güçlü bir saygı anlayışı söz konusudur. Bu anlayış çerçevesinde, kralların “ilahi hak” iddiası açıkça reddedilmiş; onun yerine, her toplumun kendi yönetsel biçimini seçme hakkına sahip olduğu ilkesi benimsenmiştir. Erken liberalizmin temel yönelimi, mülkiyet haklarıyla dengelenmiş bir demokrasiye doğru evrilmiştir. Bu düşünsel çerçevede tüm insanların eşit doğduğu, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin ise doğuştan değil, sonradan oluşan tarihsel ve toplumsal koşulların bir sonucu olduğu kabul edilmiştir. Bu inanç, eğitimin dönüştürücü gücüne duyulan inancı pekiştirmiş ve bireyin gelişimini sağlayacak fırsat eşitliğine yapılan vurguyu artırmıştır. Erken liberalizm; hem felsefede hem de siyasal düşüncede Orta Çağ’a özgü otoriter ve dogmatik kalıplara karşı eleştirel bir tutum geliştirmiştir. Bu yönüyle, bireysel özgürlük, akıl ve ilerleme ilkeleri üzerine kurulu modern düşüncenin oluşumuna entelektüel bir zemin hazırlamıştır. (Cevizci, 2005: 1080; Russel, 2021: 190-191).

talepler doğrultusunda özgürlük ve eşitlik ilkelerini yeniden gündeme taşıması, demokrasinin modern bağlamda yeniden inşasında kritik bir rol oynamıştır (Dahl, 2021: 21-22). Bu bağlamda, liberalizmin demokratik düşünceyle bütünleşmesi, demokrasinin kurumsallaşmasını ve bireysel haklarla temellenmesini mümkün kılmıştır. Böylece klasik anlamda halk egemenliği ilkesine dayanan demokratik ilke, bu kez bireyin temel hakları, özgürlükleri ve hukukun üstünlüğü ilkeleri ekseninde, liberal düşünce çerçevesinde yeniden yorumlanmıştır (Mouffe, 2001: 14). Nihayetinde, 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak 19. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen süreçte, liberal demokrasi birçok toplum tarafından benimsenmiş ve dönemin baskın demokrasi modeli haline gelmiştir.

2. 1. Liberalizm ve Demokrasi İlişkisi

Liberal¹⁹ demokrasi, hem liberalizmin hem de demokrasinin temel değer ve ilkelerinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bir siyasal yönetim biçimi olarak şekillenmiştir. Bu çerçevede, “Demokrasi neden özellikle liberalizm aracılığıyla yeniden

¹⁹ Liberal düşüncenin ayırt edici yönlerinden biri bireyciliktir. Bu anlayış, özellikle Antik Yunan felsefesinde baskın değildir; zira dönemin filozofları, bireyi esasen bir topluluğun parçası olarak ele almışlardır. Örneğin Platon’un ideal devlet tasarımı, bireyin iyiliğinden ziyade kolektif yapının düzenini öncelemektedir. Ancak siyasal özgürlüğün yitirilmesiyle birlikte bireycilik düşüncesi gelişmeye başlamış ve bu eğilim, Kyniklerle birlikte Stoacılar tarafından temsil edilmiştir. Stoacılığa göre birey, dışsal toplumsal koşullar ne olursa olsun, kendi içsel erdemleriyle iyi bir yaşam sürdürebilme kapasitesine sahiptir. Bu bireyci yönelim, özellikle Hristiyanlık içinde Katolik Kilisesi ile Protestanlık arasındaki gerilimlerin doğurduğu etik ve entelektüel sorgulamalarla daha da belirginleşmiştir. Bu çatışmalar, bireysel vicdan ile kurumsal otorite arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmış; düzenli bir toplumsal yaşam içinde bireysel özerkliğin nasıl korunacağı sorusunu gündeme getirmiştir. Modern bireycilik felsefi düşünceye de nüfuz etmiştir. Descartes’in “Cogito ergo sum” (Düşünüyorum, öyleyse varım) önermesi, bilgi ve varoluşun temelini bireysel bilinçle ilişkilendirmiştir. Bu yaklaşım, bireyi diğer insanlardan ya da toplumdan bağımsız bir düşünsel çıkış noktası olarak konumlandırır. Erken dönem liberalizm, özellikle entelektüel alan ve ekonomi bağlamında bireyciydi. Ancak bu bireycilik, etik ya da duygusal alanlarda radikal bir ısrar taşııyordu. Bu anlayış, 18. yüzyıl İngiltere’inde, Amerikan Anayasası’nın kurucu metinlerinde ve Fransız Aydınlanmacıların çalışmalarında etkili olmuştur. En somut başarısını ise feodal yapıların ve devlet destekli dinî kurumların sınırlayıcı etkisinden uzak olan Amerika Birleşik Devletleri’nde göstermiş, 1776’dan itibaren özellikle 20. yüzyılın ilk yarısına kadar etkisini güçlü biçimde sürdürmüştür. Zamanla liberalizme karşıt bir yönelim, Jean-Jacques Rousseau ile birlikte ortaya çıkmış ve romantik düşünceyle ulusçuluk ilkelerinden beslenerek gelişmiştir. Bu yeni yönelim, bireyciliği yalnızca düşünsel bir tutum olarak değil, aynı zamanda tutkulara ve içsel özgürlüğe vurgu yapan bir yaşam anlayışı olarak genişletmiştir. Bu bağlamda Carlyle ve Nietzsche gibi düşünürlerin öne çıkardığı “kahraman kültü”, bu bireycilik anlayışının karakteristik bir ifadesi hâline gelmiştir. Ancak bu düşünsel yönelim, diğer anarşist yaklaşımlarda da olduğu gibi, uygulamaya konulduğunda çoğu zaman paradoksal sonuçlar doğurmuştur. Zira bu anlayış, bireysel üstünlüğün ve liderliğin ön planda olduğu bir sistemin sonunda, en karizmatik veya “başarılı” bireyin otoriter bir figüre dönüşmesiyle sonuçlanma eğilimindedir. Bu figür, kendisini iktidara taşıyan özgürlükçü etik ilkeleri, bir kez egemenlik sağladığında başkaları üzerinde bastırıcı biçimde kullanabilir. Dolayısıyla bu tür bireyci yaşam felsefesi, nihayetinde bireyin özgürlüğünü savunmak iddiasındayken, totaliter bir düzenin kurulmasına zemin hazırlayarak kendisini çelişkili bir biçimde geçersiz kılmaktadır (Russel, 2021: 192-196).

tarih sahnesine çıkmıştır? Liberalizmin demokrasiyle kurduğu ilişkinin temelinde hangi unsurlar yer almaktadır?” gibi sorular gündeme getirildiğinde, bu sorular bizi doğrudan liberalizmin demokrasiyle kurduğu yapısal bağa ve demokrasinin sahip olduğu temel değere yönlendirmektedir.

En genel ifadesiyle liberalizm; bireysel hak ve özgürlükleri merkeze alan, bireyin hukuki güvencelerini önceleyen ve anayasal devleti kuramsal ve pratik düzeyde temellendiren bir düşünce sistemidir. Daha önce de değinildiği gibi, demokrasi ise, en yalın biçimiyle, halkın kendi kendini yönetmesi ilkesine dayanan bir siyasal düzen anlayışıdır. Bu iki yaklaşımın birleşiminden doğan liberal demokrasi, bireyin özgürlüğü ile halk egemenliği ilkesini uzlaştırmayı amaçlayan bir yapı ortaya koymuştur. Bu bağlamda liberal demokrasi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı toplumlarında kurumsallaşan siyasal yapıyı ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım, yalnızca siyasal kurumları değil, bu kurumların sürekliliğini ve meşruiyetini güvence altına alan hukuki düzenlemeleri ve bu yapı içerisinde işleyen siyasal süreci de kapsamaktadır (Holden, 2007: 7). Dolayısıyla liberal demokrasi, hem tarihsel olarak hem de teorik düzlemde, bireysel özgürlüklerin güvencelenmesini ve halk iradesine dayalı yönetişimi bir arada barındıran bir yönetim anlayışı olarak değerlendirilmektedir.

Liberalizm kavramını daha derinlikli biçimde ele aldığımızda, bu terimin etimolojik kökeninin, “özgürlük” anlamına gelen liberty sözcüğüyle güçlü bir anlamsal bağa sahip olduğu görülmektedir. Bu etimolojik yakınlık, liberalizmin temelinde bireysel özgürlük ilkesinin yattığını açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, demokraside olduğu gibi, liberalizm de hem tarihsel hem de toplumsal bağlamda değişkenlik gösterdiği için, üzerinde uzlaşıya varılmış tek ve kesin bir tanım sunmak güçtür. Ancak Alan P. Grimes’in da işaret ettiği gibi, liberalizmin en azından tanımlamaya elverişli bazı kurucu nitelikleri mevcuttur. Bu nitelikler doğrultusunda liberalizm, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel farklılıkları meşru ve gerekli gören; çoğulculuğu ilkesel olarak benimseyen bir düşünsel sistem olarak öne çıkmaktadır (Yayla, 2002: 16). Liberal düşünce, farklılıklara alan açmanın yanı sıra, toplumsal ya da siyasal düzeyde tek tipleşme eğilimlerine, geleneksel normların sınırlayıcı etkilerine ve her türlü tekelci yapıya karşı eleştirel bir tutum benimser. Liberalizm, bireyin yaşamı, iradesi ve geleceği üzerindeki her türlü dışsal müdahaleye karşı çıkarak, bireyin kendi kaderi üzerinde belirleyici bir rol oynaması gerektiğini savunur (Holden, 2007: 7-8). Bu yönüyle liberal düşünce, bireyin yetenek ve

potansiyelleri doğrultusunda özgürce gelişimini sürdürmesini ve kendi yaşamı üzerinde karar alma süreçlerine aktif biçimde katılabilmesini temel alan bir yaklaşımı temsil eder. Sonuç olarak liberalizm, bireyin karar alma alanlarını genişleterek kişisel gelişimini teşvik eden ve bireysel özerkliği siyasal sistemin merkezine yerleştiren bir teori olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede liberalizm, bireyin kendi kişiliğini ve yaşamını şekillendirme hakkını en güçlü şekilde savunan siyasal düşünce geleneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

Liberalizmin temel iddiası, birey özgürlüğünü güvence altına almak ve bu özgürlüğü toplumsal yaşamın merkezine yerleştirmektir. Bu çerçevede, bireysel hakların korunmasıyla sınırlı kalmayan liberal düşünce, bireylerin refah düzeyinin yükseltilmesini ve özgürlüklerin daha nitelikli ve etkin biçimde yaşanabilir kılınmasını hedeflemektedir. Bu yönüyle liberalizm, bireylerin farklılıklarına ve yaşam tercihlerine saygı duymayı ilkeselleştiren, hoşgörüye dayalı bir yaklaşımı benimseyen düşünsel bir sistem olarak da değerlendirilmektedir. Nitekim birçok liberal teorisyen, liberalizmin yalnızca bir siyasal teori değil, aynı zamanda bireysel yaşam biçimlerine duyarlılık gösteren bir doktrin²⁰ olduğunu vurgulamaktadır. Ancak liberalizmin bir doktrin olması, onun katı ve değişmez bir öğreti olduğu anlamına gelmez. Aksine, liberalizm hem kuramsal çerçevesi hem de uygulama alanları açısından esnek ve uyarlanabilir bir metodolojiye sahiptir (Holden, 2007: 8). Bu bağlamda, liberal düşüncenin pragmatik bir karakter taşıdığı ve koşullara göre yeniden şekillenebilecek nitelikte olduğu söylenebilir.

Liberalizm, çeşitli düşünsel geleneklerden beslenen ve zaman içerisinde farklı yönelimlerle evrilen çok katmanlı bir kuramsal yapıya sahiptir. Bu nedenle, "tek bir liberalizm" anlayışından söz etmek mümkün değildir (Taşçı, 2006: 65). Literatürde, liberalizmin özellikle iki temel ekseninde gelişim gösterdiği sıklıkla vurgulanmaktadır. Bunlardan biri, liberalizmi esasen iktisadi özgürlükler ve piyasa mekanizmaları çerçevesinde değerlendiren ekonomik yönelimdir. Diğeri ise, liberalizmi bireysel haklar, siyasal özgürlükler ve anayasal teminatlar temelinde konumlandıran siyasal yönelimdir. Bu ikili yapıdan hareketle, George H. Sabine (1969: 119) liberalizmi, dar anlamda

²⁰ Doktrin, genel olarak belirli bir otoriteye dayanan, ampirik verilerle desteklenen ve mevcut bilgilerin ötesine geçerek sistematik bir düşünsel çerçeve sunan fikirler bütünü ifade eder. Ancak liberalizmin siyasal bağlamdaki doktrin olarak konumlanması, bu tanımdan kısmen ayrılmaktadır. Zira liberalizm, belirli bir öğretiyi mutlak biçimde dayatma eğiliminde olmaktan ziyade, hoşgörüye ve çoğulculuğa açık bir yapı sergiler. Bu yönüyle, daha esnek ve insan merkezli bir yaklaşım ortaya koyarak, klasik doktrin anlayışından farklılaşır (Cevizci, 2005: 1080).

muhafazakârlık ile sosyalizm arasında yer alan; geniş anlamda ise komünizm ve faşizm gibi otoriter ideolojilere karşıtlık temelinde biçimlenen bir siyasal düşünce olarak tanımlamaktadır. Sabine'nin bu yaklaşımı, liberalizmin salt bir iktisadi doktrin olmaktan ziyade, çeşitli siyasal ilkelerin etkileşiminden oluşan karmaşık bir kuramsal yapı olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündeki genel akademik uzlaşıyla da örtüşmektedir. Liberalizmin teorik kapsamını daha iyi kavrayabilmek için, onun tarihsel süreç içinde siyasal alandaki kullanımlarına ve evrimsel gelişimine odaklanmak gereklidir. Bu bağlamda, liberalizmin ekonomik boyutunu ikinci planda bırakarak siyasal boyutunu ele almak daha isabetli olacaktır; zira burada temel mesele liberalizmin demokrasi ve özgürlük gibi çağdaş siyasal kavramlarla ilişkisi bağlamında incelenmesidir. Liberalizmin siyaset teorisine dâhil oluşu modern döneme, özellikle 19. yüzyılın başlarına rastlasa da, kökenleri çok daha geriye, 17. yüzyıl İngiltere'sine kadar uzanmaktadır (Yayla, 2002: 17-18). Bununla birlikte, günümüzdeki kurumsal ve kavramsal yapısının esas biçimini Fransız Devrimi sonrası dönemde kazanmış olduğu kabul edilmektedir. Daha geriye gidildiğinde ise, liberal düşüncenin tarihsel temelini Orta Çağ'daki bilim-din çatışmaları, papalık ile imparatorluk arasındaki otorite mücadeleleri, Aydınlanma düşüncesi, Rönesans, Reform hareketleri ve hümanist anlayış gibi modernleşme sürecinin önemli epistemolojik kırılmalarına dayandığı görülmektedir (Taşçı, 2006: 65-66). Bu tarihsel arka plan, liberalizmin bireyin aklını, özgürlüğünü ve özerkliğini temel alan daha geniş kapsamlı bir felsefi çerçeve sunduğunu ortaya koymaktadır.

Liberal düşünce geleneğinin tarihsel gelişiminde, erken dönem düşünürlerin kuramsal katkıları ve siyasal dönüşümler belirleyici rol oynamıştır. Özellikle Erasmus, Thomas More ve Tommaso Campanella gibi düşünürlerin normatif yaklaşımları ile 17. yüzyıl İngiltere'sinde gerçekleşen "Şanlı Devrim'e kadar uzanan süreçteki hukuksal gelişmeler, bu geleneğin kurumsallaşmasına zemin hazırlamıştır. Mülkiyetin korunması ve burjuvazinin mutlak monarşiye karşı pozisyonunun hukuki güvenceye kavuşturulması amacıyla kaleme alınan döneme ait İngiliz belgeleri, liberalizmin temel değerlerini taşıyan ilk siyasal belgeler arasında yer almaktadır. Bu tarihsel sürece, modern anayasal düzene yön veren bazı temel belgelerin de dahil olduğu görülmektedir. Özellikle bireysel özgürlükleri devlet müdahalesine karşı güvence altına almayı amaçlayan 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi ile 1787 Amerikan ve 1791 Fransız anayasaları, liberal anayasalizmin şekillenmesinde önemli

dönüm noktalarıdır (Taşçı, 2006: 66). Bu belgeler, Thomas Hobbes, John Locke ve Montesquieu gibi düşünürlerin siyaset felsefesi alanındaki teorik katkılarıyla birlikte, bireyin özgürlüğünü ve devletin sınırlandırılmasını esas alan bir siyasal zihniyetin inşasına öncülük etmiştir.

Liberalizmin siyasal boyutu, bu tarihsel birikim doğrultusunda zamanla daha kurumsal ve sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Bu yönüyle liberalizm, sadece totaliter siyasal sistemlere karşı bir alternatif olmaktan çok, otoriter siyasal eğilimleri reddeden ve siyasal iktidarın, muhalif düşünceler ile marjinal talepler dahil olmak üzere tüm toplumsal kesimlerin katılımını dikkate alarak yapılandırılmasını savunan bir anlayış hâline gelmiştir. Liberal geleneğin merkezine yerleşen temel değerlerden biri de, bireye duyulan saygı ve çoğulculuk temelinde geliştirilen hoşgörü anlayışıdır. Bu bağlamda, liberalizmin önerdiği sosyal ve siyasal örgütlenme biçimi, bireysel özgürlük ve siyasal eşitlik ideallerini mümkün olan en geniş ölçekte gerçekleştirmeye imkân tanıyacak kurumsal mekanizmaları içermektedir. Ayrıca, devlet iktidarının keyfî kullanımını engellemek amacıyla kuvvetler ayrılığı ilkesi ve fren-denge sistemi gibi yapısal önlemler önerilmiştir (Holden, 2007: 8-9). Bu önlemlerin yanı sıra, halk egemenliğinin sınırlarını çizen ve yönetsel kararların keyfilikten uzak biçimde alınmasını güvence altına alan bağlayıcı ve üst hukuk normları çerçevesinde anayasal bir yönetim anlayışının benimsenmesi gerektiği savunulmuştur.

19. yüzyılın ortalarından itibaren liberalizm, siyasal düşünce alanında daha geniş bir etki alanı kazanmış ve özellikle siyasal pratikte daha belirgin hale gelmiştir. Bu dönemde ekonomik alanda da etkisini artıran liberal yaklaşım, *laissez-fair* (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ilkesiyle özdeşleşmiş; piyasa mekanizmasının kendi dinamikleriyle işlemesi gerektiği düşüncesi yaygınlık kazanmıştır (Vergana, 2006: 12). Bu anlayış, Adam Smith gibi düşünürlerin öncülüğünde devlet müdahalesine karşı bir duruş sergileyerek, birçok toplum ve yönetim biçimi tarafından benimsenecek düzeye ulaşmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda liberalizm, yalnızca bir ekonomik kuram değil; düşünce, ifade, basın ve ticaret özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlükleri savunan, siyasal ve kamusal alanda etkili bir politik tutuma dönüşmüştür (Yayla, 2002: 15-16). Liberal düşünürler, bireysel özgürlüklerin yalnızca yurttaşların kamusal yaşama katılımı ile teminat altına alınamayacağını; bu özgürlüklerin, siyasal iktidarın sınırsız güç kullanımına karşı korunması gerektiğini savunmuşlardır. Bu nedenle liberalizm, yalnızca

ekonomik değil, siyasal alanda da devletin müdahale kapasitesinin sınırlandırılmasını zorunlu görmüş ve böylece bireysel hakların korunmasına yönelik anayasal mekanizmaların inşa edilmesini desteklemiştir. Liberal perspektife göre bireysel özgürlüklerin değeri, bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirebilmesine olanak tanınmasıyla meşruiyet kazanır (Şahin, 2008: 17-18). Bu bağlamda, bireylerin kişisel gelişim imkanlarına erişebilmesi, liberalizmin hem ahlaki hem de siyasal düzlemde temel gerekçelerinden birini oluşturmaktadır.

Liberalizmin içerdği değerler ve siyasal alana kazandırdığı ilkeler göz önünde bulundurulduğunda, bu düşünce sistemiyle en uyumlu yönetim biçiminin demokrasi olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Ancak liberalizm ile demokrasi arasındaki uyumu daha derinlemesine kavrayabilmek için, bu iki düşünce geleneğinin temel ilkelerinin hangi yönlerden örtüştüğünü analiz etmek gereklidir. Modern dönemdeki demokrasi anlayışı, her ne kadar birçok biçimsel ve içeriksel farklılıkla birlikte ortaya çıksa da –örneğin klasik, dolaylı, doğrudan, koruyucu, katılımcı, müzakereci, kalkınmacı, ekonomik, sosyal, halkçı, elitist, anayasal, liberal, çok partili, parlamenter, dini, cumhuriyetçi, temsili, otoriter veya totaliter gibi adlandırmalarla– tıpkı Antik Yunan’daki ilk uygulamalarında olduğu gibi, bazı değişmeyen yapısal ve normatif özellikleri barındırmaktadır (Holden, 2007: 9). Andrew Heywood’un (2006: 96) tanımlamaları bu bağlamda dikkate değerdir. Ona göre demokrasi: (1) Halkın, profesyonel siyasetçilere bağımlı olmaksızın doğrudan ya da dolaylı biçimde kendini yönetmesini; (2) Toplumun, hiyerarşi ve ayrıcalık yerine eşit fırsatlar ve bireysel liyakate dayalı olarak örgütlenmesini; (3) Karar alma süreçlerinde halkın çoğunluğunun iradesine dayanan bir çoğunluk yönetimi ilkesini; (4) Bu çoğunluk iktidarının, azınlık haklarını güvence altına alacak dengeleyici mekanizmalarla sınırlandırılmasını; (5) Kamu otoritesinin, eşit ve genel oy ilkesine dayalı serbest ve rekabetçi seçimlerle belirlenmesini; (6) Kuvvetler ayrılığına dayalı bir yönetim yapısı içinde, düşünce ve ifade özgürlüğünün temel insan hakkı olarak korunmasını ve halkın yöneticileri denetleyebileceği şeffaf bir siyasal örgütlenme biçimini içerir. Bu unsurlar dikkate alındığında, demokrasinin işleyiş mantığı ile liberalizmin temelinde yer alan bireysel haklar, özgürlük ve hukukun üstünlüğü ilkeleri arasında doğal bir bütünleşme zemini olduğu görülmektedir. Liberalizmin temel değerleri, ancak demokratik bir siyasal sistem içinde işlevsellik kazanabilir. Bu nedenle her ne kadar liberal demokrasi modelinde, bu iki geleneğin bir araya gelmesinden

kaynaklanan “yapısal ve uygulamaya dair bazı çelişkiler”²¹ varlığını sürdürse de, yine de bu birleşimin düşünsel ve normatif temelleri oldukça sağlamdır.

19. yüzyılda demokrasi yeniden siyasal alanda görünürlük kazandığında, artık bağımsız bir siyasal formdan ziyade, iki yüzyıl öncesinde gelişmeye başlayan liberal düşünce çerçevesinde yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır (Sartori, 1993: 8). Bu yeniden inşa süreci, demokrasinin artık liberalizmden ayrı düşünülemeyecek bir içerik kazanmasına neden olmuştur. Liberalizmin değer ve ilkeleri, modern demokrasinin şekillenmesinde kurucu bir işlev üstlenmiş; bu durum, demokrasiye atfedilen anlamın da liberal normatif çerçeve içerisinde değerlendirilmesine yol açmıştır. Chantal Mouffe’un (2010: 158) belirttiği gibi, modern demokratik dönüşüm, “iktidarın halka ait olması gerektiği” yönündeki eski demokratik ilkeyi, bu kez bireysel özgürlük ve insan haklarına yapılan güçlü vurgu eşliğinde, liberal söylemin simgesel zemini üzerinde yeniden inşa etmiştir. Bu sayede, Antik Yunan’daki doğrudan halk egemenliği anlayışının tiranlığa varabilecek potansiyel tehlikeleri, bireysel hak ve özgürlükler gibi liberal ilkelerle sınırlandırılarak aşılmıştır. Böylece modern demokrasi, yani liberal demokrasi, halk egemenliği fikrini keyfi yönetim riskinden arındırarak, hukuk ve hak temelli bir siyasal rejim olarak kurumsallaşabilmiştir.

Bu çerçevede, temelini eşitlik ve halk egemenliği ilkelerinden alan demokratik gelenek, zamanla liberal düşüncenin değer sistemine eklemlenmiş ve onun ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Özellikle kilise ile devletin ayrılması, kamusal alan ile özel alanın sınırlarının belirginleşmesi ve hukuk devleti ilkesinin siyasal düzenin merkezine yerleştirilmesi, liberalizmin demokrasiye katkıda bulunduğu temel başlıklardan biri olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde ortaya çıkan liberal demokrasi modeli, bir yandan hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması ve bireysel özgürlüklere saygı gibi liberal ilkeleri içerirken, diğer yandan da demokratik geleneğin özünü oluşturan eşitlik anlayışı ile yöneten-yönetilen ayrımını ortadan kaldırmayı amaçlayan halk egemenliği ilkesini bünyesinde barındırmaktadır (Mouffe, 2001: 14). Böylece liberal demokrasi, her iki

²¹ Liberalizm ve demokrasinin temel öncelikleri farklıdır: demokrasi halkın ortak iradesini, liberalizm ise bireysel hak ve özgürlükleri merkeze alır. Bu farklılık, özgürlük ile eşitlik arasında yapısal bir gerilim yaratır. Liberalizm bireyin özerkliğini savunurken, demokrasi siyasal eşitlik ve kamusal katılımı öne çıkarır. Bu nedenle liberal demokratik rejimlerde, bireysel özgürlük ile kamusal eşitlik arasında denge kurma çabası temel bir sorunsal olarak varlığını sürdürür (Bkz. Dahl, 2021: 20-24.; Touraine, 2002: 16-17).

geleneğin –liberal ve demokratik– temel ilkelerinin kesişim noktasında şekillenen bir siyasal yapı olarak konumlanmıştır.

Liberalizmin demokrasiyle birleşerek oluşturduğu liberal demokrasi anlayışı, çoğu zaman sanıldığıının aksine zorunlu ve kaçınılmaz bir bütünleşmenin sonucu değildir. Bu birliktelik, esasen belirli tarihsel koşulların ve toplumsal dinamiklerin yönlendirdiği olgusal bir süreç olarak şekillenmiştir. Başka bir deyişle, liberalizmin demokratik değerlere açılım göstermesi ya da demokrasinin liberal ilkelerle harmanlanması, tarihsel bağlamda rastlantısal bir eklemlenmenin ürünüdür (Mouffe, 2001: 14-15). Bu doğrultuda C. B. MacPherson’un da işaret ettiği üzere, söz konusu birleşme neticesinde liberalizmin demokratikleştiği, demokrasinin ise liberalleştiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, söz konusu ilişkinin doğası ve geçerliliği konusunda literatürde önemli tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalar, liberalizm ile demokrasinin ne ölçüde uyumlu olduğu ve bu uyumun hangi aşamalardan geçerek kurulduğu sorularına yanıt aramaktadır. Konuya ilişkin ilk yaklaşım, liberalizm ve demokrasi arasında zaman zaman “kavramsal ve ilkeler düzeyinde bazı çelişkiler”²² bulunsa da, bu iki geleneğin birleşimini uyumlu bir birliktelik olarak değerlendirmektedir. Bu düşünce ekseninde birleşen birçok liberal demokrat, liberal demokrasinin, demokrasinin mümkün olan en uygulanabilir ve meşru formu olduğunu savunmakta; böylece liberalizmin demokratik yapılarla kurduğu ilişkinin doğallığını vurgulamaktadır (Holden, 2007: 10).

İkinci görüşe göre, modern düşüncenin liberalizm ile demokrasi arasında doğal ve uyumlu bir birliktelik varsaymasına rağmen, bu iki geleneğin bütünleşmesi, pürüzsüz bir süreç olmaktan ziyade tarihsel olarak çatışmalar ve zorluklarla örülmüş bir gelişim süreci sonucunda gerçekleşmiştir (Mouffe, 2001: 15). Bu görüşü savunan isimlerden biri olan Alan Wolfe, liberalizmin demokrasiye, demokrasinin ise liberalizme karşı temel düzeyde epistemolojik ve işlevsel itirazlar geliştirdiğini, fakat yine de bu iki düşünce biçiminin birbirinden bağımsız varlıklarını sürdüremeyecekleri gerçeğinden ötürü bir tür zorunlu birlikteliğe yönelindiklerini belirtmektedir (Laclau ve Mouffe, 1992: 67). Wolfe’un bu yaklaşımı, iki geleneğin karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde zamanla iç içe geçtiğini savunur. Benzer şekilde F. A. Hayek (1999: 52) gibi bazı teorisyenler ise demokrasiyi, liberal değerlerin korunmasına hizmet eden bir araç olarak görmekte ve onun asıl

²² Liberalizm, bir yandan hukukun kaynağı olarak halkın iradesini yani demokrasiyi meşrulaştırırken; diğer yandan bu iradeyi sınırlamak için demokrasinin üzerinde yer alan bir hukuk çerçevesine ihtiyaç duyar. Bu da liberalizm ile demokrasi arasında çift yönlü ve gerilimli bir ilişki doğurur (Holden, 2007: 10).

işlevinin iç barışı ve bireysel özgürlükleri teminat altına almak olduğunu ileri sürmektedirler. Bu yaklaşımda demokrasi, araçsal bir konuma indirgenmekte; temel değerleri göz ardı edilerek sadece liberal hedeflere ulaşmada kullanılabilecek bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Böylece demokrasi, yalnızca liberal ilkelerle uyumlu olduğu sürece anlamlı ve değerli görülmekte, aksi durumda ise meşruiyetini kaybetmektedir (Mouffe, 2001: 15). Bu çerçevede bazı liberaller, demokratik süreçlerin yalnızca liberal kurumlar için tehdit oluşturmadığı ölçüde kabul edilebilir olduğunu ileri sürmekte; bu kurumların zarar görmesi halinde ise demokrasiden feragat edilebileceğini savunmaktadırlar. Bununla birlikte, daha ılımlı bir çizgide yer alan bazı düşünürler, halkın rasyonel tercihlerde bulunduğu sürece bu kararlara karşı çıkmayacaklarını ifade ederken, liberal değerlere aykırı kararların kabul edilemez olduğunu açıkça dile getirmektedirler. Hayek'in "Liberalizme hayat hakkı tanımayan bir demokratik yönetimdense, liberal bir diktatörlüğü tercih ederim" şeklindeki ifadesi, bu tartışmalı yaklaşımın en çarpıcı örneklerinden biri olarak, liberalizmin sürekliliği uğruna demokratik ilkelerin göz ardı edilebileceğini savunan görüşleri yansıtmaktadır (Bowles ve Gintes, 1996: 43).

Öte yandan, Hayek gibi liberallerin demokrasiye yönelik araçsal ve sınırlayıcı yaklaşımlarına tepki olarak, bazı demokrasi yanlısı düşünürler daha radikal bir pozisyon benimsemişlerdir. Bu kesim, liberal kurumları "biçimsel burjuva özgürlükler" olarak nitelendirmiş ve bu kurumların halkın iradesini sınırlayıcı nitelikte olduğu gerekçesiyle, terk edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, halk egemenliğinin en saf ve engelsiz biçimde tezahür edebilmesi için, doğrudan demokrasiye dayalı siyasal modellerin benimsenmesi zorunludur (Mouffe, 2001: 15). Bu anlayış, bireysel hakları esas alan liberal kurumlar ile kolektif halk iradesine dayalı doğrudan demokrasi arasındaki temel gerilimi daha da derinleştirmiştir.

Liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişkinin sorunlu olduğuna dair iddialara rağmen, günümüzde demokrasi anlayışının önemli bir dönüşüm geçirdiği ve bu dönüşümün liberal değerlerle uyumlu bir zemin oluşturduğu görülmektedir. Özellikle halk egemenliği ilkesinin etkisini yitirmesiyle birlikte, günümüz demokrasisi daha çok hukuk devleti anlayışı ve insan haklarının korunması temelinde şekillenmiş; böylece liberal ve demokratik ilkeler arasında bir tür bütünleşme sağlanmıştır (Mouffe, 2001: 16). Bu durum, esasen liberal düşünce geleneğinin yön verdiği bir demokrasi modeli üzerinde fikir birliği oluştuğunu göstermektedir. Bu uzlaşma çerçevesinde ortaya çıkan liberal

demokrasi modeli; genel ve eşit oy hakkı, düzenli ve rekabetçi seçimlerle iktidarın el değiştirmesi, halkın temsil edildiği yasama organlarının varlığı, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ile düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel unsurları bünyesinde barındıran kurumsal bir yapıya dönüşmüştür (Holden, 2007: 10). Dolayısıyla, liberalizm ile demokrasi arasında yapısal veya kavramsal uyumsuzluk olduğu yönündeki eleştirilere rağmen, bu iki kavramın liberal demokrasi çatısı altında kurduğu ilişki, modern siyasal sistemlerde istikrarlı ve işlevsel bir birliktelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim günümüzde egemen olan siyasal formasyon olan liberal devlet yapısı, demokratik ilkeler temelinde örgütlenmiş; demokrasi ise yaklaşık iki yüzyıldır liberal siyasal rejimlerin kurumsal çerçevesini belirleyen temel ideallerden biri olarak varlığını sürdürmektedir.

2. 2. Liberal Demokrasinin Temel İlkeleri

Yukarıda ortaya konulan düşünsel ve siyasal dönüşüm süreciyle paralel biçimde, demokrasi kavramı, modern dönemde anlam bakımından belirginleşmiş ve esas itibarıyla liberal demokrasi çerçevesinde kurumsallaşmıştır. Günümüzde “modern demokrasi”, “anayasal demokrasi”, “temsili demokrasi” ya da “parlamentar demokrasi” gibi adlarla anılan liberal demokrasi anlayışının temelini, bireysel özgürlük, siyasal eşitlik ve temsiliyet ilkeleri oluşturmaktadır (Mouffe, 2001: 30). Ancak liberal demokrasiyi yalnızca bu üç temel ilke ile sınırlamak eksik bir değerlendirme olur. Zira liberal gelenek, hem toplumsal yaşamın hem de siyasal yapının biçimlenmesinde dikkate alınması gereken değerler bütünü sunmaktadır. Bu nedenle, liberal demokrasiyi şekillendiren başat düşünsel unsurları tanımlamak önem arz etmektedir. Bu bağlamda, liberal düşüncenin felsefi zeminini oluşturan ve liberal demokrasiye doğrudan ya da dolaylı olarak yön veren temel değerler arasında; birey merkezli yaklaşım, doğal hukuk ve doğal haklar öğretisi, toplumsal sözleşme kuramı, sınırlı yönetim ve minimal devlet anlayışı, kuvvetler ayrılığı ilkesi, doğal düzen fikri ile serbest piyasa ekonomisine duyulan inanç ve deneyim temelli akılcılık yer almaktadır (Taşçı, 2006: 78). Bu ilkeler, liberal teorinin kurucu unsurları olmakla beraber liberal demokrasi anlayışının da kurumsal ve normatif yapı taşlarıdır.

Öte yandan, liberal düşünce geleneğinde yer alan temel değerler arasında, tüm liberallerin üzerinde mutabık kaldığı bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Örneğin, bazı düşünürler toplumsal sözleşme kuramını liberal düşüncenin asli unsurlarından biri

olarak değerlendirirken, diğer bazı liberaller bu kuramın liberal teori açısından zorunlu ya da vazgeçilmez olmadığını savunmaktadır (Taşçı, 2006: 78). Bu durum, liberal geleneğin hangi ilkeler temelinde şekillendiği konusunda ortak ve evrensel bir uzlaşıdan bahsetmenin güçlüğünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, belirli ölçüde de olsa bazı ilkeler etrafında sınırlı bir fikir birliği olduğu söylenebilir. Nitekim Sabine, liberal siyasal anlayışın karakteristik niteliklerini üç temel prensipte toplamaktadır: (1) Siyasal iktidarın sınırlandırılması, (2) Özel girişimlerin teşvik edilmesi, (3) Bireylerin sözleşme yapma özgürlüğünün en geniş biçimiyle güvence altına alınması. Sabine ayrıca, liberal siyasal yaklaşımın bu üç temel özelliğini destekleyen iki temel aksiyomdan söz etmektedir: İlki, bireyin her türlü kolektivist anlayışa karşı korunması gerektiği düşüncesi; ikincisi ise, toplumsal yaşamda bireyler arasındaki ilişkilerin temelde ahlaki normlara dayanması gerektiği ilkesidir (Sabine, 1969: 123-125). Bu çerçevede, liberal politika ekonomik ya da hukuki önceliklerle değil, bireyin ahlaki özerkliğine ve özgür iradesine dayanan bir normatif yapının ürünü olarak değerlendirilmektedir.

Sabine tarafından ortaya konulan liberal siyaset anlayışının temel unsurları, bağımsız ilkeler, birbiriyle kavramsal ve yapısal düzeyde iç içe geçmiş, karşılıklı etkileşim içinde olan değerler bütünü olarak ele alınmalıdır. Bu değerler arasında kurulan bağ, liberal politik düşüncenin bütüncül karakterini ortaya koymaktadır. Örneğin, birey kavramı ontolojik bir referans noktasından ibaret olmayıp, sınırlı devlet anlayışı, bireysel özgürlüklerin korunması ve siyasal eşitlik gibi liberal demokrasinin temel direkleriyle de doğrudan ilişkilidir (Yayla, 2002: 147). Bu bağlamda, bu değerlerin herhangi birinin yokluğunda diğerlerinin de anlamını yitireceği ve tutarlı bir bütün oluşturamayacağı açıktır. Dolayısıyla bu değerlerin liberal demokrasi içindeki işlevini ve anlamını tam olarak kavrayabilmek için, onların toplumsal yapıya, siyasal organizasyona ve ekonomik düzene ne tür hedefler doğrultusunda yön verdiğini ve hangi alanlarda etkili olduğunu ayrıntılı biçimde incelemek gerekmektedir.

Bu çerçevede, liberal demokrasinin temelini oluşturan ve birbirleriyle içsel bir bütünlük içerisinde şekillenen değerlerin, birey ve ahlaka dayalı aksiyomlar etrafında anlam kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda liberal demokrasi, öncelikle birey merkezli bir siyasal model olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel gelişim süreci dikkate alındığında, bireyin bu bağlamdaki en yetkin formülasyonu, Immanuel Kant'ın "otonom birey" kavramsallaştırmasında somutlaşır. Kant'ın düşüncesinde birey, kendi dışındaki

herhangi bir amaca ulaşmak için kullanılabilecek bir araç değil; bizatihi kendisi amaç olan bir varlık olarak tanımlanır. Bu anlayışa göre insan, “rasyonel bir varlık”²³ olması itibarıyla, kendi başına bir değer taşımakta ve hiçbir koşulda araçsallaştırılamamaktadır. Bireyin bu şekilde yüceltilmesi ve merkezî bir konuma yerleştirilmesi, liberal demokrasinin siyasal tahayyülünde bireyi temel alan bir yaklaşımın benimsenmesine yol açmıştır (Yayla, 2002: 149-150). Bu durum, Antik Yunan’daki Atina demokrasisinde görülen ortak yarar ve kolektif iyilik fikrinin yerini, bireysel çıkarın önceliğini esas alan bir anlayışa bırakmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, liberal demokrasi modeli, yurttaşları ortak çıkarlara bağlı homojen bir kütle yerine; kendi özerk çıkarlarını gözetten bireylerden oluşan çoğulcu bir yapı olarak tasavvur eder (Şahin, 2008: 7-8). Bu yönüyle liberal demokrasi, Atina tipi demokrasiden belirgin şekilde ayrılarak, bireysel çıkarları önceleyen bir siyasal örgütlenme biçimi olarak tanımlanabilir.

Çıkar kavramının kolektif yapılardan bireysel düzleme kayışı, liberal düşüncenin temelini oluşturan birey anlayışına dayanmaktadır. Bu perspektife göre, bireyin varlığı; halk, sınıf ya da toplum gibi bütüncül yapılarla karşılaştırıldığında daha somut ve gerçek kabul edilmektedir. Liberal kuramcılar, birey dışındaki kolektif kavramların soyut yapılar olduğunu ve bireyin özgül varlığından üstün sayılamayacağını ileri sürerek, ortak çıkarlara dayalı anlayışları eleştiriye tabi tutmaktadır. Bu eleştiriler, klasik demokraside merkezi konumda olan toplum yararı, kamu çıkarı, ortak iyi gibi kavramların muğlaklığına yönelik bir inanca dayanmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin özel çıkarlarının üzerinde, onlardan bağımsız bir ortak yararın varlığı fikri, liberal yaklaşımda genel kabul görmemektedir. Bununla birlikte, bazı liberaller sınırlı da olsa ortak çıkarlardan söz edilebileceğini belirtmektedir. Örneğin, millî savunma gibi toplumun büyük çoğunluğunun üzerinde uzlaştığı belirli alanlarda ortak yarar mefhumu kabul edilebilir görülmektedir. Ancak bu tür durumların istisnai nitelikte olduğu ve

²³ Liberal düşünce geleneğinde merkezi bir yer işgal eden akıl kavramı, özellikle deneyci bir akılcılık anlayışı çerçevesinde anlam kazanmakta ve bu yönüyle liberal düşüncenin mantıksal temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda akıl, bilgiye ulaşmada deneyime dayanan sistematik bir yol olarak görülmektedir. Kant’ın felsefesinde kökleşen ve Aydınlanma döneminin düşünsel birikiminden beslenen bu anlayış, liberalizmin entelektüel altyapısının şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Deneyime dayalı akıl yürütme biçimi, liberalizme yalnızca kuramsal değil, aynı zamanda pratik bir yön de kazandırmıştır. Nitekim liberal gelenek içerisinde, deneycilikten türeyen pratik yaklaşım ile Aydınlanma akılcılığından kaynaklanan evrenselci eğilim arasında kurulan bu sentez, liberalizmin düşünsel omurgasını oluşturan en önemli değerlerden biri hâline gelmiştir. Bu nedenle, söz konusu akılcılık biçimi, birçok liberal düşünür tarafından ortak bir payda olarak benimsenmiş ve üzerinde geniş bir mutabakat sağlanabilen nadir ilkelerden biri olmuştur (Yayla, 2002: 15).

genelleştirilemeyeceği yönünde yaygın bir kanaat mevcuttur (Yayla, 2002: 154). Sonuç olarak, liberal düşüncede ön plana çıkan ortak çıkar anlayışı, bireysel çıkarların toplamı olarak tanımlanmakta; birey merkezli yaklaşım, kolektif bütünlüklerin önüne geçmektedir.

Liberal düşünce geleneğinde birey, toplum ya da herhangi bir kolektif yapıdan daha üstün ve öncelikli bir konumda değerlendirilmekte; haklar anlayışının temel dayanağını da bu birey merkezli yaklaşım oluşturmaktadır.²⁴ Bu anlayış, bireyin toplumsal yapının öncesinde ve ondan bağımsız olarak var olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bireyin, toplumsal bütünlüklerin önünde gelen asli özne olarak konumlandırılması, hakların kaynağının da toplumdan değil, bireyin doğasından türediği fikrine zemin hazırlamıştır (Şahin, 2008: 15). Bu yaklaşım doğrultusunda liberal teorisyenler, devletin meşruiyetini bireyin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alma yükümlülüğüyle ilişkilendirmiştir. Özellikle özel mülkiyetin korunması, bireysel hakların vazgeçilmez bir parçası olarak değerlendirilmiş ve devletin bu hakkı teminat altına alması beklenmiştir. Böylece, bireyin merkezde konumlandığı liberal yaklaşıma göre, hem haklar hem de devletin işlevi bireysel özgürlüklerin korunması esasına dayandırılmıştır.

İkinci aksiyom temelinde değerlendirildiğinde, liberal demokrasinin ahlaki zemini faydacı yaklaşımlarla şekillenmiş ve sözleşmecî²⁵ kuramlarla güvence altına alınmıştır. Bu bağlamda, hem liberal demokrasinin hem de genel olarak liberalizmin etik yaklaşımı, bireyin yaşamını kendi tercihleri doğrultusunda düzenleme, kişisel hedeflerini belirleme ve bu hedefleri kendi iradesiyle gerçekleştirme özgürlüğüne sahip olması gerektiğini vurgular (Cevizci, 2005: 1081). Bu anlayış, ahlaki değeri mutlulukla ve bireyin

²⁴ Doğal hukuk ve haklar anlayışı, mevcut pozitif hukuk düzeninin, bireyin doğasından türeyen devredilemez haklara uygunluk bakımından denetlenmesini esas alan normatif bir çerçeve sunar. Bu yaklaşıma göre, hukuk sisteminin meşruiyeti, insanın doğuştan sahip olduğu haklara dayanmasıyla ölçülmektedir. Söz konusu haklar arasında en temel olanları yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkı olarak öne çıkmakta; bu üçlü yapı, genel olarak “mülkiyet hakları” kavramı altında bütünleştirilmektedir. Bu hakların korunması ise, sınırlı yönetim ve asgari devlet ilkeleriyle güvence altına alınmaktadır. Böylece, bireyin haklarına yönelik içsel veya dışsal müdahalelere karşı, devletin yetki alanı sınırlandırılarak bu temel hakların ihlal edilmesi engellenmeye çalışılmaktadır (Şahin, 2008: 15).

²⁵ Toplumsal sözleşme kuramı, devletin, hükümetin, kamusal otoritenin ve sivil toplum yapısının meşruiyetini temellendirmek amacıyla başvurulmuş kuramsal bir çerçevedir. Bu yaklaşım, yasal düzenin ve siyasal otoritenin kaynağını açıklama işlevi görür. Locke’un bu kurama getirdiği yorumda, bireylerin doğa durumundan medeni topluma geçişlerinin temelinde, yaşamlarını, özgürlüklerini ve mülkiyetlerini karşılıklı biçimde güvence altına alma isteği yer almaktadır. Locke’a göre, bu geçişi mümkün kılan şey, doğa durumundaki bireylerin ortak rızaya dayalı olarak oluşturdukları bir toplumsal sözleşmedir. Böylece, devletin varlığı, bireyler arası uzlaşıya dayanan bu sözleşmenin sonucunda ortaya çıkmakta ve meşruiyet kazanmaktadır (Yayla, 2002: 39).

gelişimiyle özdeşleştirerek, en yüce değerin özerk bir yaşam süren, yetkinleşmiş bireylerde tezahür ettiğini kabul eder (Mouffe, 2010: 157). Dolayısıyla, liberal demokratik etik, bireysel öz-yeterlilik, özerklik ve kişisel amaçların gerçekleştirilmesi üzerinde temellenen bir ahlaki yapı inşa etmektedir.

Liberal demokrasinin ahlaki çerçevesi, bünyesinde çoğulculuk, öznelcilik ve mükemmeliyetçilik gibi temel yönelimleri barındırmaktadır. Bu ahlaki yaklaşım, değerlerin doğasının, bireylerin farklı yaşam tarzlarını benimsemelerinin kaçınılmaz olduğu yönündeki varsayıma dayandığını ileri sürer. Bu bağlamda, liberal demokrasinin benimsediği mükemmeliyetçilik, her bireyin yaşamına anlam katacak özgün kapasiteler geliştirmesi gerektiğini vurgular. Çoğulculuk, değerlerin çokluğu ve bu değerler arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle, hiçbir bireyin tüm değerleri aynı anda içselleştiremeyeceğini kabul eder. Öznelcilik ise, değerli olanın belirlenmesinde bireyin arzularının ve estetik beğenilerinin belirleyici olduğunu, dolayısıyla değer yargılarının kişiden kişiye değişebileceğini ileri sürer (Cevizci, 2005: 1081). Bu yaklaşımların ortaklaştığı nokta, bireylerin farklı yaşam biçimlerine yönelmelerinin doğal olduğu ve bu tercihlere mutlak bir saygının gerekli olduğudur.

Liberal ahlak anlayışının bir uzantısı olarak değerlendirilen ve onunla bütünleşen liberal hoşgörü²⁶ (tolerans) ilkesi de, bireylerin etik ve siyasal tercihlerinde hata yapma, bu hatalardan öğrenme veya bilgi eksikliği içinde yaşama haklarına sahip olduklarını kabul eder (Cevizci, 2005: 1082). Bu yaklaşımı değerli kılan, hiçbir birey ya da otoritenin başkalarının gerçek çıkarlarını belirlemede mutlak bilgiye sahip olamayacağı önermesidir. Bu nedenle, bireyin yaşamına dışsal bir müdahale meşru görülmemektedir. Bu birey ve ahlak temelli yaklaşımlar, liberal demokrasi anlayışının kurucu zeminini oluşturmakta ve bu çerçevede, sistemin kimliğini belirleyen üç temel ilkeye geçiş yapılmasını mümkün kılmaktadır.

²⁶ Tolerans ya da hoşgörü, bireylerin kendilerinden farklı düşünen ya da farklı yaşam biçimlerine sahip olan insanlara anlayışla yaklaşımlarını ifade eden bir tutumdur. Bu anlayış, farklı inanç sistemlerine ve değer yargılarına sahip bireylerin, karşılıklı saygı temelinde bir arada yaşayabilmelerini amaçlamaktadır. Liberal düşünce geleneğiyle birlikte daha da görünürlük kazanan bu ilke, bireyin inançlarında yanılabilir olabileceği gerçeği, dini inançların zorla benimsetilemeyeceği görüşü, bireysel özerkliğe duyulan saygı, toplumsal çatışma riskinin azaltılması gerekliliği ve çoğulculuğun değerine olan inançla eş zamanlı gelişmiştir. Bu bağlamda hoşgörü ilkesi, liberalizmin ahlaki ve siyasal söyleminde merkezi bir yer edinerek, farklılıkların tanınmasını ve meşruiyetini savunan bir toplumsal düzenin temel dayanaklarından biri haline gelmiştir (Cevizci, 2005: 850).

2. 2. 1. Bireysel Özgürlük

Özgürlük kavramı, en genel anlamıyla “hürriyet” kavramına karşılık gelmekte olup, bireyin kendi eylemlerini başkalarının müdahalesi olmaksızın gerçekleştirebilme yetisini ifade eder. Bu bağlamda bireysel özgürlük; sosyal, ekonomik (ekonomik özgürlük çoğu zaman ikincil düzeyde ele alınmaktadır) ve özellikle siyasal alana ilişkin hak ve serbestileri kapsamaktadır (Holden, 2007: 22). Marquis de Condorcet ve Thomas Paine gibi Aydınlanma dönemi düşünürlerinin de vurguladığı üzere, özgürlük, “başkalarının haklarını ihlal etmeksizin her şeyi yapabilme hakkı” (Vergana, 2006: 136) şeklinde tanımlanabilir. Toplumsal yaşamın hemen her alanında etkili bir değer haline gelen özgürlük anlayışı, modern dönemle birlikte siyasal teoride yeniden merkezî bir konuma yerleşmiştir. Ancak bu değer, tarihsel olarak kesintisiz bir gelişim göstermemiştir. Antik demokrasilerin ortadan kalkmasıyla birlikte özgürlük düşüncesi de uzun süreli bir duraklama dönemine girmiş, farklı yönetim biçimlerinin özgürlük anlayışına alan tanımadığı bir süreç yaşanmıştır. Bu tarihsel kesintiye rağmen, modern döneme yaklaştıkça, özellikle liberal düşünce geleneğinin yükselişiyle birlikte özgürlük yeniden siyasal söylemde etkili bir yer edinmiş ve çeşitli siyasi sistemlerin ortak paydasına dönüşerek neredeyse evrensel bir norm niteliği kazanmıştır.

Tarihsel gelişmeler doğrultusunda özgürlük kavramının hem kavramsal içeriğinde hem de yorumlanış biçiminde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda, özgürlüğe atfedilen anlamın zaman içinde dönüşüme uğradığı görülmektedir. Mouffe’un da dikkat çektiği üzere, modern özgürlük anlayışı, bireyin kişisel bağımsızlığını barışçıl yollarla kullanabilme hakkını esas alırken, Antik Yunan’daki özgürlük²⁷ anlayışı daha çok bireylerin kolektif otoriteye doğrudan katılımını ve cemaatle olan bağlarını öne çıkarmaktadır (Mouffe, 2010: 64). Bu nedenle, bireysel otonomiye vurgulayan modern özgürlük anlayışı, kolektif katılımı önceleyen antik özgürlük nosyonunun yerini almıştır.

²⁷ Atina demokrasisinde devlet ile birey arasındaki ilişkinin niteliği ve buna bağlı olarak bireysel özgürlüklerin kapsamı, farklı düşünürler ve araştırmacılar tarafından çeşitli biçimlerde ele alınmış; bu konuda ortak bir değerlendirmeye ulaşılamamıştır. Kimi yaklaşımlar, Atina demokrasisinin bireysel özgürlüğü en üst düzeyde hayata geçirdiğini savunurken, bazıları ise Antik Çağ ile modern dönemin özgürlük anlayışlarını karşılaştırarak Eski Yunan demokrasilerinde bireysel özgürlük kavramının yeterince gelişmediğini ileri sürmüştür. Bu ikinci görüşe göre, yurttaşlar demokratik yönetim sayesinde siyasal katılım ve siyasal özgürlük elde etmiş olsalar da, kutsal ve üstün bir otorite olarak görülen polis karşısında bireysel haklar son derece sınırlıydı. Devletin çıkarlarının öncelikli kabul edildiği durumlarda, polisin bireylerin özel yaşamına müdahale edebilen kapsamlı yapısı nedeniyle, en temel haklardan biri olan yaşam hakkının dahi güvence altında olmadığı söylenebilir (Ağaoğulları, 1989:27).

Özgürlük, zamanla yalnızca bireyin temel hakkı olarak değil, aynı zamanda liberal geleneğin merkezinde yer alan hoşgörü, özel yaşamın gizliliği ve bireysel özerklik gibi değerlerin de temeli haline gelmiştir. Ayrıca anayasal²⁸ yönetim, hukukun üstünlüğü ve kurumsal denetim mekanizmaları gibi modern siyasal yapıların inşasında da belirleyici bir işlev üstlenmiştir (Yayla, 2002: 161). Bu çok yönlü katkıları nedeniyle özgürlük, liberal düşüncenin vazgeçilmez koşulu olarak kabul edilmiştir. Liberal demokrasi ise bu özgürlük anlayışını, demokratik ilkelerle bir araya getirerek hem özgürlüğü hem de halk iradesini esas alan bir yönetim modeli oluşturmaya yönelmiştir. Her ne kadar demokrasi ve özgürlük kavramları arasında zaman zaman gerilimli noktalar ortaya çıksa da, esasen bu iki ilke birbirini tamamlayan ve karşılıklı olarak meşrulaştıran yapısal unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

Öte yandan, özgürlük kavramının yalnızca liberal gelenekle sınırlı kalmayıp, sosyalizmden faşizme uzanan geniş bir ideolojik yelpazede temel bir ilke olarak benimsendiği dikkat çekicidir. Farklı toplumsal ve siyasal kuramlar, özgürlük düşüncesine kendi iç dinamikleri doğrultusunda anlam yüklemekte ve bu nedenle her kuram kendi özgürlük anlayışını özgün bir biçimde tanımlamaktadır (Yayla, 2002: 162). Bu durum, evrensel ve üzerinde uzlaşı sağlanmış tekil bir özgürlük tanımının geliştirilmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle, özgürlük kavramını değerlendirirken daha bütüncül değil, seçici ve bağlamsal bir yaklaşım benimsemek gereklidir. Bu bağlamda, özgürlüğün özellikle liberal siyasal gelenek içerisindeki anlamı ve işlevi merkeze alınarak, söz konusu anlayışın demokrasiyle kurduğu teorik ve pratik ilişki üzerinde durulacaktır. Böylece özgürlük, liberalizmin temel ilkeleriyle nasıl şekillendiği ve bu şekillenmenin demokratik düşünceye nasıl yansıdığı ekseninde ele alınacaktır.

Liberal düşünce geleneğinin şekillendirdiği özgürlük anlayışı, tarihsel derinliğinden kaynaklı olarak hem siyasal hem de ekonomik alanlarda belirgin bir gelişim

²⁸ Anayasalcılık, devletin yapısal çerçevesini anayasal normlara dayalı olarak belirleyen ve bu çerçeveyi liberal ilkeler doğrultusunda düzenlemeyi amaçlayan kuramsal bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, siyasi iktidarın tek bir elde toplanarak keyfi biçimde kullanılmasına karşı geliştirilmiş olan çok katmanlı denetim ve dengeleme mekanizmaları sistemine işaret eder. Bu çerçevede, anayasalcılığın etkinlik kazanmasında temel rol oynayan kuvvetler ayrılığı ilkesi, yasama, yürütme ve yargının birbirinden bağımsız işleyişini güvence altına alarak devlet gücünün sınırlandırılmasını hedeflemektedir. Başlangıçta liberal düşünce geleneğinin temel odak alanlarından biri olmayan bu ilke, esasen demokratik kuramın liberal kuramla bütünleşmesi sürecinde liberalizme dâhil olmuştur. Zamanla, anayasal düzenin kurumsallaşması ve devlet otoritesinin sınırlandırılması gereksinimiyle birlikte anayasalcılık, liberal siyasal düşüncenin vazgeçilmez unsurlarından biri haline gelmiş ve bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasında merkezi bir işlev üstlenmiştir (Taşçı, 2006: 80).

göstermiştir. Modern dönemle birlikte siyasal özgürlük ile ekonomik özgürlüğün giderek iç içe geçmesi, yalnızca ekonomik özgürlüğün sağlanması durumunda siyasal özgürlükten anlamlı biçimde söz edilebileceğini ortaya koymuştur. Bu durum, liberal düşüncede özgürlük kavramının bir taraftan politik bir hak olarak, diğer taraftan da ekonomik bir koşul olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu çerçevede, özgürlüğe ilişkin liberal yaklaşımlar temel olarak iki ayrı eksende şekillenmiştir: Bunlardan ilki, klasik liberalizmin dayandığı “negatif özgürlük” anlayışıdır; ikincisi ise, bu anlayışa bir alternatif olarak geliştirilen ve daha çok bireyin özerkliğine ve bilinçli eylemine vurgu yapan “pozitif özgürlük” yaklaşımıdır. Negatif özgürlük, bireyin dışsal ve keyfi müdahalelerden bağımsız biçimde hareket edebilmesini temel alır. Bu perspektife göre bir kişi, başkalarının iradesiyle sınırlandırılmadığı ölçüde özgür sayılır. Dolayısıyla bireyin dış müdahalelerden arınmış bir hareket alanına sahip olması, özgürlüğünün genişliğiyle doğru orantılıdır. Buna karşılık pozitif özgürlük yaklaşımı, özgürlüğü yalnızca dışsal engellerin yokluğuyla tanımlamak yerine, bireyin kendi yaşamına dair bilinçli ve eleştirel bir yönelim geliştirebilmesiyle ilişkilendirir (Yayla, 2002: 163-165). Bu bağlamda özgür birey, kendi değerlerini sorgulayabilen, gelenekleri körü körüne benimsemeyen ve kısa vadeli hazlar yerine uzun vadeli hedeflerine yönelme kapasitesine sahip bir özne olarak tanımlanır. Böylelikle pozitif özgürlük, bireyin kendi kendisinin efendisi olmasını esas alan daha derinlikli bir özerklik anlayışını temsil etmektedir.

Liberal kuram içinde özgürlük anlayışına yönelik geliştirilen iki temel yaklaşım, literatürde önemli tartışmalara zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, özgürlüğün hangi biçimde tanımlanması gerektiği hususu, liberal düşünürler arasında uzlaşmadan uzak bir tartışma alanı oluşturmuştur. Isaiah Berlin’in bu tartışmalara katkısı, özgürlük kavramına ilişkin yaptığı çift yönlü ayırım üzerinden şekillenmektedir. Berlin, özgürlüğü iki ayrı eksende değerlendirerek “negatif özgürlük”ü bireyin toplumsal veya siyasal müdahalelerden bağımsız bir alanı olması şeklinde tanımlarken; “pozitif özgürlük”ü ise bireyin kendi kaderi üzerinde söz sahibi olma ve öz-bilinçle yön verme arzusuyla temellendirmiştir (Mouffe, 2010: 64-65). Ancak Berlin, pozitif özgürlük kavramının, bireylerin iradeleri dışında belirlenen “doğru” yaşama biçimlerinin dayatılmasına açık kapı bıraktığı gerekçesiyle liberal ilkelerle çeliştiğini ve bu nedenle totaliter eğilimlere zemin hazırlayabileceğini ileri sürmektedir. Bu nedenle, ona göre demokratik katılım ve özyönetim düşünceleri, klasik anlamdaki liberal özgürlük tanımıyla doğrudan

örtüşmemektedir. Buna karşılık, B. F. Skinner ve Niccolò Machiavelli gibi bazı düşünürler daha esnek bir yaklaşım benimseyerek, bireyin siyasal yaşama katılımını içeren pozitif özgürlük anlayışının da liberal değerlerle bağdaştırılabileceğini savunmuşlardır (Mouffe, 2010: 65). Ayrıca Spinoza, Rousseau, Kant, Marx ve John Stuart Mill (2019: 99-100) gibi düşünürler, özgürlüğün yalnızca dışsal baskıların yokluğu ile sınırlanamayacağını, bireyin kendi yaşamını anlamlı biçimde yönlendirebilmesi için öz-belirlenim hakkına da sahip olması gerektiğini ifade etmişlerdir (Taşçı, 2006: 79). Bu düşünsel yönelim, bireyin yalnızca dış müdahalelerden arındırılmış olmasıyla özgürlüğünün tamamlanamayacağını; bunun yanında belirli olanaklara, kaynaklara ve gelişim araçlarına da erişiminin sağlanması gerektiğini öne çıkarmaktadır (Kymlicka, 1998: 137). Bu çerçevede, modern liberal düşüncede giderek daha fazla benimsenen görüş, negatif özgürlüğün bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirme gereksinimlerini karşılamada yetersiz kaldığı ve gerçek anlamda özgürlüğün, pozitif özgürlükle tamamlanabileceğidir. Böylece özgürlük, yalnızca dışsal engellerin bertaraf edilmesiyle değil, aynı zamanda bireyin yaşamını bilinçli biçimde kurma kapasitesine sahip olmasıyla bütüncül bir içerik kazanmaktadır.

Özgürlüğün biçimi ve kapsamı üzerine yürütülen tartışmalar, modern ve demokratik siyaset felsefesinin temel görevlerinden birinin, bireysel özgürlük ile siyasal özgürlüğü birbirine eklemlemek olduğunu ortaya koymaktadır (Kymlicka, 1998: 137). Bu bütünleşme, çoğulcu ve katılımcı yurttaşlık anlayışının temelini oluşturur. Zira özgürlüğü yalnızca birey düzeyinde değil, kolektif bir varlık olan toplum bağlamında değerlendirdiğimizde, demokrasi ile özgürlük arasında örtüşen bir ilişkinin ortaya çıktığı görülmektedir. Farklı bireylerin bir arada yaşadığı ve belirli bir siyasal sistem içinde konumlandığı bir yapı düşünüldüğünde, bu bireylerin özgürlüklerini fiilen kullanabilecekleri bir ortamın varlığı zorunlu hale gelir. Bu ortamı tesis edebilecek en uygun yönetim biçimi ise hiç kuşkusuz demokrasidir. Bununla birlikte, bu ilişki tek yönlü değildir; özgürlük, demokrasinin işleyebilmesi için ön koşul olduğu kadar, demokrasinin varlığı da özgürlüğün toplumsal düzeyde güvence altına alınabilmesi için elzemdir (Holden, 2007: 21-22). Bu çerçevede, özgürlüğün hem negatif hem de pozitif yönleri bağlamında demokrasi ile özgürlük arasındaki karşılıklı ilişki daha yakından incelendiğinde, karşımıza halk ile yönetim arasında gerilimli bir yapı kuran siyasal bir eğilim çıkmaktadır. Bu eğilim, halkı ve iktidarı birbirinden ayrı, hatta karşıt iki yapı

olarak değerlendirir. Bu düşünceye göre halk, yönetimden bağımsız ve onun karşısında konumlanmış bir özne olarak tasarlanır; böylece iktidarın, halkın özgürlüklerine müdahale etmesi durumunda halkın direnme ve karşı çıkma hakkı doğar. Bu anlayış, özellikle Locke'un siyaset felsefesinde açık bir biçimde dile getirilmiştir. Ona göre, eğer bir yönetim, bireylerin doğuştan sahip olduğu temel hakları ihlal edecek şekilde keyfi uygulamalara yönelirse, halkın bu yönetimi meşru olarak reddetme ve hatta isyan etme hakkı doğar (Holden, 2007: 23-24). Bu bakış açısı, özgürlüğün korunması gereken bir değer olduğunu ve bunun da demokratik bir siyasal düzen ile mümkün olabileceğini vurgular.

Yukarıda aktarılan değerlendirmeler doğrultusunda, yönetimin halktan bağımsız ya da ona potansiyel bir tehdit unsuru olarak konumlandırıldığı her durumda, özgürlük ile demokrasi arasında karşılıklı ve güçlü bir ilişki kurulmaktadır. Zira bireylerin özgürlüklerinin tanınması ve güvence altına alınması gerekliliği doğduğunda, bu özgürlüğü kurumsal düzeyde mümkün kılacak olan yegâne siyasal yapı, liberal çerçevede inşa edilmiş demokratik bir yönetimdir. Bu bağlamda demokrasi, salt siyasal katılımın bir aracı olmaktan ziyade, bireysel ve toplumsal özgürlüklerin korunmasını sağlayan bir yönetim biçimi olarak ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşım, siyasal karar alma süreçlerinde nihai belirleyici iradenin halka ait olduğu ve bu nedenle halkın siyasal gücünün yönetsel otoriteden üstün olduğu görüşünü temel alır. Bu da demokratik yönetimin doğası gereği "sınırlı bir iktidar"²⁹ formuna dönüşmesini sağlar. Böylece özgürlük, yalnızca bireysel bir hak olmaktan çıkıp, demokrasi tarafından kurumsal olarak korunan zorunlu bir unsur hâline gelir. Bu çerçevede, özgürlük ve demokrasi arasındaki ilişki, liberal demokratik düşüncenin vazgeçilmez dayanaklarından birini oluşturmaktadır (Holden, 2007: 24).

Özgürlük ile demokrasi arasındaki ilişkiye dair ikinci yaklaşım, yönetimin halkın iradesinin bir temsili ya da aracı konumunda olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu anlayış, özgürlüğü bireyin kendi kendini yönetme kapasitesiyle, yani özyönetim ve kendi kaderini tayin hakkı (self-determinasyon) ile temellendirir. Buna göre bireyin özgürlüğü, yönetim

²⁹ Siyasal alanda sınırsız otoritenin yaratabileceği tehditlere karşı geliştirilen sınırlı yönetim ya da asgari devlet ilkesi, esasen bireylerin devlet karşısında korunma gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Bu ilke, toplumsal sözleşme aracılığıyla devlete devredilen yetki ve hakların sınırlandırılmasını öngören temel bir siyasal tutumu yansıtır. Aynı zamanda mutlakiyetçi iktidarlara karşısında konumlanan burjuvazinin tarihsel talepleriyle de örtüşen bu anlayış, devletin yetkilerinin sınırlandırılması yönünde kurumsal bir denge arayışını temsil eder. Bu çerçevede, toplumu yönetecek otoriteye mutlak ve kutsal yetkiler tanımak yerine, onu sınırlayan ve denetleyen bir sözleşmesel çerçevenin esas alınması, modern siyasal düşüncenin önemli kazanımlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Şahin, 2008: 15).

süreçlerinin dışında kalmakla değil; aksine bu süreçlerin aktif bir öznesi olmakla mümkündür. Birey yalnızca yönetim kararlarından etkilendiğinde değil, karar alma mekanizmalarına katıldığında ve bu süreçte sorumluluk üstlendiğinde özgür kabul edilebilir. Bu bağlamda demokrasi ile özgürlük ilişkisine dair ortaya çıkan iki temel yaklaşım, özgürlük kavrayışlarındaki farkla açıklanabilir: İlki negatif özgürlük anlayışını esas alırken, ikincisi pozitif özgürlük yaklaşımını merkeze yerleştirir (Holden, 2007: 25-26). Sadece negatif özgürlüğün geçerli olduğu bir sistemde, halkın karar alması bireyin de kendi kararını almış olduğu anlamına gelmez; zira bu durumda birey, kendi iradesiyle değil, kolektif irade tarafından yönlendirilmiş olur. Bu nedenle pozitif özgürlüğün yokluğunda negatif özgürlük, bireysel özerkliği tam anlamıyla karşılayamaz. Bu ayrımı somutlaştırmak gerekirse, örneğin bir bireyin "seyahat özgürlüğüne" sahip olması seyahat etmesinin engellenmemesiyle değil (negatif özgürlük), bununla birlikte bu eylemi gerçekleştirebilmesi için gerekli ekonomik olanaklara sahip olmasıyla (pozitif özgürlük) da mümkündür (Şahin, 2008: 18). Bu çerçevede değerlendirildiğinde, liberal demokrasinin çağdaş toplumsal ihtiyaçlara yanıt verebilmesi, özgürlüğün hem negatif hem de pozitif boyutlarını bütüncül bir yaklaşımla içermesine bağlıdır.

Bu bağlamda günümüz yönetimlerinin ulaştığı aşama, gerek yönetimin müdahale etmemesini, gerekse de halkın sosyal refahına yönelik somut adımlar atmasını gerekli kılmıştır. Zira modern devletin işlevleri, yurttaşların salt özgür bırakılmaktan ziyade; sosyal güvenliğin sağlanması, işsizlikle mücadele edilmesi ve benzeri alanlarda desteklenme talebi doğrultusunda şekillenmektedir (Holden, 2007: 27). Bu durum, yönetimden beklentilerin artmasıyla birlikte klasik özgürlük anlayışının dönüşümüne yol açmış; hem bireyin dış müdahaleden korunması hem de belirli sosyal imkanlarla donatılması gerektiği fikri önem kazanmıştır. Böylece özgürlük, negatif boyutunun ötesine geçerek pozitif bir içerik kazanmış; bu da demokrasinin özgürlükle daha uyumlu bir yapı içinde yeniden yorumlanmasına ve nihayetinde liberal demokrasinin temel felsefi ve kurumsal çerçevesinin oluşmasına katkı sağlamıştır.

2. 2. 2. Siyasal Eşitlik

Liberal demokrasi anlayışının temel dayanaklarından bir diğeri de, bireysel özgürlükle birlikte siyasal eşitlik ilkesidir. Kavramsal düzlemde eşitlik, genellikle

“aynılık” ve bu doğrultudaki çağrışımlarla ilişkilendirilir; bu bağlamda siyasal eşitlik, belirli yönleri bakımından benzer olan bireylerin eşit muamele görmesini gerekli kılan normatif bir ilkeye karşılık gelir (Holden, 2007: 18). Siyasal eşitlik ilkesi, bireysel özgürlük gibi doğrudan liberalizmin tarihsel kökenlerinden değil; daha çok demokrasi düşüncesinin özüne içkin bir prensip olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak liberalizm ile demokrasinin kuramsal ve kurumsal düzeyde kaynaşması sonucunda, bu ilke liberal demokrasi çerçevesinde de vazgeçilmez bir değer haline gelmiştir. Nitekim siyasal eşitlik, sadece demokratik geleneğin temel taşlarından biri olmakla kalmamış, aynı zamanda liberal demokratik sistemlerin meşruiyet zeminini de belirleyen kurucu bir unsur haline gelmiştir.

Siyasal eşitlik düşüncesi, tarihsel olayların etkisiyle gelişen siyasal dönüşümler neticesinde, tüm insanların eşit doğduğu yönündeki inanca dayandırılarak, özellikle Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nde “apaçık gerçeklerden biri” olarak kabul edilmiştir (Holden, 2007: 18). Hem bu bildirmede hem de insan haklarına ilişkin evrensel öğretilerde, bireylerin doğuştan sahip oldukları haklardan mahrum bırakılamayacağı ve yaşamları boyunca eşit haklara sahip oldukları ilkesi temel alınmış; bu haklar arasında eşitsizliğe neden olabilecek herhangi bir yasa ya da sözleşmenin geçersiz sayılması gerektiği açıkça belirtilmiştir (Vergana, 2006: 135). Liberal demokrasi çerçevesinde siyasal eşitliğin konumuna bakıldığında, bu değer liberal anlayışla kurduğu ilişkinin dayanak noktasını, “kararların halk tarafından alınması gerektiği” yönündeki demokratik varsayım oluşturmaktadır. Siyasal eşitlik ilkesi, doğrudan liberal gelenekten değil, daha çok demokrasi geleneğinden kaynaklanmakla birlikte, liberal demokrasi bağlamında kabul görmesi, liberalizmin birey merkezli anlayışıyla mümkün hale gelmiştir. Çünkü bu anlayışta “halk”, soyut ve homojen bir bütün değil, eşit statüdeki bireylerin toplamı olarak görülmektedir. Bu nedenle, siyasal karar alma süreçlerine tüm bireylerin eşit katılımı sağlanmadığı sürece, alınan kararlar sadece belirli bir grubun –tüm halkı temsil etmeyen bir azınlığın– iradesini yansıtacak ve bu durum, demokratik meşruiyeti zedeleyecektir. Bu bağlamda, demokrasinin karakteristik özelliği olan “her birey için bir oy” ilkesi, liberal demokrasi içinde siyasal eşitliğin kurumsallaşmasını zorunlu kılmıştır (Holden, 2007: 19-20). Böylece birey merkezli yaklaşım, siyasal eşitliğin liberal demokrasiyle uyumlu hale gelmesini sağlamış ve bu iki ilke arasında güçlü bir kuramsal bağ kurulmuştur.

Liberal demokraside siyasal eşitliğin taşıdığı anlam, bu kavramın yalnızca siyasi katılım haklarını ifade etmesiyle sınırlı kalmayıp, zamanla sosyal ve ekonomik boyutları da içerecek biçimde genişletilmiştir. Bu dönüşümün temelinde, liberalizmin demokrasiyle bütünleşmesiyle birlikte, salt siyasal eşitliğin, ekonomik ve sosyal eşitliğin yokluğunda gerçek bir eşitlik oluşturamayacağı yönündeki eleştirilerin etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, siyasal eşitliği merkeze alan ancak toplumsal eşitsizlikleri göz ardı eden bir demokrasi anlayışının yanıltıcı olacağı ve bu durumda eşitliğin yalnızca biçimsel düzeyde kalacağı ileri sürülmektedir (Holden, 2007: 20). Bu nedenle eşitlik kavramı, liberal demokrasi içerisinde yalnızca siyasal yönüyle değil; sosyal ve ekonomik boyutlarıyla birlikte ele alındığında anlam kazanmakta ve yerini bulmaktadır. Bu çok yönlü yaklaşım, eşitliğin liberal demokrasi bağlamında doğru biçimde kavranmasının ön koşuludur. Çünkü bu sistemde eşitlik, tüm yurttaşlara eşit oy hakkı tanımakla sınırlı kalmayıp, toplumsal adaletsizliklerin ahlaki temelde giderilmesine katkı sağlayacak sosyal ve ekonomik mekanizmaların inşasını da gerekli kılar (Touraine, 2002: 38). Bu anlayış doğrultusunda bazı liberal düşünürler, yurttaşların yalnızca siyasi haklara değil, sosyal sınıflarından bağımsız olarak, eşit yaşam koşullarına ve adil fırsatlara da erişmeleri gerektiğini savunmaktadır. Başarıya ulaşmanın bireysel yetenek ve çaba ile birlikte, toplumsal fırsat eşitliğiyle de ilişkili olduğu düşüncesi bu görüşün temelini oluşturur. Örneğin, eğitim sisteminin, en düşük sosyoekonomik düzeydeki bireylerin bile teknik ve kültürel bilgiye erişimini sağlayacak şekilde kurgulanması, bu adil fırsat yapısının somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Arnhart, 2004: 402). Bu çerçevede, devletin eşit haklar tanıyan bir yapı olması yetmez; bunun yanı sıra, toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasına yönelik müdahalelerde bulunması ve özellikle kırılgan grupların haklarını koruyacak hukuki ve kurumsal mekanizmaları oluşturması beklenir. Yani, eşitliğin yaşama geçirilmesi, yurttaşların en savunmasız olanlarına dahi, mevcut yapısal eşitsizliklere karşı direnme ve taleplerini dile getirme imkânı sağlayacak demokratik bir ortamın yaratılmasını zorunlu kılar (Touraine, 2002: 38).

Liberal demokraside siyasal eşitliğin yalnızca teorik bir ilke olarak kalmayıp toplumsal düzlemde de uygulanabilir hale gelmesini sağlayan temel unsur, Paine'in özellikle vurguladığı "her birey bir oy hakkına sahiptir ve her oy eşit ağırlıktadır" ilkesi olmuştur. Bu prensip, siyasal eşitliğin modern toplumlarda kurumsallaşmasını mümkün kılan başlıca araçlardan biri olarak öne çıkmıştır. Siyasal eşitliğin toplumsal yaşantıda

somut karşılık bulması ise büyük ölçüde 20. yüzyılda gerçekleşmiş, bu dönemde her yetişkin bireyin siyasal karar süreçlerine katılma hakkına sahip olduğu anlayışı yaygınlık kazanmıştır (Şahin, 2008: 11). Bu yaklaşım, hiçbir yurttaşın çıkar ya da değer bakımından bir diğerinden üstün ya da önemsiz sayılamayacağı yönündeki normatif kabulde temellenmiştir. Ronald Dworkin'in çerçevesini çizdiği gibi, siyasal eşitlik ilkesi, siyasal toplulukların en zayıf üyelerinin dahi, en güçlü üyelerle eşdeğer bir saygı ve dikkate layık görülmesini zorunlu kılar (Touraine, 2002: 39).

Buna göre, eğer bazı bireylerin kamu politikaları üzerinde belirleyici etkisi varsa, bu özgürlüğün tüm bireylere eşit biçimde tanınması gerekir. Bu anlayış doğrultusunda şekillenen liberal demokrasi, siyasal iktidarın tüm yurttaşlara eşit şekilde dağıtılması gerektiği fikrini temel ilke olarak benimsemiştir. Bu bağlamda, ırk, cinsiyet, dini mensubiyet gibi farklılıklar göz ardı edilerek tüm yetişkin yurttaşların oy kullanma ve kamu görevi üstlenme hakkı tanınmıştır. Liberal demokrasinin ruhunu oluşturan temel değerlerden biri de siyasal yönetimin tarafsızlığıdır. Siyasal erk, yurttaşlara eşit haklar sunmakla birlikte onların yaşam tarzlarına, dini ve politik inançlarına karşı hoşgörülü bir tutum takınmakla da yükümlüdür (Cevizci, 2005: 1082). Bu çerçevede, hoşgörü ve düşünsel çoğulculuk ilkeleri, liberal siyasal kültürün ayrılmaz unsurları olarak kabul görmektedir. Siyasal eşitlik ilkesi üç temel gereklilik etrafında somutlaşmaktadır: Birincisi, her yurttaşın oy kullanma hakkına sahip olması; ikincisi, bu hakların eşit ağırlık taşıması; üçüncüsü ise, her bireyin yalnızca bir oy hakkı ile sürece katılmasıdır (Şahin, 2008: 11). Bu üç koşul birlikte yerine getirildiğinde, siyasal eşitlik ilkesinin hem kuramsal hem de toplumsal hayatta gerçek karşılık bulması mümkün hale gelmektedir. Böylece liberal demokraside siyasal katılım, eşit yurttaşlık temelinde işlevsel bir boyut kazanmakta ve halk egemenliğinin meşruiyeti güçlenmektedir.

Diğer yandan, siyasal eşitlik ilkesine karşıt bir tutum sergileyen Mill, tüm yurttaşların oy kullanma sürecinde eşit etkiye sahip olmasının, toplumun geleceğinin bilgi eksikliğiyle malul bireylerin dizginsiz arzularına bırakılması anlamına gelebileceğini ileri sürmektedir (Held, 2025: 108-109). Bu gerekçeyle Mill, daha yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin oylarının daha fazla ağırlığa sahip olduğu çoğul oy sistemini savunmuştur. Ancak bu öneri, siyasal eşitlik ilkesine ciddi biçimde zarar vermektedir. Zira bireylerin eğitim veya statü gibi ölçütlere dayalı olarak farklı sayıda oy hakkına sahip olması, onları siyasi süreçte ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmekte ve yurttaşlar arasında

hem ahlaki hem de hukuki anlamda bir eşitsizlik yaratmaktadır. Bu türden bir sistemin kabulü, siyasal topluluk içerisinde bazı bireylerin diğerlerine kıyasla daha değerli olduğu izlenimini doğurur ki bu, demokratik toplumun eşit yurttaşlık ilkesine aykırıdır. Dolayısıyla Mill'in çoğul oy sistemine ilişkin görüşleri, siyasal eşitliğin özüne ters düşmekte olup ne demokratik düşünce çevrelerince ne de liberal kuramın savunucuları tarafından benimsenmiştir. Kısacası, liberal demokrasinin teorik ve pratik düzlemde işlerlik kazanabilmesi için siyasal eşitliğin hiçbir biçimde ihlal edilmemesi gerekir. Aksi takdirde, yalnızca belirli toplumsal kesimlerin siyasal haklarının güvence altına alındığı, sınırlı ve seçici bir siyasal yapı ortaya çıkar ki bu durum, yönetimin demokratik nitelikte olduğunu iddia etmeyi mümkün kılmaz.

Siyasal eşitliğe yönelik farklı ve eleştirel bir yaklaşım ise Montesquieu tarafından ortaya konulmuştur. Montesquieu, siyasal eşitliğin temel bir demokratik ilke olmasına rağmen, bu değer ölçüsüz biçimde yüceltilmesinin ciddi sakıncalar doğurabileceğine dikkat çekmiştir. Ona göre, "eşitlik ruhu" makul sınırlar içerisinde kaldığında demokrasiyi beslerken, gereğinden fazla vurgulandığında rejimi aristokrasiye ya da bireysel tahakküme dönüştürme riski taşır. Bu bağlamda Montesquieu, "abartılmış eşitlik" duygusunun despotik bir egemenlik biçiminin önünü açabileceğini savunarak, siyasal eşitlik kavramının taşıdığı potansiyel tehlikelere karşı düşünsel bir uyarıda bulunmuştur. Bu nedenle, olası olumsuzlukların önüne geçilebilmesi adına Montesquieu, demokrasinin iki temel aşırılıktan özenle uzak durması gerektiğini ileri sürmüştür: Bunlardan ilki, rejimi tek adam yönetimine götürebilecek olan eşitsizlik duygusu; ikincisi ise, bireysel özgürlükleri bastıran bir zorbalığa dönüşme potansiyeli taşıyan aşırı eşitlik anlayışıdır (Sartori, 1993: 183). Bu öneri, siyasal eşitliğin demokratik toplumlarda vazgeçilmez bir ilke olduğunu kabul etmekle birlikte, onun ölçüsüz bir biçimde uygulanmasının özgürlükçü bir düzeni tehdit edebileceğine dair dikkatli bir denge gözetilmesi gerektiğini vurgular.

Görüldüğü üzere, liberal demokrasi anlayışında bireysel özgürlükte olduğu gibi siyasal eşitlikte de amaç, her bireye mutlak ya da sınırsız bir eşitlik sağlamak değildir. Nasıl ki özgürlüğün sınırsız biçimde genişletilmesi, devletin otoritesini tamamen ortadan kaldırarak onu işlevsiz kılma riski taşıyorsa; aynı şekilde, Montesquieu'nun uyarısıyla paralel biçimde, eşitliğin ölçüsüz bir biçimde genişletilmesi de siyasal düzeni aristokratik yahut despotik bir yönetim biçimine sürükleyebilir. Bu nedenle liberal demokratik

sistemin öncelikli amacı, her bireye adil bir eşitlik anlayışı temelinde hakların tanınmasını sağlamaktır. Bu bağlamda siyasal, sosyal ve ekonomik eşitlik ilkeleri arasında dengeli bir ilişki kurularak, bireyler arası eşitlik talepleri belirli sınırlar içinde karşılanmalıdır. Liberalizmin demokrasiyle bütünleşmesi sonucunda eşitliğe dair bu denge arayışı kaçınılmaz hale gelmiştir. Zira demokrasi geleneğinin temel taşlarından biri olan eşitlik ilkesi, modern dönemin toplumsal dönüşümleriyle birlikte daha geniş bir kapsama ulaşmak durumunda kalmıştır. Bu süreçte siyasal eşitliğe sosyal ve ekonomik boyutların da eklenmesi, modern eşitlik anlayışının gelişimine ivme kazandırmıştır. Eşitlik kavramının kapsamını genişleten bu dönüşümün arka planında ise, özellikle 19. yüzyıldan itibaren sanayileşme süreciyle birlikte derinleşen sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin yol açtığı yapısal gerilimler etkili olmuştur (Şaylan, 1981: 109). Bu tarihsel arka plan, liberal demokraside eşitlik ilkesinin hukuksal ya da siyasal düzlemle sınırlı kalamayacağını, toplumsal yaşamın tüm alanlarını kapsayan çok boyutlu bir adalet anlayışıyla bütünleştirilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Modern dönemin beraberinde getirdiği toplumsal gerilimler ve siyasal dönüşümler, eşitlik ve özgürlük kavramlarının hem teorik hem de pratik düzeyde yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, hem siyasal hem de sosyal ve ekonomik eşitliğin göz önünde bulundurulması, bireysel özgürlüğün anlam dünyasının genişletilmesiyle birlikte değerlendirilmelidir. Dolayısıyla eşitlik ve özgürlük gibi temel ilkelerin, modern toplumların ihtiyaçlarına yanıt verebilecek şekilde yeniden tanımlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, siyasal eşitlik ilkesi her ne kadar başlangıçta liberal gelenekle doğrudan örtüşmeyen bir unsur olarak değerlendirilmiş olsa da zamanla liberal demokrasi anlayışı içerisinde yer edinebilmiştir. Bu entegrasyon, siyasal eşitliğin demokrasi geleneğiyle birlikte, liberalizmin temel değerleriyle – bireycilik, doğal haklar, doğal düzen, serbest piyasa ekonomisi ve sınırlı yönetim anlayışı gibi– uyumlu hale getirilmesiyle mümkün olmuştur. Özellikle bireyin siyasal sistem içerisindeki yeri, temsiliyet hakkı ve özgürlüklerin güvence altına alınması gibi unsurlar, siyasal eşitlik ilkesinin liberal kuramsal yapı içerisinde yeniden yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, modern liberal demokrasinin hem normatif hem de kurumsal düzeyde daha kapsayıcı ve bütüncül bir yapıya kavuşmasına katkı sunan önemli etkenler olmuştur.

2. 2. 3. Siyasal Temsil

Liberal demokrasiye ilişkin yapılan tanımlar dikkate alındığında, birçok siyaset kuramcısı arasında genel kabul gören ortak anlayış şudur: Liberal demokrasi, teorik temelde siyasal iktidarın sınırlandırılmasına, birey hak ve özgürlüklerini güvence altına alan özel bir alanın varlığına ve halkın yönetime katılımını sağlayan temsil ilkesine dayanan bir yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2005: 1079). Bu tanım çerçevesinde, bireysel özgürlük ile siyasal eşitliğin yanı sıra, siyasal temsiliyet ilkesi de liberal demokrasinin kurucu unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Temsil ilkesinin siyasal düşünce tarihindeki gelişimine bakıldığında, bu kavramın kökenlerinin Orta Çağ'a kadar uzandığı görülmektedir. Özellikle 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, temsil ilkesi, demokratik teorilerin kurumsallaşmasında ve sistematik biçimde gelişiminde önemli bir rol oynamaya başlamıştır (Holden, 2007: 57-58). Ancak bu ilkenin geniş halk kesimleri açısından siyasal alanda meşruiyet kazanması ve uygulanabilir hale gelmesi, kolay ve kısa sürede gerçekleşmemiştir. Özellikle İngiltere örneği üzerinden değerlendirildiğinde, liberal demokrasinin kurumsal olarak gelişimi, sanayi devriminin etkisiyle ortaya çıkan burjuvazinin, yönetimde ayrıcalıklı konuma sahip olan aristokrasi ve monarşi karşısında siyasal temsil talebinde bulunmasıyla ivme kazanmıştır. Feodal yapının egemen sınıflarına karşı geliştirilen bu siyasal mücadele, sadece yönetime katılım talebini değil, aynı zamanda siyasal meşruiyetin yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Böylece aristokrasi, monarşi ve yükselen burjuvaziden oluşan farklı toplumsal grupların birlikte temsil edildiği yeni bir siyasal denge anlayışı doğmuş; bu gelişme, liberal demokrasinin temsiliyet ilkesini içeren yapısal formunun temelini oluşturmuştur.

Bu doğrultuda verilen siyasal mücadeleler, halkın yönetime katılımını mümkün kılarak, yurttaşlara temsil mekanizması aracılığıyla siyasal sistem içerisinde kendilerine yer edinebilme fırsatını sunmuştur. Toplumun farklı kesimlerinin siyasal süreçlerde etkin hale gelmesi, zamanla liberal demokrasi anlayışında çeşitli dönüşümlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nitekim bu dönüşümler, katılımın kapsamının genişletilmesi yönünde evrilmiş ve demokratik temsiliyetin daha kapsayıcı bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır. Örneğin İngiltere özelinde değerlendirildiğinde, liberal demokrasi başlangıçta sınırlı bir katılım modeli öngörmüş; özellikle kadınlar ve işçi sınıfı gibi geniş halk kesimlerinin siyasal sürece dâhil edilmesi başlangıçta mümkün olmamıştır. Ancak

zamanla bu durum değişmiş, 19. yüzyılın sonlarına doğru işçi sınıfına siyasal katılım hakkı tanınmış, 20. yüzyılın başlarında ise kadınlara da oy hakkı verilerek onların da siyasal temsil mekanizmasına dāhil olmaları sağlanmıştır (şahin, 2008: 8). Böylece siyasal temsil sisteminin kapsamı, sadece mülk sahibi elitlerle sınırlı kalmaktan çıkarılarak geniş halk kitlelerine yayılmış; bu gelişme, liberal demokrasinin meşruiyet zemininin güçlenmesine ve temsil ilkesinin daha eşitlikçi temellere oturtulmasına olanak tanımıştır.

Temsil sisteminin ortaya çıkışını ve giderek yaygınlık kazanmasını zorunlu kılan temel etken, toplumların tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönüşümlerle yakından ilişkilidir. Özellikle Antik Yunan döneminde demokratik yönetime katılımın mümkün olmasını sağlayan temel faktör, siyasal yapının küçük ölçekli ve sınırlı bir nüfusa sahip olmasıydı. Atina gibi şehir devletlerinde doğrudan demokrasinin uygulanabilmesi, yurttaş sayısının azlığı sayesinde olanaklı hale gelmişti. Bu nedenle, halkın yönetime doğrudan katılımı o dönemin siyasal ve toplumsal koşullarında işlevsel bir sistem olarak kabul görmekteydi. Ancak tarihsel ilerleyiş içerisinde ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimler, doğrudan demokrasinin modern toplumlara aktarılmasını güçleştirmiştir. Sanayileşme, kentleşme ve nüfus artışı gibi yapısal dönüşümler, halkın birebir katılımına dayalı yönetim biçimlerini işlevsiz kılmış; bunun yerine halkın siyasal sürece katılımını dolaylı biçimde sağlayabilecek alternatif modellerin geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, modern toplumların yüksek nüfuslu, heterojen ve karmaşık yapıları göz önünde bulundurulduğunda, klasik demokrasideki gibi doğrudan katılımın mümkün olmadığı açıktır. Bu nedenle temsil sistemi, demokratik katılımın sürdürülebilirliğini sağlayacak en uygun araçlardan biri olarak öne çıkmıştır (Holden, 2007: 58). Özellikle sanayi toplumunun yükselişi, toplumsal eşitliğin artışı, oy hakkının giderek yaygınlaşması, siyasal partilerin etkinlik kazanması ve alt sınıfların siyasal alanda hareketlenmeye başlaması gibi gelişmeler, temsil ilkesinin gerekliliğini daha da belirgin hale getirmiştir. Ayrıca zgrlk ve eşitlik kavramları arasındaki gerilimin doğurduğu sorunlar karşısında duyarlılık geliştiren düşünürler, bu sorunsala çözüm arayışı çerçevesinde temsile dayalı siyasal modeller önermiştir (Schmidt, 2001: 91). Mill gibi liberal düşünürler, demokrasinin modern koşullara uyarlanabilmesi için temsil sistemine başvurmuş ve bu ilkenin kurumsallaşması yönünde önemli katkılarda bulunmuştur. Sonuç olarak, modern liberal demokraside yöneten-yurttaş ilişkisinin temeli, siyasal

temsil esasına dayandırılmıştır. Demokratik sistemin sürdürülebilirliği, bu temsilin çoğulcu bir yapıya sahip olmasıyla mümkün hale gelmiştir (Touraine, 2002: 45). Böylece demokrasi, yalnızca yöneticilerin halk adına hareket ettiği bir model olmaktan çıkıp, halkın siyasal alana dolaylı ancak etkin katılımını sağlayan, temsile dayalı kurumsal bir yapıya kavuşmuştur.

Bu bağlamda, birçok demokratik yönetim modelinde yaşanan katılım krizine çözüm olarak geliştirilen siyasal temsil sistemi, doğrudan demokrasinin modern koşullarda uygulanabilirliğini sınırlayan en temel sorunlardan biri olan kalabalık nüfusun doğrudan karar alma süreçlerine katılamaması meselesine bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Şahin, 2008: 9). Temsile dayalı bu siyasal düzenleme, özellikle liberal demokrasi çerçevesinde kurumsallaşarak önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu sistemde halk, siyasal karar alma yetkisini doğrudan değil, kendisini temsil eden seçilmiş kişiler aracılığıyla kullanmakta; bu nedenle de söz konusu yönetim biçimi “temsili demokrasi”³⁰ olarak adlandırılmaktadır. Liberal demokrasinin bu temsile dayalı yapısı, Touraine’in (2002: 45) belirttiği üzere, yalnızca halkın duygularının bir yansıması olmanın ötesine geçmekte; devletin hem yurttaşların temel haklarını güvence altına alan bir siyasal alanı oluşturması hem de siyasal bütünlüğü temsil edip dış dünyaya karşı savunma sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, halk ile iktidar arasında doğrudan bir örtüşme düşüncesi reddedilir; zira yönetim halk tarafından değil, halk adına hareket eden temsilciler eliyle gerçekleştirilir. Bu yönüyle temsil ilkesi, modern liberal demokrasinin hem işleyişsel hem de normatif temel taşlarından biri hâline gelmiştir.

Siyasal temsil ilkesi, halkın yönetime doğrudan değil, dolaylı biçimde katılımını mümkün kıldığı için bu yönetim biçimi literatürde “dolaylı demokrasi” olarak da anılmaktadır. Başlangıçta demokrasi geleneği içerisinde yer almayan temsil sistemi, zamanla liberal demokrasinin kurumsal yapısına dahil edilmiş ve böylece tüm yurttaşların, belirli hedefler doğrultusunda kendi adlarına siyasal faaliyette bulunacak temsilciler seçmeleri yoluyla karar alma süreçlerine dolaylı yoldan katılım göstermeleri sağlanmıştır (Holden, 2007: 58). Her ne kadar bu yöntem halkın doğrudan karar alma sürecinde yer almasını sınırlasa da, yine de vatandaşlara oy kullanma hakkı tanıyarak

³⁰ Liberal demokrasi, siyasal katılımın halkın doğrudan müdahalesinden ziyade temsilciler aracılığıyla gerçekleştirildiği bir yönetsel modeli benimsediğinden, literatürde sıklıkla “temsili demokrasi” olarak da adlandırılmaktadır.

siyasal eşitliğin işlerlik kazanmasına katkı sunduğu için demokratik katılım açısından önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu bağlamda, liberal demokrasi dahil olmak üzere pek çok çağdaş demokrasi modelinde siyasal temsilden beklenen temel işlev, yalnızca belirli toplumsal kesimlerin değil, toplumun tamamını oluşturan bireylerin farklı düşünce yapılarına sahip gruplar aracılığıyla siyasal sisteme dâhil olmasını sağlamaktır. Bu sayede siyasal temsil, bireylerin fikirlerini ifade edebilecekleri, çıkarlarını savunabilecekleri ve demokratik süreçlere katılım gösterebilecekleri bir zemini mümkün kılar (Touraine, 2002: 80-81). Böylece temsil ilkesi, yönetenlerle yönetilenler arasında bir köprü işlevi görmekle kalmaz; liberal demokrasinin özünü oluşturan araçsal iktidar anlayışı çerçevesinde, farklı bireysel ve kolektif çıkarların siyasal alanda temsiline de imkân tanır.

Toplumda çıkar gruplarının sayıca fazla ve nitelikçe çeşitlilik göstermesi, hatta bu çıkarların zamanla aşırı uçlara ulaşması durumunda, siyasal temsilin kapsayıcılığı ciddi bir sorun haline gelmektedir. Zira her birey, gündelik yaşamındaki mesleki faaliyetlerinden ailevi sorumluluklarına, çocuklarının eğitiminden güvenliğine kadar pek çok alanda farklı ve özel talepler dile getirdiğinde, bu taleplerin tümünü kapsayacak bir temsil ilkesinden söz etmek mümkün olamayacaktır. Bu nedenle siyasal temsilin işlevselliğini sürdürebilmesi, bireylerden ve çeşitli toplumsal kesimlerden gelen taleplerin kabulüne dair katı ve rasyonel ilkelere bağlanmasını gerektirir. Demokratik bir sistemin sağlam toplumsal temellere oturtulabilmesi, bu taleplerin özgürce dile getirilmesinin yanı sıra, bu taleplerle siyasal yapılar, özellikle siyasal partiler arasında etkin bir uyum kurulmasıyla mümkündür. Eğer bu uyumdan sapılırsa ve siyasal partiler yalnızca belirli çıkar gruplarının temsilcileri hâline gelirlerse, bu durum temsilde dengesizliğe yol açacaktır (Touraine, 2002: 80-81). Özellikle belirli küçük azınlıkların etkisi orantısız biçimde artar ve bu gruplar siyasal terazide gerçek toplumsal ağırlıklarıyla bağdaşmayan bir etki kazanırsa, temsil sisteminin meşruiyeti ve kapsayıcılığı zarar görecektir. Bu sebeple güçlü ve meşru bir demokratik düzenin inşası, geniş bir toplumsal karşıtlık yelpazesini tanıyan, farklı toplumsal grupların siyasal alanda temsiline imkân veren bir yapının varlığına bağlıdır.

Bu yapının sürdürülebilirliği ise, liberal demokrasinin temel değerlerinden olan siyasal eşitlik ile bireysel özgürlüğün tam anlamıyla gerçekleştirilmesine ve aralarında bütünlüklü bir uyumun kurulmasına bağlıdır. Düşünce ve ifade özgürlüğünün olmadığı bir toplumda bireyler, kendilerini ifade edecek temsilciler seçme ihtiyacı da

duymayacaklardır. Aynı şekilde, eğer iktidarda toplumun tamamını temsil edebilecek bir yapı bulunmaz ya da yalnızca belli kesimlerin ve belirli ideolojik yaklaşımların sesi duyuluyorsa, bu durumda demokratik bir yapıdan söz etmek olanaksız hâle gelir (Touraine, 2002: 81). Bu nedenle siyasal temsilin demokratik bir işlev görebilmesi için, temsil mekanizmasının tüm halkı kapsayacak biçimde yapılandırılması gerekmektedir. Ancak bu şekilde yurttaşların yönetime katılımı sağlanabilir ve yönetim, belirli bir azınlığın değil, tüm toplumun iradesini yansıtacak meşru bir nitelik kazanabilir. Aksi takdirde, yönetime katılım hakkı yalnızca dar bir gruba ait olacak ve bu durum, demokrasinin özüne aykırı biçimde, çoğulcu katılımı dışlayan bir iktidar modelinin doğmasına neden olacaktır.

Öte yandan siyasal temsil ilkesi, yalnızca liberal demokrasi açısından değil, diğer demokratik yönetim biçimleri bakımından da, modern toplumların karmaşık ve geniş yapıları içerisinde halkın yönetime katılımını mümkün kılması sebebiyle büyük bir öneme sahiptir. Ancak bu ilkenin sağladığı avantajların yanı sıra, uygulamada ortaya çıkan bazı yapısal sorunlar, temsil mekanizmasının ciddi biçimde sorgulanmasına yol açmıştır. Bu sorunlar literatürde genellikle “temsilde kriz” ya da “temsiliyet bunalımı” şeklinde adlandırılmaktadır (Holden, 2007: 55). Bu bağlamda, temsilcilerin halkı ne ölçüde ve ne şekilde temsil ettikleri sorusu, hem kuramsal hem de pratik düzeyde bu mekanizmanın meşruiyetine dair tartışmaları derinleştirmiştir. Söz konusu sorunların aşılması amacıyla, halkın siyasal sürece daha doğrudan katılımını sağlayabilecek bazı alternatif yöntemler geliştirilmiştir. Bu yöntemlerin başında referandum uygulaması gelmektedir. Referandum, yurttaşların belirli siyasal karar süreçlerine doğrudan müdahil olmalarını mümkün kılarken, temsil sistemine duyulan güvenin sarsıldığı dönemlerde doğrudan demokrasinin bir aracı olarak işlev görebilmektedir.

Bununla birlikte, teknolojik ilerlemelerin siyasal katılım biçimleri üzerindeki etkisi giderek daha belirgin hâle gelmiştir. Özellikle dijitalleşme ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler, çevrim içi oylama, danışma ve geri bildirim mekanizmaları aracılığıyla yurttaşların yönetsel süreçlere daha geniş ölçekte dâhil edilmesini hedefleyen yeni uygulamaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu araçlar, referandumlar dâhil olmak üzere, ulus-devlet ölçeğinde ve nüfusu yüksek toplumların çok katmanlı yönetim yapıları içinde halkın doğrudan ve sürekli katılımını sağlamada sınırlı bir etki yaratabilmiştir. Öte yandan dijital içerik üretiminin yaygınlaşması, kamusal müzakerenin

niteliğinin uzmanlar tarafından belirleneceği yönündeki Habermasçı varsayımla açık bir gerilim içindedir. Buna karşın, geleneksel medyada geçerli olan editoryal süzgecin tarafsızlığı ve güvenilirliği de sorgulanması gereken bir sorun alanı olarak önemini korumaktadır (Habermas, 2015: 100).³¹ Bu çerçevede temsilî demokrasi, ortaya çıkan yeni katılım araçlarına rağmen günümüzde hâlen siyasal meşruiyetin temel dayanaklarından biri olmayı sürdürmektedir. Bununla birlikte, demokratik sistemlerin daha kapsayıcı, katılımcı ve şeffaf mekanizmalarla güçlendirilmesi gerekliliği, çağdaş siyasal tartışmalarda giderek daha fazla ön plana çıkmaktadır.

2. 3. Liberal Demokrasiye Yöneltilen Eleştiriler ve Liberal Demokrasi Krizi

Bireysel özgürlük, siyasal eşitlik ve siyasal temsil ilkeleri üzerine temellendirilen liberal demokrasi modeli, liberal düşünürler tarafından modern toplumlar açısından en uygun yönetim biçimi olarak idealize edilmiştir. Ancak günümüzde bu model, çeşitli yapısal krizlerle karşı karşıya kalarak ciddi eleştirilere maruz kalmaktadır. Özellikle ulus-devletin siyasal, ekonomik ve kültürel düzlemlerde yaşadığı sarsıntıların yanı sıra; meşruiyet bunalımı, yurttaşlık anlayışının zayıflaması ve katılım mekanizmalarının işlevselliğini yitirmesi gibi sorunlar, liberal demokrasinin sürdürülebilirliğini sorgulatan başlıca unsurlar hâline gelmiştir (Coşkun, 2007: 23). Bu bağlamda, liberalizm ile demokrasinin bir araya gelmesiyle oluşan kuramsal yapının kendi içerisinde barındırdığı çelişkiler de dikkat çekicidir. Örneğin, bireysel özgürlüklerin mutlaklaştırılması yönündeki taleplerin, devletin müdahale kapasitesini sınırlamaya yönelik baskılarla sonuçlanması, yönetsel otorite ile özgürlük arasında denge kurma sorununu doğurmuştur. Ayrıca, özgürlük kavramı etrafında yürütülen negatif ve pozitif özgürlük ayrımı tartışmaları, birey-devlet ilişkisine dair farklı normatif yaklaşımların çatışmasına neden olmuş; bu durum liberal demokrasi anlayışının hem kuramsal bütünlüğünü hem de pratik geçerliliğini kaybetmesine yol açmıştır.

Bu çerçevede, liberal düşünce sisteminin kendi bünyesinde barındırdığı yapısal sorunlar dikkate alındığında, sınırlı devlet anlayışı, kuvvetler ayrılığı ilkesi, doğal düzen varsayımı, serbest piyasa mekanizması ve özgürlüğün negatif-pozitif ayrımı gibi temel

³¹ Habermas, entelektüel basının tarihsel gelişimini ele alırken, inanç temelli gazetecilikten piyasa odaklı gazeteciliğe geçişin İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde büyük ölçüde eş zamanlı biçimde 1830'lu yıllarda gerçekleştiğini vurgulamaktadır (Bknz. Habermas, Kamusal Alan, s. 100).

unsurların çeşitli kriz alanlarına yol açtığı görülmektedir. Öncelikle, sınırlı yönetim ya da minimal devlet anlayışı kapsamında, kamu otoritesine getirilen sınırlandırmaların, demokratik işleyiş üzerinde güvensizlik yaratması ve devletin kurumsal istikrarını tehlikeye atması önemli bir sorun alanı olarak öne çıkmaktadır (Yayla, 2002: 49). Benzer biçimde, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulamada karşılaştığı güçlükler de liberal demokrasinin krizine katkıda bulunmaktadır. Hayek'in dikkat çektiği gibi, yasa yapma ve yürütme yetkilerinin aynı temsili yapı içinde toplanması, devletin yetki kullanımının hukuki sınırlar dâhilinde tutulmasını engellemekte; böylece yasama organlarının sınırsız yetkilerle donatılması, normatif dengeyi bozarak demokratik meşruiyeti zedelemektedir (Hayek, 1999: 189). Bir diğer yapısal sorun ise, doğal düzen ve serbest piyasa anlayışının idealize edilmiş "tam rekabet" koşullarına dayandırılmasıdır. Bu yaklaşım, pratikte hem ekonomik hem de siyasal düzeyde tekelleşme eğilimlerini doğurmakta; piyasanın belirli aktörler lehine işleyerek eşit rekabet ortamını ortadan kaldırması, liberal ilkelerle çelişen sonuçlar yaratmaktadır (Şahin, 2008: 23). Son olarak, özgürlük kavramına yönelik liberal kuram içindeki kuramsal bölünme de dikkate değerdir. Negatif özgürlük anlayışının bireyin dış müdahalelerden korunmasına odaklanması, modern toplumların karmaşık yapısı içinde yetersiz kalmakta; buna karşın pozitif özgürlüğü savunan yaklaşımlar, bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirme kapasitesini öncelemektedir (Kymlicka, 1998: 137). Ancak bu iki özgürlük anlayışı arasındaki kuramsal gerilim ve fikir birliğinin sağlanamaması, liberal demokrasinin hem kuramsal bütünlüğünü hem de uygulama kabiliyetini ciddi biçimde zorlamaktadır.

Liberal demokrasinin karşı karşıya olduğu diğer kriz alanları incelendiğinde, bu sorunların büyük ölçüde söz konusu yönetim modelinin kendi koyduğu hedeflere ulaşamaması ya da temel ilkelerinden sapmasıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Macpherson'un liberal demokrasiye yönelttiği eleştiriler dikkate değerdir. Ona göre, liberal demokrasi ahlaki açıdan iki temel maksimizasyon ilkesine dayanmaktadır: faydanın en üst düzeye çıkarılması ve güçlerin maksimize edilmesi (İspir, 2008: 17). Bu iki ilke, liberal demokrasinin ahlaki yönünün tartışmalı hale gelmesine neden olmaktadır. İlk ilke bağlamında, liberal anlayışın Jeremy Bentham'ın faydacılık teorisine dayandığı ve bireyi ağırlıklı olarak tüketici kimliğiyle ele aldığı eleştirisi öne çıkar. Bu yaklaşım, bireyin toplumsal bağlam içerisindeki yaratıcı ve kolektif yönünü ihmal ettiği için etik açıdan sorunludur. İkinci ilke ise, Mill'in Bentham'ın teorisine getirdiği revizyonla

ilişkilidir. Mill, bireyi yalnızca tüketen bir varlık değil, aynı zamanda yaratıcı ve eyleyen bir özne olarak konumlandırarak, insanın potansiyelini gerçekleştirme kapasitesine vurgu yapmıştır (Mill, 2017: 54). Ancak Macpherson, bu iki yaklaşımın da nihayetinde kapitalist piyasa düzeni içinde bireysel fayda maksimizasyonuna dayandığını, bunun da toplumsal anlamda yaratıcı güçlerin ve işbirliğine dayalı eylemlerin geri plana itilmesine yol açtığını ileri sürmektedir. Bu nedenle, liberal demokrasinin faydayı maksimize etme amacı, Ona göre ahlaki bir eksiklik içermektedir (İspir, 2008: 17). Benzer şekilde, Benjamin Barber da liberal demokrasinin yapısal zafiyetlerine işaret eden teorisyenler arasında yer almaktadır. Ona göre, liberal demokrasinin dayandığı varsayımlar bilgi ve siyaset düzeyinde gerçekten liberal olabilir; ancak bu varsayımlar özünde demokratik değildir (Barber, 1999: 32). Bu durumun temelinde, liberal demokrasinin birey ve bireysel çıkar anlayışının, aslında demokratik uygulamaların temelini oluşturan kolektif katılım ve ortak yarar ilkelerini zayıflatması yatmaktadır. Barber bu bağlamda, liberal demokrasinin birey merkezli yapısının, yurttaşların kamusal alandaki etkinliğini ve toplumsal sorumluluk bilincini aşındırdığını savunmaktadır.

Barber'ın dikkat çektiği “liberal fakat demokratik olmayan öncüller” ifadesi, liberal demokrasi anlayışının bünyesinde barındırdığı temel uyumsuzlukları açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu tespit, özellikle liberalizmin birey merkezli yapısının, demokrasinin temelini oluşturan kolektif yurttaşlık anlayışı ve kamusal yarar ilkesiyle çatışma içinde olduğunu göstermektedir. Liberal demokratik sistemde bireyin öncelikli konumlandırılması, demokratik işleyişin gerektirdiği ortak çıkar temelli katılım kültürünü zayıflatmakta; dolayısıyla, bu yaklaşımın uygulamaları çoğu zaman bireysel çıkarların ön planda olduğu bir yapı doğurmaktadır. Bu durum da, liberal demokrasinin özünde demokratik bir düzen olma iddiasını sorgulanabilir hale getirmektedir. Liberalizm ile demokrasinin eklemlenmesinden kaynaklanan bu yapısal çelişkinin bir diğer boyutu ise özgürlük ve eşitlik değerleri arasındaki gerilimde gözlemlenmektedir. Liberal paradigmanın bireysel özgürlüğü önceleyen yaklaşımı, demokratik eşitlik ilkesinin gerektirdiği siyasal dengeyi sarsma potansiyeli taşımaktadır. Özellikle bireysel taleplerin ön planda olduğu durumlarda, özgürlüğün genişletilmesi adına eşitlik ilkesinden taviz verilmesi kaçınılmaz hâle gelebilmektedir. Bu da liberal demokrasi içinde özgürlük ve eşitlik arasında sürdürülebilir bir uyumun kurulmasını zorlaştırmaktadır.

Bu türden kriz ve gerilimlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, liberal demokrasinin hem teorik zemini hem de pratik uygulamaları farklı düşünsel yönelimlerce eleştiriye tabi tutulmuş; bu eleştiriler ise “radikal demokrasi” şemsiyesi altında çeşitli alternatif demokrasi modellerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Müzakereci demokrasi, agonistik demokrasi ve örgütsel demokrasi gibi yaklaşımlar, gerek liberal demokrasinin içsel problemlerine çözüm aramakta gerekse genel olarak çağdaş demokrasilerin karşı karşıya kaldığı temsil, katılım ve meşruiyet krizlerine yeni çözüm yolları önermektedir (Coşkun, 2007: 24). Bu alternatif modellerin ortak hedefi, daha kapsayıcı, eşitlikçi ve katılımcı bir demokratik yapının inşa edilmesine olanak tanımaktır.

2. 3. 1. Meşruiyet Krizi: Temsil Problemi ve Politik Soğuma

Radikal eleştiri perspektifinden yaklaşanların liberal demokrasiyi hedef alan temel eleştirisi, temsili siyaset anlayışının yurttaşları karar alma süreçlerinden dışlaması sonucu, demokratik sistemin ciddi bir *meşruiyet krizine*³² sürüklendiği yönündedir. Bu kriz, bireylerin siyasete olan ilgisinin azalması, siyasal katılımın zayıflaması ve temel kurumlara duyulan güvenin giderek aşınması gibi çok katmanlı sorun alanlarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda bazı yaklaşımlar, krizi yalnızca yönetsel bir tıkanma ya da sistemin kapasitesini aşan bir “aşırı yüklenme” olarak okumaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, özellikle çok sesliliğe dayalı demokratik katılımın, etkin yönetimle bir arada yürütülemeyeceğini savunan bir görüşten beslenir. Bu çerçevede, modern yurttaşlık düzeninin çözülmeye başladığı, toplumsal disiplinin sarsıldığı ve liderliğe duyulan güvenin zayıfladığı ileri sürülür. Buna ek olarak, yurttaşların siyasal sisteme karşı

³² Liberal siyasal sistemin karşı karşıya bulunduğu “meşruiyet krizi”, çoğu zaman temsili demokrasiye ilişkin kurumsal ve yapısal işleyiş mekanizmaları çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu kriz, yalnızca hükümet organlarına ya da temsil kurumlarına duyulan güvensizlikten ibaret görülmemekte; daha derin bir biçimde, demokrasinin ne anlama geldiğine dair toplumsal ve siyasal tahayyüllerle ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda söz konusu kriz, sadece yönetim süreçlerinin tıkanmasına değil; aynı zamanda siyasal sistemin taşıyıcı sütunları olan devlet, ekonomi, kültür ve toplumsal ilişkiler alanlarında yaşanan yapısal dönüşümlere dayandırılmaktadır. Krizin kapsamı geniştir: rekabete ve bireyselliğe dayalı siyaset üretim tarzlarının, klasik temsil mekanizmalarının, ulus-devlet modelinin ve küreselleşme dinamiklerinin yarattığı gerilimlerden beslenmektedir. Aynı zamanda yurttaşlık bilincinin zayıflaması, siyasal partilerin temsil kapasitesindeki azalma, sivil toplum kuruluşlarının etkisizleşmesi, kamusal alanın daralması ve medyanın dönüşen rolü gibi çok boyutlu gelişmeler, bu krizi derinleştiren temel etkenler arasında yer almaktadır. Bu nedenle meşruiyet krizi, temsili demokrasinin yalnızca teknik yapısında değil; aynı zamanda demokrasi fikrinin toplumsal yaşamdaki karşılığında, kurumsal yapılarla yurttaşlar arasındaki etkileşim biçimlerinde ve siyasal katılımın doğasında kendisini göstermektedir (Doğanay, 2003: 24-25).

yabancılaşması da söz konusu kriz atmosferini derinleştirmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasındaki iyimser demokratik beklentilerin, 1970'lerden itibaren yerini daha karamsar bir tabloya bıraktığı görülmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan uluslararası petrol krizlerinin tetiklediği ekonomik durgunluk, ulusal hükümetlerin kapasitesini sınırlandırmış; artan toplumsal talepler, yeni toplumsal hareketlerin çoğalması ve yaygınlaşan protesto biçimleri, siyasal temsil sistemine olan güveni ciddi biçimde sarsmıştır. Bu koşullarda, siyasal kurumlara yönelik güven kaybının telafi edilememesi, alternatif yönetim modellerinin geliştirilmemesiyle daha da derinleşmiş, bu durum da liberal demokrasinin, özellikle yurttaş temsiline ve katılımına ilişkin açmazlarını görünür kılmıştır (Doğanay, 2003: 24-25).

Müzakereci demokrasi modeli bağlamında liberal anlayışın yaşadığı krizleri çalışmalarına konu edinen Habermas ve Seyla Benhabib de, liberal demokrasinin günümüzde yaşadığı sorunları meşruiyet krizi başlığı altında ele almakta ve bu krizi iki temel boyutta değerlendirmektedirler: (1) Siyasal temsil sisteminin krizi ve (2) bireylerin siyasal katılım süreçlerinden uzaklaşması. İlk bakışta birbirinden farklı görünüyor olsalar da, bu iki boyut aslında yönetsel işleyiş üzerindeki etkileri bakımından birbirleriyle yakından ilişkilidir. Ne var ki, ifade ettikleri sorunların içeriği ve kökeni bakımından birbirinden ayrılmaktadırlar. Siyasal temsil sistemi krizi, esasen temsili demokrasinin kurumsal ve işleyişsel düzeyde karşılaştığı yapısal sorunlara işaret etmektedir. Bu bağlamda, temsilcilerin halkı yeterince temsil edememesi, karar alma süreçlerinin şeffaflıktan uzaklaşması ve seçmen iradesinin sistemsel sınırlar içinde etkisiz kalması gibi uygulamaya dönük problemler öne çıkmaktadır. Diğer yandan, bireylerin siyasal sürece katılımından uzaklaşmaları ise daha çok yurttaşların sistemle kurdukları ilişkinin zayıflamasına, siyasal temsil mekanizmasının kendilerini yeterince yansıtmadığına dair bir algıya ve bu algının zamanla bir yabancılaşma duygusuna dönüşmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla, Habermas ve Benhabib'in işaret ettiği meşruiyet krizi, hem kurumsal temsilin işlevselliğine yönelik yapısal eleştirileri hem de toplumsal düzeyde yurttaşların siyasal sürece katılım motivasyonlarındaki gerilemeyi içeren çok katmanlı bir sorunsal kapsamaktadır (Habermas, 2019: 65-68; Benhabib, 1999: 110-111). Bu durum, hem temsil mekanizmasının yenilenmesini hem de siyasal katılımın anlamını ve araçlarını da yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

İlk olarak, modern demokrasinin içinde bulunduğu krizin, özellikle bir meşruiyet krizi olarak değerlendirilmesinin temelinde, liberal demokrasi modelinin merkezinde yer alan temsili sistem yer almaktadır. Temsil sistemi, modern toplumlarda demokrasinin işleyişini olanaklı kılan vazgeçilmez bir yapı olarak kabul edilmesine karşın, meşruiyetini dayandırdığı temel ilkelerle örtüşmeyen çok katmanlı bir kurumsal örgütlenme barındırmaktadır. Bu *çelişki*³³, temsili demokrasinin hem siyasal katılımı sınırlandıran doğasından hem de yurttaş iradesinin siyasal karar alma süreçlerine etkili biçimde yansıtılamamasından kaynaklanmaktadır. Temsili demokrasi, demokratik meşruiyeti yurttaşların doğrudan karar alma süreçlerine katılımı yerine, bu kararları alacak temsilcileri seçmeleri üzerinden tanımlaması nedeniyle yapısal bir sorun barındırmaktadır. Bu yaklaşımın temelindeki sorun, liberal demokrasinin meşruiyet dayanağı olarak sunduğu “halk egemenliği” ilkesinin, temsilci temelli karar alma modeliyle tam anlamıyla örtüşmemesidir (Doğanay, 2003: 26). Bu durum, bir yandan halkın egemenliğine dayanan katılımcı bir demokrasi ideali ile öte yandan kararların çoğunluk ilkesiyle alınmasını öngören liberal temsil mekanizması arasında önemli bir uyumsuzluğa işaret etmektedir. Böylece, özgür bireylerin oybirliğiyle kamusal kararlara katıldığı bir meşruiyet modeli ile çoğunluğun iradesine dayalı karar alma pratikleri arasında çözülmesi güç bir gerilim ortaya çıkmaktadır.

Bu yapısal uyumsuzluk, daha en başında söz konusu demokratik ilkenin bertaraf edilmesi ve yurttaşların yasaların asli yapıcıları olmaktan dışlanmaları ile ilgilidir. Anayasal düzenin temelini oluşturan “halkın halk için yönetimi” ilkesi, gerçekte temsil edilen sözün varlığını meşrulaştırmak suretiyle yurttaşların siyasal güçlerini elinden alan bir araç hâline gelmektedir (Doğanay, 2003: 26). Bu bağlamda asıl sorun, halk iradesinin, seçilmişlerin iradesi doğrultusunda sınırlandırılmasıdır. Böylelikle, genel irade kavramı, temsilcilerin lehine olacak biçimde tekelleşmekte; yurttaşın kolektif karar süreçlerine katılımı, temsili mekanizmaların gölgesinde anlamını yitirmektedir. Liberal devlet düzeninin demokratikliği ise, seçkinleşmiş temsilcilerin belirlenmesine indirgenen seçim

³³ Burada ifade edilen çelişkinin temelinde, halkın siyasal düzende konumlandırılış biçimine dair ikircikli bir yaklaşım yer almaktadır. Teorik düzlemde halk, yasa koyucu erk olarak tanımlanmakta, yani siyasal meşruiyetin asli kaynağı olarak görülmektedir. Ancak pratikte, yurttaşların hem kendi iyiliklerini kavrayabilecek entelektüel yeterliliğe sahip olmadıkları hem de kamusal meseleleri akılcı biçimde değerlendirme kapasitesinden yoksun oldukları varsayılmaktadır. Bu ikilik, halkın yalnızca temsilcileri seçmekle yetinmesi gerektiği anlayışını doğurmakta, yurttaşın rolü, karar alma süreçlerine etkin katılım yerine, kendi adına karar verecek aktörleri belirlemekle sınırlı kalmaktadır (Doğanay, 2003: 25).

prosedürleriyle sınırlandırılmakta ve temsilci-temsil edilen ayrımı üzerinden kurgulanan bir siyasal yapı ortaya çıkmaktadır.³⁴ Bu bağlamda krizin temel nedenlerinden biri, siyasal sürecin düzenli aralıklarla yapılan seçimlere indirgenmesidir. Habermas (1992: 80) bu durumu, siyasal iktidarın “irrasyonel özü”nün meşrulaştırılabileceğini ancak rasyonelleştirilemeyeceğini belirterek eleştirir. Temsili demokrasi modeli içerisinde siyaset, teknik bir alan olarak seçkinlerin kontrolüne girerken; içerik açısından yoksullaşmakta ve giderek ticarileşmiş bir meta hâline gelmektedir. Bu durum, yurttaşın siyasal sisteme olan güveninde ciddi bir aşınmaya yol açmaktadır. Temsilcilerin, seçildikten sonra halk adına hareket ettikleri varsayımı, uygulamada yalnızca sembolik düzeyde kalmakta, halkın talepleriyle bağları zayıflayan temsilciler, daha çok kendi çıkarlarını gözeten aktörlere dönüşmektedir. Böylece, yurttaş yalnızca seçim dönemlerinde etkin olan bir *tüketici-seçmen* pozisyonuna indirgenmekte, siyasal katılım, demokratik özünden kopararak biçimsel bir tercihe dönüştürülmektedir (Habermas, 1999a: 32-33).

Temsili demokrasi modeliyle bağlantılı bir diğer önemli sorun, seçim süreçlerinin ve demokratik mekanizmaların, siyasal partilerin ve adayların projelerini mümkün olan en geniş seçmen kitlesine hitap edecek şekilde şekillendirmeye çalıştıkları rekabetçi bir yapıya indirgenmiş olmasıdır. Bu *rekabetçi yaklaşım*³⁵, demokrasiyi çoğulcu bir katılım

³⁴ Temsil modelinde yaşanan kriz, esasen bu modelin dayandığı rasyonalite anlayışının da bir kriz içerisinde olduğunu gösterir. Temsili demokrasinin kurumsal yapısı, yasaların belirli bir anlama sahip olduğu, bu anlamın yasa koyucunun niyetleriyle örtüştüğü ve yasanın uygulanmasının da somut koşullara uyarlanarak gerçekleştirileceği varsayımına dayanır. Bu varsayımlar, herhangi bir metafizik inanca ya da ideolojik görüşe atıfta bulunmadığı iddiasıyla, demokratik karar alma süreçlerinin akla dayalı işleyişini güvence altına aldığı şeklinde sunulmaktadır. Ne var ki, söz konusu ussallık biçimi, temsil sisteminde genel iradenin anlamını tek taraflı olarak belirleyen ve topluma bu anlamı dayatan bir otoritenin egemenliğine kapı aralamaktadır. Bu durum, demokratik aklın işleyişiyle çelişen ve neredeyse “ilahi” ya da “metafizik” bir yasa yapıcı fikrine bağlanan otoriter bir yapı inşasına zemin hazırlamaktadır (Doğanay, 2003: 26-27).

³⁵ Young, çağdaş demokrasinin karşı karşıya olduğu yapısal sorunları, rekabetçi liberal modelin işleyiş biçiminden kaynaklanan dört temel eksen etrafında değerlendirir. İlk olarak, bu model, demokratik süreci tamamen bireylerin önceden şekillenmiş tercihlerine indirgemektedir. Bireysel tercihler, toplumsal ve tarihsel bağlamlarından kopararak verili kabul edilmekte; bu tercihlerin hangi sosyo-kültürel koşullarda oluştuğu, hangi nedenlerle şekillendiği ya da ne tür motivasyonlarla beslendiği göz ardı edilmektedir. Tercihlerin siyasal katılım yoluyla değişebileceği ihtimali ise dışlanmaktadır. İkinci olarak, rekabetçi demokrasi anlayışı, demokrasiyi esasen bir “tercih toplama” ve “çoğunluk belirleme” mekanizmasına indirger. Bu yaklaşımda yurttaşlar, ortak çıkarların veya toplumsal uzlaşının peşine düşmek yerine, sadece kendi bireysel çıkarlarını yansıtan taleplerle sürece katılırlar. Sonuç olarak, siyasal etkileşim ve işbirliği ihtimali zayıflar; zira model, farklı görüşteki yurttaşlarla karşılıklı anlayışa dayalı müzakereyi teşvik etmez. Üçüncü olarak, bu model zayıf bir rasyonalite anlayışına dayanır. Siyasal karar alma süreçleri, bireylerin stratejik veya araçsal akıl yürütmeleriyle şekillenir; ancak bu süreçlerin rasyonel gerekçelere dayandırılması ya da kamusal aklın süzgecinden geçirilmesi beklenmez. Bu da siyasal tartışmaların yüzeysel kalmasına ve demokratik meşruiyetin zedelenmesine yol açar. Son olarak, rekabetçi demokrasi modeli, bireylerin iyi ya da doğru olan üzerine yürüttükleri tartışmalarda öznel çıkarların ötesinde evrensel

alanı olmaktan uzaklaştırarak, çatışan çıkarların teknik bir toplamına dönüştürmektedir. Bu bağlamda, siyasal partiler ve seçim politikaları demokratik temsilin işlevsel araçları olma niteliğini kaybetmektedir. Partilerin iç işleyişindeki disiplin ve merkeziyetçilik, milletvekillerini fiilen parti hiyerarşisinin “emredici vekaleti” altına sokmakta, böylece yasama organı, özgür tartışma ve karar alma süreçlerinin yaşandığı bir alan olmaktan çıkarak, önceden belirlenmiş kararların onaylandığı sembolik bir platforma dönüşmektedir. Habermas’ın (1999a: 343) ifadesiyle, parlamento “talimatla hareket eden parti temsilcilerinin, önceden alınmış kararları tescil ettikleri bir mekâna” evrilmiştir. Bu dönüşüm, parlamentonun kamusal tartışmanın yürütüldüğü bir kurum olarak taşıdığı demokratik rolü işlevsizleştirmekte, siyasal partilerin, temsil ettikleri toplumsal kesimlerin taleplerini yansıtmadaki kapasitesi hakkında ciddi şüpheler doğurmaktadır. Parti içi müzakerelerin yerini kapalı kapılar ardında gerçekleşen pazarlıkların alması, temsil ilkesinin toplumsal meşruiyetini daha da zayıflatmaktadır.

Temsili demokrasinin içinde bulunduğu krizi derinleştiren bir diğer temel etken, siyasal temsilin dayandığı söylemin giderek ekonomik aktörlerin söylemiyle yer değiştirmesidir. Bu bağlamda, seçilmiş temsilcilerin söz hakkı, ulusal çıkarları dile getirmekten çok, küresel ekonomik düzenin yönlendirici aktörleri olan çok uluslu şirketlerin ve finans çevrelerinin taleplerine uyum sağlayan bir nitelik kazanmıştır (Çiçek, 2018: 148-149). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanan ekonomik küreselleşme, klasik ulus-devlet yapısının egemenlik kapasitesini aşındırarak devlet, küresel piyasa mekanizmaları karşısında, rekabetçi piyasa koşullarında varlığını sürdürmeye çalışan sıradan bir ekonomik aktör konumuna indirgenmiştir. Bu dönüşüm, ulus-devletin temelini oluşturan “ulusal egemenlik” ilkesini ciddi bir meşruiyet kriziyle karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü sermayenin uluslararası düzeydeki serbest dolaşımı ve küresel piyasaların belirleyiciliği, hükümetlerin kendi yurttaşları adına bağımsız ve yönlendirici kararlar alabilme kapasitesini sınırlamaktadır. Bu durum, siyasal karar alma süreçlerinin içeriğini boşaltmakta, kamusal politikaları dışsal aktörlerin yönlendirdiği bir alana dönüştürmektedir. Böylece, demokratik müzakere zeminleri zayıflamakta ve

ilkelere başvurableceklerini reddeder. Bu durum, siyasal kararların yalnızca çoğunluğun tercihlerine dayandığı bir zemin yaratırken, kararların etik veya normatif meşruiyetini kuracak ilkelerin devre dışı kalmasına neden olur. Böylece model, demokratik kararların ahlaki temellendirilmesi için gerekli olan iletişimsel veya müzakereci zeminleri ortadan kaldırmaktadır (Young, 2000: 20-21).

temsili demokrasinin kamusal işlevi, piyasaların teknik gereklerine indirgenmiş bir yönetim tarzına evrilmektedir (Doğanay, 2003: 27-30).

Dolayısıyla, siyasal temsil sisteminin yaşadığı kriz, yalnızca içsel işleyiş sorunlarıyla sınırlı kalmayıp, modern dönemde ivme kazanan küreselleşme süreciyle birlikte daha karmaşık ve çok boyutlu bir hal almıştır. Küreselleşme ile birlikte ulus-devletin geleneksel yönetim yetkilerinin önemli bir kısmı, giderek artan ölçüde uluslararası örgütlere devredilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda, IMF programları, Dünya Ticaret Örgütü'nün ticaret rejimleri ve Dünya Bankası'nın yapısal talepleri doğrultusunda şekillenen küresel politikaların, uluslararası piyasalardaki bağımlılık ilişkileri nedeniyle, ulusal düzeyde alınması gereken kararları doğrudan etkilemesi, temsili demokrasi anlayışı bağlamında ciddi bir meşruiyet sorununu da beraberinde getirmiştir (Zavala, 2006: 31). Liberal demokrasinin temelinde, egemenliğin belirli bir ulus-devlet sınırları içerisinde şekillenmesi ve siyasal temsilin bu coğrafi ve hukuki sınırlar dahilinde halk iradesine dayanması esastır. Ancak küreselleşmeyle birlikte üretim, dağıtım ve bölüşüm gibi temel ekonomik faaliyetlere ilişkin kararların artık ulus-devlet sınırlarının ötesinde, küresel ölçekli finansal ve politik ağlar tarafından belirlenmeye başlanması, yerel yönetimlerin karar alma kapasitesini ciddi biçimde sınırlandırmaktadır. Bu süreçte ulusal egemenliğin daralması, halkın demokratik temsil yoluyla etkide bulunabileceği siyasal alanın küçülmesine neden olmuş ve liberal demokrasinin uygulama zeminini daha da zayıflatmaktadır. Netice itibarıyla, demokratik meşruiyetin dayandığı temsil mekanizmalarının giderek küresel aktörlerin gölgesinde işlevsizleşmesi, birçok düşünür tarafından liberal demokrasinin mevcut koşullarda sürdürülebilirliğinin sorgulanmasına ve hatta bu sistemin artık uygulanabilirliğini yitirdiği yönündeki değerlendirmelerin güçlenmesine yol açmıştır (Coşkun, 2007: 32). Bu bağlamda, küresel yönetim ağlarının yükselişi karşısında ulus-devlet temelli demokratik modellerin nasıl yeniden yapılandırılabilirliği, günümüz siyaset kuramının en kritik meselelerinden biri olmaktadır.

Liberal demokrasinin ekonomik alandaki politikaları, siyasal alanın egemenlikten arındırılarak teknik bir yönetsel zemine indirgenmesi sonucunda, yönetim süreçlerinin siyasetten büyük ölçüde ayrışmasına neden olmuştur. Bu durum, özellikle küreselleşme sürecinde sermaye birikiminin ulaştığı aşamayla birlikte, siyasal karar alma mekanizmalarının etkisizleştirilmesine ve yönetsel yetkinin teknik uzmanlık alanlarına

devredilmesine yol açmıştır. Liberal geleneğin temel değerlerinden biri olan serbest piyasa ve sermaye birikimi ilkesi, bu süreçte yürütme organının ekonomi üzerindeki denetimini azaltmış; kilit ekonomik sektörlerin yönetimi ise demokratik denetimin dışında çalışan bağımsız düzenleyici kurullara aktarılmıştır (Güvenoğlu, 2004: 18). Böylece, temsili demokrasinin halk iradesine dayalı işleyişinden uzak bir ekonomik yönetim modeli ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, devletin klasik anlamda ekonomik müdahaleci rolünü geri plana iterek, yalnızca yönetsel işlevlerine odaklanan bir bürokratik yapı haline gelmesine neden olmuş; bunun sonucunda da yönetsel meşruiyetin sorgulanmasına yol açmıştır. Özellikle sermaye birikimi ile kuvvetler ayrılığı ilkesi arasındaki gerilimde ortaya çıkan bu kriz, liberal demokrasinin ekonomik uygulamalarının, siyasal alan üzerinde oluşturduğu sınırlayıcı etkilerle daha da derinleşmiştir. Bu bağlamda meşruiyet sorununun temelinde, siyasal temsilin ve halkın denetim kapasitesinin ekonomik karar süreçlerinden dışlanması yatmaktadır. Böylece, ekonomik rasyonalite adına siyasal süreçlerin daraltılması, liberal demokrasinin teorik temelleriyle çelişen bir yönetsel pratiğe dönüşmüştür.

Bu durum -Habermas ve Benhabib'in işaret ettiği- liberal demokrasinin meşruiyet krizine yol açan ikinci önemli unsura yani yurttaşların siyasal yaşama olan ilgilerinde zamanla gözlemlenen azalmaya neden olmaktadır. Öte yandan bu, temsili sistemin yarattığı yapısal sorunlarla doğrudan ilişkili olup, demokrasinin özsel değerinden uzaklaşarak yalnızca bir araç haline gelmesiyle yakından bağlantılıdır. Özellikle ekonomik alandaki uygulamalar neticesinde, yönetsel otoritenin ulusal sınırların ötesindeki aktörlere (örneğin IMF gibi küresel kurumsal yapılara) aktarılması, demokratik katılımın anlamını zayıflatmıştır. Bu bağlamda, liberal demokrasinin yalnızca parlamentonun işlevini sınırlamakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin siyasal sürece katılım motivasyonlarını da ciddi biçimde aşındırdığı gözlemlenmektedir (Habermas, 2002a: 10-11). Söz konusu aşınmanın en somut yansıması, seçimlere katılım oranlarında yaşanan istikrarlı düşüşler ve siyasal partilere yönelik ilginin azalması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yurttaşların siyasi katılıma yönelik ilgisizliğini derinleştiren etkenler, temelinde sistemin işleyişine dair duyulan güvensizliğe ve katılımın sonuç üretme kapasitesine ilişkin kuşkulara dayanmaktadır. Bu bağlamda, seçimlerin yalnızca mevcut yönetimin onaylanması işlevine indirgenmesi, halkın siyasal süreçlere anlamlı bir müdahale imkânı bulamamasına neden olmaktadır. Böyle bir algı, siyasal sistemden

memnuniyetsizlik, kurumsal güvensizlik ve genel bir siyasal motivasyon eksikliği gibi olguları beraberinde getirmekte ve haliyle de yurttaşların oy kullanma eğiliminde belirgin bir azalma yaşanmasına yol açmaktadır. Bu gelişmeler, liberal demokrasinin meşruiyetini sürdürebilmesi açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmelidir.

Her ne kadar liberal demokrasinin meşruiyet krizinin temel nedenleri arasında temsiliyet mekanizmasındaki işlevsizlik ile bireylerin siyasal katılımdan giderek uzaklaşmaları gösterilse de, bu sorunların ardında yatan esas mesele, liberal demokrasinin ekonomik ve siyasal yönleri itibarıyla toplumsal beklentileri karşılayamaması ve öngörülen toplumsal düzeni tesis edememesidir. Bu bağlamda, Zygmunt Bauman'ın değerlendirmesi önem teşkil etmektedir. Bauman'a göre (2000 :116), liberal demokrasi ne piyasa düzeninin görünmez eliyle tüm yurttaşlara refah ve huzur sağlamayı amaçlayan bir "refah devleti" idealini gerçekleştirebilmiş, ne de demokratik katılımın görünmeyen gücüyle adil ve güvenli bir toplum inşa etme hedefini başarıyla hayata geçirebilmiştir. Bu başarısızlığın temelinde, liberalizm ile demokrasi arasında sağlıklı ve sürdürülebilir bir uyumun kurulamamış olması yatmaktadır. Liberalizmin bireysel özgürlüğe, piyasa özerkliğine ve devletin sınırlandırılmasına yaptığı vurgu ile, demokrasinin eşitlik, katılım ve kolektif temsil temelli talepleri arasında yapısal bir gerilim mevcuttur. Bu iki siyasal geleneğin kuramsal olarak birleştirilme çabası, yalnızca kavramsal düzeyde bir uyuma indirgenmiş; bu uyumun pratikte kurumsallaşması ve toplumsal işleyişe yansıtılması ise büyük ölçüde başarısız olmuştur (Mouffe, 2001: 17-18). Liberal demokrasi yalnızca siyasal alanda değil, toplumsal bütünleşme ve ekonomik adalet açısından da derin krizler üretmiş; bu da hem yönetsel düzlemde işlevselliğin zayıflamasına hem de toplumsal düzeyde yabancılaşma ve güvensizliğin artmasına yol açmıştır.

Liberal demokrasinin özellikle ekonomik zeminde ortaya çıkardığı uygulamalar, siyasal sistemin temel işleyişinde önemli bir dönüşüme neden olmuştur. Ekonomik kararların ve bu kararların hukuk sistemine yansıyan düzenlemelerinin siyasal yasaların önüne geçmesiyle birlikte, yurttaşlık statüsü giderek tüketicilik kimliğiyle ikame edilmiştir. Bu bağlamda, ekonomik olarak güçlü birey idealize edilirken, yoksul kesim ise "eksik ya da başarısız tüketici" olarak damgalanmakta ve bu da siyasal temsilde derin bir kırılma yaratmaktadır (Bauman, 2000: 116). Touraine'in (2002: 18) bu duruma dair tespiti son derece çarpıcıdır: Ona göre, yurttaş artık temsil edilmediğini hissetmekte ve yalnızca bir seçmen konumuna indirgenmektedir. Bu seçmen ise, kendi siyasal kudretinin

ortadan kalktığına inanmakta ve giderek yalnızca kişisel çıkarları ya da maddi güçleri doğrultusunda hareket eden bir siyasal sınıfa yönelik karamsar ve güven yitimine dayalı bir tutum sergilemektedir. Bu sürecin doğrudan sonucu olarak yurttaşlık bilinci zayıflamakta; bireyler kendilerini yurttaş olarak değil, daha çok tüketici ya da küresel bir kimliğin parçası olarak algılamaktadır. Bununla birlikte, toplumun belli kesimleri ekonomik, siyasal, kültürel veya etnik gerekçelerle kendilerini marjinalleştirilmiş hissetmekte ve içine dahil olmadıkları bir yapının dışında konumlandırırmaktadır. Dolayısıyla, siyasal katılımın giderek düşmesi, yönetime duyulan genel güvensizlik ve siyasal gelişmelere karşı artan ilgisizlik gibi olgularla birlikte değerlendirildiğinde, "siyasete yabancılaşma"³⁶ olgusu günümüz siyasal meşruiyet krizinin en belirgin göstergelerinden biri haline gelmiştir (Barber, 1999: 22).

Modern siyasal pratikte temsili demokrasinin yaşadığı krizin somut yansımalarından biri de lobileşme faaliyetleri aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Siyasal temsilin meşruiyet temeli olan kamusal yarar ilkesi, giderek bürokratik yoğunluk ve bilginin iktidarla özdeşleştiği bir düzlemde, baskı gruplarının etkisiyle aşınmaktadır. Bu durum, demokratik karar alma süreçlerinin şirketlerin ya da belirli çıkar gruplarının lehine şekillenmesine yol açmakta, böylece siyasal temsilin yönelimi kamusal olandan özel olana kaymaktadır. Baskı gruplarının hükümet politikaları üzerindeki etkisinin artması, temsili demokrasiyi sadece belirli ekonomik ve kurumsal çıkarların temsiline indirgerken, ulusun bütününe kapsayan bir kamusal sözleşme anlayışının da geçerliliğini zayıflatmaktadır. Bu bağlamda, ulusal çıkarları gözetken kolektif bir iradenin oluşumu güçleşmekte, liberal devletin bütün yurttaşlara eşit mesafede duran yapısı sorgulanır hale gelmektedir. Temsili demokrasinin bu yönüyle özel çıkarlar karşısında gösterdiği kırılganlık, meşruiyet krizini daha da derinleştirmektedir. Öte yandan, yurttaşlık bağının zayıflaması, toplumsal alanda kolektif çıkar örgütlenmelerinin önünü açarken, bu

³⁶ Siyasal karar alma süreçlerinin dar bir seçkinler grubunun tekeline girmesiyle ortaya çıkan demokratik yabancılaşma olgusu, yurttaşların siyasal yaşamla kurduğu ilişkinin niteliksel olarak zayıflamasına neden olmaktadır. Bu durum, çoğu yurttaşın siyasal katılım kanallarının ve sorumluluk alanlarının daraltılmasıyla derinleşmektedir. Temsili parlamenter demokrasi sisteminin kurumsal işleyişi içinde gelişen dışlayıcı yapılar, yurttaşları karar alma süreçlerinden uzaklaştırarak onları pasif konumlara itmektir. Bu bağlamda, yurttaş kimliği kullanıcı, tüketici, üretici ve siyasal özne gibi birbirinden kopuk ve parçalı işlevlere indirgenmiştir. Dolayısıyla, yurttaşlık artık kamusal alanda bütünsel bir özne olma halinden uzaklaşmış, tam tersi yönde, piyasa ve siyaset arasındaki sınırların belirsizleştiği bir düzlemde işlevsel roller üzerinden tanımlanır hale gelmiştir. Bu parçalanmışlık, yurttaşın siyasal etkinliğini ve kendini kamusal alanda ifade etme kapasitesini zayıflatmakta, demokratik meşruiyeti tehdit eden yapısal bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğanay, 2003: 30-31).

birliklerin işleyiş yapıları, çoğu zaman demokratik katılımı güçlendirmek yerine sorunların siyasal alandan yalıtılması ve depolitizasyonu teşvik eden bir nitelik kazanmaktadır. Bu örgütlenmeler, piyasa mantığına göre şekillenmekte, karar alma süreçleri, çok uluslu şirketlerin çıkarları doğrultusunda yapılandırılmış yeni-liberal siyaset anlayışı tarafından belirlenmektedir (Doğanay, 2003: 31).³⁷ Küreselleşmenin etkisiyle şekillenen bu yeni siyasal düzen, yurttaşların çıkarlarına eşit mesafede durma ilkesini aşındırmakta, pazarda güç sahibi kartellerin lehine işleyen bir yapı inşa edilmektedir. Bu yapı, demokratik temsili zayıflatmakla kalmayıp beraberinde, siyasal partilerde ve temsil kurumlarında var olan hiyerarşik eşitsizlikleri de yeniden üretmektedir. Netice itibarıyla, ortak iyiye dayalı demokratik kapsayıcılık zemininden uzaklaşılması; kamusal hayatta memnuniyetsizlik, güvensizlik ve seçmen ilgisizliği gibi semptomlarla kendini göstermektedir. Bu durum, demokrasinin meşruiyetini daha da sarsmakta ve temsili demokrasinin krizini derinleştiren yapısal bir unsur haline gelmektedir.

Liberal demokrasinin karşı karşıya kaldığı meşruiyet krizinin iki temel dayanağı olan siyasal temsil sistemi sorunu ile bireylerin siyasal katılım süreçlerinden uzaklaşması, bu krizin arka planındaki yapısal etkenleri ortaya koymaktadır. Ancak bu kriz, yalnızca idari bir "yönetilemezlik" meselesi olarak ele alınamayacak kadar derin bir nitelik arz etmektedir. Nitekim Levent Köker'in (2008: 360) bu bağlamda ortaya koyduğu değerlendirme, liberal demokrasinin yaşadığı meşruiyet krizinin çok daha kapsamlı bir çözümleme gerektirdiğini ortaya koyar. Köker'e göre bu kriz, sadece devletin halkı etkili biçimde yönetememesinden değil, temsili demokrasinin zamanla dışlayıcı bir yapıya dönüşmesinden ve bireylerin bu yapının dışında bırakılmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle söz konusu krizin anlaşılabilmesi, liberal demokrasi teorisinin ve pratik işleyişinin çok boyutlu ve derinlikli bir biçimde analiz edilmesini gerekli kılar (Şimşir, 2008: 360). Bu çerçevede Köker, liberal demokrasinin karşı karşıya kaldığı meşruiyet krizini beş temel boyutta değerlendirmektedir: 1- Devlete karşı bireyin korunması ilkesi, bireyin güvenliğini temin etse de, onun siyasal karar alma süreçlerine etkin bir biçimde

³⁷ Habermas, modern toplumda gözlemlenen siyasal dönüşümü "toplumun yeniden feodalleşmesi" kavramı ile açıklamaktadır. Bu dönüşüm sonucunda, siyasal karar alma süreçleri yalnızca geleneksel biçimler olan hiyerarşi ve parlamenter demokrasi içinde değil, aynı zamanda parlamento dışı alanlarda yürütülen pazarlık süreçleri aracılığıyla şekillenmeye başlamıştır. Habermas'a göre bu gelişme, kamusal kararların demokratik meşruiyet zemininden uzaklaştırılarak özel çıkar gruplarının etkisine açılmasına yol açmakta ve temsil krizini derinleştiren bir başka unsur olmaktadır (Habermas, 1999a: 323-333).

katılımını sağlamamaktadır. Bu durum, bireyin yönetime yalnızca edilgen bir özne olarak dahil edilmesine yol açmaktadır. 2- Toplumsal yapıdaki hiyerarşik ve eşitsizlikçi ilişkiler, bireylerin siyasal sürece eşit koşullarda katılımını engellemekte ve bu engeller demokratik katılımın önünü tıkayan yapısal sorunlara işaret etmektedir. 3- Soyut ve evrensel birey anlayışı, günümüz çok kültürlü toplumlarının ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmakta; bunun yerine, bireylerin kolektif kimliklerinin tanınmasına duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır. 4- Yerleşik liberal demokrasilerde tartışma alanlarının sınırlandırılması, halkın doğrudan ilgisini çeken birçok sorunun siyasal gündem dışında tutulmasına yol açmakta ve demokratik meşruiyeti zayıflatmaktadır. 5- Modern anayasal devlette siyasetin teknokratik bir faaliyet alanına indirgenmesi, siyasetin özünü oluşturan katılım, müzakere ve temsil gibi süreçlerin yerini, devletin bekasına ilişkin bürokratik kaygıların almasına neden olmaktadır (Köker, 2008: 360). Köker'in ortaya koyduğu bu beş boyut, liberal demokrasi anlayışının mevcut yapısal sınırlarını ve krizin neden derinleştiğini göstermektedir. Bu nedenle, liberal demokrasinin yaşadığı meşruiyet krizine dair tartışmalar temsil, katılım ve yurttaşlık anlayışlarının yeniden tanımlanmasıyla ilişkilendirilmelidir.

Köker'in tespitlerine göre, liberal demokrasinin karşı karşıya kaldığı meşruiyet krizinin temel nedenlerinden biri, siyasal katılımın zamanla sadece belirli aralıklarla tekrarlanan seçim süreçlerine indirgenmiş olmasıdır. Bu durum, halkın siyasal iradesinin yalnızca seçim sandığı aracılığıyla ifade edilmesine ve meşruiyetin yalnızca bu dar katılım biçimiyle sağlanmaya çalışılmasına yol açmıştır. Oysa siyasal temsil mekanizmasının temel işlevi, kitlesel toplumlarda tüm yurttaşların yönetime katılımını mümkün kılmak iken; zamanla bu sistem, halkın önceden belirlenmiş adaylar arasından seçim yapmasına indirgenmiş bir onaylama aracı haline dönüşmüştür (Coşkun, 2007: 30). Benzer şekilde, halkın siyasal sürece daha etkin bir biçimde katılımını sağlamak amacıyla geliştirilen parti sistemi de zamanla işlevsel özünü yitirmiştir. Başlangıçta demokratik temsilin genişletilmesini hedefleyen bu sistem, giderek parti organizasyonlarının iç dinamiklerine ve belirli kadroların kontrolüne terk edilmiştir. Bu bağlamda Habermas (1999a: 342), söz konusu dönüşümün vardığı noktayı çarpıcı biçimde ifade eder: Parlamento, artık yalnızca partilerin merkez kadrolarından gelen talimatların onaylandığı, parti görevlilerinin daha önce alınmış kararları tescil etmek üzere bir araya geldikleri mekanlara dönüşmüştür. Bu durum, temsili demokrasinin özünde yer alması

gereken müzakere, çoğulculuk ve katılım ilkelerinin giderek zayıflamasına, dolayısıyla demokratik meşruiyetin sorgulanmasına neden olmaktadır.

Habermas ve Benhabib'in meşruiyet krizine ilişkin kuramsal çerçevesi, Köker'in katkılarıyla birlikte daha da genişlemiş ve kriz olgusunun farklı boyutlarını içerecek şekilde derinleştirilmiştir. Bununla beraber siyasal etkinliğin giderek artan biçimde medyatikleşmesi meşruiyet krizine boyut kazandıran bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal kapitalist sistemde, ekonomik büyüme birikim dinamiğinin vazgeçilmez koşulu olarak görülmekle birlikte, bu süreç zamanla tekrar eden yapısal krizlerle sekteye uğramaktadır. Habermas, bu bağlamda Marx'ın kâr oranlarının düşme eğilimine ilişkin çözümlemesini ve bunun sermayenin dolaşımı üzerindeki baskılayıcı etkisini önemli bir referans olarak benimser. Ona göre, sistemin işleyişi ile toplumsal bütünleşmenin işlevsel düzeyde örtüşmesi, hem ekonomik krizlerin maddi alanda, hem de sistemin öz kimliği ve meşruiyet üretme kapasitesi üzerinde doğrudan tehdit oluşturmaya yol açmaktadır (Habermas, 2014: 16-17). Bu koşullarda, geleneksel otorite yapıları, toplumsal eşitlik ve demokratikleşme talepleri karşısında giderek daha kırılgan hâle gelir. Bu da meşruluk üretimini üstlenen alt sistemlerin yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılar. Habermas'a göre bu yeniden yapılanma süreci, çoğu zaman yurttaşların karar alma mekanizmalarına gerçek anlamda katılım göstermelerinin engellendiği, ancak biçimsel demokratik yapılar aracılığıyla kitlesel rıza üretiminin sağlandığı bir yönetim tarzının benimsenmesiyle yürütülmektedir (Habermas, 2024: 29). Bu süreçte medya, halkla ilişkiler teknikleri ve teknik-bürokratik uzmanlık otoritelerinin oluşturduğu inanç sistemleri başlıca araçlar olarak işlev görmektedir.

Özellikle liberal demokrasinin içine düştüğü yapısal kriz, yalnızca toplumsal aktörlerin parçalanması, yurttaşlık bağlarının zayıflaması ve temsil kurumlarına duyulan güvenin sarsılması gibi sorunlarla sınırlı kalmamakta, iletişim teknolojilerinin gelişimiyle beraber siyasal alanda yeni bir dönüşüm sürecini de beraberinde getirmektedir. 20. yüzyılda, kamusal alan giderek siyasal partilerin, yöneticilerin ve medya kuruluşlarının belirleyici etkinlikleriyle sınırlanan bir mecraya dönüşmüş; bu dönüşümle birlikte kamusal tartışma yerini görselliğe ve yüzeysel temsillere dayalı bir izlenim üretimine bırakmıştır. Habermas'ın (1999b: 295), modern medyanın şekillendirdiği kamusal alanın bir tür kültürel tüketim nesnesine dönüştüğü ve böylece eleştirel kamusal tartışmanın yerini sembolik ve manipülatif iletişim pratiklerine bıraktığı yönündeki saptamaları bu

bağlamda son derece açıklayıcıdır. Günümüzde medya, çoğulculuk ve iletişimsel zenginlik gibi söylemler üzerinden kendi meşruiyet zeminini inşa etmekte, fakat bu durum, kamusal alanın demokratik potansiyelini genişletmekten ziyade siyasal söylemin içeriksel derinliğini azaltan bir simgesel gösteriye dönüşmesine neden olmaktadır. Siyasal katılım ise giderek kamuoyu yoklamalarına indirgenen bir etkinlik biçimi halini almakta, klasik temsil mekanizmaları ise bu yeni medya ortamında işlevsel anlamını yitirmektedir. Bu dönüşüm sonucunda, yurttaşlar aktif bir siyasal özne olmaktan çıkarak pasif birer izleyiciye, siyasal etkinlik ise seyirlik bir gösteriye dönüşmektedir (Doğanay, 2003: 33). Böylelikle temsilci demokrasi kurumsal yapılarla, yurttaşların siyasal sürece katılım biçimleriyle birlikte aşınmakta ve demokratik meşruiyetin dayandığı toplumsal zemin zayıflamaktadır.

Medyanın belirleyici olduğu günümüz kamusal alanında, siyasal aktörlerin eylem kapasiteleri giderek daha fazla medya tarafından oluşturulan çerçevelerle sınırlandırılmakta ve yönlendirilmektedir. Bu bağlamda, siyasetçinin kamuoyuna ve bilgi akışına dayalı olarak karar alma süreci, büyük ölçüde önceden belirlenmiş araçlar ve yapay temsil mekanizmaları aracılığıyla şekillendirilmektedir. Söz konusu araçların başında gelen kamuoyu yoklamaları, görünürde toplumsal görüşlerin nesnel ölçümünü amaçlasa da aslında etkin yurttaşlığın önünü tıkayan yapılar arasında yer almaktadır. Bu tür ölçüm araçları, bireyleri demokratik sürecin katılımcı öznesi olarak değil, yalnızca kendilerine yöneltilen sınırlı sayıdaki soruya yanıt veren, parçalanmış ve edilgin tüketiciler olarak ele almaktadır (Doğanay, 2003: 34). Böylece yurttaşlar, sahip oldukları politik bilinçten ve kolektif hareket potansiyelinden soyutlanarak, yalnızca istatistiksel birer veri noktasına indirgenmektedir. Bu durum, siyasal katılımın asli biçimi olan kolektif eylemin ve yurttaş inisiyatifinin değerini gölgede bırakmakta, katılımın anlamı, politik temsilin dışsallaşmış bir teknik aracı olan anket formlarına hapsolmaktadır.

Bununla birlikte, kamuoyu yoklamalarının siyaset üzerindeki belirleyici etkisi, kamusal müzakerenin doğasını önemli ölçüde dönüştürmektedir. Yurttaşlar arası doğrudan etkileşim yerine, iletişim süreçleri artık büyük ölçüde medya profesyonellerinin aracılığıyla yürütülmektedir. Bu da demokratik özne olarak yurttaşla, siyasal iletişimi yönlendiren kurumsal aktörler arasındaki bağın giderek zayıflamasına yol açmaktadır. Kamusal alan görünürde genişlese de medya aracılığıyla şekillenen bu genişleme,

alanın işlevsel parçalanmasını ve anlam kaybını da beraberinde getirmektedir. Medyanın siyasal alandaki bu baskın konumu, siyasal aktörlerin meşruiyetlerini medya üzerinden tesis etme zorunluluğunu doğurmuştur. Bu bağlamda, profesyonel politikacıların eylem ve söylemleri, gazetecilerin beklentileri, medya temsil biçimleri ve iletişimsel stratejilerin mantığı doğrultusunda şekillenmekte; siyaset, içerikten yoksun, sembolik bir performansa indirgenmektedir (Doğanay, 2003: 35). Sonuç olarak, siyasal hayat giderek seçim kampanyalarına sıkışmış, göze hitap eden bir gösteri niteliği kazanmıştır. Tüm bu gelişmeler, modern demokrasinin içinde bulunduğu krizin temelinde yatan meşruiyet krizini gözler önüne sermektedir. Bu durum, temsili demokrasinin çağımızın siyasal taleplerini karşılamadaki yetersizliğini açıkça ortaya koymakta, mevcut yapıların demokratik temsilin derinleştirilmesi ve kamusal katılımın güçlendirilmesi yönündeki ihtiyaçlara cevap veremediğini göstermektedir. Nitekim bu krizler karşısında temsile dayalı liberal demokrasinin mevcut haliyle sorunlara cevap getiremeyeceği çok açıktır, hatta bu anlayışın devrinin bittiği de ifade edilebilir.

2. 4. Krizlere Çözüm Arayışı veya Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesi İstemi

Liberal demokrasi modelinin temelini oluşturan halk egemenliği ve yurttaş eşitliği ilkeleri, günümüzde eşitlik ve özgürlük kavramlarına ilişkin yeni anlamlandırma biçimlerinin ve uygulama alanlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, yeniden değerlendirme ve dönüşüm gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bu gereklilik, esasen temsil sisteminin giderek etkinliğini yitirmesi ve yurttaşların siyasal süreçlerden uzaklaşmasıyla derinleşen meşruiyet krizinin bir sonucudur. Söz konusu kriz, yalnızca siyasal işleyişle sınırlı kalmayıp yönetsel yapıların da işlevselliğini sorgulanır hâle getirmektedir. Günümüzde liberal demokrasi, ne teorik düzlemde vaat ettiği demokratik değerleri gerçekleştirebilmekte ne de pratikte toplumsal talepleri yeterli ölçüde karşılayabilmektedir. Özellikle bireysel hakların uygulanmasında (örneğin seyahat özgürlüğünün hayata geçirilmesi noktasında olduğu gibi temel hakların ihlalinde) ve siyasal temsilin halk iradesini yansıtamamasında bu yetersizlikler açıkça kendini göstermektedir.

Liberal demokrasinin hem teorik altyapısına hem de uygulamadaki biçimine yönelik çeşitli eleştiriler gündeme gelmiştir. Bu eleştiriler, genel olarak "radikal eleştiriler" başlığı altında toplanmakta; bazı düşünürler bu yönetim biçiminin köklü bir biçimde değişmesi gerektiğini savunurken, daha geniş bir yaklaşım ise yapıcı bir tavırla, mevcut eksikliklerin giderilmesini ve sistemin demokratik ilkelere daha uygun biçimde yeniden yapılandırılmasını önermektedir (Holden, 2007: 133).³⁸ Bu bağlamda, radikal demokrasi yaklaşımı, liberal demokrasinin karşı karşıya kaldığı meşruiyet krizine yanıt olarak, yurttaşlık temelli eylemliliğin güçlendirilmesi ve karar alma mekanizmalarının daha katılımcı bir yapıya kavuşturulması gerektiğini savunur. Bu çerçevede, 'çokseslilik' ilkesini merkeze alan yeni bir kamusal alan anlayışı öne çıkarılmakta; gönüllü yurttaş birliklerinin, kolektif siyasal pratiklerin ve sivil toplumun aktif rol oynadığı bir kamusalılık aracılığıyla liberal demokrasinin derinleştirilmesi ve yatay ekseninde yaygınlaştırılması hedeflenmektedir (Köker, 1990: 115-116).

Günümüz dünyasında yönetsel pratikler, gerek kamusal alanın gerekse de bireysel ve toplumsal yaşam pratiklerinin dokusuna derinlemesine nüfuz etmektedir. Bu iç içe geçiş süreci, adalet, eşitlik, özgürlük ve demokrasi gibi temel siyasal kavramların içeriklerinin giderek aşındırılmasına neden olmaktadır. Söz konusu kavramlar, kimi durumlarda özgürlükçü ve eşitlikçi değerleri önceleyen bir siyasal tahayyülün taşıyıcıları olmaktan çıkarılarak, otoriterleşme eğilimlerini meşrulaştıran ideolojik aygıtların parçası hâline getirilebilmektedir. Bu bağlamda, modern toplumların kendi siyasal kimliklerini "demokratik" olarak tanımlamalarına karşın, geliştirdikleri pratiklerin giderek demokrasiyi araçsallaştıran yönetsel stratejilere evrildiği gözlemlenmektedir. Devlet aygıtlarının bürokratik yapılanmaları ve küresel ölçekte egemenlik kuran neoliberal piyasa düzeni, demokrasiyi kimi zaman yalnızca meşruiyet üretme aracı olarak yeniden biçimlendirmektedir. Bu durum, çağdaş dünyada bir meşruiyet krizi doğurmakta ve demokrasinin hem kavramsal hem de işlevsel bağlamda yeniden tartışılmasını zorunlu kılmaktadır. Ortaya çıkan bu çelişkili görünüm, iki farklı düşünsel yönelimi doğurmuştur: Bir yanda, demokrasi neoliberal rasyonalitenin bir türevi olarak kavranarak tümüyle reddedilmekte; diğer yanda ise, demokrasi kavramı yeni etik ve politik temeller üzerinde yeniden inşa edilmesi gereken bir değer olarak ele alınmaktadır.

³⁸ Buradaki ikinci yaklaşım, liberal demokrasiyi tamamen reddetmek yerine, onun sorunlu yönlerine müdahale ederek daha kapsayıcı ve işlevsel bir demokratik modelin inşasına yönelik bir arayışı yansıtmaktadır (Holden, 2007: 133).

2. 4. 1. Radikal Demokrasi Anlayışları ve Müzakereci Yaklaşımlar

Radikal demokratlar, liberal demokrasinin karşı karşıya kaldığı krizleri aşma yönündeki çabalarında, liberal gelenek içindeki olumlu unsurları tamamen göz ardı etmemiş; aksine bu gelenekten tümüyle vazgeçilmemesi gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Bu yaklaşımın temelinde, liberalizmin siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlara sağladığı katkılar yer almaktadır. Bireycilik, kuvvetler ayrılığı gibi kurumsal yapı taşlarının yanı sıra; bireysel özgürlük, siyasal eşitlik ve temsil gibi temel değerlerin toplumsal yaşama kazandırılması, liberal demokrasinin tümünden reddedilmesini güçleştiren unsurlar arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda, radikal demokrasi kuramlarını geliştiren düşünürler, demokrasinin temel ideallerine ulaşabilmesi için mevcut liberal demokrasinin derinleştirilmesi gerektiği fikrinde birleşmektedirler (Okutan, 2008: 91). Bu yapıcı tutum, bir yandan liberal demokrasinin meşruiyet zeminini yeniden kurmayı ve onu günümüz koşullarında daha işlevsel hale getirmeyi hedeflerken; diğer yandan yurttaşların karar alma süreçlerine daha etkin katılımını sağlayabilecek alternatif yöntemler geliştirmeye odaklanmaktadır. Böylece radikal demokrasi yaklaşımları, mevcut sistemin tümünden reddine dayanan bir anlayıştan ziyade, sistemin içinde barındırdığı yapısal sorunların giderilmesini ve demokratik işleyişin yeniden yapılandırılmasını amaçlamaktadır (Coşkun, 2007: 35-36). Dolayısıyla radikal demokrasi başlığı altında çeşitli teorik çerçeveler geliştirilmiş ve liberal demokrasinin meşruiyet krizine farklı açılardan çözüm önerileri sunulmuştur. Bu kuramların ortak paydası, demokratik sistemin daha kapsayıcı, daha katılımcı ve toplumsal taleplere duyarlı bir yapıya kavuşturulması yönünde çaba göstermeleridir.

Bununla birlikte, radikal demokrasi tartışmalarının merkezinde yer alan “iktidar mücadeleleri alanı” kavramsallaştırması, yalnızca siyasal alanla sınırlı kalmayan, bireysel yaşamın demokratikleşmesini ve gündelik ilişkilerin siyasallaştırılmasını hedefleyen özgürlük temelli bir kamusal alan tahayyülünü gündeme getirmektedir. Bu anlayış, bireylerin gündelik yaşamlarını doğrudan etkileyen kurumsal yapılarda güçlendirilmesini esas alarak; daha kamusal sorumluluk sahibi, daha toleranslı, akılcı düşünebilen, başkalarının çıkarlarına duyarlı ve kendi çıkarlarını sorgulayıp savunabilen bireylerin oluşmasına olanak sağlayacak bir zemini önermektedir. Yurttaşların gönüllü birlikler

aracılığıyla kolektif eylemlere katıldığı ve görüşlerini kamusal biçimde dile getirdiği bu yeni kamusal alan, geleneksel siyasetin kamusal-özel ayrımıyla sınırladığı tartışma alanlarını dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Sivil yurttaş etkinliklerinin özel alandan taşarak kamusal alanda yer bulduğu bu çerçevede, karar alma süreçlerinin ekonomik eşitsizliklerin gölgesinden arındırılması ve demokratik katılımın salt seçim davranışı ötesine taşınması mümkün görülmektedir (Doğanay, 2003: 38-39).

Liberal demokrasinin karşı karşıya kaldığı meşruiyet krizine yanıt üretmek amacıyla geliştirilen radikal demokrasi kuramları arasında en dikkat çeken ve kuramsal açıdan en güçlü olan yaklaşım “müzakereci demokrasi”³⁹ anlayışıdır (Mouffe, 2001: 57). Dolayısıyla radikal demokrasi tartışmaları içerisinde belirgin bir yönelim, “müzakereci (deliberative)”⁴⁰ demokrasi kuramlarının temsil ettiği çizgi tarafından şekillendirilmektedir. Müzakereci demokrasi yaklaşımı, çatışmalı çoğulculuk ilkesiyle tanımlanan demokrasi anlayışının farklılık ve kimlik vurgusunu benimsemekle birlikte, demokrasiyi ortak iyinin ve adaletin, herkese açık, eşitlikçi ve özgürlükçü bir tartışma ortamında ele alınması yoluyla yeniden inşa edilebilecek bir süreç olarak görmektedir. Bu bağlamda, bireylerin kamusal alanda iletişimsel eylem çerçevesinde katılımcı ve

³⁹ Müzakereci demokrasi modellerinin, demokrasi ile yurttaş katılımı arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırma biçimi, esasen yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren liberal temsili demokrasinin yetersizliklerine çözüm arayışları çerçevesinde ortaya çıkan ‘siyasal katılım’ kavramı ve bu kavram etrafında şekillenen teorik tartışmalara dayanmaktadır. Cumhuriyetçi ve katılımcı demokrasi yaklaşımlarının ortaklaştığı temel görüş, demokrasiyi yalnızca siyasal kurumlarla sınırlı bir yönetim mekanizması olarak değil; kamu alanını, gündelik yaşam pratiklerini ve yurttaşlar arası diyalogları içeren çok boyutlu bir toplumsal süreç olarak ele almaktır. Bu anlayış, müzakereci demokrasi kuramlarının kuramsal temelini oluşturan en önemli eksenlerden birini meydana getirir. Ancak müzakereci demokrasi, bu yaklaşımlardan ayrılarak daha ileri bir öneri ortaya koyar: Demokrasi, sadece mevcut siyasal kurumlara doğrudan katılımın artırılmasıyla değil, aynı zamanda yurttaşların farklı kamusal alanlarda eşit temsille yer alabilecekleri bir varoluş rejimi olarak yeniden inşa edilmelidir. Bu bağlamda müzakereci demokrasi, liberal demokrasideki temsil ve katılım mekanizmalarının ötesine geçerek, kamusal yaşamın farklı kesimlerini aynı ölçüde içine alan, çoğulcu ve katılımcı bir yapı önerir. Bu yapı, yurttaşların yalnızca yönetim süreçlerine değil, aynı zamanda kamusal anlam üretimine etkin biçimde katıldığı bir siyasal form olarak düşünülmektedir (Doğanay, 2003: 17-18).

⁴⁰ Demokratik meşruiyetin inşasında kamusal konuşma ve tartışma süreçlerine odaklanan yaklaşımlar, yurttaşlar arasında karşılıklı iletişim ve etkileşime dayalı iletişim pratiklerini tanımlamak amacıyla; “iletişimsel” (communicative), “müzakereci” (deliberative), “söylemsel” (discursive) ve “diyalojik” (dialogic) demokrasi gibi çeşitli kavramları çoğu zaman birbirinin yerine geçecek veya birbirini tamamlayacak şekilde kullanmaktadır. Buradaki “müzakere” ifadesi, kamusal tartışma süreçlerini temel alan demokratik bir meşruiyet modelinde, bilinçli, ciddi, karşılıklı fikir alışverişine dayalı ve düşünsel süreci önceleyen bir tartışma biçimini işaret etmektedir (Doğanay, 2003: 40-41). Ancak burada özellikle vurgulanması gereken bir husus, müzakereci demokrasiye ilişkin tekil ve yekpare bir kuramsal yapıdan söz edilemeyeceğidir. Aksine, farklı düşünürlerin katkılarıyla biçimlenen ve farklı kavramsal öncüllere dayanan çeşitli yorum ve modeller de söz konusudur. Bu çerçevede, özellikle Habermas ve Benhabib tarafından geliştirilen kuramsal yaklaşımlar, müzakereci demokrasinin en özgün ve etkili yorumları arasında yer almaktadır.

sorgulayıcı bir diyalog süreci içerisinde yer almaları, demokratik meşruiyetin yeniden tesis edilmesinin temel koşulu olarak değerlendirilmektedir (Doğanay, 2003: 41-42).

Öte yandan, müzakereci demokrasi kuramı, bireysel özgürlük, siyasal eşitlik ve siyasal temsil gibi temel değerleri esas alan liberal demokrasiden doğmuş olmakla birlikte, bu sistemin taşıdığı yapısal sorunları aşma amacı taşımaktadır. Bu doğrultuda, mevcut demokrasi anlayışına alternatif bir model önermekle kalmaz, hukukun üstünlüğü ilkesini koruyarak, demokratik meşruiyeti yeniden inşa etmeye yönelik normatif bir çerçeve de sunar. Kuramın temel hedeflerinden biri, liberal demokrasinin içinde bulunduğu krizi aşacak biçimde, devlet, sivil toplum ve ekonomi arasındaki ilişkileri yeniden tanımlayan bir siyasal model geliştirmektir. Bu kapsamda, müzakereci demokrasinin öncelikli hedefi, klasik liberal sistemin devlet erkleri arasındaki denge anlayışından farklı olarak, toplumsal bütünleşmenin farklı kaynakları arasında yeni ve sürdürülebilir bir denge kurmaktır. Bu yeni denge arayışı, kapitalist sistemin özerkleşmiş egemenlik yapılarının tamamen ortadan kaldırılmasını değil, sistemin buyurgan yapısının yaşam dünyasına yönelik sömürgeleştirici müdahalelerine karşı sınırlandırıcı bir set çekilmesini amaçlamaktadır (Coşkun, 2007: 36). Bu bağlamda, müzakereci demokrasi anlayışı, kamusal alanın genişletilmesi, yurttaşlar arası eşitlik temelinde geliştirilen iletişimsel pratiklerin desteklenmesi ve karar alma süreçlerinin rasyonel tartışmalar aracılığıyla şekillendirilmesi gibi ilkelere dayalıdır.

Müzakereci demokrasi kuramları, demokrasiyi yalnızca yönetsel bir yapı olarak değil, kamu alanını, gündelik yaşam pratiklerini ve yurttaşlar arası diyalogu içeren çok katmanlı bir toplumsal süreç olarak ele almaktadır. Bu yaklaşımlar, demokratik meşruiyetin temelini, bireyler arasındaki rasyonel tartışma ve etkileşim yoluyla oluşan uzlaşmaya dayandırır (Doğanay, 2003: 49). Bu nedenle, bireylerin önceden sabitlenmiş tercihlerinin çatışması veya basit toplamı üzerinden işleyen liberal demokrasi anlayışından ayrışır. Müzakereci demokrasiye göre yurttaş katılımı, tarafların karşılıklı etkileşimde bulunduğu ve bu süreç içerisinde bireysel tercihlerin yeniden şekillendiği bir süreçtir. Nihai kararların çoğu zaman oylama ile alınması mümkün olsa da esas olan kararın öncesindeki uzlaşma arayışındır. Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı çerçevesinde geliştirdiği "iletişimsel hakkaniyet" normu, müzakerenin nasıl yürütülmesi gerektiği sorusuna yönelik teorik bir yanıt sunmaktadır. Bu norm, müzakere süreçlerinin meşruiyetini, katılımcılar arasında sağlanacak rasyonel diyalog ve karşılıklı anlayışa

dayandırır. Liberal demokratik modelin öne sürdüğü pragmatik tarafsızlık ilkesi ve cumhuriyetçi yaklaşımın merkeze aldığı idealize edilmiş “ortak iyi” anlayışı, modern toplumların çoğulcu ve farklılaşmış yapısında demokratik meşruiyeti inşa edecek kapsayıcı bir kamusal müzakere zemini oluşturmakta yetersiz kalmaktadır (Habermas,2001: 532-534). Dolayısıyla Habermas’ın önerdiği iletişimsel yaklaşım, bireyler arası eşitlik ve özgürlüğe dayalı bir tartışma ortamı hedefleyerek, demokratik karar alma süreçlerine etik bir derinlik kazandırmayı amaçlamaktadır.

Nitekim Habermas, meşruiyet krizine dair yaptığı çalışmalarında, geç kapitalist toplumlarda ortaya çıkan kriz biçimlerini yalnızca tespit etmekle yetinmeyip, bu krizlerin altında yatan yapısal mantığı çözümlemeye çalışır. Onun temel amacı, modern kapitalizmin geçirdiği evrimi açıklayabilecek bir toplumsal kuram zeminini yeniden kurmaktır. Bu bağlamda, kapitalist üretim biçiminin dönüşüm süreçlerini ve potansiyel bir toplumsal yeniden yapılanma olasılığını anlamaya yönelik eleştirel bir perspektif geliştirir. Habermas’a göre, bu tür bir dönüşüm, kendiliğinden gelişecek yapısal bir adaptasyonla değil, ancak bilinçli ve kolektif bir siyasal müdahale ile mümkündür. Daha sonraki çalışmalarında odaklandığı kriz tipi ise yalnızca ekonomik ya da yönetsel işlev bozukluklarını değil, toplumsal sistemin kendi öz-kimliğinde meydana gelen çözümleri kapsar. Sistem kuramı perspektifinden bakıldığında, bu tür kimlikli krizler, mevcut düzeni sürdüren temel kurumsal yapıların ve istikrarı sağlayan mekanizmaların dönüşümünü içerir. Ancak Habermas’ın eylem kuramı bağlamında geliştirdiği alternatif yorumda, kriz, toplumun üyeleri tarafından anlamlandırılan ve deneyimlenen bir kimlik sarsıntısı olarak ele alınır. Bu bağlamda toplumsal sistem yalnızca işlevsel bir yapı değil, aynı zamanda normatif değerler, kültürel temsiller ve kurumsal kodlarla örülmüş bir “yaşam dünyası” olarak belirir. Yaşam dünyasında meydana gelen krizler, bireylerin toplumsal kimlikleriyle olan bağlarını ya zayıflatan ya da onları yeni bir kimliğe yönelten dönüştürücü bir güce sahip olabilir (Habermas,1996: 81).

Sistem kuramının açıklayıcı çerçevesi, eğer toplumsal gerçekliği yalnızca eylem kuramının yaşam dünyası perspektifiyle özdeşleştirerek indirgenirse, sistemin kendine özgü düzenleyici ve denetleyici işlevleri göz ardı edilmiş olur. Bu tür bir indirgeme, toplumsal dinamiklerin yalnızca gündelik bilgi ya da sağduyu temelli anlam çerçeveleriyle kavranmasına yol açar. Böylece toplumsal olguların, kendi içsel parametrelerine göre biçimlenen ve yapısal olarak kurulabilen özerk oluşumlar olduğu

düşüncesi arka plana itilir. Diğer taraftan, yaşam dünyasının sistem paradigmasına indirgenmesi ise, öznel anlam üretiminin ve karşılıklı anlaşmaya dayalı toplumsal etkileşimlerin önemini gözden kaçırma riskini taşır. Oysa toplumsal gerçeklik, işlevsel süreçlerin ürünü olmanın yanı sıra, kültürel değerlerin, normatif yapıların ve iletişimsel rasyonalitenin etkileşiminden doğan bir bütünlüktür (Held ve Simon, 2019: 402). Habermas'ın vurguladığı üzere, sistem kuramı kendi başına toplumsal sistemin temel yönelimlerini ve amaç değerlerini, o sistemin varoluşsal bütünlüğünü tehlikeye atmadan ya da kimliğini yitirmeden hangi sınırlar içinde dönüştürebileceğini kavrama kapasitesine sahip değildir. Sistem ve yaşam dünyası arasındaki ayrımın ihlali, ya kurumsal yapıların işleyişsel boyutlarını ihmal eder ya da özneler arası anlam evreninin kurucu gücünü göz ardı ederek indirgemeci bir anlayışa kapı aralar (Habermas, 2001: 588).

Habermas'a göre toplumsal gerçekliğin kapsamlı ve eleştirel bir çözümlemesi, ancak sistem kuramı ile eylem kuramının birbirini dışlayan değil, tamamlayan yönlerinin bir arada ele alınmasıyla mümkün olabilir. Bu nedenle o, tarihsel-toplumsal çözümlemelerde bu iki yaklaşımın sentezine ihtiyaç olduğunu savunur. Kuramsal inşasında "örgütsel ilke" kavramını temel alan Habermas, bu ilke aracılığıyla bir toplumsal yapının çözümlemesini üç temel düzlemde gerçekleştirmenin olanaklı olduğunu ileri sürer (Habermas, 2001: 588-589). İlk olarak, herhangi bir toplumsal sistemde, işlevsel ayrışmanın hangi biçimlerde sistemsel bütünleşme ile toplumsal bütünleşme arasında bir farklılaşma yarattığı sorgulanmalıdır. İkinci olarak, sistem düzeyindeki çözümlerin ne zaman toplumsal düzlemde bir bütünleşme krizine, dolayısıyla bir meşruiyet sorununa evrileceği araştırılmalıdır. Üçüncü olarak ise, deneyimsel sürekliliğin kırıldığı durumlarda, bireysel ve kolektif kimlik düzeyinde ne tür krizlerin baskın hâle geleceği ve bu krizlerin hangi biçimlerde tezahür edeceği belirlenmelidir (Held ve Simon, 2019: 402-403). Bu çok katmanlı analiz, Habermas'ın kriz kuramını yapısal bir bozulmanın ötesinde, anlam üretiminin, kimlik sürekliliğinin ve normatif rızanın çözülüşü olarak ele aldığını göstermektedir. Böylelikle o, modern toplumların karşı karşıya kaldığı krizleri işlevsel sistemlerin tıkanıklığıyla birlikte iletişimsel temelli toplumsal dayanışmanın kırılma ve çöküşü olarak da yorumlamaktadır.

3. BÖLÜM:

İDEAL DEMOKRASİ ARAYIŞINDA YENİ BİR YOL: HABERMAS'IN MÜZAKERECİ DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Müzakereci demokrasi anlayışı, demokratik meşruiyeti yalnızca temsil ilişkilerine değil; yurttaşların ve toplumsal grupların aktif biçimde dahil oldukları kamusal tartışma ve ortak akıl üretimi süreçlerine dayandırmaktadır. Bu yaklaşım, yurttaş katılımının özünü ve demokrasinin tarihsel temelini Antik Yunan polis düzeninde bulur. Antik Yunan toplumu esasen sözlü etkileşime dayalı bir kamusal kültürle şekillenmiştir. Kent devletlerinde siyasal karar alma süreçleri, bireylerin doğrudan katılımıyla yürütülen açık tartışmalar yoluyla ilerlemekteydi. Ortak yarar, ancak kamusal alanda sürdürülen karşılıklı müzakereler sonucunda tanımlanabiliyordu. Bu bağlamda siyasal katılım, yalnızca oy verme ya da temsilcilik ilişkileriyle değil, yurttaşların yüz yüze etkileşimle oluşturduğu ortak akıl ve kamusal muhakeme süreçleriyle anlam kazanmaktaydı.⁴¹

Müzakereci demokrasi anlayışı, liberal demokrasinin karşı karşıya kaldığı yapısal sorunlara çözüm üretme iddiasıyla, çağdaş toplumlara daha kapsayıcı ve meşru ideal bir yönetim modeli sunma çabasına girişmiştir. Özellikle temsil ilkesine dayanan liberal demokrasinin, siyasal katılım alanında yaşadığı kısıtlayıcılık ve çoğunlukçuluğun neden olduğu dışlayıcı sonuçlar, 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, bu kuramsal yapının derinlemesine sorgulanmasını ve dönüşüme uğratılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda müzakereci demokrasi kuramcıları, liberal demokrasinin en temel krizlerinden biri olan yurttaşların siyasal alandan uzaklaşması sorununu aşmak amacıyla, kamusal iletişim ve karşılıklı etkileşim odaklı bir model önerisinde bulunmuşlardır. Onlara göre, yönetenler ile yönetilenler arasında zayıflayan siyasal bağların onarılabilmesi ve yurttaşların yeniden siyasal sürecin etkin bir parçası haline gelebilmesi için, iletişim temelli mekanizmaların tesis edilmesi gerekmektedir (Şimşir, 2008: 115). Böylelikle,

⁴¹ Antik Yunan'da uygulanan doğrudan demokrasi modeli, yurttaşlık statüsüne sahip her bireyin halk meclisine katılma konusunda eşit hak ve özgürlüklere sahip olması ilkesiyle temellendirilmiştir. Siyasal eşitlik düşüncesi, yalnızca oy kullanma hakkıyla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda tüm yurttaşların kamusal meseleler, özellikle de devlet yönetimi hakkında düşüncelerini serbestçe ifade edebilme imkânına sahip olmalarını da kapsamaktadır. Yasa önünde eşitlik ve ifade özgürlüğü, Antik Yunan demokrasisinin kurucu değerleri arasında yer almakta ve yurttaşların doğrudan siyasal katılımını güvence altına almaktadır. Bu çerçevede, siyasal süreçler karar verme mekanizmaları yanı sıra kamusal aklın oluşumuna katkı sağlayan diyalog ve tartışma zeminleri olarak değerlendirilmiştir (Held, 2025: 18).

hem demokratik sürecin meşruiyeti yeniden inşa edilebilecek hem de siyasal katılım daha geniş bir tabana yayılabilecektir. Bu çerçevede müzakereci yaklaşım, liberal demokrasinin sağladığı bazı temel olanaklardan tümüyle vazgeçmeksizin, sistemin katılımcılığı güçlendirecek biçimde yeniden yapılandırılması gerektiğini savunur.

Bireylerin yurttaşlık statüsüne bağlı olarak sahip oldukları hak ve özgürlükler –örneğin ifade, örgütlenme, inanç ve siyasal katılım özgürlükleri– toplumsal çoğulluğun korunmasını mümkün kılar. Bu noktada Kymlicka'nın (1999: 220) da vurguladığı gibi, bireylerin inançlarını, ilgi alanlarını ve siyasal yönelimlerini daha geniş kitlelere ulaştırabilmeleri, ortak yurttaşlık haklarının sağladığı bu koruyucu çerçeve sayesinde mümkündür. Sivil toplumu oluşturan farklı grupların örgütlenebilmesi ve kendilerini dönemin koşullarına uyarlayabilmesi, bu özgürlüklerin sağladığı kurumsal zeminle doğrudan ilişkilidir. Ancak tüm bu kazanımlara karşın, liberal demokrasinin mevcut haliyle –yani hiçbir yapısal dönüşüme uğramadan– sürdürülmesi mümkün görünmemektedir. Zira sistemin doğurduğu temsil krizi, katılım eksikliği ve meşruiyet sorunları, bu anlayışın eleştirel bir yeniden değerlendirmeye tabi tutulmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, liberal geleneğin tümüyle reddi yerine, onun sorunlu yönlerinin müzakereci araçlarla yeniden düzenlenmesi gerektiği yönünde bir eğilim ağır basmaktadır.

Bu çerçevede, müzakereci demokrasi anlayışı, çağdaş toplumların farklılıklarla örülü çoğulcu yapısını merkezine alarak, liberal demokrasinin bireysel özgürlük ve siyasal eşitlik ilkelerini yeni bir bağlamda işler kılmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım, söz konusu değerlerin korunmasıyla birlikte, yeni katılım alanları ve kullanım biçimleri aracılığıyla daha kapsayıcı biçimde yeniden üretilmesini de amaçlar. Böylelikle müzakereci demokrasi, liberal sistemin aksayan yönlerini telafi ederek daha adil ve kapsayıcı bir siyasal düzenin tesis edilmesini mümkün kılmaya çalışır. Bu doğrultuda, müzakereci demokrasi kuramcıları, yurttaşların siyasal temsiliyetini yalnızca bireysel çıkar ya da piyasa koşulları temelli tercihlere değil; kamusal akıl yürütmeye dayanan iletişimsel süreçlere dayandırmak gerektiğini savunurlar. Temsil edilecek düşünce ya da kanaatlerin, geleneksel alışkanlıklar, yozlaşmış piyasa dinamikleri ya da pragmatik alışkanlıklar temelinde şekillenmesi yerine, tartışma, uzlaşma, ikna ve karşılıklı etkilendirme gibi demokratik diyalog süreçleriyle oluşması gerektiği vurgulanır. Bu iletişimsel süreçler sayesinde yalnızca bireysel talepler değil, kamusal fayda da

gözetilerek siyasal düzenin meşruiyeti güçlendirilmiş olur. Müzakereci demokrasi yaklaşımı, bireylerin siyasal alana katılımı artırmakla beraber, bu katılımın nitelikli, bilinçli ve ortak akla dayalı biçimde gerçekleşmesini sağlayacak yeni siyasal kültür ve pratiklerin inşasını da amaçlamaktadır (Şimşir, 2008: 115-116). Böylelikle farklılıkların dışlanmadığı, tam tersine siyasal sürecin zenginleştirici unsurları olarak görüldüğü bir demokratik yapı geliştirilebilecektir.

Habermas, Benhabib, Joshua Cohen, Iris Marion Young, Gould, Mouffe, Gutmann ve Barber gibi müzakereci demokrasi kuramcılarının temel yaklaşımı, liberal düşünce geleneğinden bütünüyle vazgeçmek yerine, bu geleneğin bireysel çıkara dayalı yönünü normatif olarak yeniden değerlendirmek ve bu doğrultuda liberal değerler ile demokratik meşruiyet arasında daha güçlü bir ilişki kurmaktır.⁴² Bu çerçevede müzakereci demokrasinin temel iddiası, uygun biçimde kurgulanmış müzakere süreçlerinin hem liberal hakların korunmasına dayalı “rasyonel karar”⁴³ alımını hem de halk egemenliğine dayanan demokratik meşruiyeti aynı anda sağlayabilecek bir zemin oluşturabileceğidir. Müzakereci kuramın bu yönelimi, demokrasinin kurucu ilkelerinden biri olan halk egemenliği ilkesinin, liberal değerler karşısında bir tehdit unsuru haline gelmesini engelleyecek şekilde yeniden formüle edilmesini zorunlu kılar. Çünkü liberal gelenekte halk katılımı çoğu zaman sınırlandırılması gereken bir alan olarak görülmüş; bu da katılımın önünü açan değil, aksine onu sınırlandıran mekanizmaların gelişmesine neden olmuştur. Müzakereci demokratlar ise, bu tür tehditlerin aşılabilmesi için liberallerin daha önce olduğundan çok daha güçlü biçimde demokratik ideallere yönelmeleri gerektiğini savunurlar. Bu bağlamda önerilen çözüm, halk egemenliği ilkesinin öznel arası iletişim temelinde yeniden tanımlanmasıdır (Mouffe, 2001: 93). Başka bir ifadeyle, egemenliğin halkın pasif onayına dayalı olmaktan çıkarılarak, iletişimsel süreçler içinde ortak akıl yoluyla üretilen bir iktidar formuna dönüştürülmesi önerilmektedir. Bu dönüşüm, liberal

⁴² Bu teorisyenlerin ileri sürmüş olduğu “müzakereci anlayışların uygulama sorunları ve çözüm arayışları” kısmında daha detaylı olarak ele alınacaktır.

⁴³ Demokrasi kuramları bağlamında “rasyonalite” kavramı, söz konusu yönetim biçimlerinin meşruiyetini temellendiren dayanak noktası olarak değerlendirilir. Ancak her bir demokratik sistemin rasyonalite anlayışı, kendi normatif çerçevesi ve işleyiş biçimi doğrultusunda özgün bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda liberal demokrasinin meşruiyetini sağlayan rasyonalite anlayışı, son dönemde karşı karşıya kaldığı yapısal ve işlevsel krizler nedeniyle sorgulanır hale gelmiştir. Bu krizlerin aşılması ve meşruiyetin yeniden inşası çabasında ise, müzakereci demokrasinin sunduğu “iletişimsel rasyonalite” modeli öne çıkmakta ve liberal rasyonalitenin yerine alternatif bir dayanak olarak önerilmektedir (Köker, 1990: 74).

demokrasinin karşı karşıya kaldığı meşruiyet sorunlarının aşılması açısından önemli bir açılım sunmaktadır.

Çağdaş demokrasinin işlerliğini sürdürebilmesi için hangi temellere ihtiyaç duyduğu sorusuna verilen yanıtlar arasında, Habermas'ın yaklaşımı dikkat çekicidir. Çünkü Habermas'ın geliştirdiği kuram hem teorik bir öneriyi hem de belirli bir entelektüel ve tarihsel bağlam içinde inşa edilmiş bütünlüklü bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Öncelikle Habermas, modern dünyada bilim ve tekniğin sadece araçsal aklın bir yansıması olmadığını, aynı zamanda ideolojik bir yapıya büründüğünü ve bu dönüşümün iktidar ilişkileriyle doğrudan bağlantılı olduğunu ileri sürer. Ona göre, iktidar, bilimsel bilgi ve teknik uzmanlık aracılığıyla meşruiyetini sağlamlaştırmakta; böylece toplum üzerindeki denetim mekanizmaları, ekonomik ve bürokratik alt sistemler aracılığıyla içselleştirilmekte ve kurumsallaşmaktadır (Habermas, 1998: 480). Bu süreçte, iletişim alanı –yani bireyler arası özgür ve eşitlikçi tartışma zemini– giderek daraltılmakta ve yerini teknik-rasyonel bir yönetime bırakmaktadır. Toplumsal ilerleme, giderek yalnızca bilimsel-teknik gelişmelerle ölçülür hâle gelirken, bu durum demokratik katılımın asli ilkeleriyle çelişmektedir. Habermas, bu teknokratik yönelimin, iletişimi araçsallaştırarak toplumsal aklın önüne geçtiğini ve böylece demokrasi idealinin gerçekleşmesini ciddi biçimde sekteye uğrattığını savunur. Söz konusu yapısal sorunun aşılabilmesi için Habermas, dil temelli bir iletişimsel akıl anlayışına dayanan etik bir rasyonalite önerisinde bulunur (Habermas, 2019: 78-91). Bu yaklaşım, bireylerin yalnızca araçsal aklın nesneleri olmaktan çıkarılıp, öznelerarası iletişim süreçlerinde anlam üreten ve karar alma süreçlerine katılan aktörler olarak yeniden konumlandırılmasını mümkün kılar. Habermas'ın bu yönelimi, onu Frankfurt Okulu'nun diğer temsilcilerinden ayırır⁴⁴:

⁴⁴ Horkheimer, aklın tarihsel süreç içindeki dönüşümünü açıklamak amacıyla, sonraki düşünsel tartışmalara yön veren iki temel kavramsal ayrım ortaya koymuştur: amaçsal akıl ve araçsal akıl. Bu ikili yapı, akıl anlayışındaki değişimin yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda normatif bir kırılmayı da işaret ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Horkheimer'a göre, modern öncesi dönemlerde akıl yalnızca bireyin düşünme yetisiyle sınırlı kalmamakta; evrensel düzeyde geçerli olabilecek, toplumsal, etik ve kozmolojik düzeni kuran nesnel bir ilke olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, akıl; doğrudan fayda, çıkar ya da maddi kazanç güdüsüyle temellendirilmeyen amaçları da anlamlı ve değerli sayabilecek kapsayıcılıktadır. Platon ve Aristoteles'ten başlayarak skolastik düşünceye ve Alman idealizmine uzanan felsefi gelenekler, akıllı bu normatif ve evrensel yapı içerisinde konumlandırmıştır. Horkheimer, bu tarihsel akıl anlayışını “amaçsal akıl” kavramıyla tanımlar: bu akıl formu, bireylerin ve toplumun yaşamını, aklın evrensel ve değer yüklü ilkeleriyle ne ölçüde uyumlu olduğuna göre anlamlandırır. Modern dönemde ise bu anlayış yerini daha indirgemeci bir yaklaşıma bırakmıştır. Özellikle John Locke ile sistematik hale gelen araçsal akıl anlayışı, akıllı yalnızca araçlara ulaşma becerisi olarak tanımlar. Bu bağlamda akıl, artık ereklere kendisini değil, bu ereklere ulaşma yollarını değerlendiren işlevsel bir mekanizma hâline gelmiştir. Horkheimer, bu durumu aklın bir değere ya da ideale içsel olarak yönelmekten çok, bu değerlerin bir başka

Çünkü o, Aydınlanma düşüncesinin özgürleştirici potansiyelini tümüyle reddetmenin yanlış bir tutum olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁵

Habermas'ın düşünsel arka planı, Frankfurt Okulu'nun "Eleştirel Kuram" geleneğiyle yakından ilişkilidir. Bu gelenek, özellikle Max Weber'in Batı toplumlarını tanımlayan araçsal akıl vurgusuna dayanmaktadır. Weber'e göre, araçsal rasyonelliğin hâkimiyet kazandığı modern Batı toplumu, bireyin özgürlüğünü sınırlayan ve bürokratik yapılarla örülü adeta "demir bir kafes" haline gelmiştir. Habermas ise bu karamsar çerçevenin ötesine geçerek, aklın araçsal yönlerinden ziyade; iletişimsel, tartışmacı ve etik yönleriyle ele alınması gerektiğini savunur. Bu bağlamda, Batı Marksizm'inin Weber etkisiyle göz ardı ettiği aklın özsel ve özgürleştirici boyutlarını yeniden açığa çıkarmayı amaçlamaktadır. Habermas, Frankfurt Okulu'nun modernlik anlayışını yalnızca Weber'in toplumsal rasyonalizasyon kavramına indirgemesini eleştirel bir yaklaşımla değerlendirir. Weberyen çerçevede toplumsal akıl yürütmenin, çoğunlukla bilinç düzeyinde nesneleşme ve araçsallaşma ile eşanlamlı şekilde ele alındığına dikkat çeker (Habermas, 1998: 84-89). Bu kavramsal stratejinin beraberinde getirdiği teorik açmazlar, söz konusu meselelerin yalnızca bilinç felsefesi ekseninde çözülmesinin yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Habermas'a göre, "şeyleşme" olgusunu anlamlandırmak için, bir yanda iletişimsel eylem kuramı, diğer yanda sistem düzeyinde yönlendirme araçlarına dayalı alt sistem oluşumları gibi daha geniş kuramsal kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yeniden formülasyonu gerçekleştirebilmek adına, öncelikle bu kavramsal çerçevenin tarihsel ve kuramsal bağlam içinde temellendirilmesi gereklidir (Habermas, 2001: 423). Habermas, Batı rasyonalitesine dair duyduğu kuşkuyu ise, gerçekliğe birebir tekabül etmeyen fakat Aydınlanmanın kamusal akıl yürütme, eleştirel tartışma ve hukukun üstünlüğü idealleriyle şekillenen ütopyacı bir Batı tasavvuruna yönelerek aşmaya

amaç uğruna işe yarayıp yaramadığına göre değerlendirilmesi şeklinde eleştirir. Diğer bir ifadeyle, bir düşünce ya da olgunun akla uygunluğu, artık kendi içeriğinden değil, dışsal bir amaca ne kadar hizmet ettiğinden türetilmektedir. Horkheimer'a göre çağdaş dönemde aklın karşı karşıya kaldığı temel kriz, işte bu dönüşümden kaynaklanmaktadır. Amaçsal aklın nesnel ve normatif yönü silikleşmiş; bunun yerine, akıl, yalnızca teknik başarıya ve işlevselliğe indirgenmiş araçsal bir yapıya bürünmüştür. Bu dönüşüm, sadece eleştirel düşünme kapasitesinin zayıflamasına yol açmakla kalmamış; öte yandan düşüncenin kendi ideolojik çerçevesini fark etmeksizin yeniden üretmesine neden olan bir yanılsama formuna da dönüşmüştür. Böylece akıl, gerçekliği nesnel ölçütlerle değerlendirme yeterliğini yitirmiş; hiçbir düşünce, değer ya da pratik, kendi başına akla uygun olarak temellendirilemez hâle gelmiştir (Çelebi, 2019: 1578).

⁴⁵ Öte yandan Habermas, Aydınlanma düşüncesinin beraberinde getirdiği sorunların da bilincindedir. Bu sorunlar, onun teorik çerçevesinde özellikle siyasetin bilimsel akılcılıkla araçsallaştırılması ve yaşam dünyasının sistem mantığı tarafından kuşatılarak kolonileştirilmesi gibi başlıklar altında somutlaşır (Çiğdem, 2008: 54).

çalışmıştır (Specter, 2012: 17). Onun bu yaklaşımı hem modernitenin krizine çözüm arayışı hem de rasyonelliğin kurtarıcı potansiyelini yeniden tanımlama çabasının bir ifadesidir.

Sahip olduğu anlayış itibariyle Habermas, kökleri hem beslendiği hem de eleştirel biçimde yeniden yapılandırmaya çalıştığı Alman Aydınlanma geleneğine uzanan düşünsel bir çizginin önemli bir temsilcisi olarak öne çıkar. Habermas'ın düşünsel çizgisi, bir yandan Frankfurt Okulu'nun eleştirel kuram geleneğinden beslenirken, diğer yandan klasik Marksist yaklaşımlardan belirli ölçüde uzaklaşarak modernitenin kurumsal ve etik kazanımlarını koruma çabasını da yansıtır. Bu bağlamda, onu hem reformist bir Marksist hem de modern toplumsal yapının sürdürülebilirliğini hedefleyen normatif bir düşünür olarak değerlendirmek mümkündür. Sosyal devletin yeniden teorik meşruiyetini inşa etmeyi amaçlayan bu yaklaşımı, onun uzlaşıya dayalı ve eklektik yönüne dikkat çekerek (Çelebi, 2019: 1579). Çağdaş toplumsal kuram bağlamında bireyleri, akıl temelinde özgürlükçü ve katılımcı kamusal alanlar inşa etmeye çağıran Habermas, aynı zamanda bu bireyleri, kültürel deneyimlerin nesneleştirilmesine yol açan araçsal aklın hâkimiyetine karşı da uyarılmaktadır (Habermas, 2015: 95). Horkheimer ve Adorno'nun Aydınlanmaya yönelik eleştirilerinde dile getirdikleri gibi, aklın bütünsel ve tahakküm kurucu bir yapıya bürünmesinin, Aydınlanmanın kendi karşıtı olan mite dönüşmesini beraberinde getirdiği fikrini Habermas temkinli bir biçimde ele alır. Ona göre, bu tür eleştirilerin, aklın eleştirel ve özgürleştirici potansiyelini tümüyle yadsıyan yıkıcı bir indirgemeciliğe dönüşmesi, felsefi ve toplumsal olarak savunulabilir değildir. *Aydınlanmanın tarihsel kazanımları*⁴⁶, araçsallaşmış aklın etkisiyle gündelik yaşam alanlarında silikleşmiş veya görünmez hale gelmiş olabilir; ancak bu durum, Habermas açısından, Aydınlanmanın tamamen sona erdiğini varsaymak için yeterli gerekçe sunmaz. Aksine, insanın akıl sahibi bir varlık olarak varoluş mücadelesi, hâlâ “bütün makul standartları” korumaya yönelik bir çabanın parçası olmalıdır (Çiğdem, 2008: 53-54). Bununla beraber Habermas, –seleflerinden

⁴⁶ Bu dönem, insanlık tarihinde akıl ve düşüncenin bireyin en temel yetileri olarak öne çıktığı; toplumu ve dünyayı anlamlandırmada geleneksel, metafizik ve mistik açıklamaların yerine dünyevi ve eleştirel yaklaşımların geçtiği tarihsel bir kırılma noktasını temsil eder. Artık aşkın otoritelerin yerine dünyevi iktidar biçimleri alırken, bireyler ve toplumlar üzerindeki tahakkümün yalnızca insanın kendi yarattığı bir düzenin sonucu olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Bu anlayış, adaletli olsun ya da olmasın, mevcut düzenin bireylerin akli sorgulamasıyla dönüştürülebileceğini kabul eden yeni bir dünya görüşünün ve kültürel davranış kodunun temelini oluşturur. Bu çerçevede akıl, ontolojik bir töz olmaktan çıkarak, tarihsel ve toplumsal bağlamda işlevsel bir özne konumuna yerleşir. Bu yeni örgütlenme biçimi sayesinde bireyler, mevcut koşulların ötesine geçerek daha adil ve yaşanabilir bir toplumsal düzenin inşası için ne yapılması gerektiğine ilişkin karar süreçlerine katılabilme potansiyeline sahip olurlar.

ayrışarak Aydınlanma düşüncesinin temel ilkelerine bağlılığını sürdürmüş; ancak–rasyonaliteyi ele alış biçimiyle bu geleneği farklı bir bağlama taşımıştır. Onun düşünsel yönelimini şekillendiren temel etkenlerden bir diğeri, 20. yüzyılda Avrupa’da devletin müdahaleci rolünün giderek zayıflaması ve serbest piyasa ilkelerini esas alan liberal politikaların toplumsal düzene egemen olmaya başlamasıdır. Özellikle “bırakınız yapsınlar” anlayışının yaygınlık kazanması, Habermas’ın gerek teorik gerekse normatif düzlemde bu dönüşüme yönelik eleştirel bir pozisyon almasına neden olmuştur (Çelebi, 2019: 1579). Habermas’ın siyasal ve toplumsal düşüncesi, sınıf çatışmalarını dönüştürerek sürdürülebilir ve katlanılabilir bir düzeye indirmeyi, ekonomik sorunlara yönelik rasyonel ve kurumsal çözümler üretmeyi ve nihayetinde özgürlükçü ve katılımcı bir demokrasi idealine yönelen bir toplum inşasını hedefler (Habermas, 1999a: 36-37). Bu doğrultuda geliştirilen teorik çerçeve, sadece eleştiriden ibaret olmayıp bunun ötesinde, normatif olarak yön gösterici bir nitelik taşımakta; demokrasinin etik temellerini yeniden inşa etmeye dönük bir arayışı yansıtmaktadır.

Habermas, aklın kendi içsel yönelimiyle tarafsızlığını yitirip yitirmeyeceği sorusuna, eleştiri ve kriz arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesiyle yanıt arar. Ona göre, kriz durumları, aklın tarafsız değil, değer yüklü ve normatif olarak yönelimli olması gerektiğini meşrulaştıran bir zemin sunar. Bu bağlamda, Habermas, hem geç-kapitalist toplumlarda hem de devlet güdümlü sosyalist rejimlerde asıl açmazın, Aydınlanmanın ve modernitenin geri döndürülemez kazanımları olan demokratik değerler ile bu değerleri biçimsel düzeyde tanıyan ama özünde baskıcı iktidar ilişkileriyle iç içe geçmiş bilim ve teknoloji pratiği arasında ortaya çıktığını savunur (Habermas, 1998: 373). Bilim ve teknoloji, bilgi üretim araçları olarak kalmamakta, öte yandan mevcut toplumsal düzenin meşruiyetini sağlama ve bireylerin yaşam dünyalarının iktidar tarafından kolonileştirilmesi işlevini de üstlenmektedir. Habermas’ın düşüncesinde bu duruma karşı geliştirilen yaklaşım, eleştirel teorinin yeniden inşacı niteliğiyle şekillenir. Aydınlanmanın moderniteyle kurduğu ilişki, aklın adil ve özgür bir toplum tahayyülündeki merkezi rolü, evrensel pragmatğin dilsel yapılar aracılığıyla üstlendiği kurucu işlev gibi temalar, Habermas’ın perspektifinde tamamlanmamış ama tamamlanabilir bir Aydınlanma projesi fikri etrafında yeniden yorumlanmaktadır (Çiğdem, 2008: 55-57). Modernitenin henüz tamamlanmamış bir proje olduğunu ileri süren Habermas, bu bağlamda müzakereci demokrasiyi modernitenin meşruiyet krizine

yönelik bir yanıt olarak geliştirir. Özetle Habermas'ın demokrasi kuramı, bireyleri teknokratik bilinç karşısında kendi eylem kapasitelerini fark etmeye ve iletişimsel rasyonalite doğrultusunda kolektif iradeye katılmaya yönelten eleştirel bir siyaset felsefesi önerisi olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede Habermas, liberal demokrasinin karşı karşıya olduğu meşruiyet krizine dikkat çekerek, bu sorunun temelinde yer alan piyasa mantığının siyasal karar süreçlerine yeterli düzeyde meşruiyet kazandıramadığını ifade etmektedir. O, liberal demokrasinin anayasal çerçevesini bütünüyle reddetmek yerine, bu yapıyı cumhuriyetçi anlayışın temel unsurlarıyla destekler ve böylece müzakereci demokrasi anlayışının temel ögesi olan iletişimsel rasyonaliteyi dahil edip, yurttaşların siyasal katılımını esas alan daha meşru bir sistemin inşa edilebileceğini iddia eder (Habermas, 2002: 155). Ona göre, bireysel hakların anayasal güvenceye kavuşturulduğu bir düzlemde, yurttaşlar arasında tesis edilen iletişim süreci, siyasal kararların meşruiyetinin dayanağı haline gelebilir. Bu amaç doğrultusunda Habermas, piyasa odaklı mantığın yanına iletişime dayalı bir mantığın eklenmesini, yurttaşların açık ve eşit koşullarda katılım gösterebileceği bir kamusal alanın inşası için zorunlu koşul olarak görür. Ayrıca Habermas, liberal demokrasinin düştüğü “evrenselcilik tuzağından” müzakereci demokrasinin de kaçınması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, birbirinden farklı toplumsal yapılar, kültürel normlar ve yaşam pratikleri içeren çağdaş toplumlarda müzakereci demokrasinin nasıl işlerlik kazanabileceği sorunsalı üzerine eğilir. Ona göre, müzakere sürecinin yalnızca belirli grupları değil, tüm toplumu kapsayıcı biçimde tasarlanması, bu modelin sürdürülebilirliği açısından yaşamsaldır. Habermas'ın çözüm önerisi, sivil toplum içinde oluşan müzakere koşullarının, anayasal liberal sistemin genel işleyişine de entegre edilmesi gerektiği yönündedir. Bu noktadan hareketle, “farklılıkları göz ardı etmeyen ve tek tip bir yurttaşlık anlayışını dayatmayan”⁴⁷ bir demokrasi modelinin inşası için iki temel koşul öne çıkar:

⁴⁷ Bilindiği üzere, liberal demokrasinin dayandığı temel ilkeler ve kurumsal ögeler evrensel nitelikte kurgulanmakta olup, farklı toplumsal yapılara veya kültürel farklılıklara göre değişiklik göstermemektedir. Bu evrenselci yaklaşım, liberal demokrasinin uygulandığı farklı coğrafyalarda yerel dinamikleri ve kültürel çeşitliliği göz ardı eden bir yapıya bürünmesine yol açmakta, dolayısıyla yerel düzeyde çeşitli yönetsel sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu duruma ilişkin somut örneklerden biri, daha önce de vurgulanan, küreselleşme süreciyle birlikte yerel yönetimlerin yetki alanlarının giderek daralması ve bu yetkilerin IMF, Dünya Bankası gibi küresel finans kuruluşlarına devredilmesidir. Bu tür yetki devri uygulamalarında, karar alma süreçlerinin yerel siyasal iradede ziyade küresel normlara ve evrensel ekonomik reçetelere göre şekillendirilmesi, yönetimin yerel meşruiyet zeminini zayıflatmakta ve halkın siyasal süreçle olan bağımlı koparmaktadır. Böylelikle liberal demokrasinin meşruiyet krizi, yalnızca içsel işleyişten değil, aynı zamanda dışsal müdahalelerle pekiştirilen yönetsel dönüşümlerden de kaynaklanmaktadır (Coşkun, 2007: 32).

İlk olarak, tüm bireylerin haklarının yasalar aracılığıyla eşit biçimde güvence altına alınması, ikinci olarak ise, sivil toplumda müzakereyle oluşan kararların yasama organlarınca yine benzer müzakereci yöntemlerle hayata geçirilmesi gerekmektedir (Habermas, 1999a: 52-53). Bu sayede, iletişimsel eylem temelli bir demokrasi anlayışı hem yerel farklılıkları gözetken bir kapsayıcılık sağlayabilir hem de liberal demokrasinin meşruiyet krizine teorik ve pratik düzeyde alternatif oluşturabilir.

Bu bağlamda Habermas, liberal ve cumhuriyetçi siyaset kuramlarının birbirini dışlayan yönlerini uzlaştırma işine koyularak, bu iki yaklaşımı diyalektik bir bütünlük içinde yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir. Böylece, liberal paradigmanın bireysel özgürlüklere yaptığı vurgu ile cumhuriyetçi geleneğin kamusal katılım ve ortak iyiye yönelik duyarlılığı bir araya getirilmekte; bu sentez aracılığıyla modern demokrasinin karşı karşıya olduğu meşruiyet ve katılım krizlerinin aşılması amaçlanmaktadır. Habermas açısından liberal demokratik yaklaşım, siyasal süreçlerin temel işlevi, devletin toplum yararını gözetken bir yönetim biçimini benimsemesini sağlamaktır. Bu bakış açısında devlet, kamu idaresi işlevi gören rasyonel bir aygıt olarak konumlanırken; toplum, özel bireylerin piyasa ilkeleri doğrultusunda etkileşime geçtiği özerk bir alan olarak tasavvur edilir. Bu çerçevede siyaset, bireysel çıkarların toplanarak idari kapasiteye sahip bir yönetim mekanizması aracılığıyla kolektif hedefler doğrultusunda yönlendirilmesini sağlayan bir aracı rol üstlenir. Buna karşılık, cumhuriyetçi paradigma siyaseti yalnızca çıkarların temsil edilip idareye aktarılmasıyla sınırlı bir işlem olarak görmez. Aksine, siyaset burada toplumun etik ve normatif dokusunu kuran asli bir süreçtir. Siyaset, yurttaşların karşılıklı bağımlılık ilişkilerini kavradığı, müzakere süreçlerine eşit ve özgür bireyler olarak katıldığı ve bu etkileşimler aracılığıyla karşılıklı tanıma temelinde ortak yaşam normlarını şekillendirdiği bir alan olarak değerlendirilir. Bu anlamda siyaset, toplumsal yaşamın etik yönünün kurumsallaşmasına hizmet eden bir refleksivite düzlemi olarak işler. Bu yaklaşım, liberal modelin temel yapı taşları olan devletin hiyerarşik örgütlenmesi ve piyasanın adem-i merkeziyetçi yapısına ilave olarak, toplumsal bütünleşmenin üçüncü bir dayanağını ortaya koyar: dayanışma ve ortak faydaya yönelmiş kolektif bir irade (Habermas, 1999b: 37-38). Böylece, idari otorite ve bireysel çıkarların ötesine geçen yeni bir siyasal birliktelik imkânı gündeme gelir; bu da yurttaşların ortak kamusal yaşamda kurucu aktörler olarak rol almalarını mümkün kılar.

Habermas yurttaşlık imgesi açısından da her iki yaklaşımı analiz eder. Liberal siyasal kuramda yurttaşlık statüsü, temelde bireyin devlet ve diğer bireyler karşısında sahip olduğu negatif haklarla tanımlanır. Bu yaklaşımda özgürlük, müdahaleden muaf olma anlamına gelirken, devletin temel işlevi bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasıyla sınırlandırılır. Buna karşılık cumhuriyetçi yaklaşım, yurttaş özgürlüğünü yalnızca bireysel hakların güvencesiyle değil, aynı zamanda siyasal sürece aktif katılımıla gerçekleşen kolektif özerklikle yani pozitif haklarla ilişkilendirir. Bu görüşe göre devletin meşruiyeti, eşit hakların soyut biçimde güvence altına alınmasından çok, ortak aklın ve kamusal iradenin kurumsallaşmasını sağlayacak katılımcı yapılar inşa etme yetisinden doğar. Liberal modelde siyasal iradenin oluşumu, çoğunlukla seçmenlerin çıkarlarına hitap eden programlar etrafında örgütlenen partilerin rekabetine indirgenir. Burada yurttaşın rolü, seçim dönemlerinde tercihlerini oy aracılığıyla ifade etmekle sınırlıdır. Oylama davranışı, piyasadaki tüketici tercihlerini andırır şekilde, siyasal partiler arasında stratejik bir seçenek yapma eylemine dönüşür. Buna karşın cumhuriyetçi yaklaşım, kamusal alandaki siyasal irade oluşumunu iletişime dayalı rasyonel müzakere süreçleri temelinde kavrar. Siyaset, piyasaya özgü çıkar maksimizasyonuna değil, ortak değerlerin ve geleceğe dair vizyonların karşılıklı anlayışla şekillendirilmesine dayanır (Habermas, 1999b: 40). Bu bağlamda siyaset, –çıkarların çatışması yerine– değer temelli sorunlar üzerinde yürütülen diyalog merkezli bir pratik olarak değerlendirilir.

Öte yandan liberal modelin piyasa rekabetine dayalı yapısıyla karşılaştırıldığında, cumhuriyetçi yaklaşımın temel üstünlüğü, özerk bireylerin ortaklaşa gerçekleştirdiği kamusal akıl yürütmeyi kurumsallaştırmasıdır. Bu yönüyle cumhuriyetçi model, demokrasinin özsel anlamını muhafaza etme kapasitesine sahiptir. Söz konusu model, siyasal irade ve görüş oluşum süreçlerine meşruiyet kazandıran iletişimsel koşulların açıklığa kavuşturulması bakımından da ön plana çıkar. Cumhuriyetçi perspektifin siyasal söylemin dönüştürücü gücüne duyduğu güven, liberal düşüncede hâkim olan akılcılığa dair kuşkuculukla belirgin bir karşıtlık içerisindedir. Bununla birlikte, çağdaş cumhuriyetçiler kamusal iletişime çoğu zaman toplulukçu anlamlar atfetme eğilimindedirler (Habermas, 1999b: 41-44). Bu yaklaşım, siyasal söylemi kolektif bir etik öz-anlayışın görünür kılınması aracı olarak değerlendirme yönünde bir eğilim taşır. Ancak siyasal karar alma süreçleri, doğrudan etik benlik tahayyüllerinin temsiline indirgenemez; çünkü bu süreçler çoğunlukla ahlaki ve pragmatik düzeydeki sorunlarla iç

içe geçmiştir. Siyasal söyleme atfedilen etik kısıtlamalara karşın, müzakereci siyaset ancak siyasal iradenin oluşumuna dair iletişimsel biçimlerin çokluğunu dikkate aldığı anda anlamlı ve deneyime referans verebilir hale gelir. Etik biçimli bir söylemin tek başına yasanın demokratik meşruiyetini sağlaması mümkün değildir. Bunun yerine müzakereci siyaset, hem ahlaki hem de pragmatik ve etik nitelikteki farklı tartışma biçimlerine dayalı, her biri kendine özgü iletişimsel varsayımlar ve prosedürler barındıran adilce düzenlenmiş müzakere ve pazarlık süreçlerinden oluşan bir bütünlük olarak değerlendirilmelidir.

Aynı zamanda, devlet ve toplum imgeleri açısından da her iki anlayışı ele alan Habermas için, liberal kuramsal çerçeveye göre demokratik süreç, öncelikle bireysel çıkarların temsil mekanizmaları aracılığıyla kamu yararına dönüştürüldüğü bir uzlaşma zemini olarak tasarlanır. Bu yaklaşıma göre hakkaniyet, genel ve eşit oy hakkı, parlamenter kurulların temsili bileşimi ve meşru karar alma usulleri gibi kurumsal ilkeler aracılığıyla sağlanır. Böylece, bireylerin siyasal katılımı esasen özel çıkarlarını siyasal düzeyde temsil ettirme ve bu yolla kamusal kararlara etki etme biçiminde gerçekleşir. Başka bir deyişle, liberal modelde yurttaş, daha çok negatif özgürlükler ile tanımlanan bir özne olarak konumlanır. Bunun karşısında yer alan cumhuriyetçi yaklaşım, demokratik irade oluşumunu yalnızca çıkarların temsilinden ibaret bir süreç olarak görmez; aksine, bunu ortak aklın ve kolektif değerlendirmenin belirleyici olduğu etik-siyasal bir söylem biçimi olarak kavrar. Bu modelde müzakere, kültürel düzeyde ortaklaşa inşa edilmiş bir anlam zemini üzerinden yürür ve yurttaşlar, kamusal sorunları birlikte tartışarak geleceğe yönelik ortak yönelimler geliştirirler. Dolayısıyla cumhuriyetçi anlayışta yurttaşlık, pozitif özgürlükler temelinde şekillenen bir etkin katılım pratiğidir. Tam da bu noktada, Habermas'ın söylem kuramı, bu iki yaklaşımı uzlaştıracı bir çerçevede yeniden düşünmeyi mümkün kılar. Habermas, liberal görüşün kurumsal temsile ve bireysel tercihlere dayanan yönüyle, cumhuriyetçi modelin iletişimsel rasyonaliteye dayalı ortak akıl vurgusunu bir araya getirir. Söylem etiği ve iletişimsel eylem kuramı, demokratik meşruiyeti bireylerin özgürce ve eşit biçimde katıldığı söylemsel akıl yürütme süreçlerine dayandırır. Bu nedenle, söylem temelli demokratik usul, yalnızca sonuçların adilliğiyle değil, bu sonuçlara ulaşılan sürecin kendisinin rasyonel ve kapsayıcı olup olmamasıyla ilgilenir. Normatif içerik, burada dışsal bir ahlaki ya da hukuki ilkeye değil, iletişimin içkin yapısına dayanır (Habermas, 1999b: 44-45).

Cumhuriyetçi geleneğe göre, yurttaşların siyasal irade oluşturma süreci, toplumun kendisini siyasal bir bütün olarak yeniden kurmasına olanak sağlar. Bu perspektif, demokrasiyi sadece yönetim teknikleriyle sınırlı bir araçsallık değil, aksine toplumun siyasal özneleşme süreci olarak görür. Bu noktada, devletin toplumdaki yapısal olarak ayrılması fikri, cumhuriyetçi cepheden bir eleştiriyle karşılaşır. Toplumu siyasal özne olmaktan uzaklaştıran her düzenleme, bu yaklaşımın temel ilkelerine ters düşer. Liberal kuram ise, devletin toplumsal yaşamdan bütünüyle ayrışmasının kaçınılmaz olduğunu ve bu ayrımın yalnızca demokratik yollarla, örneğin seçim ve temsili kurumlar aracılığıyla aşılabileceğini ileri sürer. Ancak burada dikkat çekici olan nokta, liberal modelin siyasal katılımı kamusal akıl yürütme biçiminde değil, bireysel tercihlerin stratejik temsili biçiminde kavramasıdır. Böylece siyaset, ortak yarar temelinde kamusal irade oluşturma pratiğinden çok, sosyo-ekonomik düzene dair hukuksal kurumsallaşmalar aracılığıyla düzenlenmiş bir çıkarlar dengesi haline gelir (Habermas, 1999b: 45-46). Kısacası söylem kuramı, liberal bireycilikle cumhuriyetçi kolektivizm arasında bir denge noktası kurmaya çalışır. Demokratik meşruiyeti de, prosedürel adaletten ziyade, iletişimsel süreçlerin kapsayıcılığı ve eşitliğiyle temellendirir. Bu çerçeve, hem bireyin özerkliğini korumaya çalışır hem de kolektif aklın kamusal alanda ifade bulduğu etik temelli siyasal söylemi kurumsallaştırmayı hedefler.

Anlaşılabileceği üzere, Habermas'ın üçüncü bir yol olarak sunduğu söylem kuramı, demokratik süreci kavramsallaştırma biçimi bakımından liberal ve cumhuriyetçi modeller arasında özgün bir ara konumda yer alır. Liberal modele kıyasla daha güçlü, cumhuriyetçi modele oranla ise daha temkinli normatif çağrışımlarla donatılmıştır. Bu yaklaşım, her iki paradigmanın seçilmiş unsurlarını yeniden yapılandırarak, onları daha kapsayıcı ve eleştirel bir çerçevede harmanlar. Ancak söylem kuramının temel dayanağı, demokratik işleyişin başarısını bireysel yurttaşların eyleminden çok, bu eylemlere zemin hazırlayan iletişimsel usullerin ve koşulların kurumsallaştırılmasıyla ilişkilendirmesidir. Başka bir deyişle, meşruiyetin kaynağı olarak kolektif bilinç ya da ulusal irade değil, ilişkisel ve iletişimsel akıl yürütmenin yapısal olanaklılığı ön plana çıkar. Bu bağlamda, söylem kuramı, geleneksel bilinç felsefesinin özcü öncüllerini reddeder. Yurttaşların sabit kimliklere ya da temsilci öznelliklere dayalı bir siyasal birlik oluşturdıkları varsayımı yerine, özneler arası ve çoğulcu iletişim biçimlerine dayanan bir demokratik tahayyül önerir. Bu yaklaşımda gerek parlamenter kurumlar içinde, gerekse kamusal alanın gayri

resmî ağlarında süregelen iletişim süreçleri, belirli düzeyde rasyonellik taşıyan görüş ve irade oluşumlarına imkân tanıyan çoğul sahalara olarak değerlendirilir. Bu sahalara, öznenin sabit değil, iletişim içinde şekillenen dinamik bir süreç olduğu varsayımına dayanır (Habermas, 1999b: 46-47).

Nitekim cumhuriyetçi kuram, halkın egemenliğini devredilemez ve temsil edilemez olarak tanımlar. Bu yaklaşıma göre halk, doğrudan katılımı kendi siyasal kaderini belirler ve bu nedenle temsil aracılığıyla kurulan egemenlik yapıları, halk iradesinin özgün niteliğini zayıflatır. Liberal kuram ise, daha pragmatik ve kurumsal bir yaklaşımı benimseyerek, halkın egemenliğini anayasal devletin sınırları içinde; seçimler, oy kullanma hakkı ve yasama-yürütme-yargı erkleri gibi kurumsal araçlarla işleyen bir temsil sistemi aracılığıyla kullanılabileceğini ileri sürer. Ancak söylem kuramı, bu ikili karşıtlığı aşarak, demokrasiyi merkezileştirilmiş bir toplum imgesi üzerinden yeniden tanımlar. Burada halk, yekpare bir özne olarak değil, çokluk içindeki farklı öznelerin eşit koşullarda katıldığı bir söylemsel topluluk olarak düşünülür. Egemenliğin kaynağı, artık tek bir kolektif iradenin varlığında değil, farklı toplumsal aktörlerin karşılıklı anlayışa dayalı müzakereler yoluyla ortaklaşa karar verme yetisinde aranır. Bu çerçevede demokrasi, ne yalnızca temsile indirgenmiş kurumsal bir işleyiş ne de doğrudan katılımın idealize edildiği normatif bir ütopyadır; tam tersine, kamusal aklın farklı biçimlerde etkinleşebildiği çoğulcu ve iletişimsel bir süreçtir (Habermas, 1999b: 48-49).

3. 1. Müzakereci Demokrasinin Temel İlkeleri

Habermas'ın müzakereci demokrasi modelinin kuramsal çerçevesine geçmeden önce, onun demokratik bir sistemde vazgeçilmez gördüğü bazı asli ilkelere kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Zira o, kendi kuramını geliştirirken bu ilkeleri gerek kurucu referanslar olarak gerekse de sistematik düşüncesinin yönünü belirleyen normatif dayanaklar olarak benimsemiş ve bütün bir kuramsal inşasını bu doğrultuda temellendirmiştir. İlk olarak, Habermas açısından demokratik hukuk devletinin temelinde yatan en asli ilke, çoğunluğun iradesinin, azınlık hakları üzerinde bir tahakküm aracına dönüşmemesidir. Bu bağlamda, siyasal çoğunluk, farklı toplumsal grupların kültürel kimliklerine, yaşam tarzlarına ya da değer sistemlerine kendi normatif çerçevesini dayatma hakkına sahip değildir. Demokratik meşruiyetin bir koşulu olarak, çoğunluğun

kültürel referanslarının, kamusal yaşamda yönlendirici bir üstün kültür statüsü kazanması meşru görülemez; çünkü bu durum siyasal eşitliği zedeleyici bir işlev görür (Habermas, 2003: 4). Öte yandan, demokratik bir anayasal düzen, tüm bireylere formel eşit haklar tanımakla yetinmez; bu haklardan etkin biçimde yararlanabilmeyi sağlayacak toplumsal koşulların adil bir biçimde dağıtılmasını garanti altına almakla da yükümlüdür. Bu nedenle, demokratik hukuk devleti, eşit yurttaşlık ilkesini yalnızca normatif düzeyde değil, fiili katılım olanakları bağlamında da gerçekleştirmekle sorumludur (Habermas, 2002a: 24).

Dolayısıyla Habermas için demokratik bir devletin inşası, yurttaşların kendi siyasal kaderlerini belirleme iradesini ortaya koymaları ve bu iradeyi hukuksal bir çerçeveye kavuşturarak devletin beraberinde bir hukuk devleti haline gelmesini kararlaştırmalarıyla mümkündür. Bu bağlamda, demokratik devleti siyasal katılımı birlikte normatif temeli anayasal ilkelere dayanan bir anayasa devleti olarak tanımlamak gerekir. Habermas, bu dönüşüm sürecinde bireylerin pasif tebaa statüsünden çıkarak, aktif yurttaş kimliğine geçtiklerini vurgular (Habermas, 2002a: 24). Egemenliğin, monarşik bir otoriteden halkın kolektif iradesine devredilmesiyle birlikte, tebaaya tanınan haklar da dönüşüme uğrayarak eşit yurttaşlık hakları biçimini alır. Bu çerçevede demokratik anayasa devleti, halkın iradesiyle meşruiyet kazanan bir siyasal düzenin yanı sıra bireylere, tabi oldukları hukuk normlarının oluşum sürecine kurucu bir özne olarak katılma imkânı da tanır. Böylelikle yurttaşlar, hem hukukun muhatapları hem de onun ortak yapıcıları hâline gelirler.

Habermas, demokratik bir siyasal düzenin ahlaki temellerini tartışırken, bireyin özgün deneyimlerinin ve özne olarak kendine ait yaşamın sorumluluğunu üstlenme kapasitesinin merkezi bir konuma yerleştirilmesi gerektiğini özellikle belirtir. Ona göre, bireyin birinci şahıs perspektifinden kaynaklanan sahici talepleri, etik girişimleri ve özerk iradesi, kolektif normların oluşturulması sürecinde dahi bastırılmamalı ya da biçimsel eşitlik ilkesi adına törpülenmemelidir. Habermas'ın önerdiği iletişimsel etik anlayışı, yalnızca çoğunluğun sesi olmakla kalmaz, bunun yanı sıra karşıt görüşlerin, farklı yaşam biçimlerinin ve marjinal konumda bulunanların da sesini meşru kabul eden, onları özümsemeye veya bastırmaya yönelmeyen bir özneler-arası uzlaşma zemini inşa etmeye yöneliktir (Habermas, 2003: 92-93). Bu bağlamda demokratik söylem, bireysel farkları silikleştirmeyen; tersine, çıkarların, değerlerin ve yorum biçimlerinin çoğulluğunu

dikkate alan kapsayıcı bir ahlaki topluluk tahayyülünü gerektirir. Habermas, çoğulcu bir toplumda seküler çoğunluğun, dinsel inançlara sahip yurttaşları karar alma süreçlerinden dışlamaması gerektiğine de dikkat çeker. Ona göre, demokratik bir hukuk devleti, dinî inançları yalnızca bireyin özel vicdan alanına sıkıştırmamalıdır; tam aksine, kamusal aklın çok sesli doğasını tanıyarak inanç sahiplerinin sesine de alan açmalıdır. Bu bağlamda seküler çoğunluk, dinî gerekçelerle itirazda bulunan bireyleri yalnızca marjinal muhalifler olarak görmemeli, kamusal aklın çoğulculuğuna katkı sunabilecek potansiyel öğrenme kaynakları olarak değerlendirmelidir. Karar alma süreçlerinde inanç temelli çekinceleri dikkate almak gerek demokratik meşruiyetin gerekse de karşılıklı tanımının da bir gereğidir. Böylece, demokratik kamusal alan, yalnızca seküler düşüncenin tekelinde olmayan, inanç temelli söylemlerin de rasyonel diyalog zeminine dahil edildiği çoğulcu bir etkileşim alanına dönüşebilir (Habermas, 2003: 167-168).

Bununla beraber Habermas, demokratik anayasal bir devletin hukuki normları uygulamanın ve de yurttaşların hem bireysel hem de kamusal özerkliklerini gerçekleştirebilecekleri toplumsal koşulları temin etmekle de yükümlü olduğunu ileri sürer. Bu tür bir devlet yapısının, özellikle alt sınıfların dışlanmasına veya görmezden gelinmesine yol açacak herhangi bir yapısal ayrımcılığa mahal vermemesi gerektiği açıktır; çünkü bu tür ihlaller, demokrasinin meşruiyetini temelden sarsabilecek bir tehdit oluşturur. Habermas’a göre, toplumsal eşitliğin ve katılımın gözetilmediği bir demokratik sistem, biçimsel bir çerçeve içinde işlese dahi, içeriksel olarak adalet ve meşruiyet ilkelerinden uzaklaşmış olacaktır. Öte yandan Habermas, küreselleşmenin demokratik işleyiş üzerinde yarattığı baskılara da dikkat çeker. Ona göre, savaş sonrası dönemde Avrupa’da kurumsallaşan demokratik devlet yapıları, 1970’li yıllardan itibaren iletişim, ulaşım ve ekonomik mübadele süreçlerindeki küresel dönüşümler karşısında ciddi bir sınavla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda küreselleşme, bir taraftan ulus-devlet temelli demokratik modellerin işlevselliğini zayıflatırken diğer taraftan siyasal meşruiyet krizini daha da derinleştirmiştir. Habermas’ın müzakereci demokrasi anlayışını teorik olarak geliştirmesi, tam da bu tarihsel bağlamda, demokrasinin normatif temellerini yeniden kurma çabasının bir parçası olarak değerlendirilebilir (Habermas, 2002a: 82-83).

Habermas, müzakereci demokrasi kuramının kurucu ilkesi olarak, kamusal müzakerelerin rastlantısal fikir beyanlarıyla birlikte, temellendirilmiş savların ve gerekçelere dayalı karşılıklı değerlendirmelerin sahnesi olması gerektiğini ifade eder. Bu

bağlamda müzakerenin meşruiyeti, içerdiği argümanların gücüyle birlikte sürecin etik ve yöntemsel koşullarına uygun şekilde işletilmesine bağlıdır. Ona göre, bu tür bir müzakere zemini, iletişimsel rasyonelliği ve ahlaki sorumluluğu içinde barındırır. Çünkü gerçek anlamda bir uzlaşma, ancak tarafların kendi özerkliğini koruyarak katıldığı eşitlikçi bir iletişim ortamında mümkün hale gelir. Habermas, bu türden müzakerelerin sonucunda ortaya çıkan mutabakatın taşıdığı öneme özellikle dikkat çeker. Ona göre siyasal iradenin oluşumu yatay ilişkiler temelinde ve katılımcı bir süreçle şekillenmelidir. Bu nedenle, siyasal meşruiyetin kaynağı olarak kabul edilecek olan irade, ne kalıtsal bir otoriteye ne de dışsal normlara dayanmalı; aksine, ortak aklın ürünü olan kamusal uzlaşmaya yaslanmalıdır (Habermas, 2002b: 152). Bu bağlamda Habermas, müzakereci demokrasinin biçimsel-kurumsal bir yapı olmasının yanı sıra, normatif derinliği olan bir iletişim pratiği olarak da anlaşılması gerektiğini ileri sürer. Ona göre demokratik bir hukuk devletinde müzakere süreçleri, belirli kurumsal mekanizmalarla sınırlı kalmamalı; aksine, kamusal alanda serbestçe işleyen tartışma ortamlarına dayanmalıdır (Habermas, 1999a: 49). Bu tür bir demokratik pratik, karar alma yetkisine sahip organların çevresinde gelişen siyasal iletişimin, toplumsal değerlerin, normatif yaklaşımların ve farklı bakış açılarının dolaşımına açık olmasını gerektirir. Yani demokrasinin işleyişi, hukuki normlarla düzenlenmiş prosedürlerin işletilmesiyle ve de toplumsal aktörlerin özgürce katkı sunduğu, gerekçelerini ifade edebildiği ve fikirlerin çoğulculuk içinde tartışıldığı bir kamusal alanın sürekliliğiyle mümkün hale gelebilir.

Habermas'a göre, bir demokrasinin sahici ve etkin bir şekilde işleyebilmesi, sivil toplumun devlet karşısında özerk bir alan olarak gelişebilmesine bağlıdır.⁴⁸ Ona göre temel sorun, modern toplumsal yapılarda devlet ile sivil toplumun sınırlarının silikleşmesi, hatta yer yer birbirine nüfuz ederek ayrışamaz hâle gelmesidir. Bu "iç içe

⁴⁸ Devlet ile sivil toplumun siyasal alan altında iç içe geçmesi, demokrasinin toplum içindeki çıkar gerilimleri ve çatışmaların ifadesi olan canlı ve etkileşimli bir zemin olma niteliğini gölgelemeye başlamıştır. Habermas, bu durumu Max Weber'e yönelttiği eleştiriden hareketle, yürütme ile yasama arasındaki yapısal ayrım üzerinden yeniden düşünmeye açar. Ona göre, meşruiyet yalnızca zor kullanma yetkisine indirgenemez; aksine, meşruiyet, siyasi iktidarın doğrudan elinde bulundurduğu bir güçten ziyade, onun dışına konumlanan ve rızaya dayalı olan bir otorite biçimidir. Habermas'ın yaklaşımında, demokratik meşruiyetin temelleri iktidar yapılarının dışında aranmalıdır. Bu perspektif, liberal demokrasinin en temel vaadini oluşturur: yani, meşruiyetin kaynağı iktidar ilişkilerinin ötesinde temellendirilmelidir. Bu durum, sivil toplumun ontolojik güvencesi anlamına da gelir. Zira sivil toplumun anlamı ve işlevi, onun devletten ayrışabilirliğinde yatar. Bu ayrışmayı mümkün kılan ise, siyasal olmayan ama normatif otoriteye sahip bir alanın varlığıdır. Habermas'a göre, işte bu alan sayesinde sivil toplum ile devlet, aynı siyasal mantığa içkin şekilde bütünleşmekten uzak durabilir ve birbirlerinden farklı işlevsel konumlar kazanabilir (Baştürk, 2022: 196-197).

geçmişlik" durumu, sivil toplumun eleştirel ve denetleyici işlevini zayıflatmakta, yurttaşların kamusal akıl yürütme pratikleri yoluyla siyasal iradeye katılımını engellemektedir. Bu noktada Habermas'ın müzakereci demokrasi kuramında sivil toplum kuruluşları ya da onun deyimiyle "kanaat oluşturunca toplumsal birlikler", siyasal sistemin doğrudan bir parçası olmamakta, demokrasinin işleyişi açısından merkezi bir role edinmektedir. Bu yapılar, yürütme erkini doğrudan kullanmasalar da, toplumsal sorunlara yönelik alternatif çözüm önerileri geliştirmek suretiyle kamusal aklın oluşumuna katkı sunarlar. Habermas, bu kuruluşların sistem içerisindeki konumunu değerlendirirken, onların yönetsel aygıtın bir uzantısı olmadığını; ancak kamusal iletişime doğrudan katılım, projeler üretme ya da kamuoyu yaratma kapasiteleri sayesinde siyasal süreçleri dolaylı biçimde etkileyebildiklerini belirtir (Habermas, 1999a: 52). Bu etki, özellikle medya aracılığıyla kamuoyuna yansıyan düşünceler yoluyla açığa çıkar ve demokratik meşruiyetin toplumsal tabana yayılmasına hizmet eder.

Günümüzde yalnızca Avrupa'da değil, küresel ölçekte iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte, toplumlar arasındaki etkileşim artmış, mekânsal uzaklıkların anlamı giderek azalmıştır. Özellikle internetin sağladığı anlık bilgi erişimi sayesinde bireyler, dünyanın herhangi bir yerindeki gelişmelerden anında haberdar olabilmektedir. Bu teknolojik dönüşüm, bir yandan bilgiye erişim olanaklarını genişletirken, diğer yandan farklı kültürel kimliklerin aynı toplumsal mekânda bir arada yaşaması nedeniyle ortaya çıkan sosyo-kültürel gerilimlerin çözümünü de zorunlu kılmıştır. Özellikle Avrupa'da iş gücü hareketliliği sonucunda oluşan çokkültürlü yapılar, demokratik sistemlerin kapsayıcılığını yeniden düşünmeyi gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, müzakereci demokrasi yaklaşımı, toplumsal çoğulculuğun yönetilmesinde önemli bir potansiyele sahiptir. Zira bu yaklaşım, sadece yönetsel aktörlerin değil, aynı zamanda sivil toplumun da kamusal meselelerde aktif rol almasını teşvik eder. Böylece, toplumsal sorunlara yönelik çözüm önerileri daha geniş bir katılımı ve çok sesli bir tartışma zemini üzerinde şekillenebilir. Müzakereci demokrasi, uzlaşmayı merkezine alarak, farklı toplumsal kesimlerin rızasına dayalı bir meşruiyet üretme imkânı sunmaktadır.

Liberal demokrasinin karşı karşıya kaldığı meşruiyet krizlerinin temelindeki, kamusal alanda ve kurumsal düzeyde gerekli tartışma zemininin sağlanamaması ve bunun oluşturduğu eksiklik, özellikle yurttaşların siyasal katılımını sınırlayan ve demokratik işleyişi zedeleyen bir unsur olarak kendini göstermektedir. Bu bağlamda Habermas'ın

geliştirdiği müzakereci demokrasi kuramı, söz konusu meşruiyet sorununa alternatif bir yanıt sunarak, müzakereci demokrasi anlayışının temeline, liberal geleneğin bireysel özgürlük, siyasal eşitlik ve siyasal temsil gibi temel değerlerinin kazanımlarını muhafaza edip, bu değerleri derinleştiren politik katılım ve iletişimsel eylem ilkelerini yerleştirmektedir.

Habermas'ın "iletişimsel eylem" ve "söylem kuramı" kavramları çerçevesinde temellendirilen bu yaklaşım, bir yandan Kant'ın *biçimselci ve prosedürel*⁴⁹ etik anlayışını korurken, diğer yandan Hegelci gelenekte vurgulanan tarihsel-toplumsal bağlamı dikkate alan normatif içerikleri de bünyesine katmaktadır. Bu kuramın temel dayanağı olan söylem teorisi, Kant ve Hegel'in, soyut ve evrensel ahlak anlayışlarına yönelttikleri eleştirilerden beslenerek, evrensel etik ilkeleri toplumlara özgü etik formlarla uzlaştırmayı amaçlar (Habermas, 1998: 216-218). Özellikle, Hegel'in etik yaşam kavramında dile getirdiği gibi, somut toplumsal bağlamlara özgü normatif değerler demokratik düzenin yapı taşları olarak ele alınmalıdır. Müzakereci demokrasi bu uzlaşımı, Kant'ın kategorik imperatif ilkesi yerine öznelarası bir tartışma sürecini ikame ederek gerçekleştirmeyi hedefler (Coşkun, 2007: 37). Bu bağlamda, normatif geçerlilik, evrensel bir düzlemde sınırlı kalmaz, kararların etkilediği tüm bireylerin aktif katılımına dayanan iletişimsel bir zemin üzerinde şekillenir. Böylece karar alma süreçlerine katılan bireyler, yalnızca edilgen nesneler değil, aynı zamanda normları belirleyen ve onlara anlam yükleyen özneler haline gelir. Bu yaklaşım sayesinde, etik ilkeler soyut ve buyurgan bir yapıdan çıkarılarak, toplumsal olarak paylaşılan ve kolektif müzakereyle şekillenen normatif içeriklere dönüştürülmüş olur.

Anlaşılabacağı üzere, müzakereci demokrasi kuramı temelde politik katılım ve iletişimsel eylem ilkeleri üzerinden yurttaşların siyasal süreçlere yeniden etkin biçimde katılım göstermesini hedeflemektedir. Bir başka deyişle, bu iki temel unsur aracılığıyla amaçlanan, demokrasi anlayışının meşruiyetini yeni bir zemine oturtmak ve böylece tüm yurttaşların karar alma mekanizmalarına aktif biçimde dahil olmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda, müzakereci demokrasi yaklaşımı bir yandan liberal demokrasi geleneğini

⁴⁹ Buradaki prosedürel yaklaşım, bir yandan ahlaki ilkelerin tözsel, yani önceden belirlenmiş sabit içeriklere sahip olamayacağını öne sürerek tözselci yaklaşımlara karşı biçimsel bir tutum sergilerken; öte yandan, bu ilkelerin geçerliliğinin özneler arası iletişim süreçleri aracılığıyla oluştuğunu vurgulayarak yönetsel niteliğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, normatif düzenin temeli, evrensel ve mutlak değerlerin öncüllüğünde değil, iletişimsel etkileşim içinde şekillenen rasyonel tartışmaların sonucunda ortaya çıkan ilkeler aracılığıyla kurulmaktadır.

tümüyle dışlamadan onun normatif ve kurumsal çerçevesi üzerinde yeniden düzenlemeler yaparak yapısal sorunlara çözüm üretmeyi amaçlarken; öte yandan, liberal sistemin eksiklikleri giderilmiş, dönüştürülmüş ve katılıma dayalı bir model olarak günümüz toplumlarının içinde bulunduğu siyasal bunalıma bir çıkış yolu sunmayı hedeflemektedir. Bunun için meşruiyet krizini aşma çabasında olan müzakereci demokrasi, öncelikle üzerine inşa edileceği temeli, yani bu sistemin dayandığı rasyonaliteyi⁵⁰ inşa etmek durumundadır. Zira, tıpkı liberal demokrasinin kendine özgü bir rasyonalite çerçevesi geliştirmesi gibi, müzakereci demokrasi anlayışı da meşruiyetini iletişimsel temeller üzerinden kurmak üzere kendi rasyonel dayanaklarını ortaya koymalıdır. Bu nedenle, müzakereci demokrasinin temel bileşenlerine geçmeden önce, kavramsal bir netlik sağlamak amacıyla rasyonalitenin ne anlama geldiği, müzakereci bağlamda nasıl şekillendiği ve bu anlayış içinde ne tür bir işlev üstlendiği detaylı biçimde ele alınmalıdır.

Liberal demokrasi anlayışındaki rasyonalite, esasen bireyin belirli bir durumda kendi çıkarını maksimize etmesi ilkesine ve araçlarla amaçlar arasındaki en uygun dengenin hesaplanmasına dayanır. Bu yaklaşım, özellikle Locke'un görüşlerinden ve 19. yüzyıl liberalizminin temel ilkelerinden beslenmektedir. Söz konusu dönemde şekillenen liberal rasyonalite çerçevesinde siyasal haklar, örneğin seçme ve seçilme hakkı, vergi ödeme gibi ekonomik kriterlere bağlanmış; mülkiyet temelli bir yurttaşlık anlayışı doğrultusunda meşruiyet inşa edilmeye çalışılmıştır (Köker, 1990: 74). Siyasal hakların ekonomik koşullara endeksenerek tanımlanması ise, zamanla modern toplumlarda siyasi temsilin daralmasına ve demokratik katılımın zayıflamasına yol açmış ve bu durum da liberal demokrasinin meşruiyet krizine girmesine etki eden nedenlerden bir tanesi olmuştur.

Bu bağlamda Habermas, bilgi ile rasyonalite arasında kurulan ilişkinin yapısal olduğunu savunur. Ona göre bilgi, zihinsel bir içeriğin yanı sıra dilsel ifadelerde somutlaşan bir fenomen olarak ortaya çıkar. Bu nedenle bilgi, önermeler aracılığıyla dile gelir ve dilsel yapı ile ontolojik bir ortaklık taşır. Bu bakış açısından hareketle, rasyonalite de bilginin salt edinilmesinden ibaret değildir; daha çok bireylerin konuşma ve eylem

⁵⁰ Genellikle betimleyici bir kategori olarak, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran temel yeti olarak "akıl"a vurgu yapar. Bu bağlamda, normatif bir içerikle donatılan rasyonalite, bireyin sağlam ve geçerli akıl yürütmelere, tutarlı ve gerekçelendirilebilir kanıtlara dayanarak inançları kabul etmesi ya da benimsemeye gönüllü olması hâlini ifade eder. Dolayısıyla rasyonalite, yalnızca bilişsel bir kapasite değil; aynı zamanda kişinin iyi temellendirilmiş, açık ve ikna edici argümanlara açıklık göstermesini de içeren etik bir yönelim olarak değerlendirilir (Cevizci, 2005: 1403).

pratiklerinde bilgiyi nasıl ürettikleri, nasıl meşrulaştırdıkları ve nasıl kullandıklarıyla ilgilidir. Dolayısıyla rasyonalite, dilsel etkileşim içinde ortaya çıkan bir yetidir ve değerlendirme ölçütü, bilginin doğruluk iddiasının yanı sıra, bu iddianın iletişimsel bağlamda nasıl temellendirildiğiyle belirlenir. Habermas'ın yaklaşımını kavramak için çıkış noktasının da tam olarak burası olması gerekir: bilgi, dilsel etkileşim içinde kurulur; rasyonalite ise bu etkileşimin normatif düzenleyici ilkesi olarak iş görür (Habermas, 2001: 32). Bilgi, önermeler ve konuşma ortak bir zeminde bütünleştiğine göre, rasyonalite de doğrudan bu unsurlar üzerinden inşa edilir. Bu bağlamda, iletişimin temel bileşeni olan konuşma eylemi, teorik tartışmaların merkezine yerleştirilmelidir. Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, konuşma edimi yalnızca bir araç değil, normatif bir “ideal konuşma durumu”nun taşıyıcısı olarak düşünülmelidir. Ancak bu ideallığın aşkın, ulaşılması imkânsız bir kategori olarak ele alınması yanıltıcı olur. Aksine, bu durum evrensel bir varsayım olarak, iletişimin rasyonel temellendirilmesini mümkün kılan bir ilke işlevi görür. Zira böylesi bir varsayım kabul edilmeden, iletişimsel süreçlerin başlatılması ve taraflar arası anlamlı bir uzlaşma arayışı imkânsız hale gelecektir. Bu nedenle, ideal konuşma durumu, pratik iletişimde sağlanabilir olmasa da, normatif bir ufuk olarak iletişim teorisinin kurucu dayanaklarından biri olmalıdır (Timur, 2017: 161).

Bu nedenle müzakereci demokrasi kuramının sunduğu rasyonalite anlayışı hem kavramsal hem de içeriksel olarak liberal geleneğin rasyonalite nosyonundan ayrılmaktadır. Müzakereci bakış açısında rasyonalite, yalnızca bireysel çıkar maksimizasyonu veya araçsal akıl ile sınırlı değildir; aynı zamanda öznel arası anlamlı iletişimi ve temellendirilebilirliği esas alan normatif bir temele dayanır. Burada bir eylemin ya da önermenin “rasyonel” olarak nitelendirilebilmesi, ilgili birey ya da topluluklar tarafından eleştirilebilir ve savunulabilir olması koşuluna bağlıdır. Yani, rasyonel olan, gerekçelendirilebilir olandır. Habermas'ın geliştirdiği iletişimsel rasyonalite anlayışı, bilişsel-aracsal akıl aşarak, anlamın ve doğruluğun sosyal bağlamda karşılıklı olarak inşa edildiği bir muhakeme sürecini ön plana çıkarır. Bu yaklaşıma göre rasyonalite, yalnızca nesnel gerçeklik ifadeleriyle sınırlandırılmaz; tersine, anlamlı ve geçerli bir iletişimin koşullarını da kapsamalıdır. Habermas, bireyler arasında gerçekleşen her iletişim eyleminde, zımnen dört geçerlilik iddiasının yer aldığını savunur: Anlatılanın anlaşılabilirliği, içeriğinin doğruluğu, ifadenin söylenmeye değer oluşu (meşruiyeti) ve

konusanın içtenliği. Bu geçerlilik iddiaları, iletişimin rasyonel bir temel üzerine kurulmasını sağlar. Ne zaman ki bu iddialar açık hale getirilir ve rasyonel olarak temellendirilirse, işte o noktada Habermas'ın ifade ettiği biçimiyle “muhakeme süreci” başlamış olur (Köker, 1990: 74). Dolayısıyla müzakereci rasyonalite, yalnızca sonuçlara değil, bu sonuçların nasıl ve kimler tarafından üretildiğine de odaklanarak, demokratik katılımın ve karar alma süreçlerinin meşruluğunu yeniden tanımlamayı hedefler.

Müzakereci rasyonalite, temelini bireylerin düşünce ve ifade özgürlüklerinden alan iletişim ve eylem süreçleriyle şekillenmekte olup, bu yönüyle demokrasinin asli ilkeleri olan bireysel özgürlük ve siyasal eşitlikle uyum içerisinde olan bir yapı arz etmektedir (Köker, 1990: 75). Bu rasyonalite anlayışı, yalnızca bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etme çabasına değil, karşılıklı anlayışa dayalı iletişimsel ilişkiler aracılığıyla siyasal katılımın sağlanmasına yöneliktir. Dolayısıyla, müzakereci rasyonalitenin içerdiği normatif düzlem, demokratik yönetim biçimlerinin meşruiyetini yeniden tesis edebilme potansiyeli taşımaktadır. Ancak burada yalnızca rasyonalitenin kavramsal ve içeriksel düzeyde tanımlanması, liberal demokrasinin içinde bulunduğu krizlerin aşılması açısından yeterli olmayacaktır. Siyasi meşruiyetin yeniden tesis edilebilmesi için, rasyonalite ile meşruiyet arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusu özel bir önem kazanmaktadır. Benhabib'in de belirttiği gibi, müzakereci demokrasinin başarısı, soyut bir akıl yürütme sürecinden çok, bu sürecin kurumsal düzenlemeler ve toplumsal ilişkiler düzeyinde nasıl somutlaştığına bağlıdır. Benhabib'e (1994: 36) göre, bir yönetim biçiminin hem meşru hem de rasyonel sayılabilmesi, ancak o yönetimin kurumsal yapılarının ve bu yapılar arasındaki ilişkilerin, özgür ve eşit bireyler arasında rasyonel, adil ve kolektif müzakere süreçleri yoluyla herkesin ortak yararı doğrultusunda işlemeyi mümkün kılmasıyla sağlanabilir. Başka bir deyişle, müzakereci demokrasinin sunduğu rasyonalitenin, yalnızca soyut ilkesel düzeyde kalmaması; doğrudan siyasal karar alma süreçlerine, kurumsal işleyişe ve yurttaşların etkin katılımına entegre edilmesi gerekmektedir. Bu sayede, hem demokratik meşruiyetin zemininde ciddi bir dönüşüm gerçekleştirilebilecek hem de liberal demokrasinin krizlerine karşı normatif ve yapısal düzeyde alternatif bir çözüm yolu inşa edilebilecektir.

Siyasal eşitliğin sağlanması ve her bireye eşit söz hakkı tanınması, meşruiyet krizinin aşılması açısından zorunlu ve öncelikli koşuldur. Bu sebeple, Habermas'ın “ideal konuşma durumu” kavramı, müzakereci demokrasi anlayışının normatif temelleri

arasında merkezi bir yer tutar. Bu ideal durumda, bireyler arası iletişim, manipölasyon ya da baskıdan arındırılmış, tamamen eşitlik ve açıklık ilkelerine dayalı bir biçimde gerçekleşir. Yurttaşların siyasal taleplerini açıkça dile getirebildiği, karşılıklı anlama ve uzlaşmaya yönelik iletişimsel bağların kurulduğu bu yapı, müzakereci demokrasinin uygulama alanına dair temel bir ilkeyi oluşturur. Nitekim müzakereci demokrasi kuramı, siyasal katılımı genişletme çabasını, demokrasinin meşruiyet temellerini yeniden inşa etmeye yönelik olarak, iletişim ve etkileşimi esas alan kamusal eylem anlayışı üzerine oturtmuştur.

Demokratik meşruiyetin temelini kamusal diyalog sürecine dayandıran bu yaklaşım, hem toplumsal sorunların geleneksel temsil kurumları aracılığıyla, hem de devletten ve piyasa yapılarından bağımsız bir kamusal alan içinde, rasyonel tartışma ve kolektif uzlaşma yoluyla ele alınmasını mümkün kılar. Bu anlayış, demokrasiyi bir yönetim biçimi olmanın ötesinde katılımın derinleştiği, özyönetimci bir toplumsal yaşam ideali çerçevesinde yeniden tanımlamayı hedefler. Bu bağlamda, demokratik meşruiyetin dayandığı zemin; parlamentolar, siyasi partiler, yürütme organları ve yargı gibi yerleşik siyasal yapılar ile sendikalar ve işveren kuruluşları gibi ekonomik çıkar temsiliyetlerine dayalı korporatist gruplardan ayrıran bir kamusal alan tahayyülü etrafında şekillenir (Köker, 1990: 167). Habermas'ın önerdiği biçimiyle, bu kamusal alan; yurttaşların dayanışma temelinde örgütlendiği, gerektiğinde *sivil itaatsizlik*⁵¹ gibi yöntemlerle mevcuda müdahale ettiği ve temsili demokrasinin sınırlarını meşruluk yönünde genişletmeyi amaçlayan bir katılım zemini olarak düşünülür (Habermas, 2021: 10). Bu model, bir yandan siyasal sistemin işleyişini sağlamayı diğer yandan da yurttaşlığın anlamını ve demokratik katılımın niteliğini dönüştürmeyi amaçlayan normatif bir projeyi temsil eder.

Bu bağlamda Habermas açısından sivil itaatsizliğe gösterilen toplumsal ve siyasal hoşgörü, demokratik bir siyasal kültürün olgunluk düzeyini gösteren önemli bir ölçüttür. Bu ölçütün olmadığı durumda, ortak kültürel değerlerin ve kolektif kimliklerin bütünlüğü

⁵¹ Sivil itaatsizlik, demokratik ilkelerin asgari düzeyde geçerliliğini koruduğu bir siyasal düzlemde, yapısal veya sistemik nitelikteki ciddi adaletsizliklere karşı, hukuksal yolların tükendiği durumlarda başvuru son derece bilinçli ve ahlaki temelli bir direniş biçimidir. Bu eylem tarzı, doğrudan anayasal normlara ya da toplumsal sözleşmede ifadesini bulan ortak adalet anlayışına dayanır; kamusal alanı muhatap alarak şiddete kesin biçimde karşı çıkar, dolayısıyla normatif olarak meşruiyetini, hem içerdiği etik gerekçelerden hem de barışçıl karakterinden alır. Yasadışı olmasına karşın, toplumsal vicdanda ve siyasal tartışma zemininde haklılık iddiası taşıyan bir siyasal müdahale biçimi olarak tanımlanabilir (Bkz. Habermas, 2021: 10).

parçalanırken, buna karşın hayati nitelikteki siyasal kararlarda çoğunluk ilkesinin hiçbir dönüşüme uğramaksızın uygulanmaya devam etmesi, toplumsal uyum açısından ciddi kırılmalara yol açabilir. Özellikle ulusal, etnik veya dini azınlıkların bulunduğu toplumlarda bu türden bölünmeler kaçınılmaz hâle gelir. Çünkü bu durum, çoğunluk ilkesinin meşruiyet zeminini oluşturan eşit temsil ve katılım koşullarının aşıldığını; başka bir ifadeyle, ayrımcılığın siyasal karar alma süreçlerine sızdığını ve sistemik hâle geldiğini göstermektedir (Habermas, 2021: 141-142). Dolayısıyla sivil itaatsizlik, demokratik düzenin meşruiyetini kurumsal ve hukuksal tasarımlara dayandırmak yerine, bu meşruiyetin sürekliliğini yurttaşların eleştirel bilinçlerine ve kamusal sorumluluklarına yaslandırır. Bu yönüyle sivil itaatsizlik, demokratik düzenin yükünü kurumlardan alarak, kamusal akla sahip yurttaşların refleksif değerlendirme kapasitesine taşır. Habermas’ın bu yaklaşımı, John Rawls’ın sivil itaatsizliği, hukuki düzenin belirli yönlerine itiraz etmeyi amaçlayan, kamusal nitelik taşıyan, barışçıl ve bilinçli biçimde gerçekleştirilen yasadışı eylemler olarak tanımlayan çerçevesiyle yakınlık göstermektedir. Rawls’ın bu tanımı, sivil itaatsizliği, hukukun bütünüyle reddi değil; aksine, adalet ilkesine dayalı bir hukuk anlayışının kamusal olarak yeniden talep edilmesi şeklinde kavramsallaştırır (Specter, 2012: 160). Habermas da bu doğrultuda sivil itaatsizliği, demokratik hukuk devletinin içkin eleştiri mekanizmalarından biri olarak ele almakta ve onu, kamusal müzakereyi canlı tutan normatif bir pratik olarak değerlendirmektedir.⁵²

Aynı zamanda Habermas’ın bakış açısına göre, herhangi bir özel ahlaki anlayışa, ayrıcalıklı bir hak iddiasına veya hakikate erişim tekeline dayanan eylemler, demokratik meşruiyet bağlamında geçerlilik iddiasını yitirir. Bu bağlamda, sivil itaatsizlik, doğrudan meşruiyetle ilişkili olmakla birlikte, onu tolere edebilecek olgunlukta bir siyasal kültürün varlığını da ön koşul olarak gerektirir. Habermas, bu tür eylemleri anayasal düzeni zorlayan pratikler olarak görerek, toplumsal evrim ve anayasal yenilikçilik açısından “ahlaki nabız ayarlayıcı” işlev gören deneyim biçimleri olarak tanımlar. Sivil itaatsizlik

⁵² Sivil itaatsizlik hakkının ya doğrudan suç olarak tanımlanması ya da biçimsel düzeyde mutlak biçimde meşrulaştırılması, demokratik hukuk devletinin çoğulcu yapısıyla tam anlamıyla örtüşmemektedir. Habermas’ın benimsediği Rawlsçı çerçevede, sivil itaatsizlik, yalnızca bireysel vicdanın bir dışavurumu değil; aynı zamanda toplumsal uzlaşısı içinde kabul gören ilkelere dayanması gereken ahlaki gerekçeli bir eylem biçimi olarak değerlendirilir. Bu anlamda sivil itaatsizlik, mevcut hukuksal düzenin içinden fakat ona eleştirel bir mesafeyle konuşan, kamusal aklın yönlendiriciliğine dayanan bir müdahale pratiğidir. Habermas’a göre, böylesi bir eylem, demokratik iradenin şekillenmesine katkıda bulunan normatif bir araç olarak, toplumsal meşruiyetin sınırlarını sorgulama gücüne sahiptir (Specter, 2012: 201-206).

olgusunun normatif sınırlarının belirginleştirilmesi, Habermas'ın yasallık ve meşruiyet arasında kurmaya çalıştığı dengeyi teorik olarak yeniden inşa etmesine katkı sunmuştur. Bu noktada, sivil itaatsizliğin ne tamamen suç kapsamına alınması ne de açıkça yasallaştırılması doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü her iki eğilim de hukuki düzenin dayandığı meşruiyet rezervini aşındırır. Habermas, bu çelişkiyi çözmek adına çarpıcı bir mecaz önerir: Sivil itaatsizlik, yasallık ve meşruiyet arasında sürekli bir askıda kalma hâli içinde var olmalıdır. Bu “gerilimli” pozisyon sayesinde anayasal devlet, mevcut yasal normları uygulamakla kalmaz, bu normların ötesine uzanan ahlaki temelleri de ima eder. Eğer demokratik sistem kendisini açık uçlu ve evrime açık bir yapı olarak sürdürecektse, bu yasallık-meşruiyet gerilimini muhafaza etmek zorundadır. Habermas bu çerçevede, hem sivil itaatsizliği meşruiyetin sınıyıcısı hem de anayasal demokrasinin gelişim sürecini hızlandıran etik bir nabız ayarlayıcı olarak değerlendirir. Bu doğrultuda, onun ulaştığı önemli sonuçlardan biri, sivil itaatsizlik için biçimsel bir “hak” tanımlamasının olanaklı olmadığıdır. Zira hukuk devleti, kendi iç bütünlüğünü ve işleyişini korumak zorundadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin yasallaştırılması, onların sahip olduğu ahlaki yönelimi pozitif hukuk düzlemine indirger ve bu da demokratik olgunluğu tehdit eder. Oysa, bu tür praksislerin taşıdığı anlam, yasallık ile meşruiyet arasında kurulan gerilimli ilişki sayesinde ortaya çıkar; bu ilişki hem anayasal demokrasinin olgunlaşma düzeyini hem de sürekli yenilenme kapasitesini yansıtır (Habermas, 2021: 147-149).

3. 1. 1. Politik Katılım

Temsili demokrasi modelinin karşı karşıya olduğu yapısal sorunlara paralel biçimde, kamusal alanda etkinlik gösteren toplumsal aktörlerin kendi siyasal tasarımlarını geliştirme ve dile getirme kapasitelerinde belirgin bir daralma yaşanmaktadır. Devlet ile yurttaşlar arasındaki siyasal etkileşimin işlevsel olabileceğine dair inancın zayıflaması, temsil mekanizmalarının meşruiyet temellerini sarsmış; bu durum, siyasal elitlerle kamuoyu arasındaki bağların gevşemesine neden olmuştur. Yurttaşların siyasal alanda kendilerini ifade etmelerini mümkün kılan kurumsal yapılardaki tıkanmalar ve temsil kanallarındaki etkinlik kaybı, siyasal sistem ile toplumsal taban arasında derin bir iletişim boşluğu yaratmaktadır. Bu bağlamda, yurttaşların siyasal memnuniyetsizliklerini dile getirme çabaları yerini giderek daha fazla siyasal ilgisizlik ve edilgenlik biçimindeki bir

geri çekilme tutumuna bırakmaktadır.⁵³ Bu sürecin en dikkat çekici göstergelerinden biri, geniş kitlelerin siyasal katılıma yönelik ilgisinin belirgin biçimde azalmasıdır. Siyasal yaşamda yurttaşların eylem kapasitesinin ve sorumluluk alanlarının daraltılmasıyla şekillenen bu “yabancılaşma” hali, siyasal karar alma süreçlerinin dar bir elit kadro tarafından yürütülmesine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Temsili parlamenter sistemin işleyişi içerisinde gelişen dışlayıcı yapı ve yeni yoksunluk biçimleri, bireyin hem bir kullanıcı hem bir tüketici hem bir üretici hem de bir siyasal özne olarak taşıdığı çoklu kimliklerin parçalanmasına ve siyasal aktör olarak işlevsizleşmesine yol açmaktadır (Habermas, 1999a: 303-307). Bu parçalanma, demokrasinin bir taraftan biçimsel yönüne vurgu yaparken diğer taraftan da içsel ya da özsel niteliğiyle de zayıflamasına işaret etmektedir. Bu bağlamda en dikkat çekici nedenlerden biri, liberal devlet modelinin demokrasiyi salt hukuki prosedürlerle ve biçimsel hak ve özgürlük çerçevesinde tanımlama eğilimidir. Böylesi indirgemeci bir demokrasi anlayışı, toplumun marjinalleştirilmiş kesimlerinin siyasal ve toplumsal taleplerini dile getirebilecekleri meşru mücadele alanlarını tahrip etmekte, katılımı daraltmakta ve siyasal temsilin kapsayıcılığını zayıflatmaktadır.

Modern siyaset pratiğinde krizin somut bir yansıması, çıkar odaklı grupların artan lobi faaliyetlerinde gözlemlenmektedir. Demokratik temsil mekanizmalarının işlevselliği, bürokratik yapıların genişlemesi ve bilginin iktidar aracı hâline gelmesiyle birlikte, giderek daha fazla biçimde belirli çıkar gruplarının –özellikle de şirket temelli baskı gruplarının– etkisi altına girmektedir. Bu durum, siyasal karar alma süreçlerinin kamusal yarar ilkesinden saparak, özel menfaatlerin yönlendirici olduğu bir zemine kaymasına yol açmaktadır. Özellikle, geniş toplum kesimlerini temsil eden kolektif bir "ulusal çıkar" anlayışının baskı grubu düzeyinde yeterince örgütlenememesi, liberal devlete atfedilen ve tüm özel çıkarların üstünde yer alması beklenen “ulusal sözleşme” düşüncesinin zayıflamasına neden olmaktadır. Böylelikle siyasal meşruiyet, kapsayıcı kamusal yarar

⁵³ Habermas’a göre, örgütlü kapitalizmin merkezinde yer alan temel sorun, bir meşruiyet krizidir. Ona göre ekonomik ya da işlevsel rasyonaliteye dayalı sistemsel krizler, belirli müdahale araçlarıyla kontrol altına alınabilir veya etkileri sınırlanabilir. Ancak bu tür bir müdahale, devlete yönelen meşruiyet taleplerinin yoğunlaşması riskini beraberinde getirir. Bu bağlamda devlet, hem sistemin yapısal bütünlüğünü koruma hem de toplumsal dayanışmayı sürdürme görevleri arasında kalan bir gerilim alanı hâline gelir. Dolayısıyla meşruiyet krizi, bu ara yüz konumundaki devlette siyasal bir bunalım olarak somutlaşır. Bununla birlikte, başka bir bakış açısından değerlendirildiğinde, bu kriz aynı zamanda toplumsallaşma süreçlerinin işlevini yerine getirememesinden kaynaklanan sosyo-psikolojik bir çözülme biçiminde de kendini gösterebilir (Held ve Simon, 2019: 418-419).

yerine parçalı ve stratejik çıkar uzlaşmalarına dayanan bir görünüm kazanmaktadır. Yurttaşlık bağı zayıfladıkça ortaya çıkan toplumsal örgütlenme biçimleri, demokratik siyasetin alanını genişletmek yerine, çoğu zaman sorunların toplumsal bağlamından soyutlanmasına ve siyasal tartışmadan uzaklaştırılmasına hizmet etmektedir. Bu tür birlikler, genellikle özel çıkarların kolektif olarak temsiline dayalıdır ve işleyiş biçimleri, piyasa dinamikleri ile pazarlık esasına göre şekillenir. Bu durumu Habermas, modern toplumlarda gözlemlenen bazı dönüşümlerin "toplumun yeniden feodalleşmesi" olarak kavramsallaştırır. Ona göre, siyasal karar alma süreçleri giderek yalnızca anayasal-demokratik kurumlar çerçevesinde değil; aynı zamanda parlamenter yapıların dışında, çıkar odaklı pazarlık mekanizmaları aracılığıyla yürütülmektedir. Bu gelişme, geleneksel siyasal biçimlerin –örneğin hiyerarşik otorite ve temsili demokrasi gibi– işlevselliğini aşındırırken, karar alma süreçlerinin giderek daha kapalı, müzakereye kapalı ve teknokratik yapılar içinde şekillenmesine yol açmaktadır (Habermas, 1999a: 323-333)

Bununla beraber, özellikle de küreselleşmenin etkisiyle yeniden biçimlenen kapitalist ekonomi, çok uluslu şirketlerin çıkarlarına uygun bir siyaset anlayışını dayatmakta; bu da çıkar grubu temelli bir liberal toplum modelini öne çıkarmaktadır. Bu modelde, tüm yurttaşların çıkarlarının eşit biçimde gözetileceğine dair bir garanti bulunmaması, demokrasinin bireysel temellerini sarsmakta ve ekonomik güç tekellerinin lehine işleyen bir yapı inşa etmektedir.⁵⁴ Ayrıca, söz konusu örgütler –tıpkı geleneksel siyasal partilerde ve temsili kurumlardaki gibi– kendi bünyelerinde de hiyerarşik ve eşitsiz ilişki biçimlerini yeniden üretmekte, böylece katılıma dayalı demokrasinin önünü tıkayan bir mekanizma işlevi görmektedir (Coşkun, 2007: 31-32). Dolayısıyla demokratik katılımın temelini oluşturan siyasal topluluğun ortak yararına dayalı kapsayıcılığın yerine, bireysel çıkarların korunmasını esas alan örgütlü baskı gruplarına dayalı kapitalist toplum anlayışı, kamusal yaşamın birçok yüz yüze etkileşim alanını giderek daraltmıştır. Bu daralma, yerleşik demokratik rejimlerde giderek artan bir kamusal memnuniyetsizlikle birlikte, siyasal sisteme yönelik kuşkuculuk, kurumsal güvenin

⁵⁴ Bauman bu durumu daha karamsar bir şekilde değerlendirmektedir. Ona göre, MTV, McDonald's ya da Disney gibi küresel kültürel endüstri aktörlerinin dünya çapındaki etkisi, yerel kültürel düzenlemelere uyum sağlama becerileri sayesinde yeni bir ivme kazanmakta; ancak bu durum, aynı zamanda yerel kimliklerin korunması açısından daha da zorlayıcı bir hâl almaktadır. Öte yandan, Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve küresel bankacılık sisteminin yatırım ve tahsilat mekanizmalarıyla oluşturduğu yoğun ve karmaşık finansal ağ yapısı; esnekliği, kararlılığı ve etki kapasitesi bakımından geleneksel ulusal mekanizmaları geride bırakmaktadır (Bauman, 2000: 203-210).

aşınması ve seçmen davranışlarında gözlemlenen katılım düşüşleri gibi göstergeler aracılığıyla somut biçimde görünür hâle gelmektedir.

Böylece tüm bu durum (özetle liberal demokrasinin kurumsal yapısının yurttaşlarla kurduğu ilişkilerde yetersiz kalması) müzakereci demokrasi anlayışını, halkın siyasal süreçlere aktif biçimde katılımını sağlayacak kamusal bir tartışma zemini oluşturma yönünde teşvik etmiştir. Bu bağlamda, müzakereci demokratlar, demokrasinin meşruiyetini yeniden tesis etme amacı doğrultusunda yürütülen demokratikleşme sürecinde, bireyler arasında eşitlik ve adalet temelinde sürdürülecek iletişimsel etkileşimlerin yer bulacağı tartışma alanlarının inşasını zorunlu görmektedirler. Dolayısıyla, kamusal tartışma süreçlerinin işlerlik kazanabilmesi için belirli normatif standartların oluşturulması gerektiği üzerinde özellikle durulmuştur. Habermas (1996) da bu çerçevede, demokratik işleyişin sağlıklı biçimde sürdürülebilmesi için, farklı talepleri olan yurttaşlar arasında rasyonel uzlaşının sağlanabileceği bir kamusal alanın varlığını, yani sözün ve karşılıklı anlayışa dayalı uzlaşmanın hâkim olduğu bir iletişim ortamını, demokratik düzenin önkoşulu olarak değerlendirmiştir.⁵⁵ Bu yaklaşım, müzakereci demokraside politik katılımın temel dayanağının, kamusal alanın varlığı ve bu alan aracılığıyla sağlanan iletişimsel etkileşim olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Nitekim, Habermas'ın perspektifine göre temel mesele, sistemin sahip olduğu rasyonelleşme dinamiklerinin, yaşam dünyasının kendine özgü anlamlandırma süreçlerini gölgede bırakacak biçimde baskın hâle gelmesidir. Bu duruma getirilen çözüm önerisi, her iki alanın – yani sistemin ve yaşam dünyasının – kendi bağlamsal mantıkları doğrultusunda özerk biçimde rasyonelleşmeleridir. Sistem, daha fazla işlevsel farklılaşma ve yapısal karmaşıklık geliştirerek, teknik-idari gerekliliklere yanıt verebilir hâle gelmelidir. Öte yandan, yaşam dünyası ise katılımcı ve eşitlikçi bir iletişim ortamı sağlayarak, en geçerli ve makul argümanların serbestçe tartışıldığı bir etkileşim alanı oluşturmalıdır. Bu iki alanın eşzamanlı olarak rasyonelleşmesi, sistemin yaşam dünyasına

⁵⁵ Habermas'a göre kamusal alanın temel değeri, bireylere hak ve özgürlüklerini fiilen deneyimleyebilecekleri bir zemin sunmasında yatmaktadır. Bu bağlamda kamusal alan, demokratik siyasetin gelişimine iki temel yönden katkı sağlar. İlk olarak, yurttaşlık statüsüyle bağlantılı ve onu tamamlayıcı nitelikteki hak ve özgürlüklerin pratikte kullanılmasına olanak tanıyarak, siyasal yaşamın merkezi bir unsuru hâline gelir. İkinci olarak ise demokratik siyasal düzenin meşruiyetinin üretildiği başlıca alanı oluşturur. Toplumu yöneten hukuksal ve kurumsal yapıların tartışmaya açılması, eleştirilmesi, gerekirse savunulması ve bu mekanizmaların toplumsal onayının sağlanması kamusal alanda mümkün olur. Başka bir ifadeyle, kamusal alan hem toplumun yönetim mekanizmaları ikna edildiği hem de bu mekanizmaların toplum adına denetlendiği ve yönlendirildiği bir iletişim ve muhakeme zemini işlevi görür (Baştürk, 2022: 212).

tahakkümünü engellemenin yanı sıra, her iki alanın da birbirini destekleyici ve geliştirici biçimde etkileşime girmesini mümkün kılar. Böylece yaşam dünyasında gelişen eleştirel tartışma kültürü, sistemin daha kapsayıcı ve rasyonel hâle gelmesine katkı sağlarken, sistemin işleyişi de bu tartışmaların kurumsal karşılıklarını güçlendirecek yollar üretebilir. Neticede bu çift yönlü etkileşim, tek taraflı işleyişin doğurduğu tahribatı aşarak, bütüncül bir toplumsal ilerlemenin zeminini hazırlar (Ritzer ve Stepnisky, 2019: 98).

Habermas'ın (1983: 198-201) kuramsallaştırdığı kamusal alan kavramı, tarihsel bağlamda somut biçimlerle tezahür eden, kamuoyunun tüm yurttaşların sınırsız ve aktif katılımıyla oluştuğu idealize edilmiş bir yapıyı temsil etmektedir. Bu yapı, eleştiri ve denetim işlevleriyle demokratik dengeyi sağlayan bir mekanizma olarak konumlandırılmıştır. Habermas'ın kamusal alan üzerine yürüttüğü tartışmalar, bu alanın demokratik işleyişte oynadığı merkezi rolü açık biçimde ortaya koymuş; bu tartışmalar, müzakereci demokrasi kuramının gelişiminde teorik bir ilham kaynağı olmuştur. Bu doğrultuda şekillenen müzakereci demokrasi anlayışı, mümkün olan en geniş yurttaş katılımının sağlandığı ve kamu normlarının tartışıldığı, devlet kurumlarının dışında konumlanan bir kamusal alanın inşasını amaçlamaktadır (Okutan, 2008: 95). Bu kamusal alanda konuşmacı konumuna gelen bireylerin özgür ve eşit aktörler olarak kabul edilmesi, evrenselliğe açık ve tarafsız bir tutum sergilenmesi, diğer bireylerin yaşam koşullarına duyarlılık gösterilmesi ve toplumsal dayanışma bilincinin güçlendirilmesi (Gould, 1999: 245), Habermas'ın demokratik normatif yapıya katkılarından yalnızca birkaçıdır. Dolayısıyla onun bu çabaları, müzakere temelli demokratik karar alma süreçlerinin teorik ve normatif dayanaklarını oluşturan temel bir yapı taşına dönüşmüştür.

Anlaşılabacağı üzere, kamusal alan üzerine yürütülen tartışmaların temel amacı, yurttaşların siyasal sürece etkin katılımını mümkün kılacak zeminin inşasıdır. Bu bağlamda kamusal alanın, iletişimsel eylemin hayata geçirilebileceği bir ortam olarak tasarlanması, müzakereci demokrasi kuramının kurucu ilkelerinden biri olan iletişimsel aklın işlevselliği açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Ancak bu işlevselliğin sağlanabilmesi, kamusal alanda gerçekleşecek eylemlerin içerik ve biçim açısından ayrıştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Özellikle toplumsal nitelik taşıyan eylemlerin, hangi türden eylemlerle karıştırılmadan tanımlanacağı önem taşır. Habermas bu noktada eylemleri iki temel kategoriye ayırır: araçsal ve stratejik eylemler ile iletişimsel eylemler. Araçsal ve stratejik eylemler, karşıdakini belirli bir hedef doğrultusunda yönlendirmeyi

ya da etkilemeyi amaçlayan etkisözel eylem türleridir. Buna karşın iletişimsel eylem, tarafların karşılıklı anlaşmaya varmak amacıyla yürüttükleri edimsözel süreçleri kapsar. Bu ayrım, bireylerin sosyal etkileşimlerinin koordinasyon biçimlerini esas alır. Tekil bir öznenin amaç odaklı ve faydaya dayalı eylem modeli yerine, karşılıklı anlam üretimine dayanan ve öznelarası etkileşim yoluyla yürütülen bir iletişimsel eylem modeline geçiş önerilmektedir (Habermas, 2001: 305-313). Habermas'ın yaklaşımında, Marx'ın üretici güçler temelinde tanımladığı araçsal eylem biçimi, bireysel çıkarların öne çıktığı stratejik ilişkiler alanına işaret ederken; iletişimsel eylem, “üretim ilişkileri”⁵⁶ bağlamında anlam yaratımını merkeze alan kolektif bir yorumlama sürecine dayanmaktadır. Ancak burada önemli bir ayrım yapılmalıdır: dilin kullanımı her zaman iletişimsel bir amaca hizmet etmez (Coşkun, 2007: 40-41).

Marx, insanın kendisini tarihsel süreç içerisinde emek aracılığıyla kurduğunu ve insan özünün emek pratiğinde somutlaştığını savunur. Bu yaklaşım, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki diyalektik ayrım temelinde anlaşılabilir. Ancak emek, üretim güçleri ve ilişkilerine indirgenebilecek basit ve mekanik bir süreç olarak ele alınamaz. Toplumsal bütünün üretimi yalnızca emek faaliyetleriyle gerçekleşse de, bu sürecin anlamı emek ile iletişim arasındaki fark göz ardı edilmeden kavranmalıdır. Bu nedenle, emek ve iletişimi özdeşleştirmeksizin, fakat aralarındaki yapısal ayrımı dikkate alarak, toplumun emek yoluyla üretildiğini söylemek mümkündür (Habermas, 1998: 507). Habermas, bu noktada emek ile etkileşim arasında analitik bir ayrım yaparak farklı eylem türlerine dayalı bir kuramsal çerçeve geliştirir. Onun yaklaşımında araçsal eylem, belirli hedeflere ulaşmayı amaçlayan ve teknik rasyonaliteye dayanan bir eylem biçimi olarak tanımlanır. Araçsal eylemi yönlendiren normlar, “eylem-yönlendirici” değil, teknik kurallar niteliği taşır. Bu eylem türünde kullanılan dil, bağlamdan bağımsız ve tanılayıcı bir işlev görür; eylemin bilişsel düzeyi, durumsal öngörüler ve buyurgan ifadeler üzerinden şekillenir. Araçsal eylemin edinilme süreci ise, bireylerin teknik bilgi, beceri ve yeterlilikler kazanmasına dayanır. Bu bağlamda, araçsal eylemin temel işlevi,

⁵⁶ Toplum, temelinde konuşan, eylemde bulunan ve sürekli etkileşim hâlinde olan bireylerden oluşan dinamik bir yapıdır. Bireyin toplumsallaşma sürecindeki kendilik inşası ve yeniden üretimi, kültürel normlar ile toplumsal yapının etkileşimi çerçevesinde şekillenir. Bu bağlamda iletişim, dilsel aktarımın bir aracı olmanın ötesinde, bireyler arası etkileşimin anlam dünyasını kuran temel bir eylem biçimi olarak değerlendirilmelidir. İletimsel eylem, bilgi aktarımı, duygusal ifade ve anlam üretimi gibi yapısal öğeler aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu nedenle ister kültürel sürekliliğin sağlanması ister toplumsal bütünleşmenin tesisi yahut bireyin toplumsal normlara uyum süreci söz konusu olsun, iletişimsel eylem üretim ilişkilerinin ayrılmaz bir bileşeni olarak varlık kazanır (Coşkun, 2007: 17-26).

karşılaşılan sorunlara etkin ve verimli çözümler üretmektir. Habermas'ın bu ayrımı, toplumsal eylemi yalnızca üretim süreçlerine indirgemeyen; aynı zamanda iletişimsel boyutu da kurucu bir unsur olarak ele alan daha kapsamlı bir toplum kuramının temelini oluşturur. (Çiğdem, 2008: 97-100) Dolayısıyla kamusal alan bağlamında, hangi tür konuşma biçimlerinin gerçekten iletişimsel eylemi olanaklı kıldığı, müzakereci demokrasi kuramı açısından netleştirilmesi gereken teorik bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu çerçevede Habermas bir taraftan, iletişimsel eylemin doğru bir biçimde gerçekleştirilebileceği koşulları belirlemek; diğer taraftan da iktidarın, çoğunlukla iletişimsel sürecini kesintiye uğratan, sınırlandıran ya da bozan bir baskı biçimi olarak konumlamak amacıyla “sistem” ve “yaşam dünyası” şeklinde iki temel toplumsal alan arasında kuramsal bir ayrım yapar.⁵⁷

Söz konusu ayrıma göre, sistem; toplumun ekonomik ve siyasal örgütlenmesini içeren, işleyişi büyük ölçüde devlet aygıtı ve piyasa mekanizmaları aracılığıyla düzenlenen, işlevsel-rasyonel bir düzleme karşılık gelmektedir. Bu alandaki eylemler genellikle planlama, projelendirme ve somut hedeflere yönelimle şekillenmiş, araçsal akla dayalı faaliyetlerdir. Buna karşılık yaşam dünyası; bireylerin farklı kimliklerle konumlandığı, devlet denetiminden görece bağımsız biçimde örgütlenebildikleri, gündelik yaşam pratikleri içerisinde karşılıklı anlayış ve uzlaşmaya dayalı iletişim biçimlerinin geliştirildiği bir toplumsal uzamı ifade eder (Şimşir, 2008: 118). Habermas'ın bu iki dünya arasında kurduğu kavramsal ayrım, iletişimsel eylemin hangi alanda gerçek anlamda hayata geçirilebileceğine dair kuramsal bir yönelim sunar. Bu bağlamda açıkça görülmektedir ki, iletişimsel eylemin imkânı ve geçerlilik zemini, yalnızca yaşam dünyasının sunduğu etkileşime açık, anlam-üretici ve katılımcı iletişim koşulları içerisinde mümkün hale gelmektedir (Coşkun, 2007: 41). Başka bir ifadeyle,

⁵⁷ Habermas'ın toplumsal yapıya dair analizinde “sistem” ve “yaşam dünyası” ayrımı, modern toplumların işleyişini açıklamak açısından temel bir kuramsal çerçeve sunar. Bu bağlamda sistem, bireylerin özne olmaktan çok araçsallaştırıldığı; ekonomik işlemler ve iktidar aygıtları gibi yapısal mekanizmalarla yönlendirilen, büyük ölçüde zorunluluklara dayalı bir alandır. Bu alanda para ve iktidar, toplumsal ilişkilerin düzenleyici unsurları olarak işlev görür. Buna karşılık yaşam dünyası, bireylerin karşılıklı iletişim yoluyla anlam inşa ettikleri, ortak bir toplumsal gerçeklik kavrayışına ulaştıkları, etik değerlerin, normların ve anlamlı ilişkilerin üretildiği bir zemin niteliğindedir. Yaşam dünyası, bireylerin yorumlayıcı etkileşimleri aracılığıyla şekillenen ve onların dünyayı anlamlandırma çabalarına yön veren kültürel, toplumsal ve kişisel yapılarla iç içe geçmiş bir alanı temsil eder (Ritzer ve Stepnisky, 2019: 96-97).

iletişimsel rasyonaliteye dayalı siyasal katılımın gerçekleşebilmesi, ancak yaşam dünyasında tesis edilen kamusal alanlarda mümkün olabilmektedir.

Diğer yandan Habermas’a göre, iktidar ilişkileri yalnızca belirli alanlarla sınırlı kalmaz; tersine, toplumsal yaşamın neredeyse tüm katmanlarına sızan yapısal bir nitelik taşır. Bu bağlamda, modern toplumun işleyişini açıklamak üzere birbiriyle gerilim içinde bulunan bu iki temel alan arasında ayırım onun düşüncesinde önemli bir yer tutar: Yaşam dünyası, bireylerarası iletişimin rasyonel temelde gerçekleştiği, kültürel değerlerin, toplumsal normların ve bireysel kimliğin üretildiği ve yeniden üretildiği bir bağlamdır. Bu alan, bireylerin karşılıklı olarak geçerlilik iddialarını ortaya koyduğu, sorguladığı ve eleştirel müzakere yoluyla uzlaşma arayışına girdiği etkileşim ortamlarını kapsar (Habermas, 2001: 588). Bu yönüyle yaşam dünyası, gündelik iletişimin zemini olmakla kalmaz, bununla beraber demokratik kamusal alanların ve kolektif karar alma süreçlerinin kurucu altyapısını da oluşturur. Öte yandan, sistem alanı; amaçsal-rasyonel eylemlerin, stratejik hesaplamaların ve araçsal aklın hâkim olduğu yapısal bir düzendir. Bu alan özellikle para ve iktidar gibi iletişim dışı medya aracılığıyla işler ve bürokratik örgütlenmelerin ya da piyasa mekanizmalarının etkin olduğu kurumsal yapılarla özdeşleşir. Habermas’a göre sistemin işleyişi, iletişimsel aklın normatif ilkelerinden ziyade, işlevsel gereklilikler ve performans ölçütleri tarafından yönlendirilir. Bu iki alanın ayrıştırılması, modern toplumun çözümleme biçiminde merkezi bir öneme sahiptir. Zira sistemin yaşam dünyasına müdahalesi, iletişimsel eylemin zeminini aşındırmakta ve toplumsal rasyonaliteyi araçsallaştırarak demokratik potansiyelleri tehdit etmektedir. Habermas’ın amacı, yaşam dünyasının özerkliğini koruyacak bir iletişimsel yapı inşa ederek sistemin sömürgeleştirici eğilimlerine karşı normatif bir savunma hattı oluşturmaktır.

Yaşam dünyası ile sistem arasındaki yapısal gerilimin temelinde, sistemin yaşam dünyası üzerindeki hâkimiyet kurma eğilimi yer almaktadır. Habermas, özellikle ekonomi ve bürokrasi gibi sistem alt alanlarının, iletişimsel akla dayalı toplumsal yaşama müdahale ederek onu araçsallaştırmasını, yaşam dünyasının “sömürgeleştirilmesi” olarak nitelendirir. Bu süreçte bilgi ile iktidar arasında doğrudan bir bağ kurulduğunu ve bu bağın, bireyler arasında gerçekleşmesi gereken anlam temelli iletişimi zayıflattığını ileri sürer. Ona göre modernliğin ayırt edici özelliklerinden biri, teknolojinin bilimsel bilgi formuna dönüşerek toplumsal yaşam üzerinde belirleyici bir rol üstlenmesidir. Bu

dönüşüm, yaşam dünyasının giderek teknik bir mesele gibi ele alınmasına yol açmıştır. Böylelikle teknik akıl, hem üretim süreçlerine hem de toplumsal örgütlenmeye ve siyasal karar alma biçimlerine yön vermeye başlamıştır (Yıldırım, 2010: 43-44).⁵⁸ Habermas’a göre bu durumun en çarpıcı sonucu, siyasetin kamusal müzakere alanından dışlanarak, uzman bilgisine sahip aktörlerin tekeline bırakılmasıdır. Böylece siyasal karar süreçleri demokratik katılımın değil, teknik yeterliliğin bir ürünü hâline gelir.

Habermas’ın demokrasi kuramı, sadece yaşam dünyası–sistem ayrımı ve kamusal tartışmalarıyla sınırlı kalmamaktadır. Bununla beraber, sivil toplum ile devlet arasındaki yapısal ayrımı da kuramsal çerçevesine dâhil eder. Bu bağlamda, siyasal meşruiyetin üretildiği söylemsel zeminin koşullarını araştıran Habermas, kamusal alanı eleştirel ve rasyonel tartışmaların sürdürülebildiği, iktidar odakları ile yurttaş talepleri arasında aracılık eden bir alan olarak kurgular. Ona göre sivil toplum, "özgür siyasal iletişime imkân tanıyan bir alan" olarak yaşam dünyasına içkindir (Habermas, 2002b: s.152).⁵⁹ Habermas, sivil toplum ile devlet arasındaki sınırların silikleşmesinin, kamusal alanın asli işlevini kaybetmesine yol açacağı görüşündedir. Bu sınır ihlali, kamusal alanın çoğulcu ve kapsayıcı karakterini yitirerek yalnızca belirli çıkar gruplarının egemenliğine açık hâle gelmesine neden olur. Kamusal alanı, her bireyin özgür ve eşit biçimde katılım sağlayabildiği bir müzakere sahası olarak tahayyül eden Habermas için, sivil toplumun devletle bütünleştiği koşullarda bu ideal zemin ortadan kalkar. Bu yaklaşımıyla Habermas, sivil toplumu sistem alanlarından özerk bir yapıda tahayyül ettiği için Michel Foucault’nun eleştirel konumuyla açıkça karşıt bir yere yerleşir. Foucault, sivil toplumu iktidar ilişkilerinden bağımsız bir alan olarak görmediği gibi, onu modern liberal yönetimselliğin yeni bir referans düzlemi olarak değerlendirir (Foucault, 2015: s. 242). Bu çerçevede Foucault, iktidarın her yerde ve her biçimde tezahür ettiğini savunurken, Habermas ise öznelerarası iletişimin mümkünlüğünü bireyin rasyonel kapasitesine atıfla temellendirir ve iktidardan arınmış bir iletişim ortamının inşa edilebileceğini öne sürer. Her ne kadar dilin çatışmalı doğası ve iktidar ilişkilerinin yaygınlığı düşünüldüğünde

⁵⁸ Burada “siyasetin bilimselleştirilmesinden” kastedilen, siyasal karar alma süreçlerinin kamusal tartışmalardan kopartılarak teknik bir uzmanlık alanına indirgenmesidir.

⁵⁹ Günümüzde geliştirilen pek çok “sivil toplum” modeli, tarihsel olarak antik Yunan’daki agora kavramının çağdaş bir izdüşümü olarak kurgulanmaktadır. Bu modeller, yurttaşların ortak meseleleri müzakere ettikleri kamusal alan tahayyülünü, agora’nın temsil ettiği tarihsel anın idealleştirilmiş bir hatırasından türetmektedir. Dolayısıyla, sivil toplumun güncel kuramsal inşaları, bu tarihsel imgenin gölgesinde şekillenmekte; kamusal aklın, kolektif eylemin ve demokratik katılımın normatif temellerini bu simgesel geçmişle meşrulaştırmaktadır (Bauman, 2000: 100).

Foucault'nun tespitleri daha gerçekçi gibi görünse de, Habermas sivil toplumu evrensel bir öze donatılmış sabit bir kategori olarak sunmaz. Aksine, bu alanın demokratik katılımı önceleyen normatif bir potansiyel taşıdığına işaret eder.

Özetle Habermas'a göre, yaşam dünyası ile sistem arasında süregelen gerilimin giderilebilmesi, sistem alanlarının yaşam dünyasından özerkleşerek kendi içsel işleyiş mantıkları doğrultusunda düzenlenmesiyle mümkündür. Bu bağlamda hukuk, yalnızca bir normlar bütünü değil, aynı zamanda yaşam dünyası ile sistem arasında işlevsel bir arayüz olarak anlam kazanır. Habermas, özellikle *Olgular ve Normlar Arasında* (1996) adlı eserinde, önceki çalışmalarında ortaya koyduğu yaşam dünyası–sistem dikotomisinin çeşitli açmazlarını sorgulamaya başlar. Bu sorgulama, hukuk sisteminin yaşam dünyasına aidiyetinden kaynaklanan meşruluk temellerinin, sistemin ekonomik ve bürokratik alt yapıları tarafından araçsallaştırılabileceğine dair bir endişeye yol açar. Böylece hukuk, yaşam dünyasının normatif beklentilerini yansıtan bir düzenleyici olmanın ötesinde, sistemin işleyişinde de merkezi bir rol üstlenir. Habermas bu çerçevede, hukuku sistem ile yaşam dünyası arasında konumlandıran yeni bir yaklaşımı benimser. Ancak hukukun bu aracı rolü üstlenebilmesinin ön koşulu, demokratik katılımı esas alan kamusal bir müzakere sürecinin işletilmesidir. Ona göre, sistemin teknokratik ve bürokratik eğilimlerinin yaşam dünyasını kuşatmasına karşı geliştirilebilecek en güçlü direnç, demokratik iradeye dayalı ve iletişimsel aklı önceleyen kamusal alanın genişletilmesiyle mümkündür (Habermas, 1996: 51-81).

Habermas'ın (1998) sistem-dünya ve yaşam-dünya ayrımına dayalı olarak geliştirdiği kuramsal çerçeve sonucunda, müzakereci demokrasi anlayışı yeni bir tanım ve anlam zeminine kavuşmuştur. Bu anlayışa göre demokrasi, bireylerin giderek yaygınlaşan denetim mekanizmalarının belirlediği nesnel koşullar altında, nasıl bir yaşam arzusu taşıdıkları ve buna dair neyi talep ettikleri sorusunu kamusal düzlemde ele alabilecekleri kurumsallaşmış iletişim biçimlerinin varlığına dayanmaktadır (Köker, 1990: 77). Bu iletişim biçimlerinin evrensel ve sabit bir modeli bulunmadığından, Habermas bu yapıların belirlenmesinde hem yerel toplumsal taleplerin dikkate alınması gerektiğini vurgulamış hem de normatif evrenselcilik tehlikesine karşı dikkatli olunması gerektiğine işaret etmiştir. Bu doğrultuda müzakereci demokrasi, söz konusu iletişimsel biçimlerin somut toplumsal bağlamlarda, kamuoyunun ortak çıkarlarına dair meselelerin özgürce tartışılabildiği kamusal alanlarda yer alması gerektiğini savunur. Bu kamusal

alanlar, aynı zamanda eleştirel düşüncenin ve denetim işlevinin kurumsal zeminini oluşturmalıdır. Nitekim Habermas'ın düşünsel çerçevesinde kamusal alan, öncelikle kamuoyunun oluşumuna imkân tanıyan ve tüm yurttaşların katılımına açık olması gereken bir toplumsal mekân olarak tanımlanır. Bu alan, hem bireylerin ifade özgürlüğü temelinde bir araya gelip ortak meseleleri tartıştıkları bir zemin hem de demokratik meşruiyetin üretildiği bir iletişimsel ortamdır (Habermas, 2001: 96). Habermas'a göre, iktidarın kendisini teknokratik bilgiye dayalı olarak meşrulaştırdığı modern toplumlarda, kamusal alanın siyasal işlevini yeniden kazanabilmesi ancak iletişimsel aklın gereklerini yerine getirecek koşulların sağlanmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, rasyonel müzakereye olanak tanıyan, erişilebilir, eşitlikçi ve dışlayıcı olmayan bir kamusal alanın tesisi, demokratik sistemin işlerliğini sürdürebilmesi açısından yaşamsal bir rol üstlenmektedir.

Dolayısıyla, müzakereci demokrasi yaklaşımı, bir yandan liberal demokrasinin içinde bulunduğu meşruiyet krizine yanıt vererek kamusal alanda yapılması gereken kuramsal tartışmaların gerçekleşmesini mümkün kılmakta, diğer yandan halkın siyasetten kopmasının önüne geçerek, yurttaşların politik süreçlere yeniden dahil olabilmelerinin koşullarını yaratmaktadır. Bu süreçte, yurttaşlar arasında anlamlı iletişimin tesis edilmesi sayesinde iletişimsel eylemin gerçekleşme imkânı doğmakta ve böylece demokratik meşruiyet yeniden yapılandırılabilir.

3. 1. 2. İletişimsel Eylem

Günümüz siyasal düşüncesinde demokrasi, giderek artan biçimde, bireysel ve kolektif kimliklerin –ahlaki ve siyasal eşitlik temelinde– kendi yaşam tarzlarını etkileyen kararlara yönelik özgür ve akla dayalı sorgulama ile tartışma imkânı buldukları; bu süreçlere kamusal olarak katılım sağlayabildikleri bir iktidar pratiği olarak tanımlanmaktadır (Benhabib, 1999: 111). Bu tanım, yurttaşların siyasal sürece etkin biçimde katılımının sağlanması bağlamında zorunlu bir açılım sunmakta ve özellikle halkın siyasetten uzaklaştığı koşullarda demokratik meşruiyetin yeniden inşası için elzem görülmektedir. Habermas, liberal demokrasinin karşılaştığı temel sorunlardan biri olarak görülen iletişim eksikliğine çözüm üretmek amacıyla, siyaset kuramı bağlamında “iletişimsel eylem kuramı” ve “söylem teorisi” gibi kavramsal araçlarla müzakereci

demokrasi modelini geliştirmiştir.⁶⁰ Bu model, demokratik karar alma süreçlerinin yeniden yapılandırılmasında iletişimin merkezi rolüne dikkat ekmetektedir.

Müzakereci demokrasi anlayışı, –yitirilen meşruiyeti yeniden sağlamak amacıyla– siyasal meşruiyetin kaynağını yurttaşların ve yurttaş topluluklarının katılımcı kamusal eylemleri ile yürüttükleri tartışmalara dayandırır. Bu yaklaşım, demokratik siyasetin anlamına ve yurttaş katılımının aslı doğasına ilişkin referanslarını tarihsel olarak Antik Yunan deneyiminden alır. Söz konusu tarihsel bağlamda siyasal yaşam, özünde sözlü etkileşim üzerine kurulmuştur. Polis yapısında siyaset, en temelde kamusal müzakere aracılığıyla yrtlmştir; yani ortak meselelerin çözümü, yurttaşların bir araya gelerek fikirlerini özgürce ortaya koyduğu tartışma ortamlarında şekillenmiştir. Antik Yunan demokrasisinin temel özelliği doğrudan katılıma dayalı oluşudur. Yurttaş kimliğine sahip olan her bireyin, karar alma süreçlerine eşit haklarla katılması bu rejimin kurucu ilkelerindendir. Tüm yurttaşların yasa önünde eşit sayılması ve özellikle devlet işlerine dair düşüncelerini özgürce ifade edebilme hakkına sahip olmaları, Antik Yunan’daki demokratik anlayışın temel taşlarını oluşturur (Held, 2025: 18). Bu yönüyle Antik Yunan demokrasisi, müzakere ve eşit katılım ilkeleri etrafında örgütlenmiş bir siyasal kamusalılığın ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.⁶¹

⁶⁰ Habermas, toplumsal eylem biçimlerini kategorize ederken, iletişimsel eylemi diğer eylem türlerinden ayırt eden özgün bir kavramsal ereve sunmaktadır. Ona göre, çalışma eylemi ya da amaç-rasyonel eylem ya araçsal bir eylemi ya da rasyonel seçim süreçlerini içermektedir. Araçsal eylemler, ampirik bilgilere dayalı teknik kurallar doğrultusunda gerçekleştirilirken; rasyonel seçim tavrı, analitik bilgiye yaslanan stratejiler çerçevesinde şekillenir. Buna karşın iletişimsel eylem, anlamların semboller aracılığıyla aktarıldığı bir etkileşim biçimi olarak tanımlanır. Bu tür bir eylem, en az iki öznenin ortaklaşa kabul ettiği ve birbirlerinin davranış beklentilerine yön veren geçerli normlara dayanarak gerçekleşir. Bu normlar her zaman sorgulanabilir nitelikte olup, üzerinde mutabakata varılmış sayılmadan eylemin iletişimsel karakter kazanması mümkün değildir. Bu ayırım, onun geliştirdiği müzakereci demokrasi kuramının temel dayanaklarından birini oluşurmaktadır. Nitekim söz konusu demokrasi anlayışının sıklıa “söylem kuramı” ya da “söylem teorisi” şeklinde anılması, doğrudan doğruya iletişimsel eylemi merkeze alan bir siyasal katılım zemini önermesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, söylem teorisi demokratik meşruiyetin iletişim aracılığıyla inşa edilebileceğini savunan normatif bir yapı önerisidir (Coşkun, 2007: 25-37).

⁶¹ Kamusal ve özel alanlar arasındaki ayırımın tarihsel kökenleri, Antik Yunan düşüncesine kadar uzanmaktadır. Bu ayırım, Yunanca’da *oikos* (ev/hane) ile, tüm yurttaşları ilgilendiren kamusal meselelerin görüşüldüğü *ecclesia* (meclis) arasında kurulan yapısal farklılığa dayanır. Ancak Antik Yunan toplumu, bu iki alan arasında yalnızca bir ayırım yapmakla kalmamış; bununla birlikte bu ayırımı dengeleyen ve geçişkenliği mümkün kılan üçüncü bir alan da tasarlamıştır: *agora*. Agora, *oikos* ile *ecclesia* arasında konumlanan ve bu iki alan arasında karşılıklı etkileşimi mümkün kılan bir kamusal iletişim meknı işlevi görür. Bu geçiş alanı, hem özel ile kamusalı birbirinden ayırmakta hem de aralarındaki akışı sürekli ve sürdürülebilir kılarak her iki alanın kendi içinde varlığını korumasına da katkı sağlar. Böylece agora, yurttaşların özerkliğine dayanan bir *polis* düzeninin temel taşı hâline gelir. Bu ara alan olmaksızın ne yurttaşlar ortak iyiye tanımlayabilir ne de bu işinin nasıl gerçekleştirileceğine dair kolektif bir uzlaşmaya ulaşabilirler. Bununla birlikte, özel ve kamusal arasındaki bu ara mekân, yalnızca diyalog ve iş birliğine zemin hazırlayan bir uzlaşma sahası değildir; çıkar çatışmalarının, gerilimlerin ve sürekli bir müzakerenin

Habermas'ın –temelde Antik Yunan'daki demokraside gerçekleşen iletişime uygun bir şekilde oluşturmaya çalıştığı– iletişimsel eylem anlayışı, sembolik düzlemde gerçekleşen ve dil aracılığıyla dolayımlanan bir etkileşim biçimini ifade eder. Bu etkileşimde, en az iki özne yer alır ve bu özneler, birbirlerinin davranışlarına dair karşılıklı beklentiler geliştirir. Söz konusu etkileşimde, bireysel niyetlerin ifadesiyle ve bu öznelerin, aralarındaki iletişimi yönlendiren belirli normatif çerçeveleri karşılıklı olarak anlamaları ve onaylamaları zorunludur. Habermas'a göre bu normlar, tarafların eylemlerine yön veren ve bağlayıcılığı asgari düzeyde kabul edilmiş olan uzlaşma ilkeleridir (Habermas, 2019: 62). Öte yandan, Habermas'ın kuramsal evreninde dil, sadece bir anlam taşıyıcısı ya da iletişim aracı olmaktan öte, toplumsal tahakkümün hem aracı hem de dönüştürücüsü olarak işlev görür. Her ne kadar dilsel yapıların iktidar ilişkilerini yeniden üretebilecek bir potansiyele sahip olduğu kabul edilse de, aynı dil, evrensel geçerliliğe sahip bir iletişim kuramı ve edimsel dil pragmatikliği geliştirmek için de elverişli bir zemindir. Habermas'a göre iletişimi toplumsal bağlamından soyutlayarak yalnızca emeğin üretim süreçlerine indirgemek, insanın türsel varoluşunu eksik bir biçimde kavramak anlamına gelir. Buna karşılık, dilin içkin yapısında saklı olan anlam ve karşılıklı anlaşma potansiyeli, doğanın nesnel güçlerinin üstesinden gelinmesini mümkün kılacak alternatif bir özgürlük anlayışının temelini oluşturabilir (Çiğdem, 2008: 58). Habermas'ın iddiasına göre, dilde örtük biçimde bulunan evrensel yönelimin keşfi, özgürleşmeye dayalı bir toplumsal düzenin tasarımı için vazgeçilmez bir koşuldur. Bu bağlamda, bireylerin sahip olduğu özerklik ve etik sorumluluk gibi normatif ilkelerin, akılsal düzlemin yanı sıra dilsel olarak da kurucu biçimde ifade edilmesi gerekir. Zira dil, hem bireysel öznelliğin hem de kolektif kamusallığın biçimlenmesinde merkezi bir rol oynar; bu da iletişimsel aklın, normatif meşruiyetin ve demokratik katılımın dilsel temeller üzerine inşa edilebileceği anlamına gelir.

Bundan dolayı Habermas iletişimsel eylem kuramı, toplumsal etkileşimi bireyler arasında gerçekleşen bir bilgi aktarımı ve karşılıklı anlayışa dayalı normatif bir uzlaşma süreci olarak tanımlar. Bu kuramda eylemler, bireysel niyetlerle beraber en az iki özne arasında karşılıklı olarak tanınan ve kabul edilen davranış beklentileri doğrultusunda anlam kazanır. İletişimsel eylemin temel dayanakları, toplumsal normlar tarafından

yaşandığı dinamik bir alan olarak da işlev görür. Bu çift yönlü karakteriyle agora, demokratik kamusallığın hem imkân hem de sınırlarını içinde barındıran özgün bir mekânsallık örneği sunar (Bauman, 2000: 97).

yönlendirilen eylem kuralları, ortak biçimde kullanılan gündelik dil düzlemi ve öznelarası etkileşimde ortaya çıkan karşılıklı beklentilerdir. Bu etkileşim biçiminde toplumsal rollerin içselleştirilmesi, anlamlı iletişimin gerçekleşmesinde merkezi bir rol oynar. Böylelikle Habermas’a göre, iletişimsel eylemin temel işlevi bireyler arası uyumu sağlamakla beraber toplumsal kurumların yeniden üretimine katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda, iletişimin başarı ölçütü, öznel arasında iletilmek istenen anlamın gerçekten aktarılıp aktarılmadığına dayanır. Kuramın rasyonelleşme boyutu ise, bireylerin özerklik kazanması, toplumsal rollerin yeniden tanımlanması ve baskıdan arındırılmış bir iletişim ortamının inşası ile ilgilidir. Toplumun kendi sürekliliğini sağlayabilmesi için bu tür bir iletişim biçimine ihtiyaç duyduğu gibi, mevcut yapılar üzerinde dönüşüm yaratabilecek rasyonel örgütlenmeler de, ancak bu tür iletişimsel pratikler aracılığıyla mümkün hâle gelir. Habermas’a (2001) göre, bu süreç, dili yalnızca bir araç değil, aynı zamanda toplumsal özgürleşmenin sembolik zeminini kuran bir form olarak görmeyi gerektirir.

Habermas’ın iletişimi bir çözüm önerisi olarak konumlandırmasının ardında yatan neden, liberal demokrasilerde yurttaşlarla siyasi iktidar arasında var olması gereken iletişimsel bağın zayıflamış hatta bazı durumlarda tamamen kopmuş olmasıdır. Bu bağlamda, Held’in (2025: 109) de dikkat çektiği üzere, yurttaşların yaşamsal tercihlerini diğer bireylerle etkileşim kurmaksızın, yalıtılmış alanlarda belirlemeleri, demokrasinin toplumsal yaşam içerisindeki anlamını ve taşıdığı önemi yitirmesine neden olmuştur. Özellikle, yurttaşlar ile siyasal erki elinde tutan kesimler arasında anlamlı bir etkileşim ve iletişim kurma işlevini yerine getirmesi beklenen kurumların bu misyonu yerine getirememesi, söz konusu kopuşu daha da derinleştirmiştir. Bu durum, bireylerin kendilerini doğrudan ilgilendiren siyasal kararlara karşı ortak bir memnuniyetsizlik tavrı geliştirerek kolektif eyleme geçmelerini imkânsız kılarken; aynı zamanda mevcut liberal demokrasi anlayışının neden olduğu katılım eksikliği sebebiyle, yurttaşların kamusal bilgi alışverişinde bulunabileceği dayanıklı bir zeminden yoksun kalmalarına yol açmaktadır. Haliyle bu işlev kaybı, demokrasinin kamusal temsil boyutunu sekteye uğratmakta; yurttaşların siyasal, sosyal ve ekonomik taleplerinin kamusal düzlemde yeterince yansıma bulamamasına neden olmaktadır. Nihayet, yurttaşların kamusal alandan ve siyasal katılım süreçlerinden uzaklaşması, yalnızca siyasete olan ilgiyi azaltmakla kalmamış; yurttaşlar arası iletişimi de zayıflatarak toplumsal düzeyde ciddi bir iletişim krizine yol açmıştır (Şimşir, 2008: 114-115). İşte tam da bu noktada,

Habermas'ın geliştirdiği müzakereci demokrasi yaklaşımı, liberal demokraside ortaya çıkan yapısal iletişimsizlik sorununu hedef alarak çözüm üretmeyi amaçlamaktadır: Müzakereci demokrasi bir taraftan, kamusal alanda erozyona uğrayan iletişim ağlarını yeniden kurmayı ve böylece yurttaşların siyasal katılım süreçlerine etkin biçimde dahil olmalarını sağlayacak koşulları inşa etmeyi hedeflerken; diğer taraftan da yurttaş-devlet ilişkilerini güçlendirecek iletişim kanallarının kamusal alanın işlerliğini sağlayacak kurumsal yapıların yeniden tesisiyle meşruiyet krizinin aşılmasını amaçlamaktadır.

Habermas'a göre modern dönemde bilimsel-teknolojik gelişmeler, teknik gç ile toplumun kurumsal yapıları arasındaki sınır çizgisini bulanıklaştırmış ve bu durum, bireylerin emek ile iletişimsel etkileşim arasındaki temel ayrımı fark edemez hale gelmesine yol açmıştır. Bu bilinç kaybı, bir bilgi eksikliğinin yanı sıra teknokratik ideolojinin etkisiyle oluşan yapısal bir çarpıtmadır. Habermas'ın özellikle dikkat çektiği nokta, bu ideolojinin toplumsal yaşamın temel referans çerçevesini, iletişimsel eylem ve simgesel etkileşim kavramlarından kopararak yerini doğalcı ve araçsal bir bilim anlayışıyla doldurmasıdır. Habermas'a göre, teknik bilgi ile pratik akıl arasında yapılması gereken kuramsal ayrım, giderek toplumun kurumsal örgütlenmesini de etkisi altına almıştır. Ancak bir toplumun örgütlenmesi her ne kadar bilimsel rasyonaliteyle yönlendiriliyor gibi görünse de, temelde teknik bir mesele değil, iletişimsel bir pratik olarak kalmaya devam eder. Bu nedenle, teknik alan gibi görünen meselelerin bile esasen toplumsal pratiklere, yani üzerinde müzakere edilmesi gereken değer ve normlara dayandığı hatırdan tutulmalıdır. Teknokratik bilinç, bu pratik boyutu görünmez kılarak yalnızca egemen sınıfların çıkarlarını meşrulaştırmakla kalmaz; aynı zamanda özgürleşme potansiyeli taşıyan toplumsal talepleri de bastırır. Böylelikle yalnızca belirli bir sınıfın çıkarları değil, insanlığın bütününe ait olabilecek özgürlük ideali de zedelenmiş olur. Habermas'a göre bu türden ideolojik yönelimler, insan varoluşunun temel koşullarından biri olan dilin –zellikle de gündelik dilin yapılandırığı bireyleşme ve toplumsallaşma biçimlerinin– ihlal edilmesi anlamına gelir. Çünkü insanlar arasındaki karşılıklı anlayış ve çatışmasız iletişim olanakları, ancak hegemonik olmayan bir dilsel ortamda mümkün hale gelebilir. Bu düşünsel zemin, Habermas'ın dilin biçimsel yapılarıyla ve iletişimsel aklın kurucu koşullarıyla sistematik biçimde ilgilenmesini zorunlu kılmıştır (Habermas, 2019: 78–91).

Habermas'ın dil felsefesine yönelmesinin temelinde, toplumsal teorilerin nihai amacının iletişim olduğu inancı yatmaktadır.⁶² Nitekim Habermas'ın iletişimsel eylemi, bireyler arası etkileşimi karşılıklı anlamaya dayalı bir süreç ve de ahlaki ilişkilerin kurucu zemini olarak yorumlar. Ona göre, etik yaşam formları ve ahlaki ilişkiler, ancak öznelerarasılığın mümkün kıldığı bir bağlamda ortaya çıkabilir. Bireyler, birbirlerini bu öznelerarası ilişkiler aracılığıyla tanır ve anlamlandırır; bu tanıma süreci ise dilsel ve sembolik düzlemde gerçekleşir. Böylece iletişimsel eylem, hem fikir alışverişinin hem de uzlaşmaya dayalı ahlaki düzenin taşıyıcısı hâline gelir. Habermas'ın düşünsel yöneliminin, özne merkezli bilinç felsefesinden dil temelli toplumsal analizlere kayması, iletişimsel eylem kuramının doğuşunu da belirleyen temel bir kırılma noktasıdır. Bu kuram, göstergebilim, anlambilim ve çağdaş dil felsefesiyle birlikte etik ve toplumsal kuramların buluşma noktasında inşa edilir (Habermas, 2001). Bu yaklaşım doğrultusunda, dilin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda toplumsal etkileşimin normatif temellerini açığa çıkaran bir yapı olduğu savunulmaktadır. Habermas'a göre evrensel pragmatikğin temel işlevi, anlamının mümkünlüğünü sağlayan evrensel koşulları çözümlemek ve bu koşulları kavramsal olarak yeniden inşa etmektir. Bu çaba, teknik bir dil çözümlemesiyle birlikte bozulmamış, yani tahakkümden ve çarpıtmadan arındırılmış bir iletişim ortamının olanaklılığını temellendirmeye dönük felsefi bir arayıştır.

İletişimin temel çözüm birimi olarak kabul edilmesi ve bu sürecin doğrudan dil aracılığıyla gerçekleşmesi, kuramsal ve felsefi düzeyde dilin merkezi rolünü ortaya koyar. Habermas, iletişimsel eylem kuramını inşa ederken J. L. Austin'in dil felsefesi bağlamında geliştirdiği söz edimi kuramından yararlanır. Austin'in "bir şeyi söylemenin aynı zamanda bir şey yapmak" anlamına geldiği yönündeki yaklaşımı, dilsel ifadenin üç düzeyde –ifade, edim ve etki– işlediğini ileri sürer (Çelebi, 2019: 1579). Ancak Habermas bu kuramı sadece aktarmaz, aynı zamanda onu eleştirel bir toplum teorisinin temel yapı taşlarından biri hâline getirir. Ona göre her konuşma edimi, yalnızca bir söylem üretmekten ibaret değildir; aynı zamanda, belirli geçerlilik iddialarını (doğruluk, içtenlik

⁶² J.G. Hamann'ın dili bir iletişim aracı olarak ve de düşüncenin ölçütü olarak değerlendirmesi; dilin anlama kapasitesi ile duyarlılığı bir araya getiren kurucu bir güç taşıdığı fikri, epistemolojinin yerine dil felsefesinin geçmesi gerektiği yönündeki yaklaşımıyla birleştğinde, Kant-sonrası Alman düşüncesine olduğu kadar Habermas'ın kuramsal yönelimlerine de önemli ölçüde zemin hazırlamıştır. Özellikle Habermas'ın evrensel pragmatik kuramında dile yüklediği merkezi işlev ve insanın doğayla kurduğu ilişkide dilsel aracılığın dönüştürücü rolü göz önünde bulundurulduğunda, Hamann'ın bu erken düşüncelerinin, Habermas'ın iletişim temelli akıl ve özgürleşme projelerine dolaylı bir öncüllük teşkil ettiği ileri sürülebilir (Çiğdem, 2008: 37-38).

ve normatif geçerlik) ima eder ve bu iddialar, idealleştirilmiş bir iletişim ortamının normatif yapısını ön koşul olarak kabul eder. Bu ideal söylem durumu, konuşan öznenin hegemonik baskılardan azade bir biçimde, hakikate ve normatif doğruluğa ilişkin anlaşmazlıkları akıl yoluyla çözme kapasitesine sahip olduğunu varsayar. Gerçek dünyadaki iletişim ortamları bu normatif yapıya her zaman uygun olmasa da, her yetkin konuşmacının bu koşulları ima eden bir iletişim biçimini kurabilme potansiyeline sahip olduğu kabul edilir. Habermas’a göre, bu potansiyelin her iletişim ediminde örtük olarak var olması, özgürleşme yönündeki evrensel insanî çıkarın hem geçerliliğini hem de kuramsal meşruiyetini desteklemektedir (Çiğdem, 2008: 37-38). Bu yönüyle söz edimi kuramı, hem eylem odaklı işlevselliği hem de muhatabın eleştirel bir özne olarak sürece katılımını mümkün kılması bakımından, Habermas tarafından oldukça işlevsel ve kuramsal olarak verimli bir zemin olarak değerlendirilmiştir.

Öte yandan, Habermas’ın Dilthey üzerine yürüttüğü tartışma, bilim öncesi toplumsal gerçekliğin teknik ya da pratik bir yönelimi kadar, öznelarasılık temelinde biçimlenen düşünsel kurgular aracılığıyla da anlaşılabilirliğini ortaya koymayı hedefler. Toplumsal yaşam, bireylerin hem kişisel hem de kolektif deneyimlerinin anlamlandırılmasıyla kavramsal bir yapıya bürünür. Bu yapı, düşünsel inşa süreciyle şekillenir; bireyler kendi yaşam dünyalarını anlamlandırırken, içinde yer aldıkları tarihsel-toplumsal bağlamlara referansla bu kavrayışı oluştururlar (Habermas, 1997: 185-187). Bu bağlamda Dilthey, bireysel yaşam dünyalarının üç temel ifade biçimiyle dile geldiğini savunur: dil aracılığıyla kurulan anlatılar, fiilî eylemler ve sözel olmayan beden dili ya da simgesel jestler. Bu üçlü yapı, bireyin kendini anlamlandırma sürecinde ortak bir işlev görür. “Ben”lik, sadece kendi içinde değil, başkalarıyla kurduğu ortak zemin üzerinden de anlam kazanır. Habermas’ın iletişimsel eylem kuramında da bu anlayış genişletilerek, bireyin pratik isteminin yöneldiği eylemlerin hem sözlü hem de sözsüz ifadeler aracılığıyla biçimlendiği ve bu sürecin gündelik dil tarafından dolayımlandığı vurgulanır. Böylece, gündelik dile dayalı hermeneutik faaliyet, iletişimsel etkileşimlerin arkasındaki bilişsel ve pratik yönelimleri şekillendiren bir temel hâline gelir. Habermas burada, dili toplumsal yaşamın temelini oluşturan bir metakurum olarak ele alır. Ancak bu yaklaşımı, dili daha çok ontolojik bir yapı olarak değerlendiren Gadamer’in hermeneutik anlayışından önemli ölçüde ayırır. Gadamer’in, dilin toplumsal kurumlarla ve iktidar ilişkileriyle olan bağlarını göz ardı etmesi, Habermas tarafından ciddi bir

eleştirisi konusu yapılır. Habermas, özellikle dilin içinde gizil olarak işleyen güç dinamiklerinin yeterince açığa çıkarılamadığını savunur. Bu çerçevede, Habermas ne Gadamer'in dile atfettiği ontolojik öncelik fikrini ne de geleneğin bilgi üretimindeki belirleyici otoritesini kabul eder. Ona göre, hermeneutik anlam inşasının tarihsel bağlamları kadar, toplumsal yaşamın düşünsel örgütlenmesini de incelemelidir (Habermas, 1997: 478-479).⁶³

Aynı zamanda Habermas, Hannah Arendt'in kamusal alan tasavvurunu zaman zaman kendi iletişimsel eylem kuramıyla örtüşen bir çizgide ele alsa da, siyasetin yalnızca pratik eylem ile özdeşleştirilemeyeceğini savunarak Arendt'ten ayrılır (Habermas, 1995: 267). Her iki düşünür de kamusal alanı şiddetten arınmış, öznelerarası etkileşime açık bir zemin olarak tahayyül etseler de, Habermas, Arendt'in pratik eylem merkezli siyaset anlayışından farklı olarak iktidarın doğasını bilgiyle iç içe geçmiş yapısı üzerinden kavrar. Habermas'ın kuramsal çabalarından biri, toplumsal pratik eylemin teknik bilgiyle denetlenip yönlendirilmesinin hem nedenlerini hem de toplumsal sonuçlarını sorgulamaktır. Ona göre modern sanayi toplumlarında yönetimin teknokratik araçlarla biçimlendirilmesi, demokratik irade oluşumunu işlevsiz hale getirme potansiyeline sahiptir (Habermas, 2019, s. 95). Bu noktada, Marcuse'ün⁶⁴ teknolojik rasyonalitenin iktidar ve ideolojiyle ilişkisini çözümlemekte yetersiz kaldığını ileri süren Habermas, meseleyi iletişimsel eylem kuramı bağlamında ele almayı önererek hem Marcuse'ten hem de Weber'den⁶⁵ ayrılır. Weber'in moderniteyi rasyonelleşme süreci ekseninde

⁶³ Habermas'a göre gündelik dilde köklenen etkileşim biçimleri, pratik istem tarafından yönlendirilir ve bu etkileşimler, tarihsel-hermeneutik bilimlerin nesne alanını meydana getirir. Pratik istem, böylelikle toplumsal gerçekliği anlamlandırmakla kalmaz, onu kuran bir işlev de üstlenir (Çiğdem, 2008: 83-87).

⁶⁴ Marcuse, bilimin yalnızca araçsal aklın ürünü olmadığını, özgürleştirici bir potansiyel taşıyabileceğini savunmuştur. Ona göre doğaya egemen olmayan, insan merkezli bir bilim mümkündür. Ancak Habermas, modern bilimin yapısal olarak teknik denetim mantığına dayandığını ve bu nedenle "insani" bir alternatifin bilimsel-teknik rasyonalite içinde yeri olmadığını ileri sürer. Habermas'a göre teknoloji, Marcuse'ün düşündüğü gibi yönü değiştirilebilir bir ideolojik proje değil, insanlık tarihine içkin evrensel bir çabadır (Habermas, 2003: 86-88). Ayrıca, Marcuse teknolojik bolluğun toplumsal dönüşümü sağlayabileceğini savunsa da, Habermas bu görüşe eleştirel yaklaşır. Ona göre, teknolojik imkânların artışı, bu imkânların nasıl kullanılacağına ilişkin değer-temelli kararların yerini alamaz. Bu nedenle, teknolojinin fazlalığı, siyasi karar alma ve toplumsal müzakere süreçlerinin önemini ortadan kaldırmaz.

⁶⁵ Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı, Batı Marksizmi üzerinde derin etkiler bırakan Weberci mirasla kapsamlı bir teorik hesaplaşmayı beraberinde getirir. Bu kuram, tarihsel materyalizmin Weber'in rasyonelleşme kuramı ışığında yeniden ele alınması ve eleştirel bir zeminde dönüştürülmesi çabası olarak okunabilir. Habermas'ın ortaya koyduğu bu düşünsel girişim, hem bireylerin hem yöneticilerin hem de teknokratik yapıların tam anlamıyla çözüme kavuşturamadığı yasallık ile meşruiyet arasındaki gerilimi aşmaya yönelik özgün bir teorik açılım niteliği taşır. Bu bağlamda iletişimsel eylem, yalnızca toplumsal düzenin normatif temellerini sorgulamakla kalmaz, aynı zamanda hukuki geçerlilikle demokratik meşruiyeti uzlaştıracak bir zemin inşa etme iddiasını da taşır (Specter, 2012: 160).

kavramsallaştırmalarını benimseyen Habermas, bu süreci yalnızca araçsal ya da biçimsel akılla sınırlamaktan kaçınır. Onun geliştirdiği iletişimsel rasyonalite kavramı, bireylerin ortak bir anlam zemininde rasyonel tartışmalar yürüttükleri etkileşimsel bir süreçtir (Habermas, 2001: s. 111). İletişimsel eylem ise, dilsel ya da sözsüz araçlarla etkileşimde bulunan özneler arasında gerçekleşen anlam kurucu süreçleri ifade eder. Bu eylem biçiminin rasyonelliği, öznelerarası anlaşmaya ulaşma yönelimine dayanır ve kamusal müzakere süreçlerinin temelini oluşturur. Habermas’a göre, iletişimsel eylem yalnızca kamusal tartışma ortamlarında fikir birliği üretmekle kalmaz; aynı zamanda bu fikirlerin kurumsal karar alma süreçlerine, örneğin parlamentoya ya da yürütme alanına aktarılmasını da mümkün kılar. Böylece demokratik irade oluşumu, iletişimsel akıl aracılığıyla hem toplumsal hem siyasal düzlemde kurucu bir rol üstlenmiş olur.

Bununla birlikte Habermas, toplumsal yaşamda ahlaki temsiliyetin temelini oluşturan “saygı, dayanışma ve ortak değerler” gibi ilkelerin, iletişimsel eylem bağlamında yeniden inşa edilmesini hedeflemektedir. Bu ilkelerin iletişim süreçlerinde, özellikle söylem aracılığıyla görünür hale getirilmesi, yalnızca bireyler arası etkileşimi mümkün kılmakla kalmayıp, aynı zamanda bu etkileşimin daha geniş toplumsal bağlamlara taşınmasını, dolayısıyla genelleştirilmesini ve soyutlanmasını sağlar. Bu yönüyle söylem, bireylerin özel çıkarlara dayalı bencil yaklaşımlarını sınırlandıran bir işlev de üstlenir; çünkü iletişimsel rasyonalite, bireyler arasında karşılıklılık ilkesine dayalı ilişkileri merkeze alır. Böylelikle iletişim, yalnızca teknik bir aktarım süreci olmaktan çıkar; aksine, bireysel özerkliğin tanındığı ve karşılıklı anlayışa dayalı ortak çıkarların oluşturulduğu bir kamusal ilişki ağı içinde şekillenen bir eylem biçimi haline gelir. Bu bağlamda kamusal alanda ifade edilen söylemler aracılığıyla yurttaşlar arasında ortaya çıkan uzlaş, “dilin evrenselliğiyle”⁶⁶ formüle edilerek kolektif faydaya dönüştürülür.

⁶⁶ Ortak çıkar ve fayda kavramları, bireyler arasında oluşturulan kamusal söylem pratiklerinin bir sonucu olarak şekillenmekte ve bu söylemler, özünde dilin taşıdığı evrensellik ilkesine dayanmaktadır. Ancak siyaset olgusu, yalnızca ortak yaşam biçimlerinin ya da toplumsal kimliklerin yorumsamacı biçimde anlamlandırılmasıyla sınırlandırılmaz. Benzer şekilde siyasal meseleler de, yalnızca bir topluluğun üyeleri olarak “biz kimiz” ve “nasıl biri olmak istiyoruz” gibi kimlik temelli sorulara indirgenemez. Bu nedenle, iletişimsel eylem aracılığıyla işleyen dilsel yapı, kültürel kodların ötesine geçerek kimlik siyasetinin dar sınırlarını aşma potansiyeli taşır. Habermas’ın kuramı doğrultusunda bu yaklaşım, siyasal karar alma süreçlerini daha kapsayıcı ve evrensel değerlere dayalı bir düzleme taşıma imkânı sunar. Böylelikle iletişimsel rasyonaliteye dayalı bir söylem düzeni, hem farklı kimliklerin tanınmasını hem de ortak bir siyasal zeminin inşasını mümkün kılar (Coşkun, 2007: 39).

3. 1. 3. İletişim/Söylem Etiği ve İdeal Konuşma Durumu

Habermas, liberal ve cumhuriyetçi demokrasi anlayışlarını karşılaştırırken, her iki yaklaşımın demokratik irade oluşturma süreçlerine yüklediği işlevlerin farklılaştığını vurgular. Liberal gelenekte bu süreç, siyasi iktidarın meşrulaştırılması amacını taşıırken; cumhuriyetçi anlayışta demokratik irade, toplumu siyasal bir kamusal bütünlük olarak inşa etmenin aracıdır (Habermas, 2002b: 161-162). Bu bağlamda, liberal düşünce bireysel haklara öncelik verirken, cumhuriyetçi yaklaşım halk egemenliğini temel alır. Habermas'ın kuramsal çabası, bir yandan demokrasi ile hukuk arasındaki yapısal bağa diğer yandan da insan hakları ile halk egemenliği arasında kurulan içsel ilişkiye odaklanır. Bu doğrultuda, özel özerklik ile kamusal özerkliğin birbirinden ayıramayacağını savunarak, hak temelli liberalizmin ve kolektif irade vurgulu cumhuriyetçiliğin uzlaştırılabileceği bir siyasal düşünce modeli geliştirmeye çalışır. Bu çabanın sonucu olarak ortaya koyduğu “müzakereci demokrasi” modeli, modern toplumların karşı karşıya olduğu meşruiyet krizine ve genel anlamda modernitenin açmazlarına alternatif bir çözüm önerisi sunar. Habermas'a göre, bu modelde yurttaşlar, yaşam dünyasının ortak pratik ilgileri doğrultusunda ileri sürdükleri geçerlilik iddialarını, diyalog ve tartışma yoluyla sınama fırsatı bulurlar. Bu yönüyle müzakereci demokrasi, demokratik meşruiyeti yalnızca çoğunluk kararına dayandırmaz, tam aksine rasyonel tartışma ve ortak anlayışa dayanak noktası olarak alır. Ne var ki Habermas, modern toplumlarda teknik rasyonalitenin egemenliğine dair ciddi bir eleştiri getirir. Ona göre, teknokratik bilinç, toplumsal yaşama ilişkin pratik ve ahlaki sorunları teknik problemlere indirger; böylece, bu sorunlara yönelik eleştirel düşünme ve ortak akıl üretme kapasitesi bastırılır (Habermas, 2019: 67). Bu süreç, yaşam dünyasının teknik sistem tarafından sömürgeleştirilmesi ve bürokratik tahakkümün yaygınlaşmasıyla sonuçlanır. Habermas bu tıkanmayı aşmak için, iletişimsel eylem kuramının etik yönünü merkeze alarak, demokratik katılımın ve eleştirel aklın yeniden canlandırılmasını önerir.

Bu doğrultuda Habermas, normatif temellendirme sorununa yanıt olarak söylem etiğini devreye sokar. Kendisinin de açıkça belirttiği üzere, söylem etiği projesi Kant'ın ahlak felsefesini bütünüyle terk etmekten ziyade, normların gerekçelendirilmesini monolojik akıl anlayışından çıkararak iletişimsel bir çerçevede yeniden inşa etmeyi amaçlar (Habermas, 2020: s. 15). Yani Habermas'ın söylem etiği olarak adlandırdığı

şeyle, ahlaki normların geçerliliğini iletişimsel bir zemine oturttarak, Kant'ın etik anlayışını çağdaş bir perspektifle yeniden yorumlamaktadır. Ona göre, Kant'ın ahlak felsefesi, belirli temel nitelikler çerçevesinde şekillenir: Deontolojik bir yapıya sahiptir; yani eylemlerin ahlaki değerini sonuçlarından ziyade, yükümlülükler ve görevler temelinde değerlendirir. Aynı zamanda bilişselci bir yaklaşıma dayanır; ahlaki yargıların rasyonel bilgiyle temellendirilebileceğini öne sürer. Formalisttir; çünkü içerikten ziyade ahlaki eylemin biçimsel yapısına, yani evrensel yasa formuna uygun olup olmamasına odaklanır. Son olarak, evrensellik ilkesine dayanarak her akıl sahibi varlık için geçerli olabilecek ilkeleri hedefler. Ancak Habermas, Kant'ın bu yaklaşımıyla ahlak felsefesini yalnızca belirli türden normatif yargılarla sınırlandırmış; bunun da onu daha dar kapsamlı bir ahlak anlayışını benimsemeye yöneltmiş olduğunu ifade eder. Geleneksel etik kuramlar “iyi yaşam” kavramını merkeze alarak erdem, mutluluk ve yaşam tarzlarına dair daha geniş sorulara yanıt ararken, Kant yalnızca adalet ve doğrulukla ilgili normatif sorunlara odaklanmayı tercih etmiştir. Ona göre ahlaki yargıların temel işlevi, rasyonel bireylerin ortak bir zeminde eylem uyumsuzluklarını nasıl çözümleyeceğini açıklamaktır. Bu doğrultuda, eylemlerin hangi normlara uygun olduğunu belirlemek ve bu normların geçerliliğini tanınmaya değer evrensel ilkelerle temellendirmek, ahlak felsefesinin asli görevidir. Dolayısıyla Kant'a göre ahlak kuramının merkezinde, normatif geçerlilik sorunsalı yer almaktadır (Habermas, 2020: 270).

Buna karşın Habermas'ın etik düşüncesi, normatif doğruluğun tıpkı teorik doğruluk gibi bir “geçerlilik iddiası” taşıdığı savına dayanır. Bu yaklaşım, literatürde genellikle “bilişselci etik” olarak adlandırılmakta ve ahlaki normların temellendirilebilirliğini rasyonel bir söylem bağlamında ele almaktadır. Habermas, söylem etiği bağlamında geçerlilik iddialarını normatif varsayımlar ve rasyonel gerekçelendirmeye açık tezler olarak değerlendirir. Bu bağlamda, geçerlilik iddialarının rasyonel olarak sınanabilmesi, belirli argümantasyon kurallarına uygun bir söylem ortamının varlığını gerektirir. Habermas, bu argümantasyon sürecini üç düzeyde analiz eder: mantıksal, diyalektik-etik ve retorik. Mantıksal düzeyde, argümantasyonun tutarlılığını güvence altına alacak üç temel koşul öne çıkar. Birincisi, herhangi bir konuşmacı kendi savıyla çelişmemelidir; bu, özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin söylemsel düzleme yansımasıdır. İkincisi, bir yüklemi belirli bir nesneye uygulayan bir konuşmacı, benzer durumda olan diğer nesnelere de aynı yüklemi uygulamaya hazır olmalıdır. Bu koşul, evrenselleştirme ilkesinin mantıksal

karşılığdır. Üçüncü olarak, farklı konuşmacıların aynı ifadeleri kullanırken o ifadelere farklı anlamlar yüklememeleri gerekir; bu, anlamın öznelarası sabitliğini sağlayarak iletişimin şeffaflığını mümkün kılar. Diyalektik-etik düzeyde ise, argümantatif söylemin içtenlik ve gerekçelendirme gerekliliklerine odaklanılır. Bu çerçevede, birincisi, konuşmacılar yalnızca gerçekten inandıkları iddiaları dile getirmeli; ikincisi ise, daha önce tartışmasız kabul edilen bir önerme ya da normu tartışmaya açan kişiler, bu sorgulamanın gerekçelerini açıkça ortaya koymalıdır. Bu iki koşul, söylem etiğinin içtenlik ve açıklık ilkeleriyle uyumludur. Son olarak, retorik düzeyde, argümantasyona katılımın evrensel açıklığını garanti altına alacak bir ilke vurgulanır. Buna göre, konuşma ve eylem yetisine sahip her birey, herhangi bir dışsal baskı ya da tahakküm altında kalmadan söyleme katılabilmelidir. Bu katılım, yalnızca söylemsel eşitliği değil, aynı zamanda pratik kamusalılığın tesisini de mümkün kılar (Yıldırım, 2010: 54).

Buradan hareketle Habermas, bir normun geçerli olabilmesi için bireysel vicdan ya da otoriteye dayalı kabul kadar gerekçelendirilmiş bir rızaya da dayanması gerektiğini ifade eder. Bu nedenle normatif ifadelerin nasıl temellendirileceği sorusu, etiğin merkezinde yer alır. Habermas, bu noktada Kant’a önemli ölçüde dayanır; fakat onun “kesin buyruk”unu geçerliliğin tartışmaya açıldığı söylem süreçleri aracılığıyla işlerlik kazanan bir normatif ölçüt olarak yeniden yorumlar. Kant, “eyleminin maksimi senin istemenle evrensel yasa olacak şekilde eylemde bulun” ilkesini ahlaki yasanın gramatik biçimi olarak ifade etmiştir. Ancak Habermas, bu buyrukta ima edilen evrenselleştirilebilirlik ilkesini, ahlaki normların geçerliliğini belirleyen bir söylem ilkesine dönüştürür. Ona göre, bir norm ancak bütün etkilenenlerin rasyonel tartışmaya katılımıyla ortaklaşa onaylayabileceği bir biçimde temellendirilebiliyorsa ahlaki olarak geçerlidir (Habermas, 2020: 270-271). Bu çerçevede, her akıl sahibi bireyin kendi istemiyle evrensel olarak kabul edebileceği bir norm, hem bireysel düzeyde hem de kamusal tartışma ortamında da gerekçelendirilebilir olmalıdır. Böylece Habermas, Kant’ın evrensel ahlak yasası fikrini diyalogsal ve katılımcı bir etik model içinde yeniden biçimlendirmekte; normatif geçerliliği iletişimsel rıza ve söylemsel akıl yürütme süreçleriyle ilişkilendirmektedir.

Bu bağlamda ahlaki geçerlilik, bireysel vicdanın içsel muhakemesi yerine, öznelarası tartışma ve uzlaşma süreçlerine bağlanır. Habermas’ın söylem etiği yaklaşımı, bu hedef doğrultusunda iki temel ilke etrafında yapılandırılmıştır. Bunlardan

ilki söylem ilkesidir. Bu ilkeye göre, belirli bir normun geçerli sayılabilmesi, o normdan etkilenen tüm bireylerin, özgür ve eşit koşullar altında yürütülen bir müzakere sürecinde söz konusu normu rasyonel gerekçeler temelinde onaylamalarına bağlıdır. Normatif bağlayıcılık, böylece dışsal bir otoriteden değil, katılımcıların ortak iradesinden türemektedir. İkinci ilke olan evrensellik ilkesi ise, bir normun uygulanmasının doğuracağı tüm sonuçların ve yan etkilerin, ilgili herkes tarafından zorlamadan ve baskıdan arınmış bir biçimde kabul edilebilir olmasını şart koşar. Bu ilke, ahlaki normların belirli çıkarları ile birlikte herkes için genelleştirilebilir sonuçları dikkate almasını güvence altına alır. Böylece söylem etiği, ahlaki geçerliliği hem kapsayıcılık hem de rasyonel kabul edilebilirlik ölçütleri üzerinden temellendiren bir normatif çerçeve sunar (Yıldırım, 2010: 54).

Habermas'ın yaklaşımında, Kant'ın "kesin buyruk" ilkesi, rasyonel ve açık bir ahlaki tartışma süreciyle ikame edilmiştir. Onun temel ilkesine göre, sadece pratik bir söylem içerisinde yer alan ve kararın sonuçlarından etkilenecek tüm bireylerin rızasını alan normlar, geçerlilik iddiasında bulunabilir. Söylem etiği, bu yönüyle Kantçı etiğin evrensellik ilkesini korurken, normların geçerliliğini kamusal bir müzakereye dayalı rızaya bağlamaktadır. Dolayısıyla normların meşruiyeti, teorik olarak evrenselleştirilebilir olmalarına ve bu normların uygulanmasıyla ortaya çıkabilecek sonuçların herkes tarafından kabul edilebilir olmasına bağlıdır. Dolayısıyla tartışma, söylem etiğinde iletişimin bir aracı ve de normatif meşruiyetin kurucu koşuludur.

Bununla birlikte, bir ahlak kuramı, öne sürdüğü ilkenin yalnızca belirli bir kültürel bağlamın veya tarihsel dönemin sezgilerine dayalı olmadığını, aksine evrensel geçerlilik taşıdığını iddia ediyorsa, bu yaklaşım evrenselci etik olarak sınıflandırılır. Ancak bir ahlak ilkesinin evrensellik iddiası, sadece Kant'ın "saf aklın yasası"na göndermede bulunmakla gerekçelendirilemez; bu tür bir iddianın, eleştirel rasyonellik zemininde savunulabilir olması gerekir. Aksi halde, söz konusu ilke, belli bir toplumsal grubun (örneğin iyi eğitilmiş, beyaz, Batılı bir erkeğin) deneyimlerini mutlaklaştırma riski taşır. Habermas'ın geliştirdiği söylem etiği, bu eleştiriye karşı evrenselci bir ahlâk anlayışını savunurken, söz konusu ilkenin belli bir grubun çıkarlarını yansıtmadığını göstermek zorundadır. Söylem etiğinin temel savı şudur: Bir tartışmaya katılan her birey, bu katılımı birlikte, iletişimin temel pragmatik varsayımlarının belirli bir normatif içeriğe sahip olduğunu zımnen kabul eder. Bu varsayımlar, örneğin tüm katılımcıların eşit söz

hakkına sahip olması, samimi biçimde konuşması ve öne sürdüğü görüşlerin gerekçelendirilebilir olması gibi önkoşulları içerir. Dolayısıyla, eğer bir eylem normunun nasıl gerekçelendirileceği meselesi kavranırsa, ahlaki ilkeler bu normatif ön kabullerden türetilir. Böylelikle söylem etiği, normatif geçerlilik iddiasını belli bir kültürün özel değerlerine değil, tüm akıl yürütmeye açık bireylerin katılımına dayanan “söylemsel süreçlere”⁶⁷ yaslayarak evrensel ahlâk anlayışına eleştirel bir zemin kazandırmayı amaçlar (Habermas, 2020: 271).

Her ne kadar söylem etiği Kant’ın ahlak felsefesiyle birçok yönden yakınlık taşısa da üç temel noktada ondan belirgin biçimde ayrılır: Birincisi, Kant’ın ödev ve iyi niyet gibi kavramları aşkınsal bir “düşünülebilir dünya”ya, eğilim ve toplumsal motivasyonları ise “fenomenal dünya”ya ait olarak konumlandıran ikili yapısı, söylem etiği tarafından terk edilir. Söylem etiği, bu ayrımı reddederek, geçerlilik iddiası taşıyan öznel arasındaki iletişimsel etkileşimin idealleştirilmiş koşullara dayandığını kabul eder. Böylece Kant’ın iki dünya arasındaki ilişki kurulamayan boşluğu, söylem etiğinde gündelik iletişimde karşılaşılan gerilimli fakat işlevsel bir fark olarak yeniden tanımlanır. İkincisi, Kant’ın ahlaki eylemleri bireyin içsel vicdanıyla, yani kendi içinde yaptığı sessiz yargılarla temellendiren monolojik yaklaşımının aksine, söylem etiği ahlaki geçerliliği kamusal, öznelarası bir söylemde oluşan uzlaşma sürecine dayandırır. Bireyler arasında önceden kurulmuş bir uyum veya aşkınsal bilinçliliğin tekilliği yerine, genelleştirilebilir çıkarlar hakkındaki ortak anlamanın tartışma yoluyla inşa edildiği savunulur. Üçüncüsü, Kant’ın “saf aklın olgusu” gibi sezgisel bir temele yaslanarak çözmeye çalıştığı normların gerekçelendirilmesi problemi, söylem etiğinde daha sağlam bir biçimde ele alınır. Bu yaklaşım, bir normun ancak tüm ilgili bireylerin çıkarlarını gözetken ve sonuçları herkes için kabul edilebilir olan bir tartışma ortamında geçerlilik kazanabileceğini öne sürerek, normatif doğruluğun evrensel gerekçelendirme ilkesine dayalı olarak inşa edilebileceğini

⁶⁷ Habermas oluşturmaya çalıştığı sistem içerisinde, pratik söylem, bir prosedür olarak kendine özgü bir niteliğe sahiptir. Bu türden bir tartışma ortamında, karar alma sürecine dâhil olan herkesin eşit ve özgür bireyler olarak hakikatin araştırılmasına katılımı ilkesel düzeyde güvence altına alınır. Burada bireyleri yönlendiren tek güç, daha güçlü argümanın ikna edici niteliğidir; hiçbir dışsal baskı ya da otorite, katılımcıların üzerinde belirleyici değildir. Bu bağlamda pratik söylem, kolay olmayan ve yoğun zihinsel emek gerektiren bir karar alma biçimidir. Ancak bu zahmetli süreç, katılımcıların ortak rızasıyla ulaşılan normatif anlaşmaları haklılaştıran temel dayanak olarak işlev görür. Çünkü bu söylem biçimi, katılımcıların fiilen kabul ettikleri ve tartışma sürecine dâhil olurken zımnen benimsedikleri idealleştirilmiş, kısmen gerçek-dışı varsayımlar üzerinde yükselir. Bu yönüyle pratik söylem, yalnızca bilişsel bir etkinlik değil; aynı zamanda, tüm katılımcıların ideal roller üstlenmeye yöneltildiği bir iletişimsel süreçtir. Dolayısıyla, böyle bir söylem yapısı, yalnızca bireysel akıl yürütmelerin toplamı değil, öznelarası düzeyde gerçekleştirilen kolektif ve kamusal bir etkinlik olarak değerlendirilebilir (Habermas, 2020: 272).

savunur (Habermas, 2020: 275-276). Özetle burada Habermas söylem etiğiyle, Kantçı ahlakın metafizik temellerini eleştirel bir yaklaşımla dönüştürür; bireysel vicdana dayalı monolojik etiği, kamusal tartışma ve iletişim yoluyla kurulan öznelararası bir ahlaki uzlaşmaya dönüştürerek ahlaki normların gerekçelendirilmesini daha evrensel, katılımcı ve uygulanabilir bir zemine oturtur.

Öte yandan Habermas açısından Kant'ın etik sistemi, idealist ve monolojik yapısı nedeniyle "sertlik" eleştirisine açık olmasına rağmen burada ileri sürülen eleştiri, söylem etiği için geçerli değildir. Çünkü söylem etiği, Kant'ın metafizik temelli ikili dünya (ödev-eğilim, akıl-duyusal deneyim) ayrımını terk ederek, sonuçların farkındalığını güvence altına alan bir iletişimsel prosedür benimser. Kant'ın önemli katkısı, ahlaki normların gerekçelendirilmesiyle bunların pratik uygulamasını birbirinden ayırmış olmasıdır. Ancak, onun etiği, ödev ile eğilimi birbirine tamamen zıt kutuplar olarak kurguladığı için, normların gerçek hayattaki etkilerine dair eleştirilere karşı savunmasız kalır. Buna karşılık söylem etiği, normların uygulanmasında dahi pratik aklın rehberliğinin sürdüğünü savunur ve bireylerin kendi çıkarlarını eleştirel biçimde yorumlayarak ahlaki gerekçelendirmeyi içselleştirmelerini şart koşar. Söylem etiği, özerklik anlayışını da Kant'tan farklı bir zeminde kurar. Kant'ta özerklik, bireyin kendi kendine yasa koymasıyla tanımlanırken; söylem etiğinde bu kavram öznelararası bir bağlama yerleştirilir. Yani, bir bireyin özgürlüğü ancak diğer bireylerin özgürlüğünü gerçekleştirmesiyle mümkündür. Bu anlayış, etik normların geçerliliğini bireysel düzlemde bırakmayıp, aynı zamanda toplumsal ve iletişimsel bir zeminde temellendirir (Habermas, 2020: 278-279). Kısaca söylem etiği, Kant'ın sert, bireyci ve ikili yapısına dayanan ahlak felsefesine karşı daha esnek, öznelararası ve pratik sonuçlara açık bir etik anlayışı önerir. Ahlaki normların geçerliliği yalnızca bireysel akılla değil, katılımcı bir tartışma süreciyle ve toplumsal bağlamda gerekçelendirilmelidir.

Habermas'a göre söylem etiği, bireyin iç dünyasına dayalı bilinç felsefesi geleneğiyle bağını koparmıştır. Onun ahlaki gerekçelendirmede tanıdığı tek üst düzey dayanak, öznelararası iletişime dayalı kamusal alandır. Ancak, söylem etiği bir normun söylemsel olarak gerekçelendirilmesini, bu normun toplumda fiilen uygulanacağına dair bir garanti olarak görmez. Ahlaki söylem için gerekli eşit ve özgür katılım koşulları her zaman sağlanamaz. Bunun nedeni, toplumsal kurumların yetersizliği, bireylerin etik tartışmalara katılacak düzeyde sosyalleşmemiş olması ve gerekli bilişsel/duygusal

becerilerden yoksun bulunmalarıdır. Dahası, birçok durumda ahlaki sorunlar zaten oldukça somut ve açıktır: yoksulluk, şiddet, adaletsizlik gibi sorunların varlığı, soyut etik tartışmaları gereksiz kılar. Bu tür durumlarda ahlaki meseleler, doğrudan siyasal etik sorunlarına dönüşür. Burada bir zorluk ortaya çıkar: Gerekçelendirilmiş normların belirli pratik durumlara nasıl uygulanacağı ve bu durumda pratik aklın yargı yetkisinden feragat edilip edilmeyeceği sorunu. Habermas’a göre bu güçlük, söylem etiğinin çözemeyeceği bir sorun değildir. Zira söylem etiği ne aşkın bir erek düşüncesine ne de geçmişe dönük “telafi edici” bir ütopyaya dayanır. Onun gücü, ahlaki gerekçelendirmeyi iletişimsel süreçler içinde, şimdi ve burada inşa etmesinde yatar (Habermas, 2020: 280-282). Yani söylem etiği, ahlaki normların geçerliliğini iletişimsel süreçlerde arar; ancak bu normların toplumsal hayatta uygulanabilirliğini sınırlayan yapısal ve sosyalleşme sorunlarının farkındadır. Bu nedenle, söylem etiği ile siyasal etik arasında bir geçiş alanı açılır.

Böylelikle, Habermas’ın söylem etiğine dayalı demokrasi anlayışının, kamusal alanı şekillendiren iletişimsel eylemi, “iletişim etiği veya söylem etiği”⁶⁸ ile “ideal konuşma durumu”⁶⁹ gibi kuramsal araçlarla temellendirmiş olduğunu görürüz. Habermas’ın iletişimsel eylem kuramında uzlaşmayı hedefleyen söylem süreçlerinin gerçekleşebilmesi belirli iletişimsel koşulların sağlanmasına bağlı olmasından ötürü, “ideal konuşma durumu” kavramı merkezi bir rol oynar. Habermas’ın bu kavramla kastettiği şey kelimenin tam anlamıyla, iletişimi engelleyen her türlü tahakküm, baskı ya da asimetrik iktidar ilişkilerinden arındırılmış bir iletişim ortamıdır. Bu ideal durum özellikle, kısıtlanmamış bir diyalog ortamını, tüm bireylerin eşit ve özgür biçimde müzakere süreçlerine katılımını zorunlu kılar. Habermas, argümantasyonun rasyonel

⁶⁸ Müzakereci demokrasi anlayışı, bireylerin ileri sürdüğü hak taleplerinin temellendirilebileceği evrensel düzeyde geçerliliği olan ahlaki ilkelere dayanan bir söylem etiği kuramını esas alır. Bu kuram, her bireyi, kendi yaşamlarını doğrudan etkileyen normların belirlenmesine yönelik tartışmalara eşit ve özgür biçimde katılma hakkına sahip özneler olarak kabul eder. Bu bakış açısı, bireylerin ahlaki açıdan da tanınması gerektiği ilkesinden hareketle, onların belirli ahlaki haklara sahip varlıklar olduklarını savunur. Bu çerçevede geliştirilen iletişim etiği ya da söylem etiği yaklaşımı, ahlaki ve siyasal düzlemde yürütülen diyaloglara katılım hakkını, karşılıklı ahlaki tanınma ilişkisine dayandırarak meşrulaştırır (Benhabib, 1999: 117-119).

⁶⁹ Benhabib’e göre, Habermas’ın söylem kuramı, belirli güçlü etik varsayımlar içermektedir. Bu varsayımlar arasında ilk olarak, tüm bireylerin ahlaki söylemin eşit katılımcıları olma hakkına sahip olduğunu belirten “evrensel ahlaki saygı ilkesi” yer alır. İkincisi ise, söyleşiye katılan her bireyin çeşitli söz edimlerini eşit koşullar altında gerçekleştirme hakkını ifade eden “eşitlikçi karşılıklık” ilkesidir. Bu bağlamda müzakerenin meşruiyeti, yalnızca ulaşılan sonuçlara değil, aynı zamanda ve özellikle de tartışmanın yürütülme biçimine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, müzakereci demokratik süreçlerde esas olan, hangi kararların alındığından çok, kararların nasıl ve hangi usullerle tartışılarak şekillendiğidir. Bu prosedürel yaklaşım, demokratik meşruiyetin temelini oluşturan etik temellerden biri olarak değerlendirilir (Coşkun, 2007: 47-48).

temellendirilebilmesi için öne sürdüğü koşulları, bu ideal konuşma durumunun kurucu unsurları olarak değerlendirir. Bu çerçevede, politik katılımın temel koşulu olarak kabul edilen iletişimsel süreçlerin yaşam dünyasında kurulacak diyaloglarla somutlaşacağı vurgulanmaktadır. Habermas’a göre, uzlaşının sağlanabilmesi, rastlantısal veya geliş güzel bir diyaloglardan daha çok, belirli normatif kurallara ve biçimsel çerçeveye sahip söylem ortamlarında mümkündür. Bu nedenle kamusal alanda iletişimsel eylemin tesisi, farklılıkların ve çok kimlikli yapıların bir arada bulunduğu bir ortamda eşitliğe dayalı bir diyalog düzeninin inşa edilmesini zorunludur. Müzakere, bu eşitlikçi iletişim zemininde biçimlenir ve ancak bu koşullarda demokratik meşruiyeti mümkün kılar.

Habermas’ın dil kullanımına ilişkin çözümlemesi, her iletişim ediminin örtük olarak varsaydığı bir “ideal konuşma durumu”⁷⁰ fikrine dayanır. Ona göre, bir konuşmacı başka bir muhataba herhangi bir ifadede bulunduğu, farkında olarak ya da olmayarak belirli geçerlilik iddialarını ileri sürmüş olur. İlk olarak, dile getirilen ifadenin anlaşılabilir olduğu varsayılır; başka bir deyişle, ifade paylaşılan sözdizimsel ve anlamsal kurallara uygun biçimde kurulmuş ve muhataplarca kavranabilir bir anlam üretmektedir. İkinci olarak, ifadenin önermesel içeriğinin doğruluğu iddia edilir. Burada söz konusu olan, konuşmacının dile getirdiği ifadeyle dünyaya ilişkin olgusal bir sav ortaya koymasıdır. Üçüncü olarak, konuşmacı bu ifadeyi dile getirme konusunda normatif olarak haklı olduğunu varsayar; yani söz söyleme edimi, belirli toplumsal normlar ve karşılıklı tanınmış haklar çerçevesinde meşruiyet kazanır. Son olarak ise, konuşmacının samimi olduğu kabul edilir; başka bir ifadeyle, muhatabı yanıltma ya da aldatma niyeti taşımadığı varsayılır (Habermas, 1973: 16-18). Habermas’a göre bu dört geçerlilik iddiası, iletişimsel eylemin asgari koşullarını oluşturur ve anlamaya yönelik her dilsel etkileşim, bu varsayımlar zemininde işler. Bu nedenle ideal konuşma durumu, empirik bir olgudan ziyade, dilin kullanımına içkin, düzenleyici bir varsayım olarak değerlendirilmelidir. Bozulmamış ya da tahrif edilmemiş bir iletişim, konuşan öznenin

⁷⁰ Habermas, “ideal konuşma durumu” kavramını, eşit ve özgür bireylerin baskıdan arınmış biçimde iletişim kurdukları varsayımsal bir model olarak geliştirir. Bu modelde ortaya çıkan mutabakatlar, doğru inançlar, rasyonel tercihler ve meşru çıkarlar olarak değerlendirilir. Habermas’a göre her birey, bir edimde bulunduğu bu ideali zımnen ön varsayar. Yani, konuşma edimi, doğruluk ve normatif geçerlilik ölçütlerine göre değerlendirilebilir olmalıdır. Bireyler, ideal konuşma durumunu doğrudan gerçekleştiremeseler bile, ona doğru yönelme yükümlülüğü altındadırlar. Bu yükümlülük, yalnızca etik değil, aklın işleyişi açısından da zorunludur. Çünkü baskı ve keyfi eşitsizlikler, rasyonel iletişimin koşullarını ihlal eder. Dolayısıyla ideal konuşma durumu hem eleştirel bir ölçüt hem de özgürlük ve meşruiyetin temel dayanağı olarak işlev görür (Geuss, 2018: 104-111).

dile getirdiği her türden geçerlilik iddiasını rasyonel biçimde temellendirebildiği bir dil kullanım biçimini ifade eder. Bu çerçevede, ifadenin taşıdığı anlamın açık ve anlaşılır olması, içerdiği önermenin doğruluğu, dile getirme hakkının normatif açıdan meşru oluşu ve konuşmacının içtenliği, iletişimsel eylemin taşıdığı temel geçerlilik iddialarını oluşturur. Habermas’a göre bu dört iddiadan yalnızca doğruluk ve haklılık savları söylemsel düzeyde tartışılabilir ve rasyonel temellendirmeye açık hale getirilebilir. Zira bir ifadenin dilsel açıdan anlamlı oluşu, yalnızca onun anlaşılabilirliğine ilişkin bir ön kabul üzerinden işler ve bu, ancak konuşmacının niyetine ve dil yeterliliğine bağlı olarak sağlanabilir. Benzer şekilde, samimiyet de yalnızca konuşmacının tutum ve davranışlarından çıkarılabilecek öznel bir izlenimdir ve tartışmalı bir biçimde doğrulanabilir. Buna karşın, bir önermenin nesnel gerçeklikle uyumluluğu veya bir normun meşruluğu, ortak akla açık bir söylem içerisinde savunulabilir; bu da Habermas’ın "söylem etiği"nin dayandığı kurucu zemindir. Onun geliştirdiği doğruluk kuramı, özellikle felsefi söylemde önemli bir etki yaratmış ve dikkatleri “ideal konuşma durumu”na yöneltmiştir. Bu ideal durum, iletişimde bulunan öznelere baskıdan ve çıkar ilişkilerinden bağımsız bir biçimde, yalnızca en iyi argümanın geçerli olduğu koşullar altında rasyonel bir uzlaşmaya varabildikleri düşünsel bir çerçeve olarak kurgulanmıştır (Giddens, 2021: 164-166).

İletişimsel eylemin ve etkileşimin sağlıklı bir biçimde gerçekleşebilmesi konuşma usullerinin tanımlanmasıyla sınırlı değildir. Yurttaşların, bu eyleme etkin biçimde katılım gösterebilmeleri için, kamusal tartışma platformlarında söz alabilecek bilişsel ve ifade yetkinliğine sahip olmaları da gerekmektedir. Bu çerçevede, bireylerin müzakere sürecine katılımı; konu belirleme, sorgulama, soru yöneltme ve ikna edici argümanlar üretme gibi iletişim becerilerini içeren bir yetkinlik düzeyine ulaşmalarını zorunlu kılar (Şimşir, 2008: 119). Söz konusu yetenekler, diyalogun derinliğini ve niteliğini artırmakla beraber iletişimsel etkileşimin kamusal fayda üretme kapasitesini de güçlendirir. Dolayısıyla yurttaşlara, iletişimsel müzakere süreçlerinin etkinliğini artırma bakımından önemli sorumluluklar düşmektedir. Aksi halde, geliştirilemeyen bir iletişim kapasitesi, sadece yüzeysel etkileşimlere ve zayıf toplumsal bağlara yol açacak; bu da iletişimsel rasyonalitenin tesis edilememesine ve demokratik meşruiyetin zedelenmesine neden olacaktır. Bu nedenle, kamusal diyalogun niteliğinin yükseltilmesi, katılımcı demokrasinin işlerliği açısından merkezi bir öneme sahiptir.

Ancak teorik düzlemde formüle edilen tüm bu koşulların pratikte ne ölçüde karşılık bulduğu sorusu, eleştirel bir tartışma alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Çünkü, her bireyin söylemsel katılımı, hukuki ya da kurumsal çerçevelerle olduğu kadar sosyoekonomik, kültürel ve psikolojik etkenlerle de sınırlanabilir. Bu nedenle, ideal konuşma durumunun tarihsel-toplumsal gerçeklikte bütünüyle gerçekleştirilebilir olup olmadığı, Habermas'ın kendisi için dahi kesin bir yanıtla karşılanmamıştır. Bununla birlikte, Habermas, bu kavramın ampirik gerçekliği yansıtmamasından ziyade, söylemsel rasyonalitenin normatif bir dayanağı olarak işlev görmesini savunur. İdeal konuşma durumu, bu anlamda, iletişimin öznelarası doğasına içkin olan normatif bir ufuk olarak düşünülmelidir. Ne var ki, müzakere süreçlerinde varılan uzlaşıların geçerliliği ve meşruiyeti konusunda ortaya çıkabilecek sorunlar, bu modelin uygulamaya dönük yönlerini tartışmaya açık bırakmaktadır (Yıldırım, 2010: 55).

3. 2. Müzakereci Demokrasinin Politik Önemi

Demokrasinin siyasal erdemleri ve müzakerenin gerekliliği üzerine yürütülen tartışmalarda müzakerenin dışlanması, demokratik bir sistem için kabul edilebilir bir durum değildir. Çünkü kamusal önemi haiz tartışmalı meselelerde ortak akla dayalı bir karar sürecinden kaçınıldığında, demokrasiyi; geleneksel otoriter yapılar, aydınlanmacı otokrasiler, liberal mükemmeliyetçi rejimler, ya da aşırı anayasalcılık gibi diğer siyasal alternatiflere karşı savunmak güçleşir. Örneğin, popülist demokrasi anlayışında vatandaşlık yalnızca biçimsel siyasi haklara ve çoğunlukçu oylama süreçlerine indirgenerek içeriği boşaltılmaktadır. Katılımcı demokrasi modelinde ise, gereğinden fazla katılım çağrısı yapılırken; temsil edilmeyi, temsil etmeye tercih eden bireylerin makul gerekçeleri sıklıkla göz ardı edilmektedir. Aşırı anayasalcılık ise, sanki kamu tarafından müzakere edilmeden önce zaten var olan nesnel adalet ilkeleri mevcutmuş gibi, siyaseti önceden belirlenmiş ve sabit ilkelere indirgeme eğilimindedir. Bu yaklaşım, adaleti soyut ve anlaşılır bir ilke dizgesine indirgerken, demokratik meşruiyetin dinamik doğasını da göz ardı eder (Gutmann, 1999: 481-483). Bu çerçevede, toplumsal bağlayıcılığı olduğu iddia edilen politikaların, müzakere süzgecinden geçirilmeden toplumun tüm kesimlerine nasıl gerekçelendirilebileceği büyük bir sorun teşkil eder.

Dahası, müzakere olmadan adil olduğunu varsayan görüşler ile bu adaleti gerçekten kavrayan yaklaşımlar arasındaki farkı ayırt etmek de neredeyse imkânsız hale gelir.

Bireyin kendi özgürlüğünün koşullarını inşa edebilmesi, ancak tüm katılımcıların eşit şekilde tanındığı ve söz hakkına sahip olduğu bir diyalog ortamında mümkündür. Bu durum, bireyin, başkalarıyla kurduğu etkileşimler aracılığıyla; tartışma, müzakere, ifade ve uzlaşma süreçleri sayesinde kamusal kimliğini tanımlayabileceği bir demokrasi anlayışını beraberinde getirir. Demokratik karar alma, yalnızca oy verme süreciyle sınırlı olmayan, aynı zamanda tarafların ortak hedef ve değerler üzerinde uzlaşmasını gerektiren bir iletişimsel etkileşim süreci olarak tanımlanır. Bu bağlamda, siyasal meseleler üzerine konuşma ve tartışma, yurttaş katılımını derinleştiren ve meşrulaştıran en açık ve etkin yol olarak görülmektedir. Müzakereci yaklaşım, Lamizet'nin siyaset tanımıyla da örtüşmektedir: Siyaset, yalnızca aktörlerin örgütlenmesinden ya da kurumsal güç ilişkilerinin düzenlenmesinden ibaret değildir. Siyaset aynı zamanda bir "aidiyet dili"dir; bu dil, aktörlerin birbirlerini tanıdıkları, toplumsal pratiklerini gerçekleştirmede aracılık ettikleri ve temsil ettikleri kolektif anlam yapıları içinde şekillenir (Doğanay, 2003: 45). Dolayısıyla siyaset, hem toplumsal tanınmanın hem de ortak anlam üretiminin zemini olarak değerlendirilmeye muhtaçtır.

Bu bağlamda Habermas'ın liberal demokrasiye alternatif olarak geliştirdiği müzakereci demokrasi kuramı yapısal açıdan değerlendirildiğinde, bu anlayışın iki temel düşünce geleneğini bir araya getirdiği görülmektedir: Bir yandan Kantçı biçimselcilik ve yöntemsel rasyonalizmi korurken, diğer yandan Hegelci yaklaşımla, belirli bir topluma ve tarihsel bağlama özgü etik normlara da açıklık göstermektedir. Habermas, söylem teorisini inşa ederken Kant'ın evrensel ahlak ilkeleriyle Hegel'in somut tarihsel-etik anlayışları arasında bir sentez kurmaya çalışmış; bu çerçevede, Kant'ın kategorik imperatifini yerini alacak biçimde rasyonel tartışma süreçlerine dayalı bir müzakere yöntemini önermiştir (Coşkun, 2007: 37-38).

Öte yandan, toplumsal yapının oluşumunda teknik ve pratik istemler aracılığıyla elde edilen bilişsel kazanımlar, emek (edimsel faaliyet) ve etkileşim (anlamsal paylaşım) süreçleri üzerinden toplumsal düzenle ilişkilendirilmektedir. Bir olgunun toplumsal nitelik kazanabilmesi, bu iki temel üzerinden hareket edebilme kapasitesine bağlıdır. Eğer bilişsel kategoriler, bireyin toplumsallaşma süreciyle ilişkilendirilmeden ele alınırsa, ne toplumun evrimsel gelişimini anlamak mümkün olur ne de insan türünün düşünsel ve

maddi üretim süreçleri anlaşılabilir hale gelir. Bu bağlamda, Habermas'ın "istem" kavramı etrafında şekillendirdiği bilişsel ehliyetin yeniden inşası yönündeki yaklaşımı, toplumsal evrimin hem kurucu figürleri olan emek ve etkileşim temelinde, hem de bu evrimi açıklayan araçlar olarak değerlendirilmiştir (Çiğdem, 2008: 110). Bu yaklaşım, bir taraftan toplumsal dönüşümün tarihsel bir süreç olarak ele alınabileceğini iddia ederken; diğer taraftan da iletişimsel ve bilişsel kapasitenin bir ürünü olarak yeniden kurgulanabileceğini öne sürer. Dolayısıyla "epistemoloji ideası"nın toplumsal teori biçiminde yeniden yorumlanması, felsefi sorgulamayla sosyolojik analiz arasında verimli bir sentez oluşturmakta ve bu iki disiplini karşılıklı olarak besleyen kuramsal bir zemin sunmaktadır.

Aynı zamanda Habermas'ın siyasal kuramı, ahlaki temelleri itibariyle hem klasik, sosyal ya da liberal demokrasi modellerinden hem de radikal demokrasi yaklaşımlarından ayrılmaktadır. Müzakereci demokrasi, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini salt bireysel çıkara dayalı bir biçimde değil, evrensel geçerliliğe sahip bir ahlaki sistemin denetimi altında koruyarak, çoğunluğun tahakkümü altında azınlık görüşlerinin bastırılmasının önüne geçmeyi hedeflemektedir. Bu yönüyle, özellikle Arendt, Barber, Mouffe ve Laclau gibi düşünürlerin savunduğu radikal demokrasi yaklaşımlarının karşı karşıya kaldığı temel sorunlardan biri olan, yurttaşların evrensel hak ve özgürlüklerini güvence altına alabilecek tutarlı bir normatif haklar kuramı oluşturmama eleştirisine, müzakereci demokrasi tarafından güçlü bir etik zeminle karşılık verilmiştir.

Radikal demokrasi kuramlarının sıklıkla karşılaştığı normatif tutarlılık ve hak temelli meşruiyet sorunları, Habermas'ın önerdiği müzakereci demokrasi modelinde aynı yoğunlukta gündeme gelmemektedir. Bunun temel nedeni, müzakereci demokrasi anlayışının, hak taleplerini temellendirebilecek evrensel geçerliliğe sahip bir ahlaki söylem kuramını esas almasıdır. Bu kuram, bireyleri kendi yaşamlarını etkileyen normların belirlenmesine yönelik tartışmalara eşit ve özgür biçimde katılma hakkına sahip özneler olarak değerlendirir. Bu yaklaşıma göre, her bireyin doğuştan sahip olduğu ahlaki haklar, siyasal karar alma süreçlerinde tanınmalı ve korunmalıdır (Benhabib, 1999: 117). Öte yandan, müzakereci demokrasinin dayandığı bu etik çerçevenin yalnızca normatif bir temel sunmakla kalmayıp, aynı zamanda liberal demokrasi geleneğinin taşıyıcısı olduğu bireysel özgürlük ve siyasal eşitlik ilkelerini de yeniden düzenleyici nitelikte olması, kurama ayrı bir önem kazandırmaktadır. Bu modelde, bireylerin

özgürlükleri, evrensel eşitliğe dayalı “ahlaki standartlarla”⁷¹ teminat altına alınırken; aynı zamanda herkesin kendi değer yargılarına ve yaşam tercihlerine göre bir hayat sürebilme hakkı, etik bir ilkeye dönüştürülmektedir (Okutan, 2008: 91). Bu bütüncül etik yapı sayesinde, liberal demokrasinin içinde bulunduğu bireysel özgürlüklerin temsili ve siyasal eşitliğin sağlanması konusundaki açmazların aşılması yönünde yeni bir olanak ortaya çıkmıştır. Dahası, müzakereci demokrasi bu niteliğiyle, çağdaş anayasal düzenlerin temel haklara ilişkin maddi dayanaklarını da yeniden düşünmeye sevk etmiş; böylelikle birey haklarının modern anlamda ahlaki bir zemin üzerinden yeniden yorumlanmasını mümkün kılmıştır.

3. 2. 1. Neden Müzakereci Demokrasi Modeli?

Müzakereci demokrasiyi öne çıkaran temel unsurların başında, şüphesiz ki onun taşıdığı güçlü ahlaki boyut gelmektedir. Ancak bu kuramı özgün ve önemli kılan yalnızca ahlaki temelleri değildir. Müzakereci anlayışın diğer karakteristik nitelikleri de çağdaş demokratik toplumlar için önemli açılımlar sunmakta; toplumsal katılım, eşitlik ve iletişim temelinde yeni olanaklar yaratmaktadır. Bu bağlamda, “Neden müzakereci demokrasi?” sorusu üzerinden hareketle, söz konusu modelin diğer demokratik yaklaşımlardan hangi açılardan ayrıştığı ve neden daha tercih edilebilir olduğu açık bir biçimde ortaya konulabilir.

Müzakereci demokrasi, hem radikal demokrasi yaklaşımları içerisinde geliştirilen alternatif modellerle –örneğin Mouffe’ün agonistik demokrasisi– hem de Arendt’in “cumhuriyetçi erdem” kavrayışına ya da Kant’tan esinlenen liberallerin savunduğu “yasalcı kamusal uzam” anlayışına kıyasla daha kapsayıcı ve çoğulcu bir çerçeve sunmaktadır. Bu modelin sunduğu kamusal alan anlayışı, belirli bir mekâna veya forma

⁷¹ İletişimsel eylem başlığı altında ayrıntılı biçimde ele alındığı üzere, müzakereci bir demokrasinin meşruiyet kazanabilmesi, yalnızca karar süreçlerinin sonuçlarına katlanacak bireylerin ortak rızasına dayanan normların geçerliliğiyle mümkündür. Bu normlar, ahlaki açıdan bağlayıcılığı olan genel davranış kuralları olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede müzakereci demokrasi, katılımın eşitliğine dayalı bir iletişim zemini öngörerek, yurttaşlara hem tartışmalara katılma hakkı hem de bu süreci yönlendirebilme ve şekillendirebilme imkânı tanımaktadır. Konuşma edimlerini başlatma, soru yöneltme, eleştirel sorgulama, tartışma sürecine eşit koşullarda katılma, söylem usullerine ilişkin kural ve uygulamalara dair görüş bildirme ve bu görüşleri savunma hakkı, müzakereci demokrasinin temel etik ilkeleri arasında yer almaktadır. Böylelikle bu anlayış, yalnızca biçimsel katılımı değil, aynı zamanda öznel iradenin kamusal alana etkin biçimde yansımaları da güvence altına alarak, demokratik meşruiyetin etik bir temele oturmasına katkı sunmaktadır (Benhabib, 1999: 105).

sabitlenmeksizin, yurttaşların ne zaman ve nerede pratik bir söylem sürecine katılım gösterirse orada ortaya çıkan dinamik bir zemine dayanmaktadır (Benhabib, 1999: 106-107). Bu yönüyle müzakereci demokrasi, liberal gelenekte sıklıkla karşılaşılan tarafsızlık kısıtını aşmakta; böylelikle hem katılımın niteliğini derinleştirmekte hem de demokratik meşruiyetin zeminini daha sağlam temellere oturtmaktadır.

Müzakereci demokrasi anlayışının diğer demokrasi kuramlarından ayrılarak öne çıkmasını sağlayan temel unsurlardan biri, Habermas'ın teorik çerçevesini oluştururken iki ayrı siyasal geleneği -liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımları-⁷² aynı potada birleştirmeye çalışmasıdır. Habermas (1999: 44) bu yaklaşımını açıklarken, liberal geleneğin demokratik süreci genellikle “çekişen çıkarların uzlaşması” şeklinde tanımladığını ve bu sürecin meşruiyetinin genel oy hakkı, temsili parlamenter yapılar ve kurumsal karar alma mekanizmaları gibi düzenlemeler aracılığıyla sağlandığını belirtir. Bu yapılar, esasen liberal temel haklara dayanarak gerekçelendirilir. Buna karşın cumhuriyetçi gelenek, demokratik irade oluşumunu etik-siyasal bir söylem biçimi olarak yorumlar ve bu sürecin tüm yurttaşlarca paylaşılan kültürel bir konsensüs zeminine dayandığını vurgular. Habermas, her iki paradigmanın normatif çekirdeklerini söylem kuramı aracılığıyla bir araya getirerek, demokratik karar alma süreçlerine ilişkin "idealleştirilmiş bir usul anlayışı"⁷³ geliştirir. Bu usul, yalnızca teknik ya da kurumsal mekanizmalarla sınırlı kalmayıp; aynı zamanda uzlaşma üretme kapasitesi, benlik kavrayışı, adalet duygusu ve

⁷² Liberal siyasal gelenek, siyaseti temelde piyasa mekanizmaları, güç ilişkileri ve bireysel çıkarların çatışması ekseninde şekillendirirken; cumhuriyetçi gelenek, siyasal alanı diyalog ve ortaklaşa karar alma süreçleri çerçevesinde tanımlar. Bu farklılık, her iki paradigmanın meşruiyet anlayışlarına da yansımaktadır. Liberal gelenekte meşruiyet, çıkar dengeleri ve kurumsal prosedürler yoluyla sağlanırken; cumhuriyetçi yaklaşımda meşruiyetin kaynağı, yurttaşların kamusal akıl yürütme sürecine aktif olarak katılımıdır. Modern toplumlarda bireyler ve kolektif kimlikler, tercihlerini salt içsel yönelimlerle değil, diğer bireylerle etkileşim içinde oluşturdukları için, siyasal meşruiyetin inşası da yalnızca bu etkileşimin açık, yüz yüze ve karşılıklı bilgi paylaşımına dayanan bir tartışma zemininde mümkün hale gelmektedir. Bu bağlamda, Habermas'ın geliştirdiği söylem kuramı, liberal ve cumhuriyetçi geleneklerin normatif temellerini birleştiren bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Söylem kuramı, bir yandan bireysel hakların korunmasına dayalı liberal ilkeleri içerirken, diğer yandan da kamusal uzlaşma ve diyalog aracılığıyla ortak aklın oluşumuna dayalı cumhuriyetçi yaklaşımı içinde barındırarak, siyasal meşruiyetin çok katmanlı bir biçimde üretilmesini hedeflemektedir (Coşkun, 2007: 46).

⁷³ Müzakereci demokrasi anlayışı, siyasal karar alma süreçlerinde geçerlilik ve bağlayıcılık kazanacak meselelerin çözümüne yönelik olarak belirli kurumsal düzenlemeleri ve yöntemsel prosedürleri ön plana çıkardığından, temelde usulcü (prosedürel) bir nitelik taşımaktadır. Bu anlayışta “usul” kavramı, siyasetin salt güç ilişkilerine veya çoğunluğun iradesine dayalı bir icra faaliyeti olarak değil, aksine iletişimsel biçimlerinin ve bu biçimlerin işlerliğini mümkün kılacak koşulların kurumsal düzlemde güvence altına alınması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, siyasal katılımın dayanağı olarak kitlelerin doğrudan eyleminden ziyade, özgür ve akılcı müzakere ile diyaloga dayalı bir katılım biçimi esas alınmaktadır. Bu yönüyle müzakereci demokrasi, kolektif karar alma süreçlerinde meşruiyetin kaynağını, uzlaşma arayışına dayanan söylemsel etkileşimde bulur (Benhabib, 1999: 110).

pragmatik çözüm arayışları gibi çok katmanlı bileşenleri içeren bir demokratik yapı sunar (Habermas, 1999: 44). Böylece Habermas'ın önerdiği model, liberal demokrasinin yaşadığı meşruiyet krizine doğrudan çözüm üretmeyi hedeflerken, liberal ve cumhuriyetçi öğeler arasında bir sentez kurarak, radikal bir kopuş yerine yapıcı ve bütünleştirici bir alternatif ortaya koymaktadır (Şimşir, 2008: 117). Bu sentezci yaklaşım, müzakereci demokrasiyi yalnızca bir normatif ideal olarak değil; aynı zamanda mevcut demokrasilerin içsel krizlerini aşmaya yönelik uygulanabilir bir yönetim modeli olarak da önemli kılmaktadır.

Bu çerçevede, demokratik süreci dar kalıplara sıkıştıran egemen birleştirici yaklaşımlara karşı, müzakereci demokratlar tarafından geliştirilen müzakereci demokrasi modeli, normatif bir rasyonalite biçimini teşvik etmesi bakımından önemli bir açılım sunmaktadır (Mouffe, 2001: 92). Söz konusu normatif rasyonalite, bir yandan demokrasinin içeriksel anlam kaybına karşı koruyucu bir işlev üstlenirken, diğer yandan da demokratik işleyişin sağlam teorik temeller üzerinde yükselmesini mümkün kılmaktadır.⁷⁴ Bu doğrultuda müzakereci demokrasi, demokratik egemenlik fikrini liberal kuramlarla uzlaştırmak, liberal demokrasiye yönelik teorik sadakat çabalarını kurumsal olarak da güvence altına alma potansiyeline sahiptir. Burada esas alınan yaklaşım, liberal ilkelerden bütünüyle vazgeçmek yerine, bu ilkeleri demokratik söylemle yeniden yapılandırmak ve günümüzün siyasal-ekonomik gerçeklikleriyle uyumlu bir demokratik model geliştirmektir (Mouffe, 2001: 92-93). Zira gerek kapitalist sistemin liberal ekonomik düzeni vazgeçilmez kılması, gerekse bireysel özgürlükler, birey kavramı, kuvvetler ayrılığı ve parlamenter temsil gibi liberal değerlerin ve kurumların günümüzde halen etkisini sürdürmesi, liberal geleneğin tümüyle dışlanması olanaksız kılmaktadır.

Müzakereci demokrasiyi farklılaştıran bir diğer temel unsur, ahlaki normların içeriğinin önceden sabitlenmiş ilkelere değil, söylem süreçleri içinde şekillenmesine dayanan dinamik yapısıdır. Bu çerçevede, her ne kadar katılımcıların birbirlerinin ahlaki saygı ve karşılıklılık haklarını tanıması beklenmekteyse de, bu ilkelerin kapsamı ve kesin

⁷⁴ Müzakereci demokrasi, temelinde “pratik rasyonellik koşulu”nu esas alır. Bu yaklaşım, soyut bir ilkesel çerçeve sunmakla kalmaz; uygulamaya dönük bir normatif doğruluk iddiası da içerir. Zira her türlü kurumsal ya da prosedürel düzenleme gibi, müzakereci demokrasiye dayalı karar alma süreçleri de yanlış yorumlanabilir, hatalı uygulanabilir ya da çeşitli çıkar odakları tarafından kötüye kullanılabilir. Bu nedenle, müzakereci demokrasiden türeyen karar alma yöntemlerinin teknikten ziyade normatif olarak da gerekçelendirilmesi zorunludur. Bu normatif temellendirme, söz konusu demokratik düzenin meşruiyeti açısından belirleyici bir rol oynamaktadır (Benhabib, 1999: 109).

anlamı, doğrudan gerçekleşen iletişimsel müzakerelerin sonucunda belirlenmektedir. Evrensel düzeyde tanımlanan ahlaki saygı ve eşitlikçi karşılıklılık ilkeleri, yalnızca biçimsel olarak kabul edilen soyut normlar değil; söylemsel onaya bağlı, müzakere süreçlerinde yeniden üretilebilen ve anlam kazanabilen normlardır. Bu nedenle, karar alma süreçlerinde “yinelemeli onay” olarak adlandırılabilen bir yöntem öne çıkmakta; böylelikle normların geçerliliği, ilgili tüm bireylerin özgür ve baskıdan arınmış biçimde sürece katılımıyla sağlanmaktadır (Benhabib, 1999: 119).

Bu metodolojik yaklaşım, müzakereci demokrasiyi eleştiren liberal kuramcılarının sıklıkla dile getirdiği iki temel endişeye -katı kabul koşulları ve çoğunluk tahakkümü- karşı etkili bir koruma mekanizması işlevi görmektedir. Çünkü bu modelde, her birey yalnızca kendi görüşlerini ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda kamusal tartışmaların yapısını, gündemini ve söylem kurallarını da sorgulama ve yeniden şekillendirme hakkına sahiptir.⁷⁵ Bu durum, yalnızca çoğunluğun belirlediği bir normatif çerçeveye tabi olma zorunluluğunu ortadan kaldırmakla kalmaz, aynı zamanda azınlık konumundaki birey ve grupların fikirlerini özgürce ifade edebilmelerinin önünü açar. Sonuç olarak, Habermas’ın söylem teorisinin benimsediği bu esnek, duruma duyarlı ve katılımcılığa dayalı yaklaşım, hem normatif güncelliğin korunmasını mümkün kılmakta hem de sabit, evrenselci ve baskıcı kural yapılarının oluşumunu engellemektedir. Bu sayede, karar alma süreçlerinde bireyler arası iletişimde etik denge gözetilerek, uzlaşının meşru zemini oluşturulmaktadır.

Bu çerçevede, müzakereci demokrasinin “farklılık ve kimlikler” ilkesine dayanan yönü dikkate alındığında, söz konusu yaklaşımın toplumsal ve siyasal düzlemdeki olumlu etkilerinin giderek artmakta olduğu görülmektedir. Bu durumun temelinde ise, müzakereci demokrasi anlayışının 1980’li yıllardan itibaren ivme kazanan “yeni toplumsal hareketler” ile kurduğu kuramsal ilişki yatmaktadır (Şimşir, 2008: 116). Farklılık ve kimlikler temelli bu yaklaşım sayesinde, geleneksel siyasi partilerden ziyade; eylemci kadın grupları, etnik azınlıklar, toplulukları, kültürel ve dini kimlikler, çevreci inisiyatifler ve insan hakları savunucuları gibi kolektif oluşumların kamusal görünürlüğü

⁷⁵ Ne var ki, bu unsur, müzakereci demokrasi kuramı açısından ilk bakışta önemli bir kazanım gibi görünse de, çoğunluk kararlarından kaçınma eğiliminin doğurabileceği bazı yapısal sorunlar nedeniyle, belirli açılardan bir dezavantajı da beraberinde getirmektedir. Zira müzakere süreçlerinde azınlık görüşlerinin mutlak korunması amacıyla çoğunluk kararlarının sürekli ertelenmesi ya da geçersiz kınılması, karar alma mekanizmasının etkinliğini zayıflatabileceği gibi, kamusal iradenin somutlaşmasını da zorlaştırabilir. Bu durum, demokratik meşruiyetin dayanağını oluşturan kolektif uzlaşının sürekliliği açısından sorgulanabilir sonuçlar doğurabilmektedir (Coşkun, 2007: 48-49).

artmıştır (Okutan, 2008: 99). Benhabib'e (1999: 161) göre bu normatif çerçeve hem günümüz toplumlarının genel yönelimiyle hem de özellikle kadın hareketi gibi özgürleşim talepleri içeren yeni toplumsal hareketlerin beklentileriyle en fazla örtüşen demokratik modeldir.⁷⁶ Nitekim Habermas ve onun izinden giden teorisyenler açısından bu tür hareketler hem iletişimsel eylem kuramının hem de müzakereci demokrasinin uygulanabilirliğini sağlayan en elverişli zeminler olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan müzakereci demokrasi, farklı kimlik ve taleplerin siyasal alanda temsil edilmesini mümkün kılan, bireysel özgürlük ve siyasal eşitlik gibi temel değerlerin anlamını yeniden tesis eden işlevsel bir yönetime olanak tanımaktadır.

3. 3. Müzakereci Demokrasiye Yöneltilen Eleştiriler

Liberal düşünce geleneğinden beslenmekle birlikte bu geleneğe eleştirel bir alternatif olarak şekillenen müzakereci demokrasi kuramı, teorik derinliği ve siyasal katılımı önceleyen yapısıyla çağdaş siyaset teorisinde önemli bir konum elde etmiştir. Bu bağlamda Habermas'ın müzakereci demokrasi kuramı, liberal demokratik düzenin yapısal sorunlarına sunduğu çözüm önerileriyle dikkat çekmiş; özellikle yurttaşlar arasında ve yurttaşlarla siyasal kurumlar arasındaki kopmuş olan iletişim hatlarını yeniden tesis etmeye yönelik katkılarıyla öne çıkmıştır. Kamusal alanda yaratılan rasyonel tartışma ortamı aracılığıyla bireylerin siyasal süreçlere aktif katılımını mümkün kılması, bu kuramın çağdaş demokrasilere yönetsel anlamda önemli olanaklar sunduğunu göstermektedir. Ancak bu güçlü konumuna rağmen, –başta liberal demokrasi yanlısı çevreler olmak üzere– kendisine yöneltilen ciddi eleştirilere maruz kalmakta ve kimi açılardan teorik sorgulamalara konu olmaktadır.

Habermas'ın uzlaşma merkezli demokrasi anlayışına yöneltilen eleştiriler öncelikle yapısal bakımdan gerçekleştirilir. Burada ileri sürülen eleştiriler, çatışmanın yapısal rolünün yeterince hesaba katılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu eleştirel tutum,

⁷⁶ Habermas, söylem kuramı aracılığıyla, çeşitli müzakere biçimleri içerisinde daha güçlü argümanların ortaya çıkmasını ve tüm katılımcıların adil bir biçimde sürece dahil edilmesini mümkün kılan iletişimsel önvarsayımların taşıdığı belirleyici rolü vurgulamaktadır. Bu iletişimsel önvarsayımlar, müzakerelerin içeriksel meşruiyetini de belirlemektedir. Habermas'ın bu çerçevede geliştirdiği evrensel ahlak anlayışı, bireyler arası ilişkilerle sınırlı kalmamakta, kimlik siyasetlerini ve kültürel farklılıkları aşan kapsayıcı bir zemine de işaret etmektedir. Bu bağlamda, müzakereci demokrasi yaklaşımı, farklılıkların tanınması ve temsili açısından benzeri olmayan bir konuma sahip olup, günümüz çok kimlikli toplumları için demokratik kapsayıcılığı en üst düzeye çıkaran bir siyasal model olarak öne çıkmaktadır (Coşkun, 2007: 38).

özellikle çatışmacı demokrasi kuramlarında belirginleşmektedir. Nitekim Mouffe, demokratik siyasetin başlangıç noktasını çatışma olarak konumlandırır. Dolayısıyla Habermas'ın modelinde siyasal alanın doğasında bulunan antagonistik unsurların dışlandığını savunur. Ona göre radikal demokrasi, soyut ve evrensel insan kavramı etrafında şekillenen bir kamusallıkla birlikte farklılıkları, tikelliği, çoğulluğu ve heterojenliği tanımayı ve içermeyi zorunlu kılar. Dolayısıyla da çatışmanın, demokrasiye tehdit değil, aksine onun asli bir bileşeni olarak değerlendirilmesi gerektiği iddia edilir (Yıldırım, 2010: 57). Bununla birlikte Habermas ve onu takip eden düşünürler, liberal demokrasinin krizi karşısında çözüm arayışına girerken, “değer çoğulculuğunun”⁷⁷ doğurduğu karmaşık içerimlerden özellikle kaçınma eğiliminde olmuşlardır. Ancak bu durum, müzakereci demokrasi kuramının kendi iç tutarlılığı bakımından ciddi bir sorun alanı oluşturmuştur. Her ne kadar söylem etiğine dayanan normatif ilkeler aracılığıyla bu eksiklik giderilmeye çalışılmış olsa da, farklı ve çatışan değer yargılarının varlığı karşısında geliştirilen çözüm önerilerinin evrensel bir geçerlilik taşıyıp taşımadığı tartışmalıdır (Mouffe, 2001: 101). Çünkü Habermas'ın varsaydığı biçimiyle siyasal alanın, özellikle adalet gibi temel ilkeler söz konusu olduğunda bile, değerler çoğulculuğundan bağımsız, tarafsız ve rasyonel bir zeminde yapılandırılabileceği fikri, teorik düzeyde ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.⁷⁸ Bu bağlamda değerlendirildiğinde, müzakereci demokrasinin liberal sistemin belirli sorunlarına yönelik sunduğu çözüm

⁷⁷ Değer çoğulculuğu olgusu, yalnızca liberal demokrasi kuramlarında değil, aynı zamanda müzakereci demokrasi yaklaşımında da temel tartışma başlıklarından biri olarak öne çıkmaktadır. Bu sorunsal, modern demokratik teorilerin çoğunda olduğu gibi, bireylerin değer tercihlerine ilişkin derin ve kalıcı farklılıkların varlığından kaynaklanır. Bu farklılıkların temelinde ise, bireylerin kendi yaşamlarını şekillendirme, mutluluğu ve refahı tanımlama, kendini gerçekleştirme gibi hedeflere yönelik değer yargıları üzerinde süregelen uzlaşmazlıklar yer alır. Aynı şekilde, düşünsel ve pratik yaşam biçimlerinin göreceli erdemleri, kişisel ve siyasal aidiyetlerin anlamı ve önemi gibi hususlarda da toplumsal düzeyde ciddi görüş ayrılıkları mevcuttur. Tüm bu ayrışmalar, çoğunlukla bireylerin dini ya da felsefi inanç sistemlerine ve bu inançların sunduğu normatif çerçevelere dayandığı için, ortak bir zemin oluşturulmasını güçleştiren önemli bir engel teşkil etmektedir (Cohen, 1999: 141).

⁷⁸ Habermas, müzakereci demokrasinin değer çoğulculuğu sorunuyla karşı karşıya kalmasını önlemek adına, etik ile ahlak arasında kavramsal bir ayrım önererek bu içerimlerden kaçmayı hedeflemiştir. Ona göre, etik alanı bireylerin “iyi yaşam”a ilişkin farklı ve rekabet halindeki kavrayışlarını içerirken; ahlak alanı, tüm bireyler için evrensel düzeyde geçerli olabilecek ilkelerin tarafsız ve prosedürel bir biçimde formüle edildiği normatif düzlemi temsil eder. Bu yaklaşım, teorik düzlemde değerler arası uzlaşmazlıkları aşmak adına bir çözüm önerisi sunmakla birlikte, söz konusu ayrımın hem yapay oluşu hem de Habermas tarafından yeterince temellendirilememiş olması, bu yöntemin pratikte değer çoğulculuğundan gerçek anlamda bir kaçış sağlamasına engel olmuştur. Nitekim etik ve ahlak arasındaki bu ayrım, farklı toplumsal kimliklerin ve değer sistemlerinin iç içe geçtiği çoğulcu toplum yapılarında, normatif meşruiyetin tesisinde yeterince ikna edici bir çözüm sunamamaktadır. Dolayısıyla Habermas'ın bu ayrım yoluyla değer çoğulculuğu sorununu bertaraf etme girişimi, teorik olarak anlamlı olsa da uygulamada sınırlı başarı elde edebilmiştir (Mouffe, 2001: 101).

önerileri kısmen başarılı olsa da, değer çoğulculuğu meselesi söz konusu olduğunda bu başarıyı sürdüremediği ve kuramsal olarak yetersiz kaldığı ifade edilebilmektedir.

Müzakereci demokrasinin, liberal demokrasinin karşı karşıya olduğu krizleri aşma hedefine ulaşmada yetersiz kaldığı iddia edilen bir diğer önemli alan, “özel özerklik ile politik özerklik”⁷⁹ arasındaki gerilimli ilişkiye yöneliktir. Hatırlanacağı üzere, Habermas’ın temel amacı, klasik özgürlük anlayışlarını modern dönemin özgürlük anlayışlarıyla uzlaştırmaktır. Bu bağlamda Habermas, bireysel özerklik ile kamusal özerkliğin birbirini zorunlu olarak tamamlayan yapılar olduğunu öne sürmüştür. Ancak bu görüş, onun yaklaşımının yalnızca bireysel haklar ile demokratik katılımın eşzamanlı doğasını tanımlamakla sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, Habermas bu ikiliği teorik düzeyde uzlaştırmaya çalışsa da, pratikte bu sorunsalı çözmekten çok, ona belirli normatif çerçeveler içerisinde kaçış yolları sunmaya yönelmiştir. Nitekim Charles Larmore’un da ifade ettiği gibi, Habermas’ın özgürlük teorisi, ağırlıklı olarak özgürlüklerin demokratik yönüne ayrıcalık tanımaktadır (Mouffe, 2001: 102). Bu yaklaşım, bireysel hakların değerini, esasen demokratik özyönetim süreçlerine katkıları üzerinden gerekçelendirmektedir. Bu noktada dikkat çeken husus, bireyin özgürlüklerinin korunmasına yönelik liberal kaygıların, müzakereci demokraside farklı biçimde yeniden üretilmiş olmasıdır. Müzakereci anlayış, liberal bireyciliğin yol açtığı olumsuzlukları gidermek amacıyla, politik olanı öncelikli kılmış; fakat bu yönelimiyle, özel özerklik ile politik özerklik arasındaki dengenin tekrar bozulmasına neden olmuştur. Sonuç itibarıyla, özgürlükleri sentezleme iddiasıyla yola çıkan müzakereci yaklaşım, politik katılımı aşırı vurgulamak suretiyle, tıpkı liberal yaklaşımın bireysel özgürlükleri yüceltmesinde olduğu gibi, yeni bir tek yanlılık problemiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu çerçevede müzakereci demokrasi, liberal demokrasiye yalnızca teorik düzlemde alternatif sunmakla kalmamış, aynı zamanda farklı eleştiri oklarının da hedefi hâline gelmiştir. İlk olarak, liberal kuramcılar müzakereci modelin bireysel özgürlükleri gölgede bırakabileceği ve hukuk

⁷⁹ Demokrasi ile modern özgürlükler – özellikle dinsel özgürlük, vicdan özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, bireysel haklar ve mülkiyet hakkı gibi temel ilkeler – arasındaki ilişki, çoğu zaman çeşitli ikilemlere yol açmakta ve bu durum tartışmalara zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda liberal düşünce, bireyi öncelikli olarak ekonomik bir özne olarak ele alırken; demokratik perspektif ise yurttaş siyasal bir aktör olarak konumlandırmaktadır. Ortaya çıkan bu yaklaşım farkı, “özel özerklik” ile “politik özerklik” arasında bir gerilime neden olmakta ve zamanla demokratik sistemlerde bu ikiliğin yeterince dengelenememesi, siyasal katılımın niteliğinde ve yurttaşlık bilincinde bir gerilemeye zemin hazırlamaktadır. Böylelikle bireyin hem özel hem de kamusal alandaki özerkliğini eş zamanlı olarak gerçekleştirebilmesi güçleşmekte, demokratik rejimler özgürlükleri garanti altına alırken, öte yandan onları sınırlandıran yapısal gerilimlerle karşı karşıya kalmaktadır (Cohen, 1999: 143-144).

devleti ilkelerini zedeleyebileceği endişesini dile getirmektedir. İkinci olarak, feminist düşünürler bu modeli, kamusal söylemi tek sesli ve rasyonalist kalıplara hapsettiği, duygulara, çoğulluğa ve farklılığa yeterli alan tanımadığı gerekçesiyle eleştirmektedir.⁸⁰ Son olarak kurumsalcı ve realist yaklaşımlar, müzakereci söylemin doğrudan halk katılımını önceleyen ve kurumsal yapıların rolünü küçümseyen yönü nedeniyle bu yaklaşımı naif, hatta bazı durumlarda siyasal açıdan tehlikeli bir öneri olarak değerlendirmektedir (Benhabib, 1999: 111-112).

Bu bağlamda Benhabib, müzakereci demokrasiye yöneltilen eleştirileri çeşitli düzlemlerde ele alarak yanıtlamaya çalışmaktadır. İlk olarak, liberal kuramcılarının bireysel hakların zedelenebileceği yönündeki eleştirilerini temelsiz bulur. Ona göre, müzakereci demokrasi modeli, bireylerin sahip olduğu temel hakları güvence altına alan evrensel etik ilkeler doğrultusunda şekillendirilmiştir. Bu bağlamda, söylem etiği teorisi aracılığıyla geliştirilen normatif çerçeve, özellikle evrensel ahlaksal saygı ve eşitlikçi karşılıklılık ilkeleri sayesinde, tüm bireylerin eşit haklara sahip olduğunu teminat altına alır. İkinci olarak, feminist kuramcılarının kamusal alanın belirli bir iletişim tarzını öncelediği ve farklılıkları bastırdığı yönündeki eleştirilerine karşı Benhabib, müzakereci modelin çoğulcu yapısını vurgular. Ona göre, kamusal alan yalnızca rasyonel bir söylem değil, aynı zamanda çok boyutlu ve kapsayıcı bir iletişim ve sorgulama ortamı sunduğu sürece, farklılıkların bastırılması gibi bir tehlike taşımaz. Aksine, bu ortamda çoğul seslerin ifade edilmesi ve duyulması mümkündür. Üçüncü olarak, kurumsalcı ve realist perspektiften yöneltilen uygulanabilirlik temelli eleştiriler hakkında Benhabib, bu sorunun müzakereci demokrasinin teorik geçerliliğinden ziyade, modern toplumların karmaşık yapısının bu türden bir demokratik işleyişe ne derece elverişli olduğuyla ilgili olduğunu belirtir (Benhabib, 1999: 112). Ona göre bu yaklaşım, eleştiriyi yerinden ederek müzakereci demokrasinin ilkesel gücünü korumaktadır; çünkü mesele, modelin içerdiği normatif iddialardan ziyade, bu iddiaların somut siyasal bağlamlarda ne ölçüde hayata geçirilebileceğiyle ilgilidir.

⁸⁰ Feminist kuramın kamusal alana yönelik eleştirel yaklaşımı, yeni bir gelişme olmayıp tarihsel bir süreklilik göstermektedir. Feminist düşünce, en başından itibaren kamusal ve özel alan arasındaki ikili ayrımı sorgulamış; bu ayrımın toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri yeniden ürettiğini savunmuştur. Feminist siyaset ise, kadınların kamusal yaşama –özellikle siyaset ve iş dünyasına– katılımını engelleyen hukuki düzenlemelere ve kurumsal eşitsizliklere karşı mücadele etmiş; kadınlar bu alanlara dahil olsalar bile, yapısal dezavantajlarla karşı karşıya kaldıklarına dikkat çekmiştir. Buna paralel olarak feminist kuram, kadınların dışlanmasını meşrulaştıran geleneksel cinsiyet rolleri ve kültürel önyargıları eleştirel bir bakışla çözümlemeye çalışmıştır (Cohen, 1999: 271).

Öte yandan, müzakerece modele getirilen temel eleştiri, demokratik karar alma süreçlerinin büyük ölçekli toplumsal yapılar içerisinde uygulanabilirliğinin sorgulamasının neticesinde meydana gelmektedir. Habermas'ın kuramsal çerçevesi, daha çok sınırlı nüfusa sahip, küçük ölçekli topluluklarda işlerlik kazanabilecek bir katılımcı demokrasi tahayyülüne zemin hazırlıyor gibi görünmektedir. Ancak Habermas'ın esas aldığı varsayım, geniş ölçekli ulus-devlet bağlamında iletişimsel akla dayanan bir müzakereci demokrasinin, katı biçimde yapılandırılmış yasal düzenlemelerle işleyen sabit bir "merkez" ile çoğulculuğu, çeşitliliği ve esnekliği barındıran bir "çevre" arasında kurulacak demokratik bir siyasal bağ aracılığıyla mümkün olabileceği yönündedir (Habermas, 1996). Bu bağlamda Habermas, merkez ve çevre arasındaki ilişkinin iletişimsel bir düzlemde inşa edilmesi gerektiğini savunur. Ulusal birliği oluşturan bireyler farklı tarihsel kökenlere, değer sistemlerine ya da aidiyet biçimlerine sahip olsalar dahi, birlikte yaşama ve ortak karar üretme süreçlerinde asgari düzeyde bir medeni anlayışa ulaşmaları gerektiği fikrini temel kabul eder. Ona göre bu türden bir asgari uzlaşma olmadığında, yasaların müzakere yoluyla belirlendiği yönündeki iddia anlamını yitirir; çünkü böyle bir durumda öznelerarası iletişimin ön koşulları olan diyalog, ikna ve rızaya dayalı süreçler yerini yalnızca çoğunluk gücüne dayanan iktidar pratiklerine bırakacaktır (Baştürk, 2022: 196-197).

Ancak Habermas'ın kapitalist toplumun erken dönemine atfettiği ve akılcı-eleştirel söylemle şekillendiğini ileri sürdüğü ideal kamusal alan modeli, birçok sol düşünür tarafından tarihsel gerçekliklerle örtüşmediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, 17. ve 18. yüzyıllarda kamusal alanın yalnızca burjuva sınıfının kulüplerinde ya da okuma salonlarında değil; aynı zamanda proletaryanın sokakta örgütlenen kamusal varlığı, milliyetçi, köylü veya kadınlara özgü toplumsallık biçimleriyle birlikte ortaya çıktığını vurgular (Doğanay, 2003: 45). Dolayısıyla Habermas'ın tasvir ettiği kamusal alan modeli, belirli dışlamalar temelinde kurulmuştur. Bu bağlamda, onun sunduğu "orta sınıf merkezli" perspektifin, tarihsel olarak sınıf ve toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri göz ardı ettiği ileri sürülür. Burjuva kamusal alanı, kadınların ve alt sınıfların dışlanmasıyla inşa edilmiş; böylece, statü farklarının yok sayıldığı ve herkesin katılımına açık olduğu iddia edilen bu alan, gerçekte toplumsal eşitsizliklerden kaynaklanan kültürel, mülkiyet temelli ve etnik ayrımcılıklar içeren bir iktidar ilişkileri zemini hâline gelmiştir. Özellikle de kapitalist ideolojinin çözülme sürecine ilişkin öngörülerinde, bu sürecin etkisini

olduğundan fazla abarttığı ve yakın tarihli toplumsal-siyasal gelişmeleri değerlendirirken aceleci ve yüzeysel bir yorum geliştirdiği düşünülmektedir. Habermas'ın, öğrenciler, kadınlar ve karşı-kültürel memnuniyetsizlik taşıyan grupları sistemin normatif entegrasyon üretmede yaşadığı başarısızlığın göstergeleri olarak ele alması dikkat çekicidir. Ancak bu grupların taleplerinin toplumun daha geniş kesimlerine –özellikle de işçi sınıfına– yayılacağına dair varsayımı, yeterince ikna edici değildir. Ayrıca bu grupların ortak ve bütüncül bir toplumsal dönüşümün öznesi haline gelebilecek ölçüde örgütlü veya etkili olamayacakları da göz önünde bulundurulmalıdır (Habermas, 2001: 564). Nitekim Habermas'ın analizinde, dönüştürücü bir toplumsal öznenin varlığına dair açık bir önerme ya da kurgu yer almaz; bu bağlamda, kriz kuramının eylemsel ve politik boyutları geliştirilmeden bırakılmış görünmektedir (Held ve Simon, 2019: 418-419). Habermas her ne kadar sistemsal krizlerin – özellikle ekonomik ve rasyonaliteye dair olanların– teknik olarak kontrol altına alınabileceğini öne sürse de, bu krizlerin mutlaka etkisiz hale getirileceği yönünde kesin bir çıkarımda bulunmaz. Bu da kuramın pratik yönlerinin açıklığa kavuşturulması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Habermas'ın kuramına yönelik eleştirilerden bir diğeri, emek ve toplumsal etkileşimin kuramsallaştırılmasında sergilenen yapay bir ayrışma üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu eleştirel bakışa göre, Habermas, toplumsal yaşamın temelini oluşturan bu iki boyutu dilsel eylem ve davranışsal örüntüler çerçevesinde anlamlandırma çabasına girerken, bunların iktidar ilişkileriyle olan içsel bağlantısını yeterince açığa çıkarmaz. Oysa iktidar, yalnızca baskıcı bir mekanizmadan ibaret olmayıp, aynı zamanda toplumsal yapının kurucu ve süreklilik sağlayan bir unsurudur (Çiğdem, 2008: 95). Buna karşın, Habermas'ın yaklaşımı, iktidarı epistemolojik veya yapısal bir dinamik olarak değil, daha çok iletişimsel etkileşimlerin içeriğine içkin, ikincil bir unsur olarak ele alır (Habermas, 1998: 166-167). Bu da onun modelinin, toplumsal gerçekliğin kurucu güçlerinden biri olan iktidarın işleyişini kavramada sınırlı kaldığı yönündeki eleştirileri güçlendirmektedir.

Bununla birlikte, Habermas'ın savunduğu iletişimsel akıl biçimi de araçsal aklın bir türevi olarak değerlendirilebilir olmasından dolayı eleştirilere hedef olmaktadır. Zira araçsal aklın ayırt edici özelliği, esasen modern kapitalist toplumların ürettiği yapısal sorunları örtük biçimde meşrulaştırmasıdır. Bugünün toplumsal gerçekliği, hâkim tahakküm ilişkilerinin araçsal akıl aracılığıyla rasyonelleştirildiği bir dünya olarak

karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin özgün ve özgür iradelerinin yapısal kısıtlar altında şekillendiği bir ortamda, yine bu ortamın sunduğu imkânlar dâhilinde iletişimsel uzlaş yoluyla bu tahakkümün aşılabileceğini varsaymak, mantıksal olarak çelişkili bir önermedir. Zira uzlaşma arayışı içinde olan özneler, kapitalist yaşam dünyasının ideolojik ve araçsal kodlarıyla donatılmıştır ve dolayısıyla, bu uzlaşma sürecinde başvurdukları araçlar da mevcut tahakküm biçimlerinin dışına çıkamaz. Bu durumda, öznenin kendisine dayatılan rızayı, farkında olmaksızın kendi özgür iradesiyle şekillendirilmiş bir tercih olarak algılaması kaçınılmaz hâle gelir. Bu türden bir “rıza üretimi”ne aracılık eden akıl ise, özünde yine araçsal akıldır. Dolayısıyla, Aydınlanma düşüncesinin rasyonalite anlayışı sınırları içinde kalarak geliştirilecek her çözüm önerisi, bu yapısal sınırlılıklarla malul olmaya devam edecektir (Çelebi, 2019: 1582).

Genel olarak Habermas’ın geliştirmiş olduğu müzakereci demokrasiye yöneltilen eleştiriler ele alındığında söz konusu eleştirilerin ilk hattı, bu kuramsal çerçevenin pratik siyasal kurumlara uygulanabilirliğine dair yaşanan güçlükler etrafında şekillenmiş olduğu görülmektedir. Nitekim katılımcı ideallere dayanan ve demokratik siyaseti diyalog ve uzlaşma temelinde yeniden kurgulamayı amaçlayan bu yaklaşım, çağdaş toplumların çok katmanlı ve farklı çıkar ilişkilerine dayalı yapısında ciddi uygulama sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda, farklı toplumsal aktörlerin bir arada bulunduğu karmaşık toplumsal yapılarda müzakerenin ne şekilde kurumsallaşacağı ve işleyiş mekanizmalarının nasıl tasarlanacağı soruları, eleştirilerin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca, Habermas’ın önerdiği "ideal konuşma durumu"⁸¹ çerçevesi ile ifade edilen iletişimsel akıl yürütme normlarının, somut toplumsal koşullarda bireylerin nerede, nasıl ve hangi koşullar altında bir araya gelerek müzakere yürüteceklerine dair yeterli yönlendirme sunmadığı öne sürülmektedir. Habermas’ın demokrasi kuramına yöneltilen eleştiriler karşısında geliştirilen bazı yanıtlar, her ne kadar onun normatif çerçevesinden bir miktar uzaklaşmış gibi görünse de, temelde son dönem çalışmalarında ortaya koyduğu iletişimsel gücün idari iktidara dönüştürülmesi fikrine odaklanmaktadır. Bu yaklaşımlar,

⁸¹ Giddens, Habermas’ın ideal konuşma durumu formülasyonunu toplumsal eleştiri açısından karşı-olgusal bir çerçeve olarak düşünsel anlamda uyarıcı bulsa da, bu modelin yalnızca iletişimsel düzleme odaklandığını ileri sürer. Giddens’a göre, Habermas’ın yaklaşımı, kaynakların kıtlığı, maddi çıkar çatışmaları ve yapısal iktidar eşitsizlikleri gibi sorunların “iyi toplum” içerisinde nasıl çözümleneceğine ilişkin yeterli açıklık sağlamaz. Bu durum, modelin normatif yönünün güçlü olmasına rağmen, toplumsal gerçekliğin ekonomik ve politik boyutlarına dair kapsamlı bir çözümleyici bakış sunmadığı eleştirisini gündeme getirir (Giddens, 2021: 164-170).

liberal demokratik düzenin mevcut kurumlarıyla uyumlu biçimde işleyen bir kamusal müzakere pratiğinin, hukuksal ve kurumsal altyapısını tanımlamayı hedeflemektedir (Doğanay, 2003: 57-58). Bu doğrultuda, liberal demokrasinin kurumsal yapısında yapılacak reformlar aracılığıyla, Habermas'ın ideal konuşma durumu normlarını yansıtan bir kamusal alanın oluşturulabileceği ve böylece katılımcı, rasyonel ve kapsayıcı bir demokratik sürecin mümkün hale geleceği öne sürülmektedir (Habermas, 2015: 97).

Katılımcı ve akılcı bir siyaset anlayışını temel alan müzakereci demokrasi kuramlarına yöneltilen ikinci tür eleştiriler, özellikle ideal konuşma durumunun sınırlılıklarına ve bu tür müzakere süreçlerinde ortaya çıkan dışlayıcı yapıların doğasına odaklanmaktadır. Bu eleştirilerin ortak paydası, müzakere süreçlerinin çoğu zaman toplumsal iktidar ilişkileri ve hegemonik yapılarla iç içe geçmiş olmasıdır. İletişimsel aklın varsayımsal bir formu olarak ideal konuşma durumuna dayanan demokratik modelin, gerçek dünyadaki toplumsal eşitsizlikleri yeterince dikkate almadığı ileri sürülmektedir. Eleştirmenlere göre, müzakereci süreçlerin işleyişi, katılımcıların tarihsel, kültürel ve ideolojik olarak biçimlenmiş rasyonalite anlayışlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, ideal konuşma ortamında varsayılan tarafsız ve evrensel akıl yürütme biçimi, fiilen egemen normların yeniden üretiminden başka bir işlev görmeyebilir. Diğer yandan, Habermas'ın önerdiği iletişimsel bağlamın kendi içinde rasyonel normlar geliştireceği yönündeki beklenti, bu normların nasıl belirleneceği ve kim tarafından kabul göreceği sorularına açık bir yanıt verememektedir. Ayrıca, en iyi argümana dayalı kararların otomatik biçimde toplumsal gerçekliğe uygun ve doğru olacağı yönündeki varsayım, iktidar ilişkilerinin karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda eleştiriye açıktır. Sonuç olarak, ideal konuşma durumunun hem eşitlikçi katılım hem de sonuçların doğruluğu açısından içerdiği varsayımlar, müzakere süreçlerinde ortaya çıkabilecek dışlayıcı dinamikleri yeterince açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Doğanay, 2003: 63-66).

Özetle, müzakereci demokrasi kuramına yöneltilen eleştiriler, kamusal müzakerecinin demokratik bir siyasal düzenin inşasındaki yetersizliklerini farklı açılardan gündeme getirmektedir. Ancak bu eleştirilerin, kamusal tartışma süreçlerinin yerleşik normlarını aşarak yeni ifade biçimlerinin ve düşünsel karşılaşmaların ortaya çıkabileceği alanları bütünüyle göz ardı etmesi de indirgemeci bir tutumdur. Kamusal alan yalnızca rasyonel uzlaşma arayışının sahnesi değil, aynı zamanda egemen iktidar ilişkilerinin sorgulandığı, dönüştürüldüğü ve yeniden şekillendirildiği dinamik bir mücadele

zeminidir. Bu bağlamda, çoğulluğu, farklılığı ve alternatif sesleri kapsayan, daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir müzakere deneyiminin imkânları üzerine düşünmek, demokratik kamusal alanın sınırlarını genişletmek açısından önem taşımaktadır.

3. 3. 1. Uygulama Sorunları ve Çözüm Arayışları

Habermas'ın söylem teorisine dayanan müzakereci demokrasi kuramı, kuramsal tutarlılığına rağmen uygulamaya dönük bazı eleştirilerin odağında yer almaktadır. Bu eleştiriler temelde dört ana başlık altında toplanmaktadır: (a) müzakere süreçlerinin gerçekleştirileceği mekânsal zemin; (b) uygulamaya ilişkin yöntemsel netlik; (c) sürece katılan bireylerin kimliği ve nitelikleri; (d) kimlik farklarının süreçteki yeri ve temsil biçimleri. Söz konusu eleştiriler iki ana düzeyde yoğunlaşmaktadır (Coşkun, 2007: 62). İlk olarak, kuramsal modelin pratik düzleme aktarımında karşılaşılmaması muhtemel güçlükler dikkat çekmektedir. Özellikle müzakerecinin hangi fiziksel veya kamusal alanlarda, nasıl bir yapı içinde gerçekleştirileceği konusundaki belirsizlikler, bu zorlukların başında gelmektedir. Bu durum, (a) ve (b) başlıklarında ifade edilen mekân ve yöntem sorunlarına işaret eder. İkinci düzeyde ise, müzakere sürecinin nihai çıktısına ilişkin belirsizlikler gündeme getirilmektedir. Müzakereye katılan bireylerin rasyonel bir uzlaşmaya varabilecekleri yönündeki varsayım, pratikte her zaman karşılık bulmamaktadır. Özellikle kimliksel farklılıklar, değer çatışmaları ya da eşitlik ilkesine gölge düşürecek güç asimetrisi söz konusu olduğunda, karar alma süreçlerinin tıkanabileceği; bu durumda ne tür bir yol izleneceğine dair kuramsal çerçevenin yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir. Bu eksiklikler, (c) ve (d) başlıklarında ifadesini bulan katılımcı nitelikleri ile kimlik ve fark sorunları çerçevesinde değerlendirilmektedir (Şimşir, 2008: 120). Dolayısıyla, müzakereci demokrasiye yöneltilen eleştiriler hem uygulama koşullarına hem de karar süreçlerinin normatif çerçevesine ilişkin önemli belirsizliklere dikkat çekmektedir. Bu yönüyle eleştiriler, yalnızca teorik düzlemde değil, aynı zamanda pratik geçerlilik açısından da ciddi bir sorgulama niteliği taşımaktadır.

(a) Müzakereci Demokrasinin Uygulama Mekânına İlişkin Eleştiriler: Müzakereci demokrasiye yöneltilen temel eleştirilerden biri, bu modelin uygulanabilirliğine ilişkin mekânsal belirsizlikler üzerinedir. Özellikle müzakere süreçlerinin gerçekleştirileceği somut alanların devletin kurumsal yapısının dışında konumlandırılması, bu eleştirilerin

merkezinde yer almaktadır. Habermas'ın yaklaşımı, merkeziyetçi bir demokrasi anlayışından uzaklaşarak, demokrasiyi devlet kurumları yerine resmi olmayan derneklerdeki söylem, tartışma ve müzakere pratikleri üzerinden tanımlamaktadır. Bu doğrultuda, söz konusu dernekler, siyasal kamusal alanın çevresel ağlarını meydana getirir nitelikte görülmektedir (Coşkun, 2007: 64). Ancak bu model, devlet yapısı içerisinde yer alan hiyerarşik örgütlenmelerde müzakere süreçlerinin adil bir biçimde işlerlik kazanıp kazanamayacağı sorusunu yanıtsız bırakmaktadır. Örneğin, merkezi bürokratik yapılara sahip kamu kurumlarında çalışan bireylerin, eşitlik ve açıklık ilkeleri temelinde yürütülen bir müzakere sürecine ne ölçüde katılabileceği tartışmalıdır. Bu noktada müzakereci demokrasi kuramı, uygulama alanının sınırlarını yeterince tanımlayamadığı için, söz konusu modelin devlet yapısı içerisindeki geçerliliği sorgulanmaktadır. Dolayısıyla, Habermas ve takipçilerinin normatif çerçevede geliştirdikleri bu yaklaşım, demokrasiye katılımı yalnızca kamusal söylem alanlarıyla sınırlı tutmakta, bireylerin demokrasiyi doğrudan deneyimleyebilecekleri yapısal düzlemleri ihmal etmektedir (Şimşir, 2008: 120). Bu da, müzakere süreçlerinin yalnızca sivil toplumun bazı alanlarına özgülenmesiyle ortaya çıkan kurumsal boşluklara işaret etmektedir. Sonuç olarak, müzakereci demokrasinin liberal kurumlar içerisindeki uygulanabilirliği konusundaki yetersizlik, bu modelin pratikte ne ölçüde işlevsel olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

(b) Müzakereci Demokrasinin Uygulama Yöntemine İlişkin Eleştiriler: Müzakereci demokrasi, yöntemsel açıdan "usulcü" bir karaktere sahiptir. Bu yönüyle, karar alma süreçlerinin meşruiyeti ve demokratik niteliği, belirli kurumsal prosedürlere –özgür ve eşit katılım gibi normatif ilkelere– sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle müzakere sürecinin herhangi bir aşamasında alınan kararların kabul edilebilirliği, önceden belirlenmiş yöntemsel çerçevenin titizlikle uygulanmasına dayanmaktadır (Coşkun, 2007: 65). Ancak, bu durum söz konusu yöntemin yapısal sınırlılıklarına ilişkin birtakım eleştirileri de beraberinde getirmektedir. İlk olarak, usule ilişkin kuralların müzakereden önce tanımlanması, katılımcıların müzakere esnasında ortaya koyabilecekleri katkıları sınırlandırabilir. Örneğin, müzakere "eşitlik ilkesinin geçerli olması gerektiği" yönündeki ön kabul, ilk bakışta yalnızca yönetime ilişkin bir ilke gibi görünse de, esasında belirli bir değer yargısının öncelenmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, henüz müzakere başlamadan bazı alternatif görüşlerin meşruiyet zemininden dışlanması riskini doğurur ve

katılımcıların düşünsel özgürlüğünü kısıtlayan bir ön kabulde çelişir. Böyle bir ikilem, demokratik müzakerenin doğasına dair ciddi bir tartışmayı gündeme getirir. İkinci olarak, grup dinamiklerinden kaynaklanan kutuplaşmaların, müzakerenin yapıcı doğasını zayıflatabileceği dile getirilmektedir. Özellikle benzer görüşleri paylaşan bireylerin bir araya gelmesi, zamanla daha radikal ve çatışmacı tutumlara yol açabilmekte; bu da müzakerenin amacına ulaşmasını engelleyebilmektedir. Bu bağlamda, usulsel kuralların varlığı tek başına anlamlı sonuçların ortaya çıkmasını garanti etmemekte; aksine, süreç bazen kutuplaşmayı artırıcı bir rol üstlenebilmektedir. Son olarak, yalnızca usul temelli bir demokrasi anlayışı, demokratik değerlerle örtüşmeyen içeriklerin meşrulaşmasına aracılık edebilir. Bazı kararların alınma süreci her ne kadar biçimsel olarak demokratik görünse de, bu kararların içerdiği değerler ve hedefler açıkça demokrasi karşıtı olabilir (Coşkun, 2007: 65-66). Bu nedenle, yalnızca sürecin şeffaflığı ya da katılımıcılığı değil, aynı zamanda ortaya çıkan sonuçların içeriksel açıdan değerlendirilmesi de gereklidir. Cohen'in de dikkat çektiği gibi, sadece karar alma yöntemine değil, aynı zamanda kararların maddi içeriğine odaklanmak, müzakereci demokrasinin gerçek anlamda demokratik olup olmadığını belirleyebilmek açısından önemlidir.

Bununla beraber, yöntemsel temelde müzakereci demokrasiye yöneltilen bir diğer eleştiri grubu, bu modelin karar alma süreçlerinde “kapsayıcı bir katılım” idealini gerçekleştirme kapasitesine dair şüpheleri yansıtmaktadır. Müzakereci demokrasi, tüm bireylerin görüş ve taleplerini özgürce ifade edebileceği bir kamusal alan oluşturarak kararların ortaklaşa biçimde alınmasını hedeflemektedir. Ancak bu model, “hangi konuların tartışmaya açılabilirliği” ve “karar alma süreçlerine kimlerin katılım hakkına sahip olacağı” gibi temel sorulara açık ve işlevsel yanıtlar sunamamaktadır. Bu durum, müzakereci demokrasinin pratik uygulanabilirliği bağlamında ciddi bir boşluk yaratmaktadır (Okutan, 2008: 101). Bu bağlamda dikkat çekici olan husus, söz konusu belirsizliklerin, müzakereci demokrasinin alternatif olmayı hedeflediği liberal demokratik sistemde görece daha az sorun teşkil etmesidir. Zira liberal demokrasiler, her ne kadar temsil mekanizmaları itibarıyla yapısal eleştirilere açık olsa da, halkın siyasal alana dolaylı katılımını sağlayan kurumsal araçlara sahiptir. Temsiliyet ilkesi doğrultusunda yurttaşlar, doğrudan katılım yerine temsilcileri aracılığıyla siyasal iradelerini ortaya koyabilmektedir. Dolayısıyla, müzakereci demokrasinin doğrudan katılıma dayalı yöntemsel yaklaşımıyla karşılaştırıldığında, liberal modelin bu türden

yöntemsel engellerle daha az karşılaştığı söylenebilir. Nitekim, müzakereci demokrasinin temel vaadi olan “kararlardan etkilenen herkesin müzakere ve karar alma sürecine katılması” ilkesi, özellikle günümüz toplumlarının yüksek nüfuslu, karmaşık ve çoğulcu yapısı göz önüne alındığında, pratik olarak uygulanması oldukça güç bir hedef olarak görünmektedir (Gould, 1999: 253). Katılımcı sayısının fazlalığı, müzakere edilmesi gereken konu çeşitliliğini artırmakta; bu da, ortak bir karara ulaşma sürecini zorlaştırmakta ve zaman zaman imkânsız hale getirmektedir. Bu nedenle, usule dayalı bir sistem olarak tasarlanan müzakereci demokrasi modeli, yöntemsel düzeyde de ciddi sınırlılıklara sahiptir. Sonuç olarak, bu sınırlılıklar müzakereci demokrasinin işlerlik ve uygulanabilirlik bakımından yeterli kuramsal ve pratik zemine sahip olmadığına işaret etmektedir.

(c) Katılımcılar ve Onların Niteliği Bağlamında Müzakereci Demokrasiye Yönelik Eleştiriler: Müzakereci demokrasi kuramına yönelik eleştirilerin önemli bir boyutu, bu anlayışın katılımcı profiline ve katılım koşullarına dair varsayımlarına yöneliktir. Özellikle Habermas’ın müzakere sürecinde önerdiği iletişimsel normlar çerçevesinde, bireyler arası eşitliğin yalnızca siyasal ve ekonomik güç farklarının giderilmesiyle sağlanabileceği varsayımı eleştirel bir biçimde tartışılmaktadır (Şimşir, 2008: 122). Young, bu noktada dikkat çekici bir değerlendirme sunar: Ona göre, müzakereci demokrasi kuramcıları, ekonomik ve siyasal eşitsizliklerin giderilmesini yeterli görme eğilimindedir. Ancak bu tutum, bireylerin kültürel kimliklerinden, toplumsal konumlarından veya yaşam deneyimlerinden kaynaklanan diğer önemli farklılıkları göz ardı etme riskini taşımaktadır. Young’a göre, yalnızca iktisadi ya da siyasal eşitsizliklerin bertaraf edilmesi, katılım sürecinde herkesin eşit koşullarda bulunmasını garanti etmez. Aksine, bireylerin toplumsal cinsiyetleri, etnik kökenleri, eğitim seviyeleri ya da konuşma biçimleri gibi kültürel ve sosyal belirlenimleri, müzakere süreçlerine katılımı doğrudan etkilemektedir. Bu anlamda, "herkesi kapsayan bir müzakere süreci" tahayyülü, pratikte büyük ölçüde sınırlıdır. O, bu sınırlılığı şu örnekle somutlaştırır: Çevresel sorunlar gibi teknik uzmanlık gerektiren konularda, sıradan yurttaşların bilgi yetersizliği, onların karar süreçlerine anlamlı bir biçimde dahil olabilmelerini engeller. Dolayısıyla, müzakere yalnızca eşit biçimde konuşabilme kapasitesine sahip bireylerin değil, aynı zamanda belirli teknik bilgilere ya da statülere sahip aktörlerin ön plana çıktığı bir süreç hâline gelir. Bu bağlamda Young, müzakereci demokrasinin idealize ettiği katılım ve

eşitlik ilkelerinin, pratik düzlemde herkes için erişilebilir olmadığını savunur (Coşkun, 2007: 68-69). Her bireyin sesinin eşit derecede duyulabildiği bir müzakere ortamı yaratmak, yalnızca normatif düzenlemelerle değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yapıların dönüştürülmesiyle mümkündür. Ancak mevcut yapısal koşullar göz önüne alındığında, müzakere süreci kimi zaman kendiliğinden daralmakta; belirli konular, belirli grupların tekelinde tartışılmakta ve böylece katılımcı çoğulluk hedefi zedelenmektedir.

Bu çerçevede müzakereci demokrasiye yöneltlen önemli eleştirilerden biri, Habermas'ın müzakere sürecine atfettiği akılcı temele dayalı karar alma anlayışına odaklanmaktadır. Habermas'ın kuramında müzakere, en ikna edici argümanın en iyi ve dolayısıyla en geçerli karar olarak kabul edileceği ideal bir söylem ortamı olarak kurgulanmıştır. Ancak bu ideal, toplumsal gerçeklikte mevcut olan güç ilişkilerinin görünmez biçimde yeniden üretilmesine zemin hazırladığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Başka bir ifadeyle, en güçlü biçimde dile getirilen argümanın herkes için en iyi karar olduğu varsayımı, hem eşitlikçi katılım ilkesini zayıflatmakta hem de farklı toplumsal kesimlerin çok yönlü taleplerini dışlayıcı bir biçimde düzenlemektedir. Söz konusu eleştiriler, özellikle karar alma süreçlerinde eşitlik ilkesinin korunamaması sorununa dikkat çekmektedir. Çünkü müzakere sürecinde yalnızca bir “en iyi” savın sivrileceği varsayımı, gerçekte toplumda birden fazla makul ve geçerli önerinin var olabileceği gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu durum, çeşitli sosyal grupların haklı ve geçerli taleplerinin müzakere sürecinde yeterince temsil edilmemesiyle sonuçlanabilir. Bu bağlamda müzakereci demokrasi, kararların kolektif uzlaşıya dayanacağı iddiasında bulunsa da, bu uzlaşının nasıl sağlanacağı sorusuna ikna edici bir yanıt sunamamaktadır (Şimşir, 2008: 122-123). Dahası, farklı görüşlerin ve çıkarların eşit temsiline dayalı bir karar mekanizması oluşturulamadığında, ortaya çıkan sonuçlar müzakereci demokrasinin temel iddialarıyla çelişir hâle gelmektedir. Zira çeşitli kesimlerin farklılaşan taleplerini tek bir “en iyi karar” altında birleştirme çabası, çoğulculuğu bastıran bir yapıya dönüşebilir. Bu ise, sürecin dışlayıcı bir biçimde işlemesine ve kamusal alandaki mevcut güç asimetrisinin yeniden üretilmesine neden olur. Oysa müzakereci demokrasinin temel amacı, yurttaşlar arasında siyasal eşitliği sağlayarak kapsayıcı bir uzlaş zeminini yaratmaktır (Mouffe, 2001: 60). Fakat mevcut eleştiriler, bu hedefin idealize edilmiş söylem düzeyinde kaldığını ve pratikte dışlayıcı bir mekanizmaya evrilebileceğini göstermektedir.

(d) Kimlik ve Fark Perspektifinden Müzakereci Demokrasi Eleştirisi: Müzakereci demokrasi kuramı, "kimlik" ve "farklılık" temelinde özellikle postmodernist ve post-Marksist düşünürler tarafından da eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede geliştirilen eleştiriler, esasen Habermas'ın söylem kuramına dayanan iletişimsel akılcılığın, çağdaş kimlik sorunlarını kavramakta yetersiz kaldığı iddiasına odaklanmaktadır (Coşkun, 2007: 69). Bu yaklaşıma göre, bireylerin ve toplulukların kimliklerinin şekillendiği toplumsal bağlamlar ile bu kimliklerin ifadesi için ihtiyaç duydukları sembolik ve kültürel alanlar, iletişimsel rasyonalite ilkeleriyle tam anlamıyla temsil edilememektedir. Dolayısıyla, müzakereci demokrasi tarafından öngörülen kamusal alanın, kimlik ve fark temelinde yeniden tanımlanması gerektiği savunulmaktadır. Eleştirilerin ikinci boyutu ise, müzakereci demokrasinin uzlaşma merkezli doğasının, çoğulculuğu yalnızca normatif bir ideal olarak benimseyip gerçek çatışma ve ayrışmaları dışladığına yöneliktir.⁸² Bu bağlamda, müzakere sürecinin nihai amacı olarak görülen "uzlaş" fikri, kimi eleştirmenlerce sorunlu bulunur (Mouffe, 2001: 102). Zira bu anlayış, toplumsal yapıların doğasında var olan karşıtlıkların ve çatışmaların bastırılması ya da görmezden gelinmesi anlamına gelebilir. Farklı toplumsal grupların, özellikle de marjinalleştirilmiş veya ötekileştirilmiş kimliklerin, yalnızca baskın normlara uyum sağladıkları ölçüde müzakere zeminine dahil olabilmeleri; gerçek anlamda bir çoğulluk değil, çoğunlukçu bir homojenlik üretme riskini doğurmaktadır (Coşkun, 2007: 69). Bu eleştirel perspektiften bakıldığında, müzakereci demokrasi kuramı, farklılıkların tanınması ve toplumsal çatışmaların meşru kabulü yönündeki talepleri karşılamakta yetersiz kalmakta; dolayısıyla alternatif bir demokratik tahayyül olarak önerilen bu modelin, kapsayıcılık ve çoğulluk ilkeleri bakımından sınırlı bir çerçevede kaldığı ileri sürülmektedir.

Önceki eleştirilerle örtüşen ve onlarla doğrudan ilişkili olan bu eleştiri hattı, müzakereci demokrasinin uygulama sürecinde toplumdaki mevcut iktidar ilişkilerini yeniden üretecek bir mekanizma hâline gelebileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, özellikle "ideal konuşma durumu"na yapılan vurgu üzerinden, müzakere sürecinin belirli

⁸² Bu bağlamda Mouffe, müzakereci demokrasiye yöneltlen eleştirileri destekleyen önemli bir yaklaşım sunmakta ve demokrasinin temelini oluşturan çoğulculuk anlayışını savunmaktadır. Mouffe'ye göre, demokrasinin karşısındaki esas tehdit; toplumsal karşıtlıkların varoluşsal doğasını göz ardı ederek, herkes için geçerli olacak evrensel ve rasyonel bir uzlaş zeminini yaratma iddiasıdır. Ona göre, çatışmanın tamamen ortadan kaldırılabileceği varsayımı, demokratik çoğulculuğun özüne aykırıdır ve farklılıkların bastırılmasına neden olabilir. Bu nedenle Mouffe, çatışmayı inkâr etmek yerine, onu siyasal düzlemde meşru ve düzenlenebilir bir rekabet biçimine dönüştürmenin daha gerçekçi ve demokratik bir yaklaşım olduğunu ileri sürer (Mouffe, 2001: 102).

söylem normlarına dayalı olarak inşa edilmesi, farklı kimliklerin ve toplumsal statülerin eşit biçimde temsil edilmesini zorlaştıran dışlayıcı bir etki yaratmaktadır. Müzakereci demokrasi, farklı kimliklerin bir arada bulunabileceği bir zemini savunsa da, bu kimliklerin kendilerini ifade biçimleriyle birlikte söz konusu müzakere alanına nasıl dahil olacaklarına ilişkin açık ve kapsayıcı bir mekanizma sunmamaktadır (Şimşir, 2008: 123-124). Bu durum, kamusal alanda mevcut olan sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin müzakere ortamına da yansımaya ve dolayısıyla hiyerarşik yapılanmaların yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Sonuç olarak, siyasal katılımın önünde yapısal engeller oluşturulmakta; yurttaşların karar alma süreçlerine etkili bir biçimde dahil olma potansiyelleri zayıflatılmakta ve böylelikle müzakereci demokrasinin kapsayıcılık iddiası ciddi biçimde sorgulanmaktadır.

Bu bağlamda, müzakereci demokrasiye yöneltilen eleştirilerden biri, karar alma sürecinde bireylerin ortak bir “en iyi karar” üzerinde uzlaşabilecekleri varsayımına yöneliktir. Özellikle, bu sürece katılım sağlayacak bireylerin söylemlerini oluştururken dilsel yeterliliklerinde ortaya çıkabilecek farklılıklar, demokratik eşitlik açısından ciddi bir dezavantaj yaratma potansiyeli taşımaktadır (Şimşir, 2008: 124). Zira savunulan temel görüş, bireyler arasındaki dil kullanım becerileri ya da kendini ifade edebilme kapasitesindeki eşitsizliklerin, kimlik ve fark temelli ayrışmaları derinleştirdiği yönündedir. Bu durum, müzakere sürecinde eşitliğin sağlanmasını engelleyen temel bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Nitekim belirli konuşma biçimlerinin idealize edilerek norm haline getirilmesi, rasyonel karar alma sürecini desteklemek yerine, demokratikleşme sürecine zarar veren dışlayıcı normlar üretilmesine yol açmaktadır.⁸³ Müzakereci yaklaşımlarda duygulardan arındırılmış bir söylem tarzına yapılan vurgu, halihazırdaki toplumsal güç ilişkilerinden doğan eşitsizliklerin iletişim zeminine taşınmasına neden olmaktadır (Doğanay, 2003: 69). Bu nedenle eleştirmenler –örneğin James Bohman, Susan Bickford ve Young–, müzakerenin egemen olduğu kamusal alanlarda yurttaşlar arası iletişimin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamakta ve bu doğrultuda karşılıklı etkileşimi artıracak yeni iletişimsel yöntem ve usullerin

⁸³ Müzakereci demokrasi anlayışı, müzakere sürecinde konuşmaların belirli normatif kurallara göre yapılandırılmasını esas alır. Bu bağlamda, konuşma biçimleri; yazılı kurallar çerçevesinde düzenlenmiş, resmi bir söylem formuna dönüştürülmüş ve çoğunlukla duygulardan arındırılmış bir üslupla şekillendirilmiştir. Konuşmaların içeriğinde bireysel duygulara değil, savunulan düşüncenin nesnel temellere dayalı gerekçelendirilmesine öncelik verilmesi hedeflenmektedir. Böylece müzakere, disipline edilmiş ve rasyonalite temelli bir iletişim tarzı üzerinden yürütülmektedir (Şimşir, 2008: 124).

geliştirilmesinin zorunluluğuna dikkat çekmektedirler (Şimşir, 2008: 125). Aksi takdirde, müzakereci demokrasinin içerdiği dışlayıcı potansiyelin ortadan kaldırılması mümkün görünmemektedir.

Tüm bu eleştiriler göstermektedir ki, müzakereci demokrasi teorisi, liberal demokrasiye önemli bir alternatif sunmasına rağmen, özellikle uygulama düzeyinde birtakım ciddi güçlüklerle karşı karşıyadır. Bu güçlükler, geniş halk katılımının sağlanması, çok sayıda konunun eş zamanlı olarak ele alınması gibi pratik engellerden kaynaklanmaktadır. Söz konusu sorunlara çözüm getirmeye yönelik öneriler değerlendirildiğinde, ilk olarak Benhabib'in yaklaşımı dikkat çekmektedir. Ona göre demokrasiyi anlamanın en uygun yolu, onu bir toplumun temel kurumlarında kolektif ve kamusal erk kullanımını örgütleyen normatif bir model olarak kavramsallaştırmaktır. Bu modelin temel ilkesi, siyasal kararların, ahlaki ve siyasal bakımdan eşit bireyler arasında özgür, rasyonel ve katılımcı bir müzakere süreci sonucu meşruiyet kazanmasıdır. Bu bağlamda demokrasi, yalnızca oylama temelli bir yönetsel mekanizma değil; yurttaşların eşit koşullarda eleştirel düşünce ve ortak anlam üretimi yoluyla siyasal iradeye katkı sundukları iletişimsel bir pratik olarak yeniden tanımlanır. Benhabib'in müzakereci modeli, demokratik meşruiyeti seçim sandığıyla sınırlı görmez; karar alma süreçlerinde gerekçelendirilebilirlik, şeffaflık ve eşit katılım gibi usul koşullarına öncelik verir. Bu model, sadece etik normların değil, bilgi ve çıkarların da dolaşımını sağlayan bir epistemolojik zemin olarak müzakereyi merkeze alır. Böylelikle, demokratik süreçlerde bireyler yalnızca hak talepleriyle değil; aynı zamanda iletişimsel aklın öznelere olarak kolektif karar süreçlerine katkı sunarlar. Modelin bir diğer önemli yönü, gerçek yaşamda kaçınılmaz olan çıkar çatışmalarını dışlamamakta, aksine bunları meşru tartışma ve uzlaşma zemini içinde ele almayı amaçlamaktadır. Müzakerenin işlevi, yalnızca ortak anlam inşa etmek değil, aynı zamanda adil ve kapsayıcı bir işbirliği çerçevesi oluşturmaktır. Bu doğrultuda Benhabib, liberal çoğulculuk ile cumhuriyetçi etğin bir sentezini önererek, çıkar farklılıklarının kamusal alanda görünür kılınmasını ve bu farklılıklar arasında iletişimsel akıl yürütmeye dayalı uzlaşma mekanizmalarının geliştirilmesini savunur. Benhabib'e yöneltilen temel eleştirilerden biri, modelin geniş ölçekli modern toplumlarda uygulanabilirliğinin sınırlı olduğudur. Ancak Benhabib, müzakereci demokrasinin işlemesi için merkezi bir meclis yapısına ihtiyaç olmadığını, esas olanın kamusal tartışma zemininin çoğulcu biçimlerde örgütlenmesidir, der. Bu

çoğulculuk; siyasal partilerden yurttaş girişimlerine, gönüllü kuruluşlardan bilinç yükseltme gruplarına kadar uzanan çok merkezli ve etkileşimli iletişim ağları aracılığıyla kurumsallaşır. Bu nedenle müzakereci demokrasi, katı kurumsal yapılar yerine, gevşek örgütlü ama süreklilik arz eden kamusal alanlarda çoklu seslerin eşit katılımına dayalı olarak işler. Sonuç olarak, Benhabib'in müzakereci demokrasi kuramı, demokratik meşruiyeti yalnızca seçimlere değil; karşılıklılık, şeffaflık ve katılım ilkelerine dayalı rasyonel tartışma süreçlerine bağlayarak hem normatif hem de pratik düzlemde kapsayıcı bir demokrasi anlayışı geliştirmektedir (Benhabib, 1999: 102-111).

İkinci olarak, Bohman müzakereci demokrasinin temel problemini "uygulanabilirlik" ve "gerçekleştirilebilirlik" sorunsalı olarak tanımlar. Habermas'ın ideal konuşma durumunu merkeze alan normatif modeline karşılık olarak, Bohman, demokratik meşruiyetin, müzakere platformlarının çoğaltılması ve çeşitlendirilmesi ile sağlanabileceğini ileri sürer. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, müzakere sürecinin yalnızca devlet-dışı derneklerde veya gayriresmî birliklerde gerçekleşmesi, bu modelin kurumsal alanlarda uygulanabilirliğini zayıflatmaktadır. Bu bağlamda Bohman, yasama, yürütme ve yargı gibi anayasal organların karar alma mekanizmalarının da kamusal alandaki müzakereci işleyişe benzer şekilde yeniden yapılandırılması gerektiğini savunur (Bohman, 1988: 400-425). Böylece toplumu ilgilendiren tüm kararlar, hem resmi kurumlar düzeyinde hem de kamusal tartışma alanlarında gerçekleştirilen müzakere süreçlerinin ortak ürünü olarak ortaya çıkacak ve müzakereci demokrasinin uygulanabilirliğine yönelik temel eleştiriler büyük ölçüde aşılmış olacaktır.

Üçüncü olarak, müzakereci demokrasiye yönelik bir diğer çözümleyici yaklaşım, Cohen tarafından ortak yarar ve katılım ekseninde geliştirilmiştir. O, Habermas'ın idealize ettiği söylem modelini daha somut bir temele oturtabilmek amacıyla, müzakereci demokrasinin temelini "kabul edilebilir çoğulculuk" ilkesi üzerine inşa eder. Bu çerçevede Cohen, demokratik müzakerenin yalnızca rasyonel bireyler arasında gerçekleşen ideal bir söylem süreci değil; aynı zamanda farklı görüşlerin bir arada var olabildiği, ancak bu farklılıkların karşılıklı akla yatkınlık ölçütüyle birbirine eklemlenebildiği bir süreç olduğunu vurgular. Kabul edilebilir çoğulculuk, farklı aktörlerin kendi perspektiflerinden öne sürdükleri argümanların, diğer katılımcılar açısından da makul görülebilir olması koşuluyla, ortak bir yararda uzlaşılabilmesi varsayımına dayanır. Bununla birlikte o, söz konusu ortak yararın somutlaşmasının

yalnızca bireyler arası müzakere ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda devlet, sivil toplum ve piyasa arasındaki iletişim ağlarını sağlayan aracı örgütlerin etkinliğiyle mümkün olabileceğini ileri sürer. Bu örgütler, toplumun farklı kesimlerinin taleplerini siyasal karar alma mekanizmalarına taşıyarak, temsilde kapsayıcılığı ve demokratik meşruiyeti güçlendirici bir işlev üstlenir (Cohen, 1999: 146-147). Dolayısıyla, bu yapıların etkin işlemesi, çoğul siyasal tercihlerin çatışmadan uzak, uzlaşmacı bir zeminde değerlendirilmesini ve böylece daha katılımcı ve kapsayıcı bir demokrasi anlayışının hayata geçirilmesini olanaklı kılar.

Dördüncü bir yaklaşım olarak, J. Gastil müzakereci demokrasinin uygulanabilirliğine ilişkin sorunları analiz ederken, özellikle bu modelin geniş çaplı hayata geçirilmesinin önündeki yapısal engellere odaklanmaktadır. Ona göre, müzakereci işleyişin etkinliğini artırmak için yalnızca bireyler arası iletişim yeterli olmayıp, aynı zamanda devlet ile sivil toplum arasında köprü işlevi görececek ara kurumların varlığı da hayati bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda o, merkeziyetçi yönetim yapılarının müzakereci sürecin yaygınlaşması önünde ciddi bir engel teşkil ettiğini savunur. Ona göre, merkezi otorite altında şekillenen siyasal sistemlerde, yurttaşların karar alma süreçlerine katılımı sınırlı kalmakta; bu da müzakereci demokrasinin temel ilkeleriyle çelişmektedir. Bu nedenle o, daha yerel düzeylerde örgütlenen, yani adem-i merkeziyetçi bir yapının benimsenmesini önerir (Gastil, 1993). Bu tür bir yapı, toplumsal düzeyde daha fazla sayıda müzakere alanının oluşmasına ve farklı toplumsal grupların siyasal sürece doğrudan katılım sağlamasına olanak tanıyacaktır. Böylelikle, katılımın yatay ekseninde genişletilmesiyle birlikte, müzakereci demokrasinin pratikte işlerlik kazanması daha mümkün hâle gelecektir.

Beşinci olarak, müzakereci demokrasinin uygulanabilirliğine dair tartışmalara katkı sunan James Fishkin, bu sorunun aşılabilmesi için teknolojik imkânların daha etkin biçimde kullanılmasını önermektedir (Şimşir, 2008: 126). Onun yaklaşımı, çağdaş siyasal sistemlerde karşılaşılan katılım sınırlılıklarının, dijital araçlar vasıtasıyla aşılabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu bağlamda, Habermas'ın teknolojik ilerlemenin demokrasiyle kurduğu ilişkiye dair değerlendirmeleriyle paralel bir bakış açısı geliştiren Fishkin, temel meselenin teknolojiyi etik bir zeminde yeniden kurumsallaştırmak değil; bilakis, teknoloji aracılığıyla yurttaşlar arası etkileşimi ve karar alma süreçlerine katılımı

nasıl artırabileceğimizi sorgulamak olduğunu ifade etmektedir (Köker, 1990: 76-77).⁸⁴ Bu çerçevede o, farklı sosyal, kültürel ve siyasal temsillere sahip yurttaşların mikro ölçekli gruplar halinde bir araya getirilmesini ve bu grupların belirli temalar etrafında müzakere yürütmesini önermektedir. Sürecin devamında, bu grupların tartışmalarını uzmanlara ve karar alıcılara yönelttikleri sorularla derinleştirmeleri öngörülür. Ardından bu etkileşim, kitle iletişim araçları yoluyla daha geniş bir yurttaş kitlesine aktarılır ve kamuoyu yoklamalarıyla sonuçlandırılır. Ona göre, bu tür bir katılımcı mekanizma sayesinde, hem farklılıkların ifadesi hem de geniş çaplı bir toplumsal katılım mümkün hale gelir (Fishkin, 1995). Bu da, müzakereci demokrasinin amaçladığı kapsayıcı ve çoğulcu kamusal alanın inşasında önemli bir adım teşkil eder.

Altıncı çözüm önerisi ise, müzakereci demokrasinin uygulanabilirlik sorununu teknoloji ekseninde ele alan bir diğer düşünür olan John Dryzek tarafından geliştirilmektedir. Dryzek, Fishkin gibi, dijital teknolojilerin ve modern iletişim araçlarının demokratik süreçlerde oynayabileceği rolü vurgulamaktadır (Şimşir, 2008: 126). Ancak onun yaklaşımı, yalnızca teknolojik olanakların işlevselliğine değil, aynı zamanda medyanın toplumsal iletişim üzerindeki etkisine ve yurttaşların kolektif eylemler –örneğin toplantılar, yürüyüşler, gösteriler ve protestolar– yoluyla geliştirdiği siyasal pratiklerin önemine de odaklanmaktadır. Bu çerçevede, müzakereci demokrasi savunucularının, söz konusu toplumsal katılım biçimlerini yeterince dikkate almamaları eleştiriye açık bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ona göre, Habermas ve onun takipçileri, mevcut teknolojik gelişmeleri yöntemsel düzeyde hesaba katmadıkları sürece, müzakereci demokrasiyi liberal demokratik kurumlarla bütünleştirme çabası, kamu gücünü daha etkin kılma amacıyla değil; aksine, liberal kurumlara meşruiyet kazandırma yönündeki ideolojik bir arayış olarak yorumlanma riskiyle karşı karşıya kalacaktır (Dryzek, 2000). Bu bağlamda, teknolojik araçların demokratik katılımı artırıcı rolü

⁸⁴ Günümüzde siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümlere paralel olarak yaşanan teknolojik ilerlemeler, demokratik katılımın biçim ve araçlarında da önemli değişimlerin önünü açmaktadır. Bu bağlamda, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu olanaklar sayesinde, bilgisayar destekli sistemler aracılığıyla dolaylı yurttaş katılımını mümkün kılacak yöntemler üzerine yoğunlaşan çalışmalar giderek artmaktadır. Her ne kadar mevcut koşullarda bu türden doğrudan dijital katılım uygulamaları geniş ölçekli toplumlar için henüz tam anlamıyla hayata geçirilememiş olsa da, teknolojik ilerlemenin ivmesi ve bu alandaki yeniliklerin sürekliliği göz önüne alındığında, yakın gelecekte toplumsal ölçekte tüm yurttaşların yönetsel süreçlere doğrudan katılım sağlayabileceği bir yapının kurulması olasılığı gündeme gelmektedir. Bu doğrultuda geliştirilecek dijital altyapı ve yöntemlerle, müzakereci demokrasinin uzun süredir karşı karşıya kaldığı temel sorunlardan biri olan “kapsayıcı ve sürdürülebilir bir müzakere sürecinin” gerçekleştirilmesi yönünde önemli bir ilerleme sağlanabileceği düşünülmektedir (Holden, 2007: 55).

dikkate alınmadan geliştirilecek bir müzakere anlayışının, günümüzün karmaşık siyasal yapılarıyla baş etmede yetersiz kalacağı açıktır.

Yedinci çözüm önerisi, müzakereci demokrasiye yöneltlen ve bu kuramın konuşma biçimlerinin toplumsal güç ilişkilerini yeniden üretebileceği eleştirisinden yola çıkılarak geliştirilmiştir. Bu doğrultuda, Bohman, Bickford ve Young gibi düşünürler, müzakerecinin hâkim olduğu kamusal alanda yurttaşlar arasındaki iletişimin niteliğinin artırılması gerektiğini savunmaktadırlar. Özellikle Young (2001: 670-690), müzakere süreçlerinin, katılımı önceleyen iddiasına rağmen, gerçek dünyadaki koşullar nedeniyle dışlayıcı bir yapı sergileyebileceğini ileri sürmektedir. Ona göre, tüm bireylerin eşit biçimde dahil olduğu bir kamusal süreci hayata geçirmek pratikte mümkün olmadığından, bu süreç kaçınılmaz olarak dışlama mekanizmalarını beraberinde getirmektedir. Bu sorunun üstesinden gelebilmek amacıyla o, farklı kültürel ve toplumsal konumların bir araya geldiği bağlamlarda iletişimin olanaklılığını esas alan ve müzakereci demokrasinin kapsayıcılığını genişletmeyi amaçlayan "iletişimsel demokrasi" idealini önermektedir.⁸⁵ Bu bağlamda, Bohman ve Bickford'un da benzer biçimde vurguladığı üzere, müzakere süreçleri yalnızca akılcı konuşmalara değil; aynı zamanda karşılıklı anlayış, empati, hoşgörü ve dikkatli dinlemeye dayanan kişiler arası etkileşime de dayanmalıdır. Böyle bir etkileşim ortamında, farklı kimlikler, cinsiyetler ya da marjinal gruplara özgü ifade biçimlerinin kamusal alanda saygıyla karşılanması temel bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Bu önerinin arkasında yatan temel motivasyon, yurttaşların tarihsel, kültürel ve deneyimsel farklılıklarının, kamusal müzakere süreçlerinde görünür kılınmasıdır. Böylece, farklı kimlikli pozisyonlara sahip bireyler arasında ortak bir söylemsel zemin yaratılarak, katılımcı ve kapsayıcı bir demokrasi anlayışı teşvik edilmiş olacaktır. Bu noktada Bickford, kamusal alanda konuşmanın yanı sıra dinlemenin de kurumsallaştırılması gerektiğini vurgulamakta ve demokratik sürecin, yalnızca fikirlerin

⁸⁵ Demokrasi kuramcıları Buttom ve Mattson tarafından yapılan çalışmalar, Young'ın müzakereci demokrasiye yönelik eleştirilerini destekleyici niteliktedir. Bu çalışmaların ortaya koyduğu temel bulgu, müzakere süreçlerinde yapısal eşitsizliklerin ortadan kaldırılamadığı gerçeğidir. Özellikle siyasal otorite sahibi bireyler (örneğin seçilmiş yöneticiler, milletvekilleri) ile konu hakkında teknik bilgiye sahip olan uzman aktörler (bilim insanları, danışmanlar vb.) ile karşılaştırıldığında, sıradan yurttaşların bu süreçlere eşit katılımının sağlanamadığı görülmektedir. Bu durum, teknik bilgi gerektiren meselelerde daha da belirgin hâle gelmektedir. Örneğin çevre politikaları gibi teknik uzmanlık gerektiren konular gündeme geldiğinde, konu hakkında yeterli bilgi birikimine sahip olmayan yurttaşlar, doğal olarak tartışma ve karar alma süreçlerinin dışında kalmaktadır. Bu bağlamda, bilgiye dayalı asimetrik yapılar, demokratik katılımın kapsayıcılığını zedelemekte ve müzakereci demokrasinin temel varsayımlarından biri olan eşit katılım ilkesini sorgulanabilir hâle getirmektedir (Coşkun, 2007: 68-69).

ifade edilmesiyle değil, aynı zamanda bu fikirlerin çatışma zemininde dinlenip değerlendirilmesiyle sınındığını ifade etmektedir (Bickford, 1996). Sonuç olarak, hoşgörü, saygı ve farklılık temelli bir iletişimsel ortamın inşası, müzakereci demokrasinin hem kapsayıcılığını hem de etkililiğini artıracak temel koşul olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sekizinci olarak, müzakereci demokrasi yaklaşımlarının taşıdığı dışlayıcı potansiyele dikkat çeken bir diğer kuramsal katkı M. Schudson tarafından sunulmaktadır. Schudson, Bohman, Bickford ve Young'un çizdiği eleştirel çerçeveye paralel şekilde, salt konuşma ediminin demokratik meşruiyeti temellendirmeye yeterli olmayacağını savunmaktadır. Ona göre, ahlaki normlara sıkı sıkıya bağlı ve bu nedenle belirli söylem biçimlerini merkezileştiren bir müzakere süreci, demokratik katılımı teşvik etmek yerine kaçınılmaz biçimde bir uzlaşmazlık çıkmazına sürüklenebilir (Schudson, 1997: 14). Bu tür bir söylem düzeni, toplumsal sorunların kaynağına inerek çözüm üretmektense, siyasal rekabet ortamında uzlaşmazlıkları derinleştirme riskini beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla Schudson, müzakere süreçlerinde sadece konuşma pratiğine değil, bu pratiğe eşlik eden katılım ilkelerine de odaklanılmasının zorunlu olduğunu altını çizmektedir. Bu bağlamda, müzakere sürecinin demokratik işleyişe katkı sunabilmesi için, bireylerin konuşmaya katılma, tartışma konularını belirleme, soru sorma ve itiraz etme gibi haklarının eşit biçimde güvence altına alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Ona göre, söz konusu eşitlik ilkesi, müzakereci demokrasinin işlerliğini sağlayacak temel koşuldur (Şimşir, 2008: 126-127).

Dokuzuncu olarak, demokrasinin müzakereci yöntemlerle derinleştirilmesi gerektiğini savunan düşünürlerden biri olan Benhabib, Schudson'un yalnızca konuşma eylemi temelli bir müzakere anlayışına dair duyduğu eleştirileri büyük ölçüde paylaşmakta, ancak bu meseleye daha farklı bir yaklaşım geliştirmektedir. Benhabib'e (1999: 130) göre, demokratik müzakere yalnızca sözlü katılımın formel olarak tanınmasıyla değil, aynı zamanda bu katılımın rasyonel bir zemine oturtulmasıyla anlam kazanmaktadır. Onun çözüm önerisinin merkezinde, müzakere sürecinin akılcı temellere dayanan gerekçelendirmeler üzerinden yürütülmesi bulunmaktadır. Bu anlayış doğrultusunda, müzakereye katılan bireylerin sürecin başlangıcında ortak yarar fikrine yönelmesi, demokratik meşruiyetin sağlanması açısından temel önkoşuldur. Buna ek olarak, katılımcıların yalnızca eşit söz hakkına sahip olması yetmemekte, aynı zamanda

birbirlerini karşılıklı olarak dinlemeye açık olmaları da gerekmektedir. Böylelikle hem rasyonel hem de eşitlikçi temeller üzerinde yükselen bir müzakere süreci inşa edilerek, demokratik meşruiyetin daha sağlam bir şekilde tesis edilmesi mümkün olacaktır.

Onuncu olarak, Dryzek müzakereci demokrasinin karşı karşıya olduğu sorunları farklı bir bakış açısıyla ele alarak, demokratikleşme sürecinde müzakerenin sunduğu "çatışma platformu"nın⁸⁶ dönüştürücü potansiyeline dikkat çekmektedir. Ona göre, yurttaşlar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları ve uzlaşmazlıklar, uygun kurumsal koşullar altında demokratik geleneği zenginleştirme ve derinleştirme işlevi görebilir. Dryzek'in bu dönüşüm için öne sürdüğü ilk temel koşul, anayasal düzlemde yurttaş haklarının güvence altına alınmasıdır. Bu çerçevede, kamusal alandaki katılımın artırılabilmesi için anayasanın sağladığı hak güvencelerinin yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda içerik bakımından da genişletilmesi gerekmektedir. Anayasal güvence sağlandığında, demokratik çatışmaların yıkıcı olmaktan ziyade geliştirici bir rol üstlenmesi mümkün hale gelecektir. İkinci koşul olarak, siyasal elitlerin ve uzman aktörlerin müzakere süreçlerine aktif yurttaşlarla birlikte katılımının önemini vurgular. Zira demokratik müzakerenin derinlik kazanabilmesi, yalnızca çoğulcu katılımı değil, aynı zamanda konunun uzmanlık bilgisiyle harmanlanmasıyla mümkün olacaktır. Üçüncü ve son olarak ise, bu tür bir müzakere ortamının demokratik gelişime katkı sunabilmesi için, kamusal alanda birbiriyle çelişen ve rekabet halinde olan farklı ifade biçimlerinin birlikte var olabileceği kapsayıcı bir tartışma zeminine ihtiyaç duyulduğunu savunur (Dryzek, 1990: 88-89). Bu çoğulcu iletişim alanı, demokrasiyi sadece bir uzlaşma rejimi olarak değil, aynı zamanda çatışmanın yaratıcı potansiyelini tanıyan bir siyasal form olarak yeniden tanımlamaktadır.

Son olarak, müzakereci demokrasinin potansiyel sorunlarına dair değerlendirmelerde bulunan Margaret Kohn, Dryzek ile benzer biçimde, çatışmanın demokratik sürecin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgular. Ona göre, kamusal alanda gelişen ve çatışma temelinde şekillenen bir müzakere süreci, demokrasinin canlılık

⁸⁶ Dryzek'in demokrasiye dair yaklaşımı, uzlaşmazlıkların tamamen ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığını, aksine bu tür farklılıkların demokratik sürecin doğasında bulunduğunu temel alır. Ona göre demokrasilerin asli görevi, toplumsal çıkar çatışmalarını bastırmak değil, bu uzlaşmazlıkların ilgili toplum yapısına zarar vermesini engellemektir. Bu bağlamda, demokratik sürecin temel hedefi; çatışan çıkarlar arasındaki gerilimi, ikna edici söylemler ve hak eşitliği ilkesi temelinde şekillenen kapsayıcı bir kamusal platformda yönlendirebilmektir. Böylelikle o, demokrasinin istikrarını, farklı seslerin bastırılmasıyla değil; bu seslerin karşılıklı tanınma, saygı ve ikna yoluyla bir arada var olabileceği çoğulcu bir yapının inşasıyla ilişkilendirmektedir (Şimşir, 2008: 127).

kazanması açısından hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda, müzakerenin nihai hedefinin her zaman bir uzlaşya ulaşmak olması gerektiği yönündeki varsayımı eleştiren Kohn, bu yaklaşımın mevcut toplumsal güç ilişkilerindeki eşitsizlikleri meşrulaştırıcı bir işlev gördüğünü ileri sürer. Eleştirisi, yalnızca uzlaşının kaçınılmazlığına değil, aynı zamanda bu uzlaşı sürecinde göz ardı edilen yapısal iktidar ilişkilerine yöneliktir. Ona göre, müzakereci demokrasi biçimsel olarak kapsayıcı bir yapı önerse de, toplumsal iktidarın belirli çıkar gruplarının kontrolüne geçmesiyle birlikte bu süreç, demokratik meşruiyeti görünürde sağlayan ancak gerçekte iktidarın yeniden üretimine hizmet eden bir araç hâline gelebilmektedir. Özellikle çatışmanın bastırılması veya görmezden gelinmesi, bu meşrulaştırma işlevini perdelemekte ve derin eşitsizliklerin üzerini örtmektedir. Bu nedenle Kohn, müzakereci demokrasi anlayışının bu yapısal açmazdan kurtulabilmesi için, kamusal müzakerenin kolektif siyasal hareketlerle bütünleştirilmesini gerekli görmektedir. Ona göre, yalnızca konuşma ve uzlaşya dayalı bir model yerine, toplumsal mücadele ve direniş pratikleriyle etkileşim içerisinde gelişen bir müzakere süreci, demokratikleşmenin daha kapsayıcı ve dönüştürücü bir biçimde gerçekleşmesini sağlayacaktır (Kohn, 2000: 418-419).

Buradan hareketle, müzakereci demokrasi modeline yönelik eleştiriler ve kuramsal çözüm önerileri veya yanıtları tablo halinde şu şekilde sunulabilir:

Kuramcı	Eleştiri Başlığı	Eleştirinin İçeriği	Çözüm Önerisi / Yaklaşım
Fishkin	Uygulanabilirlik Sorunu	Müzakere süreçleri gerçek toplumda yeterince işler değildir; herkesin eşit şekilde katılması pratikte zordur.	Rastgele seçilmiş yurttaşlarla deneysel müzakere ortamları önerir.
Dryzek	Teknolojiyi Dışlama ve Medya Etkisi	Medya, gösteri ve protesto gibi iletişim biçimleri göz ardı edilmektedir.	Teknolojik araçların katılımı artıracak şekilde müzakereci demokrasiye entegre edilmesini savunur.
Young	Dışlayıcılık Eleştirisi	Müzakere herkesin katılabildiği bir süreç değildir; kültürel ve toplumsal konum farklılıkları nedeniyle dışlama doğar.	İletişimsel demokrasi kavramını önerir; farklı konuşma tarzlarının ve kimliklerin tanınmasını savunur.

Kuramcı	Eleştiri Başlığı	Eleştirinin İçeriği	Çözüm Önerisi / Yaklaşım
Bickford & Bohman	Dinleme Eksikliği	Müzakerede sadece konuşma eylemi vurgulanmakta, dinleme pratiği ihmal edilmektedir.	Etkileşim, empati, hoşgörü ve dinleme temelli bir iletişim kültürünün inşa edilmesi gerektiğini savunurlar.
Schudson	Ahlaki Normların Merkezileşmesi	Ahlaki normlara dayalı tek tip konuşma tarzı uzlaşmazlığı büyütür ve dışlayıcı olur.	Katılım, soru sorma, itiraz gibi hakların eşitliğine dayalı çoğulcu bir iletişim zeminini önerir.
Buttom & Mattson	Bilgi Eşitsizliği	Teknik bilgiye sahip olanlar ile sıradan yurttaşlar arasında bilgi temelli eşitsizlik müzakereyi bozar.	Uzman bilgisi ile yurttaş deneyimi arasında denge kurularak kapsayıcı ortamların teşvik edilmesi gereklidir.
Benhabib	Oylama Temelli Demokrasi Eleştirisi	Demokrasi sadece oylama değildir; kararlar rasyonel, katılımcı ve eşit koşullarda alınmalıdır.	Demokrasi, iletişimsel pratik olarak görülmeli; rasyonel müzakere, eşit katılım ve şeffaflık esas alınmalıdır.
Dryzek (2)	Uzlaşmazlıkların Bastırılması	Demokrasi uzlaşmazlıkları bastırmamalı, onları yapıcı şekilde değerlendirmelidir.	Anayasal güvenceler, uzman-yurttaş işbirliği ve çatışan fikirlerin görünürlüğü sağlanmalıdır.
Kohn	Çatışmanın Görmezden Gelinmesi	Uzlaşmacı demokrasi anlayışı çatışmayı bastırır ve toplumsal güç eşitsizliklerini meşrulaştırır.	Kamusal alandaki müzakere süreçleri kolektif hareketlerle sentezlenerek çatışmalar görünür kılınmalıdır.

4. BÖLÜM:

MÜZAKERECİ UYGULAMALAR VE MÜZAKERECİ DEMOKRASİ MODELİNİN GERÇEKLEŞTİRİLEBİLME İMKÂNI

Genelde müzakereci modeller özelde de Habermas'ın geliştirmiş olduğu müzakereci demokrasi anlayışı, daha önce ortaya konmuş olan her sistem veya anlayış gibi içerisinde birtakım eksiklikler (önceki bölümde değinildiği üzere) ve –bu eksikliklerden kaynaklı– geliştirilmeye açık yönler barındırmaktadır. Habermas'ın modeli başta olmak üzere, müzakereci kuramlar ne kadar teoride tutarlı bir sistem sunsa da özellikle pratikte karşılaşılan yapısal ve işlevsel sorunlar alternatif çözüm önerilerinin getirilmesi gerekliliğini doğurmaktadır. Çünkü müzakereye dayalı demokrasi modeli, iletişimi, siyasal katılımı, kamusal aklı ve uzlaşmayı merkeze alması bakımından, çağdaş yönetim anlayışları arasında önemli bir yer edinmiş olmakla birlikte, çoğu düşünür tarafından demokratikleşmenin derinleştirilmesi açısından vazgeçilmez bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bu anlayışın terk edilmesi yerine, eleştirel biçimde gözden geçirilerek güçlendirilmesi, yapısal eksikliklerinin giderilmesi ve gerçekleştirilebilme imkanlarının aranması yönünde çalışmaların yapılması daha makul bir tutum olacaktır.

Küçük ölçekli grup demokrasisinden tele-demokrasi uygulamalarına kadar uzanan geniş bir akademik yelpazede, kamusal müzakere süreçlerinin etkin yurttaş katılımını mümkün kılacak iletişimsel bileşenleri ne ölçüde içerdiğine ilişkin çeşitli araştırmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda yapılan çalışmalar iki temel eksende yoğunlaşmaktadır. İlk eksen, yerel düzeyde gerçekleştirilen müzakereci forumlar ile işyeri demokrasisi gibi mikro demokrasi örneklerindeki katılım biçimlerini incelemekte; bu uygulamalarda yurttaşların karar alma süreçlerine nasıl dahil oldukları değerlendirmeye alınmaktadır. İkinci eksen ise, tele-demokrasi tartışmaları çerçevesinde televizyon aracılığıyla yürütülen forum ve tartışma programlarını merkeze almakta; bu tür medya temelli kamusal tartışma ortamlarının, demokratik kapsayıcılık ilkeleriyle örtüşen müzakereci bir yapıyı ne derece gerçekleştirebildiği sorgulanmaktadır.

Demokratik müzakere pratiklerini konu alan çalışmaların önemli bir bölümü, yurttaş jürileri, kasaba toplantıları gibi organizasyonlar; yerel yönetim düzeyinde

geliştirilen katılımcı demokrasi uygulamaları gibi farklı katılım modellerine odaklanmaktadır. Bu çalışmaların temel amacı, müzakereci demokrasiye ilişkin teorik birikim ile kamusal meselelerin tartışılabileceği forumların oluşturulmasına yönelik somut girişimler arasında bir köprü kurmaktır (Doğanay, 2003: 111). Ancak bu alandaki sınırlı sayıdaki araştırma, siyasal elitlerin tartışma dilini ve gündemini belirlediği; güç ve uzmanlık alanlarında ciddi asimetrilerin bulunduğu bağlamlarda, karşılıklı ve açık uçlu bir demokratik müzakerenin ne ölçüde mümkün olduğu sorusunu gündeme taşımaktadır. Bu bağlamda yapısal eşitsizliklerle mücadele edebilmek adına hangi yöntemlerin geliştirilebileceği de sorgulanmaktadır. Söz konusu çalışmalar, genel olarak, demokratik toplumlarda dönüşüm dinamiklerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

4. 1. Uygulama Alanları

Kasaba meclis toplantıları, doğrudan müzakereci demokrasinin hayata geçirildiği ve uzun bir süredir varlığını sürdüren uygulamalı örnekler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda yapılan öncü araştırmalardan biri, Jane Mansbridge'in 1970'li yılların başında "Selby" adlı küçük bir kasabada gerçekleştirdiği saha çalışmasıdır. Mansbridge, gözlem ve mülakat tekniklerini kullanarak yürüttüğü bu çalışmada, yurttaşların yaşadıkları yerleşimle ilgili temel meseleleri hem pratik hem de ideolojik yönleriyle tartıştıklarını ve birlikte yaşanacak kararların sorumluluğunu üstlendiklerini ortaya koymuştur. Ancak buna karşın, uygulamanın demokratik kapsayıcılık bakımından çeşitli sorunlar içerdiği gözlemlenmiştir. Sürece tüm toplumsal kesimlerin eşit ve etkin katılımının sağlanamaması, bu toplantıların temsil ve katılım yönünden sınırlılıklarını da gündeme getirmiştir. Mansbridge, yüz yüze iletişimin hâkim olduğu, hiyerarşik yapılar ve belirgin liderlik biçimlerinden uzak, tüm katılımcıların eşit söz hakkına sahip olduğu ideal müzakere ortamlarında üç temel yapısal sorun gözlemlendiğini belirtmektedir. Bunlardan ilki, karar alma süreçlerinin oldukça zaman alıcı bir yapıya bürünmesidir. İkinci olarak, tartışma konularının kişisel düzleme indirgenmesi riski söz konusudur. Üçüncü ve en temel sorun ise, toplumsal eşitsizliklerin bu ortamda da etkili bir şekilde ortadan kaldırılamamasıdır. Mansbridge'in araştırmasında, katılımcılar arasındaki sınıfsal, yaşa dayalı, toplumsal cinsiyet temelli, ekonomik durum ve coğrafi konum farklılıklarının

belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Kasabada uzun süredir yaşıyan, köy yerleşiminde ikamet eden, mülkiyet sahibi, orta sınıfa mensup, yaşça büyük erkek bireylerin; toplantılara katılım, söz alma, resmi sorumluluk üstlenme ve tartışmalarda etkili olma oranlarının diğ er gruplara kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, yeni yerleşenler, işçi sınıfı mensupları, kadınlar ve gençler, bu süreçte daha edilgen bir pozisyonda kalmaktadır. Özellikle çatışmalı durumlarda, güçsüz konumda olan grupların taleplerinin göz ardı edildiğı görülmektedir. Bu durum, güç dengesizliklerinin yalnızca tartışma süreçlerine değil, aynı zamanda bireylerin öz saygısına ve demokratik eşitliğin normatif temeline de zarar verdiğini göstermektedir. Araştırma bulgularına göre, yoksul ve düşük eğitilmiş bireylerin seslerinin, dolaylı bir utandırma mekanizmasıyla bastırıldığı; bu kişilerin kalabalık içinde küçük düşme korkusuyla kamusal konuşmaya katılmaktan kaçındıkları anlaşılmaktadır (Doğanay, 2003: 112-113). Söz konusu bireyler, kamusal tartışmalarda hâkim olan iletişimsel normlara yeterince hâkim olmadıkları için hata yapma, eleştirilme, kontrolü kaybetme ve dışlanma korkusuyla görüşlerini dile getirmemeyi tercih etmektedirler. Öte yandan, daha güçlü konumda olan katılımcıların, görünürde uzlaşmayı sürdürmek adına bilgi akışını tekelleştirdikleri ve bu yolla dolaylı bir baskı kurarak tartışmaları kendi lehlerine yönlendirdikleri de gözlemlenmiştir. Yüz yüze etkileşimin biçimlendirdiğı bu ortamda resmiyetin azalması, mizaha başvurma, kırıcı söylemlerden kaçınma ve duygusal yakınlık gibi çatışmayı bastırıcı stratejiler, ironik bir şekilde, güçsüz grupların sürecin dışına itilmesine zemin hazırlamaktadır.

Kasaba meclisi toplantıları gibi doğrudan müzakereci demokrasi örneklerinin günümüzdeki yansıması, 1980'li yıllarda özel sektördeki yönetim anlayışlarında yaşanan dönüşümlerden etkilenecek şekilde şekillenen "yurttaş-tüketici" paradigmasıyla kendini göstermektedir. Bu yaklaşımda yurttaşlar, kamu hizmetlerinden yararlanan bireyler değil, hizmetlerin tüketicisi konumunda değerlendirilmektedir. Bu bağlamda katılım, kamuoyu anketleri, şikâyet mekanizmaları ve hizmet memnuniyeti anketleri gibi araçlar aracılığıyla yurttaşların beklenti ve taleplerinin tespit edilmesine odaklanan bir faaliyet olarak görülmektedir. 1990'lı yıllarda ise siyaset bilimi literatüründe yurttaşların siyasete karşı artan ilgisizliğı, güvensizliğı ve edilgen tutumları üzerine yapılan değerlendirmeler, kamusal kurumları katılımı teşvik edecek yeni yöntemler geliştirmeye yöneltmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen katılım biçimleri arasında yurttaş panelleri, yurttaş jürileri, odak grupları, topluluk temelli planlama çalışmaları ve öngörü toplantıları gibi uygulamalar

yer almıştır. Ancak bu yöntemlerin uygulanmasında dikkat çeken önemli bir sorun, belirli katılım biçimlerinin bazı sosyal grupları sürece dâhil etmede etkili olurken, diğer grupların dışlanmasına neden olabilecek bir seçicilik barındırmasıdır. Örneğin; bu tür müzakere yöntemlerinin birçoğu, doğrudan özel sektörde geliştirilmiş olan müşteri memnuniyeti artırmaya dönük tekniklerin kamusal alana transfer edilmesiyle şekillenmektedir (Doğanay, 2003: 113-115). Bu durum, yurttaşı aktif bir siyasal özne olarak değil, yalnızca hizmet alan bir tüketici olarak konumlandırmakta hem müzakere sürecinin işleyişinde hem de yurttaşların siyaseti algılayış biçiminde belirgin sorunlara yol açabilmektedir.

Yapılan araştırmalar, kamusal müzakere süreçlerinin bütünlüklü, yekpare bir yapı arz etmediğini; aksine, sürece katılan yurttaşlar ile organizatörler arasında müzakerenin amacına ilişkin farklı beklentilerin ciddi çatışma alanları yarattığını ortaya koymuştur. Özellikle siyasal öğrenme odaklı tasarlanan forumlarda, yurttaşların büyük ölçüde edilgen bir dinleyici rolüne çekildikleri ve katılımcı öznenin "halk"a indirgenerek pasifleştirildiği gözlemlenmiştir (Doğanay, 2003: 116). Bu bağlamda, yurttaşlar ile siyasal elitler arasında anlamlı bir etkileşimin gerçekleşmediği, sürecin taraflar arasındaki yapısal farklılıkları ve mevcut siyasal eşitsizlikleri yeniden ürettiği belirlenmiştir. Müzakere sürecinde siyasal güç ve uzmanlık bilgisi, iletişimin yönünü ve niteliğini belirleyen başlıca etkenler olarak öne çıkmakta; böylece mevcut hiyerarşileri pekiştirmektedir. Siyasal elitlerin teknik terminolojiyle biçimlenen söylemlerine karşın, yurttaşların bu söyleme kişisel deneyim ve gündelik ilgiler üzerinden yanıt verdiği, teknik meseleleri bireysel düzlemde anlamlandırmaya çalıştığı tespit edilmiştir. Bu durum, müzakerenin kamusal anlamda eşitlikçi ve dönüştürücü bir araç olma potansiyelini sınırlandırmaktadır. Sonuç olarak, kamuya açık müzakere forumlarının karşı karşıya kaldığı temel sorunlardan biri, uzmanlık bilgisi ve güç ilişkilerinden kaynaklanan asimetritelerin ortadan kaldırılmasında yeterli etkiye sahip olmamasıdır. Yurttaşların siyasal liderlere ve uzman figürlerine karşı geliştirdiği güvensizlik, bu eşitsizlikleri aşmaya yönelik müzakere çabalarının da önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir.

Demokrasi ile müzakere arasında doğrudan ve birebir bir ilişkinin bulunduğunu varsaymak, çoğu durumda yanıltıcı sonuçlara yol açabilmektedir. Yurttaşların, modern siyasetin giderek karmaşıklaşan teknik meseleleri karşısında hissettikleri yetersizlik duygularını, yalnızca müzakere imkânları sunarak bertaraf etmek mümkün

görünmemektedir. Bu nedenle, müzakereci demokrasiye yönelik olumlu beklentilerin gerçekleşebilmesi, büyük ölçüde bu tür forumların kurumsal bir zemine kavuşmasına ve yurttaşlarla kamu görevlileri arasında yeni, daha doğrudan temsili bağların inşa edilmesine bağlıdır. Ancak bu şartlar altında müzakere süreçlerinin demokratik yönetime gerçek anlamda katkı sunabilecek biçimde işlerlik kazanabileceği öne sürülmektedir.

4. 1. 1. Yerel Denemeler: Porto Alegre, Montreal, Boston ve Diğer Örnekler

Günümüzde müzakereye dayalı katılımcı demokrasi uygulamaları, yalnızca kuramsal düzeyde değil, çeşitli kent yönetimleri aracılığıyla pratikte de kendini göstermektedir. Bu bağlamda ilk olarak, Brezilya’da Porto Alegre, ABD’de Boston, Portland, St. Paul ve Dayton ile Kanada’da Montreal ve Vancouver gibi şehirler, yurttaşların yerel karar alma süreçlerine aktif biçimde katılımını teşvik eden örnekler arasında öne çıkmaktadır. Söz konusu kentlerde uygulanan modeller, yurttaşların kentsel yönetime katılımını kurumsallaştırarak mekânsal aidiyet duygusunu güçlendirmekte, yaşam kalitesini artırmakta ve farklı çıkar grupları arasındaki potansiyel çatışmaları azaltmaktadır. Ayrıca, bu süreçler yerel yönetimlere duyulan kamu güvenini pekiştirmekte ve yönetim anlayışının demokratikleşmesine katkı sunmaktadır. Yaygın bir kaygı olarak dile getirilen, yerel muhalefetin kamu yararına olan projeleri engelleyeceği yönündeki düşünce ise, çoğu demokratik kent pratiğinde doğrulanmamaktadır. Tersine, sivil toplum ile yerel yönetim arasındaki iş birliğine dayanan katılımcı süreçler, demokrasinin gelişimine yönelik dinamik ve sürekli bir bağlılık üretmektedir (Roussopoulos ve Benello, 2019: 276-277). Bu doğrultuda, katılımcı demokrasi, yerel yönetişimde sadece bir yöntem olarak kalmamakta, aynı zamanda demokratik kültürün kökleşmesini sağlayan kurucu bir öge ve süreklilik arz eden bir dönüşüm aracı olarak da kabul görmektedir.

Brezilya’nın Porto Alegre kentinde 1989 yılından itibaren uygulanmaya başlanan “katılımcı bütçe” modeli, yerel düzeyde müzakereci katılım pratiklerinin dikkat çekici örneklerinden biri olarak dünya çapında ilgi uyandırmıştır. Bu uygulama, İşçi Partisi tarafından temsili siyaset krizine karşı geliştirilen ve devlet-toplum ilişkilerini daha demokratik bir zemine oturtmayı hedefleyen bir doğrudan demokrasi deneyimi olarak

ortaya çıkmıştır. Temel hedef, demokrasiyi daha katılımcı ve tabana yayılmış bir biçimde yeniden yapılandırmak, yerel deneyimlerle toplumsal politikaların bütünleşmesini sağlayarak eleştirel ve talepkâr bir yurttaşlık bilinci geliştirebilmektir. Bu çerçevede, uygulama temsili kurumlar, seçim süreçleri ve ortak yönetim mekanizmalarıyla bütünleşik bir yapıya sahiptir. Kent genelinde oluşturulan on altı ilçe düzeyindeki halk konseyleri ve beş tematik komisyon aracılığıyla mahalle toplantıları düzenlenmekte; bu toplantılarda halk, yerel hizmetler ve öncelikli sorunlar hakkında görüş bildirmekte ve tartışmalara katılmaktadır. Katılımcıların oranına göre belirlenen delegeler, tartışmaların koordinasyonunu sağlamak ve tematik öncelikleri belirlemekle görevlendirilmektedir. Delegelerin seçiminde orantılı temsiliyet ilkesi esas alınmakta ve halk meclislerinde oluşturulan önceliklerin değerlendirilmesi, planlama kabinesi tarafından yürütülmektedir. Bu kabine, nüfus, ihtiyaç ve talepler arasındaki dengeyi gözeterek öncelikleri sıralamaktadır. Sürecin sonunda, belediye uzmanlarının katkısıyla hazırlanan bütçe taslağı, halk meclislerinde seçilen ve gerektiğinde geri çağrılabilen delegelerin katıldığı katılımcı bütçe konseyinde tartışılarak oylamaya sunulmaktadır (Abramo, 1999).

İkinci olarak Montreal örneği, yerel yönetimlerin hem temsili hem de katılımcı demokrasi biçimlerini bir arada uygulama çabalarının somut bir laboratuvarı olarak değerlendirilmektedir. 1966 yılında, Montreal'de mülk sahibi olmayan bireylerin ilk kez oy kullanma hakkı kazanmaları, yerel demokrasi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan ilk sol eğilimli muhalefet partisi olan Montreal Yurttaş Hareketi, 1974 yılında yönetime gelmiş, ancak merkezîyetçi yapıyı bütünüyle dönüştürme konusunda sınırlı girişimlerde bulunmuştur. Yerel karar alma süreçlerinin kent çeperlerine yayılması hedeflenmişse de, uygulamada bu hedef zayıf reformlarla sınırlı kalmış ve müzakereci yaklaşıma dayalı toplumsal katılım gecikmiştir. 1994 yılında, "tek ada, tek şehir" sloganıyla başlatılan yönetsel reform, Montreal adası üzerindeki 28 bağımsız belediyeyi birleştirme ve küresel rekabet gücünü artırma hedefi taşımaktaydı. Bu sürece karşı gelişen toplumsal muhalefet, daha kapsayıcı ve müzakereye açık bir yerel yönetim modelinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. 2001 yılında kurulan Montreal Adası Yurttaşlar Birliği Partisi, sivil toplumla daha yakın ilişkiler kurmayı taahhüt etmiş ve aynı yıl Montreal Zirvesi'ni düzenleyerek bu yönelimin ilk adımını atmıştır (Roussopoulos ve Benello, 2019: 306-307).

Montreal Zirvesi, çeşitli topluluk örgütlerinin, sendikaların ve üniversitelerin katılımıyla gerçekleştirilen geniş çaplı bir kamusal danışma süreci olmuştur. Özellikle 2002 yılında düzenlenen İkinci Yurttaşlar Zirvesi, sivil toplumun politikaya katılımını artıran örnek bir uygulama olarak dikkat çekmiştir. Bu etkinlikler, yukarıdan aşağıya kurgulanmış olmasına rağmen, mahalle düzeyinde mini zirveler ve tematik atölyeler aracılığıyla yurttaş katılımını teşvik etmiştir. Yeni kurulan kent meclisi ve yürütme kurulu, 27 semti kapsayan bir federatif yapıya dönüşerek, ademi merkeziyetçiliği kurumsallaştırmıştır. Ancak bu yapı, sınırlı mali yetkiler ve eyalet hükümetine bağımlılık nedeniyle demokratik özerklik açısından ciddi sınırlarla karşı karşıya kalmıştır. Komisyonlar ve danışma organları yoluyla yapılan yurttaş katılımı, çoğunlukla istişari düzeyde kalmış; karar alma mekanizmalarının merkezinde yürütme kurulu yer almıştır. Buna rağmen, Montreal'de katılımcı demokrasiyi güçlendirme yönünde çeşitli yapısal adımlar atılmıştır. Kamusal Danışma Ofisi, Ombudsmanlık Ofisi ve Yurttaş Hakları Şartı gibi kurumlar, kent yönetiminde şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkesini desteklemeyi amaçlamıştır. Semt meclisleri, belirli ölçütlere bağlı kalmak koşuluyla özerk bütçe kullanımı, yurttaşlarla doğrudan temas ve mahalle düzeyinde sorun çözme kapasitesine sahip olmuşlardır. Ancak bu meclislerin siyasal meşruiyetleri ve tüzel kişilikten yoksun yapıları, karar alma süreçlerinde merkez karşısındaki zayıf konumlarını sürdürmüştür. Montreal'de katılımcı demokrasiye yönelik en dikkat çekici girişimlerden biri, Plateau Mont-Royal semtinde uygulamaya konulan yurttaş komisyonları olmuştur (Roussopoulos ve Benello, 2019: 307-314). Bu yapı, topluluk örgütlerinden ziyade bireysel yurttaş inisiyatifine odaklanması bakımından önem arz etmektedir. Fakat bu girişim de, yerel bürokrasinin dirençleri ve bazı topluluk örgütlerinin çıkar çatışmaları nedeniyle uygulamada ciddi engellerle karşılaşmıştır. Sonuç olarak, Montreal örneği, temsili demokrasinin sınırlarının aşılması ve katılımcı mekanizmaların inşası konusunda önemli bir deneyim sunmaktadır.

Üçüncü olarak, “Boston On Nokta Koalisyonu” örneği çatışmadan müzakereye giden yolu mümkün kılması bakımından önem taşımaktadır. 1990’lı yılların başında Boston kenti, özellikle genç nüfus arasında artan şiddet olayları ve ırksal temelli çatışmalar nedeniyle ciddi bir güvenlik ve toplumsal krizle karşı karşıya kalmıştır. Kentin yoksul bölgelerinde bulunan devlet okullarında ateşli silahların yaygınlığı, uyuşturucu madde kullanımı ve satışı, özellikle siyahi gençler arasında derinleşen umutsuzlukla

birleşmiş; bu durum hem şiddet olaylarını tırmandırmış hem de toplum genelinde kaygı ve huzursuzluğu artırmıştır. Polis teşkilatı, artan cinayet vakalarını engelleyememesi nedeniyle kamuoyunun sert eleştirilerine hedef olmuş; görevlerinin ifası ve kurumsal meşruiyetleri tartışmaya açılmıştır. Güvenlik güçlerinin cezalandırıcılığının yanında toplumsal bağ kurucu bir rol üstlenmesi gerekliliği, bu ortamda daha da belirginleşmiştir. İşte bu bağlamda, çatışmanın başlıca tarafları olan emniyet görevlileri, gençler ve yerel liderler bir araya gelerek diyalog zemininde bir çözüm arayışına yönelmişlerdir. Süreç, her tarafın kendi deneyim ve öyküsünü diğerleriyle paylaşması ile başlamıştır. Bu öykülerin buluşturulması, çatışmanın kaynağının belirsiz dışsal etkenlerden ziyade tarafların karşılıklı sorumluluk almaması ve iletişimsizlik olduğunu ortaya koymuştur. Çatışmanın en temel nedeni, büyük ölçüde beyaz, Katolik ve İrlanda kökenli polis gücü ile çoğunluğu işsiz, siyahi gençler arasında yapısal bir kopukluğun ve güvensizliğin hüküm sürmesiydi. Her iki grup da birbirini anlamaktan uzak; karşılıklı saygı, empati ve ortak bir insani zemin tesisinden yoksundu. Bu kırılğan zemin, bir cenaze töreni sırasında meydana gelen çatışmayla daha da derinleşmiş; ancak tam da bu olay kilise öncülüğünde yeni bir sürecin başlamasına vesile olmuştur (Erkızan, 2009: 9-10).

Bu noktada dini liderler ve çeşitli toplumsal aktörlerin öncülüğünde “Boston On Nokta Koalisyonu” kurulmuştur. Koalisyonun amacı hem şiddeti sona erdirmek hem de çatışma kültürünü dönüştürmek olmuştur. Koalisyonun temel stratejisi, tarafları dışlamadan, doğrudan iletişim kurmak ve ortak yaşamışlıkları temel alan bir anlayış geliştirmektir. Başlangıçta dirençle karşılaşan bu yaklaşım, zamanla gençlerin güvenini kazanmış ve onları çözüm sürecine dâhil etmiştir. Taraflar arasında anlamaya ve empatiye dayalı yeni bir söylem gelişmiş; geleneksel çatışmacı, savunmacı ve ötekileştirici retorik yerini, karşılıklı anlayış ve ortak çözüm arayışına bırakmıştır. Koalisyon, gençlerle birlikte polis teşkilatı ve yargı organlarıyla da etkin bir ilişki kurmuştur. Polis memurları, toplumu bütün olarak kucaklayan bir anlayışla hareket etmeye başlamış; görev yaptıkları mahallelerde düzenli olarak devriye gezmiş ve gençlerle güven ilişkisi kurmaya çalışmışlardır. Mahkeme süreçlerine sivil toplum aktörlerinin katılması, yargılanan gençlerin topluma yeniden kazandırılması sürecinde önemli bir işlev görmüştür. Bu dönüşüm süreci kısa sürede somut sonuçlar üretmiştir. Gençler arasında işlenen cinayet sayısı, yedi yıl içinde 73’ten 15’e düşerek ABD genelinde bu alandaki en keskin gerileme örneği olarak literatüre geçmiştir (Erkızan, 2009: 10-11). “Boston Mucizesi” olarak

anılan bu örnek, çözümün dışlayıcı güvenlik politikalarında değil, kapsayıcı müzakereci süreçlerde aranması gerektiğini güçlü bir biçimde ortaya koymuştur. Boston örneği, çatışmaların yapıcı biçimde dönüştürülebileceğini ve katılımcı, empatiye dayalı bir kamusal aklın tesis edilebileceğini gösteren çarpıcı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Boston örneğinde görüldüğü üzere, toplumsal çatışmaların dönüştürülmesinde temel yaklaşım, karşılıklı anlayışa dayalı müzakere süreci olmuştur. Bu süreçte akıl, kapsayıcı bir tahayyül gücüyle bütünleşen bir işlev görmüştür. Çözüm süreci, çatışmanın tarafı olan tüm bireyleri gözetken kapsayıcı bir çerçevede yürütülmüş; sorunlar, salt bilgi temelinden ziyade, yaşanmışlıkların getirdiği yaşam bilgeliği bağlamında kavranmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda “anlama” ve “müzakere” kavramları, çatışmanın yapıcı bir biçimde dönüştürülmesinde merkezi rol oynamıştır. Böylece çatışma ve şiddet sarmalı aşılmış; yerini insanın kendini gerçekleştirmesine olanak tanıyacak bir toplumsal ortama bırakmıştır. Bu yeni ortamın hangi değerler üzerinde şekilleneceği önsel olarak tanımlanmamış ne dini otoriteler ne de diğer taraflar belirli bir yaşam tarzını dayatmamıştır. Bunun yerine, her bireyin hem kendisine hem de başkalarına saygı duyması ve kararlarını eleştirel aklını kullanarak vermesi esas alınmıştır. Bu yaklaşım sayesinde hiç kimse herhangi bir söylemin edilgen nesnesi hâline getirilmemiştir. Görüşme süreçlerine katılanlar, kendi çıkarlarını korumak ya da temsil etmek amacını dışta kalarak, çatışmanın çözümüne yaratıcı biçimde katkı sunmak için dâhil olmuşlardır. Bu noktada, çatışmanın kaynağı olarak insanın iç dünyasında eksikliği hissedilen özcü-hümanist bilincin, kamusal alanda yansıma bulduğu söylenebilir. Bu bilinç yeniden inşa edilmediği sürece yapıcı dönüşüm mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, müzakereci demokrasinin özünü oluşturan demokratik erdemlerin bireyler nezdinde yeniden filizlenmesi, dönüşümün temel koşuludur.

Bunların yanı sıra, 1992 Rio Zirvesi’nde “sürdürülebilir kalkınma” ilkeleri doğrultusunda geliştirilen Yerel Gündem 21 (Local Agenda 21) girişimi, yerel düzeyde katılımcı yönetim pratiklerinin kurumsallaşmasına yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu proje; Türkiye’nin yanı sıra İngiltere, İspanya ve Yunanistan gibi birçok ülkede, yerel yönetimlerin “kolaylaştırıcı” ve “etkinleştirici” rolleri üstlenmesini teşvik eden, yerel toplulukların karar alma süreçlerine doğrudan katılımını önceleyen bir yönetim anlayışının benimsenmesini amaçlamıştır. Katılımcı demokrasinin yerel

ölçekte hayata geçirilmesini hedefleyen bu model, yerel ilgi gruplarıyla kurulan eşitlikçi ortaklıkları ve halkın kolektif gücüne dayalı işbirliğini esas alarak, demokratik katılımın daha kapsayıcı ve sürdürülebilir biçimde örgütlenmesine katkı sunmayı hedeflemiştir. Yerel yönetim düzeyinde geliştirilen müzakereci uygulamalardan bir diğeri de semt konseyleridir. Bu yapılar, yurttaşların yalnızca oy kullanan bireyler olarak değil, karar alma süreçlerine doğrudan müdahil olan aktörler olarak siyasal yaşama katılmalarını hedeflemektedir. Uzmanlar ve yerel yöneticilerle kurulan doğrudan etkileşim ortamı sayesinde, semt konseyleri vatandaşların yerel kamusal meseleler üzerinde söz hakkı kazanmasına imkân tanımakta ve bu yönüyle demokratik meşruiyetin tabana yayılmasına katkı sunan bir platform işlevi görmektedir (Doğanay, 2003: 117).

Her ne kadar bazı yerel ölçekli uygulamalar, müzakere temelli bir demokrasi modelinin sınırlılıklarına rağmen belirli ölçüde hayata geçirilebildiğini göstermekteyse de, ulus-devletlerin yapısal ve nüfussal büyüklüğü ile küreselleşmenin dayattığı çok katmanlı siyasal ve ekonomik ilişkiler ağı dikkate alındığında, bu modelin geniş kapsamlı ve etkili bir şekilde uygulanabilmesi için daha kapsayıcı ve erişilebilir araçlara ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu noktada, dijital teknolojilerin sunduğu yeni imkânlar ve özellikle sanal kamusal alanların gelişimi, geniş katılımlı müzakere süreçlerinin önündeki ölçeksel ve zamansal sınırlamaları aşma potansiyeline sahiptir. Böylece, teknolojik dönüşümün sunduğu olanaklar, müzakereci demokrasinin çağdaş toplumlarda daha işlevsel ve kapsayıcı bir biçimde yeniden inşasına katkı sunabilecek niteliktedir.

4. 2. Teknolojik Gelişmeler ve Sanal Dünya

Genel olarak temsile dayalı demokrasiye yönelik eleştiriler, doğrudan demokrasi uygulamalarının günümüz koşullarında fiilen mümkün olmaması nedeniyle alternatif yönetim biçimlerine duyulan ihtiyaçtan beslenmektedir. Temsili sistemin demokratik ideallerin tam anlamıyla hayata geçirilmesini engellediği, temsilde adaleti zayıflattığı ve gerçek anlamda halk egemenliğini yansıtmaktan uzaklaştığı yönünde çeşitli görüşler ortaya konmaktadır. Bu noktada Habermas kamusal alanın modern dönemde geçirdiği dönüşümün yol açtığı sorunlara dikkat çekmektedir. Ona göre, kamusal alanın 19. ve 20. yüzyıllarda geçirdiği yapısal dönüşüm sonucunda, kamusal topluluk iktidarın kullanıldığı süreçlerin etkin bir öznesi olmaktan uzaklaşmış; bu süreçler büyük ölçüde özel yönetim

birimleri, dernekler, siyasal partiler ve kamu bürokrasisi arasında gerçekleşir hâle gelmiştir. Bu gelişme, bireylerin kamusal yaşamdaki konumunu, ortak yararı gözeten yurttaşlar olmaktan ziyade, kendi özel çıkarları doğrultusunda hareket eden tüketici ve seçmen kimliğine indirgemıştır. Ortaya çıkan bu tabloda, örgütlü özel çıkar grupları kamusal alan içinde belirleyici bir ağırlık kazanmış; kamu yararı, rekabetçi ilişkilerin hâkim olduğu bu alan içerisinde daraltılmış, tek tip hâle getirilmiş ve kamusal tartışmanın eleştirel ve üretken niteliği zayıflamıştır. Böylece kamusal akıl yürütme yoluyla ulaşılan ortak anlayış yerini, şeffaf olmayan yöntemlerle sağlanan ya da güç ilişkileri aracılığıyla dayatılan uzlaşmalara bırakmıştır (Habermas, 1999a:303-307).

Bu bağlamda geleneksel kitle iletişim araçlarının – gazete, radyo ve televizyonun– tarihsel gelişimi, medyanın sadece bilgi aktaran bir araç olmaktan çıkıp siyasal etki üreten bir aktöre dönüşmesine zemin hazırlar. Diğer taraftan, kökenleri Antik Yunan’a uzanan ve Aydınlanma düşüncesinin normatif ilkeleri doğrultusunda modern biçimini kazanan kamusal alan, ancak özgür ve açık bir kamusal iletişim ortamının varlığıyla anlam kazanır. Nitekim kamuoyunun oluşabilmesi için zorunlu olan bu iletişim süreci, kamusal bilginin üretilmesini, dolaşıma girmesini ve toplumsal etki yaratmasını mümkün kılan iletişim araçlarına bağlıdır (Timisi, 2003: 142). Ancak teknolojik gelişmelerin sunmuş olduğu sanal dünya veya internetin, toplumsal özgürleşmeyi ve demokratikleşmeyi destekleyen bir kamusal iletişim mecrası olarak işlev görüp göremeyeceği, güncel akademik tartışmaların önemli başlıklarından biri hâline gelmiştir.

Günümüzde dijitalleşmenin etkisiyle, siyasal iletişim pratikleri yeni bir evreye girmiştir. Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerinin –bilhassa internetin– bu yapısal zayıflıklara çözüm üretme potansiyeli taşıdığına dair tartışmalar giderek artmıştır.⁸⁷ Bu çerçevede dijital araçlar, yalnızca iletişimi kolaylaştıran teknik araçlar olmanın ötesinde, yurttaşların siyasal karar alma süreçlerine daha doğrudan ve etkin katılımını mümkün kılan yeni demokratik imkânlar sunmaktadır (Özbek, 2015: 603). Özellikle internet, sosyal medya ve diğer dijital platformlar, doğrudan demokrasiye dair arayışların merkezinde yer almakta; devletle vatandaş arasındaki geleneksel sınırları yeniden şekillendirmektedir (Cindoğlu, 2007: 2). Bu teknolojiler, gerek merkezi gerekse de yerel

⁸⁷ Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki çeşitlilik, siyaset yapma biçimlerinde derin dönüşümler yaratmakta; kamuoyunun oluşumu, siyasal katılım ve temsil mekanizmaları bu dönüşümden doğrudan etkilenmektedir. Ancak bu dijital dönüşümün demokrasi açısından olumlu mu yoksa olumsuz mu sonuçlar doğurduğu sorusu, henüz net ve yekpare bir biçimde yanıtlanabilmiş değildir.

yönetim düzeyinde klasik katılım biçimlerini aşarak, yurttaşlar için elektronik ortamda işleyen yeni etkileşim alanları yaratmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, bir taraftan toplumsal yaşamın örgütlenme biçimlerini dönüştürürken diğer taraftan da fiziksel dünyanın ötesinde yeni bir sanal kamusal alanın oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Nitekim dijital katılım imkânlarının artması, katılımcı demokrasinin yerleşik hale gelmesi açısından önemli bir fırsat sunmaktadır. İnternet ve dijital teknolojiler, yurttaşlara sadece bilgiye erişim sağlamamaktadır; bunun yanı sıra siyasi meseleler üzerine düşüncelerini ifade edebilecekleri ve diğer bireylerle etkileşime geçebilecekleri yeni kamusal alanlar da yaratır. Bu süreçler geleneksel anlamda tek yönlü bir iletişimden farklı olarak çift yönlü, etkileşimli ve çoğu zaman eşzamanlı biçimde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, çağdaş iletişim teknolojilerini yeni katılım biçimleri olanakları sunmaktadır.

Bugün internet, vatandaşların demokratik süreçlere katılımını teşvik edebilecek stratejik bir dijital araç olarak değerlendirilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri, bireylere sadece düşüncelerini ifade etme imkânı sunmakla kalmaz, aynı zamanda bu görüşleri daha geniş kitlelere ulaştırabilecek etkileşimli bir platform işlevi görür. Bu çift yönlü iletişim yapısı, söz konusu teknolojileri hem geleneksel medya araçlarından hem de tek yönlü elektronik mecralardan ayıran temel özelliktir. Bu yönüyle bilgi ve iletişim teknolojileri, yurttaşların siyasi ve demokratik süreçlerde daha etkin bir biçimde yer alabilmelerine zemin hazırlamaktadır. Öte yandan bu gelişmeler, bireysel yaşam pratikleriyle birlikte devlet-vatandaş ilişkilerini, kamu yönetimi anlayışlarını ve siyasi karar alma süreçlerini de derinlemesine dönüştürmüştür. Özellikle 1990'lı yılların başında internetin yaygın biçimde kullanılmaya başlaması, toplumsal ve kamusal alanların dijitalleşmesinin önünü açmış, bu süreç zamanla geleneksel hizmet sunum biçimlerini dönüştürerek yeni bir yönetim paradigmasına zemin hazırlamıştır. Başlangıçta, kamu hizmetlerinin yalnızca çevrimiçi mecralardan, vatandaşlara tek yönlü biçimde aktarılmasıyla şekillenen arz merkezli bir model söz konusuken; sonraki aşamalarda, vatandaşların da sürece aktif olarak dâhil olduğu, taleplerini iletebildiği, beklentilerini ifade edebildiği ve içerik üretebildiği etkileşimli bir yönetim anlayışına geçilmiştir.

Bu dönüşümle birlikte, kavramsal düzlemde “e-devlet”, “e-katılım”, “e-oylama”, “e-vatandaşlık”, “e-belediye”, “akıllı şehirler” ve “sosyal medya” gibi terimler yaygınlaşmış, hem teorik hem de pratik düzeyde yeni anlamlar kazanmıştır. Bu teknolojik

evrilme süreci içerisinde demokrasi kavramı da yeniden şekillenmiş, “elektronik demokrasi” (e-demokrasi) olgusu siyasal katılımın niteliği ve araçları bakımından alternatif bir çerçeve sunmaya başlamıştır. Temsili demokrasinin, özellikle temsilde adaleti sağlayamaması yönündeki eleştirilerin arttığı bir dönemde, e-demokrasi, katılımcılığın artırılması ve demokratik süreçlerin daha şeffaf, erişilebilir ve kapsayıcı hâle getirilmesi açısından önemli bir tartışma alanı hâline gelmiştir. Nitekim son yıllarda birçok ülkede seçimlere katılım oranlarındaki gözle görülür düşüşler, bu yeni arayışların gerekçesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, e-demokrasi yalnızca teknolojik bir dönüşümün ürünü değil; aynı zamanda günümüz demokrasilerinin meşruiyet krizine alternatif bir yanıt arayışının ifadesi olarak öne çıkmaktadır.

4. 2. 1. E-demokrasi ve Tele-demokrasi

Demokratik rejimlerde tartışmanın seçmenler tarafından mı yoksa temsilciler aracılığıyla mı yürütüleceği koşullara göre değişebilse de, demokratik hayatın vazgeçilmez unsurlarından biri her zaman kamusal müzakere ortamının varlığıdır. Bu gereklilik, hem liberal demokrasi hem de dijital demokrasi açısından eşit ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Bu nedenle dijital çağın yarattığı dönüşümler doğrultusunda ortaya çıkan dijital demokrasi, mevcut demokratik mekanizmaların alternatifi olmaktan ziyade, onları tamamlayıcı bir yönetim biçimi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte dijital demokrasi, liberal demokrasiden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Özellikle internet, bu yeni demokratik pratiklerin merkezinde yer almakta; siyasal eylem ve iletişim biçimlerini yeniden şekillendirmekte, kamusal alanın sınırlarını genişletmekte, siyasal katılım düzeyini artırmakta ve yurttaşların daha önce erişemedikleri siyasal süreçlere dâhil olmalarına imkân tanımaktadır. Aynı zamanda internet, geleneksel siyasal elitlerin bilgi ve temsil üzerindeki tekeli de sorgulamaya açmaktadır. Dijital demokrasi, bu bağlamda, geleneksel ve yüz yüze siyasal uygulamaların yerine geçmeksizin, zaman, mekân ve fiziksel sınırlamaların büyük ölçüde ortadan kalktığı koşullarda demokratik katılımı mümkün kılan girişimlerin bütünü olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle dijital demokrasi kavramı, oldukça geniş bir teknolojik araç ve uygulama yelpazesine işaret etmektedir. Televizyon aracılığıyla yayımlanan “halk parlamentoları”, elektronik tartışma platformları, e-posta yoluyla gerçekleştirilen katılım biçimleri ve kamusal bilgilendirme

kioskları bu kapsama dâhil edilebilir. Ayrıca sosyal ağların yaygınlaşmasıyla birlikte, siyasetçiler ile yurttaşlar arasındaki iletişimin tek yönlü ve hiyerarşik bir yapıdan çıkarak daha yatay ve etkileşimli bir nitelik kazandığı ileri sürülmektedir (Işık, 2019: 92-93). Bu çerçevede dijital çağda demokrasi, antik ve liberal demokrasi modellerinin sınırlarını aşan, yeni araçlar ve pratikler üzerinden şekillenen özgün bir demokratik anlayış olarak ele alınmalıdır.

En yalın biçimiyle e-demokrasi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin demokratik süreçlerin uygulanmasında ve yaygınlaştırılmasında araç olarak kullanılmasıdır (Özgöker ve Mert, 2018: 76). Bu yaklaşım, demokrasinin daha şeffaf, erişilebilir ve katılımcı bir biçimde işlerlik kazanmasını hedeflemektedir. Temel amaç, vatandaşların yönetime doğrudan katkı sunmalarını teşvik etmek ve bireylerin karar alma süreçlerine daha aktif biçimde dâhil olabilmelerini sağlamaktır. Bu çerçevede, devletin sunduğu e-devlet uygulamaları, dijital başvuru sistemleri, elektronik imza ve çevrim içi etkileşim platformları gibi araçlar, demokrasinin gündelik yaşama nüfuz etmesini kolaylaştıran önemli enstrümanlar olarak değerlendirilmektedir. Böylece, yurttaşların siyasi katılımı aracı kurumlar olmaksızın daha doğrudan ve etkin bir biçimde gerçekleşebilmektedir. E-demokrasi kavramı, özellikle siyasal şeffaflık ve yönetsel hesap verebilirlik tartışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde önem kazanmıştır. Bu bağlamda, bilgi teknolojilerinin demokratik kamusal alanın inşasında rol oynaması ve politika yapım süreçlerinin mevzuata uygun biçimde şekillendirilmesine katkı sunması, e-demokrasinin temel işlevlerinden biridir. E-demokrasi; devlet, özel sektör ve yurttaşlar arasında daha etkin, güvenilir ve şeffaf ilişkilerin tesis edilmesini amaçlayan bir dönüşüm sürecini ifade eder. Yurttaşların siyasi sürece aktif katılımını sağlayan bu dijital yapı, sadece teknik bir kolaylaştırıcı değil, aynı zamanda çağdaş demokrasinin kapsayıcı ve katılımcı niteliğini güçlendiren stratejik bir boyut taşımaktadır.

E-demokrasi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin demokratik sistem içerisinde etkin kullanımı yoluyla, yurttaşların siyasal temsili gerçekleştiren aktörler üzerinde denetim kurmalarına olanak sağlayan ve temsilciler ile halk arasındaki iletişimi kolaylaştırarak hesap verebilirlik mekanizmalarını güçlendiren bir yönetim anlayışıdır. Bu dijital dönüşüm, klasik temsil ilişkilerinin sınırlarını aşarak vatandaşların karar alma süreçlerine daha doğrudan katılımını hedeflemektedir. E-demokrasinin işlevsel yapısı üç temel amaç etrafında şekillenmektedir. İlk olarak, siyasal süreçlerin şeffaflığının artırılması ve

kamuya açık bilgilendirme sistemlerinin yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu sayede kamu politikalarının oluşturulma süreci daha görünür hale gelmekte, yönetimin meşruiyeti ve güvenilirliği güç kazanmaktadır. İkinci olarak, yurttaşların eleştirel düşünme yetilerini geliştirmeye yönelik olarak demokratik bilinç ve vatandaşlık eğitimi desteklenmekte; dijital platformlar aracılığıyla ifade özgürlüğü ve kamusal tartışma ortamları teşvik edilmektedir. Üçüncü amaç ise, doğrudan katılımı önceleyen dijital araçlar vasıtasıyla bireylerin yönetim süreçlerine etkin bir biçimde dâhil edilmesidir. Bu çerçevede, çevrimiçi oylamalar, kamuoyu yoklamaları ve elektronik danışma platformları gibi mekanizmalar, katılımcı demokrasinin dijital düzlemde işlerlik kazanmasına katkı sunmaktadır (Özgöker ve Mert, 2018: 76-77).

Halkın yönetim süreçlerine katılımı ile siyasal şeffaflık, e-demokrasinin temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, e-demokrasi uygulamaları yalnızca çevrimiçi oylama faaliyetleriyle sınırlı kalmayıp, yurttaşlar ile siyasal karar alıcılar arasında çok yönlü bir iletişim akışının tesis edilmesini de içermektedir (Yıldırım, 2010: 33). Bu nedenle e-oylama, demokrasinin niteliğini doğrudan dönüştüren bir unsurdan ziyade, onu destekleyici bir araç olarak değerlendirilmektedir. E-demokrasinin en işlevsel araçlarından biri olan e-oylama, bireylerin yerel, bölgesel, ulusal ya da ulusötesi düzeyde çeşitli siyasal ve yönetsel konulara ilişkin tercihlerini, internet erişimi sağlanan kamuya açık dijital platformlar veya özel olarak tasarlanmış elektronik terminaller aracılığıyla ifade etmelerini mümkün kılmaktadır. Bu sistemin temel amacı, yurttaşların karar alma süreçlerine doğrudan katılımını kolaylaştırmak ve yönetsel etkinliklerini artırmaktır. Bunun yanı sıra, e-oylama sistemleri geleneksel oylama yöntemlerine kıyasla operasyonel maliyetleri azaltmakta; seçmen davranışlarının daha sistematik, hızlı ve etkili biçimde analiz edilebilmesine olanak sunmaktadır (Ersöz, 2005: 124). Dolayısıyla e-oylama, yalnızca katılımı artırmakla kalmamakta, aynı zamanda yönetsel verimliliği ve demokratik süreçlerin ölçülebilirliğini de güçlendirmektedir. Öte yandan, internet tabanlı devlet sayesinde bireyler, bilgisayar aracılığıyla yönetime katılma konusunda aktif olarak rol alabilmektedirler.

E-demokrasi, yurttaşların kamusal karar alma süreçlerine katılımını mümkün kılmak amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını ifade etmektedir. Bu bağlamda, e-demokrasi yalnızca kamu hizmetlerinin dijital ortama taşınmasından ibaret olmayıp, aynı zamanda hizmet sunumunun bireylerin özgün ihtiyaçlarını esas alarak

yeniden yapılandırılmasını öngören bir etkileşim çerçevesi sunmaktadır. Devlet ile yurttaşlar arasında kurulan bu çift yönlü dijital iletişim, katılımcı demokrasinin işleyişine niteliksel katkılar sağlamaktadır. E-demokrasi, bilgiye erişimin artırılmasından çok daha öte bir işlev üstlenmektedir. Bu sistem, politikaların oluşum sürecine yurttaşların daha önce benzeri görülmemiş bir düzeyde doğrudan müdahil olabilmesine olanak tanıyarak, devlet-vatandaş işbirliğini kurumsallaştırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, bilgi paylaşımı, elektronik oylama ve çevrimiçi tartışma gibi iletişim biçimlerini kapsayan geniş bir yapıyı ifade eder (Yıldırım, 2010: 30-33). Ayrıca e-demokrasi, yalnızca yurttaşları değil; siyasal partileri, seçilmiş temsilcileri ve diğer demokratik aktörleri de içererek, yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde siyasal katılımı dijitalleştiren bir yönetim modelidir. Ancak bu modelin işleyebilmesi iki temel koşula bağlıdır: İlki, toplum genelinde yaygın ve kapsayıcı bir internet erişiminin sağlanmış olmasıdır. İkincisi ise, hem yurttaşların hem de karar alıcı aktörlerin demokratik katılımı önemseyen bir siyasal kültüre sahip olmalarıdır (Şahin vd., 2004: 257-258). Bu katılım kültürü, aynı zamanda bilişim teknolojilerinden etkin biçimde yararlanmayı ve bu araçlarla siyasal etkileşim kurmayı içeren bir dijital okuryazarlık düzeyini de gerektirmektedir.

Öte yandan e-demokrasi, yurttaşlarla yöneticiler arasında doğrudan ve çift yönlü bir iletişim zemini oluşturarak, demokratik sistemin güvenliğini pekiştiren önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Elektronik oylama ve dijital katılım olanakları sayesinde, vatandaşların siyasal süreçlere daha etkin biçimde dahil olabilmelerine imkân tanımakta ve bu yönüyle çağdaş demokrasilerin kapsayıcılığını artırmaktadır. Bu çerçevede e-demokrasi; siyasal katılımı sınırlayan engellerin aşılmasını, kamusal bilgiye eşit ve hızlı erişimi, ifade özgürlüğünün genişlemesini, ulusal ve uluslararası ölçekte yeni kamusal alanların oluşumunu ve öz yönetime dayalı katılımcı pratiklerin yaygınlaşmasını sağlayarak doğrudan demokrasinin işleyişine katkı sunmaktadır. Bu yönüyle e-demokrasi, yalnızca bir teknik yenilik değil, aynı zamanda temsili demokrasi sisteminin yapısal sorunlarına yönelik alternatif bir çözüm önerisi olarak da değerlendirilmektedir. Temsili sistemin karşı karşıya olduğu iki temel açmaz, bu bağlamda özel bir önem taşımaktadır. Birincisi, siyasal karar alma mekanizmalarının dar bir çıkar çevresi tarafından kontrol altına alınması; ikincisi ise bu çıkar çatışmalarının siyasette kutuplaşmayı ve istikrarsızlığı körüklemesidir. Bu koşullar altında, ancak doğrudan demokrasinin etkin biçimde işletilebildiği durumlarda, temsilin sınırları aşılabılır; siyasal

çekişmelerin zaman kaybettirici ve yıpratıcı etkisi azaltılarak, daha nitelikli ve kapsayıcı yasa yapım süreçleri hayata geçirilebilir (Gökçe ve Örselli, 2008: 63-68).

E-demokrasi, demokratik katılımı artırma potansiyeline sahip bir model olarak öne çıkmakla birlikte, çeşitli eleştiriler ve uygulama sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu eleştiriler hem teknik hem de sosyo-politik açılardan değerlendirilmekte ve şu başlıklar altında toplanmaktadır: 1- Elektronik oylamanın güvenlik ve maliyet sorunları: E-demokrasinin temel araçlarından biri olan elektronik oylama sistemleri, özellikle güvenlik açısından ciddi kaygılar doğurmaktadır. Uluslararası düzeyde kabul görecekt güvenli bir dijital imza altyapısının kurulması, yüksek maliyetli ve karmaşık teknolojik yatırımları gerektirmektedir. Bu durum, sistemin küresel ölçekte standartlaştırılmasını ve yaygınlaştırılmasını zorlaştırmaktadır. 2- Vatandaş güveni ve katılım sorunsalı: E-oylamanın, seçmen katılımını artıracak varsayımı yaygın olsa da çevrimiçi seçimlerin güvenilirliğine dair kamuoyundaki şüpheler hâlâ giderilememiştir. Seçimlerin dijital ortamda yürütülmesi, katılım oranı üzerinde beklenen olumlu etkiyi yaratamayabilir. 3- Erişim eşitsizliği ve elitleşme riski: Dijital teknolojilere erişim düzeyinin ülkeler arasında ve toplum kesimleri arasında farklılık göstermesi, e-demokrasinin eşitlikçi yapısına gölge düşürmektedir. Bu bağlamda, internetin hâlâ toplumun belirli kesimleri tarafından sınırlı kullanılması, dijital demokrasinin "elitlere özgü bir iletişim biçimi" olarak algılanmasına neden olabilmektedir. 4- Dijital yeterlilik eşitsizlikleri: Bilgisayar ve internet teknolojilerini etkin biçimde kullanarak siyasal tartışmalara katılan bireylerin sayısı, çevrimiçi ortamı yalnızca eğlence ya da gündelik ihtiyaçlar için kullananlara kıyasla oldukça düşüktür. Bu durum, siyasal katılımı adaletsizliklerin oluşmasına zemin hazırlamakta ve demokratik sürecin temsil niteliğini zayıflatmaktadır. 5- Gizlilik ve gözetim sorunları: Dijital ortamda kullanıcı davranışlarını izlemeye yönelik kullanılan çerezler ve benzeri araçlar, kişisel verilerin izinsiz şekilde toplanmasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda bireylerin internetteki davranış kalıpları üzerinden politik eğilimlerinin tespit edilmesi mümkün hale gelmekte ve bu durum, e-demokrasinin şeffaflık ilkesini zedeleyerek, bireyleri gözetim altındaki bir toplumun parçası hâline getirme riskini doğurmaktadır.⁸⁸ 6- Dijital Bölünme ve Erişim

⁸⁸ Nitekim 2016 Amerika Birleşik Devletleri başkanlık seçimlerinde, sosyal medya platformlarının veri toplama ve hedefli reklam politikaları üzerinden seçmen davranışları üzerinde önemli ölçüde etki yaratıldığı iddia edilmiştir. Bu bağlamda, Facebook verilerinin üçüncü taraf şirketler aracılığıyla işlenerek seçmenlerin

Uçurumu: Dijital bölünme, yani bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim açısından bireyler, bölgeler ve ülkeler arasında giderek derinleşen eşitsizlikler, e-demokrasinin kapsayıcı yapısını ciddi biçimde tehdit etmektedir. Bu yapısal sorun, dijital katılım araçlarının toplumsal bütünlüğü desteklemek yerine yeni dışlama biçimlerini doğurmasına neden olabilmektedir. 7- Siyasal İlgisizlik ve Temsil Dengesizliği: Demokratik sistemlerde birçok vatandaşın temsilcileriyle etkileşim kurma konusunda isteksiz olduğu ve yalnızca sınırlı sayıda bireyin karar alma süreçlerine aktif biçimde katıldığı görülmektedir. Bu dengesizlik, katılım eksikliğine, seçmen ilgisinin azalmasına ve yalnızca belirli grupların karar süreçleri üzerinde orantısız bir etkiye sahip olmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak, temsil sistemi içinde karar alma gücü belirli aktörlerin elinde yoğunlaşmakta, bu da demokratik meşruiyet açısından sorun yaratmaktadır (Ersöz, 2005: 124-126; Gökçe ve Örselli, 2008: 69-73).

Temelinde e-demokrasi, demokrasi anlayışının dijital çağdaki yansıması olarak, yurttaş katılımının artırılması, yönetim süreçlerinin şeffaflaştırılması ve kamu hizmetlerinin daha etkin sunulması gibi çağdaş taleplere yanıt vermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda e-demokrasi; katılımcı yönetim, hesap verebilirlik ve halkın yönetime doğrudan dâhil olma hakkı gibi ilkelerin dijital platformlar aracılığıyla kurumsallaştırılmasına olanak tanımaktadır. Söz konusu yaklaşım, kökenleri Antik Yunan'daki Atina polis devletine uzanan doğrudan katılımcı demokrasi idealiyle tarihsel bir süreklilik içinde değerlendirilmektedir. Bu nedenle, bilgi toplumlarının yükseldiği günümüzde e-demokrasi, gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkenin ulaşmayı hedeflediği bir yönetim modelinin en güncel ve etkili biçimi olarak görülmekte; bu yönüyle incelenmeyi, geliştirilip güçlendirilerek uygulanmayı fazlasıyla hak etmektedir.

Temsili demokrasinin, yurttaşların ortak meseleler etrafında yürütülen kamusal müzakere süreçlerine katılımı yoluyla dönüştürülebileceği iddiası etrafında şekillenen bir diğer tartışma hattı, iletişim teknolojileri ve medya çalışmalarıyla genişlemiştir. Özellikle teknolojik araçların ve kitle iletişim mecralarının kamusal alanın inşasındaki rolüne odaklanan bu yaklaşım çerçevesinde, tele-demokrasi uygulamaları, medyada dolaşıma giren bilginin siyasal katılım ve kamusal müzakere üzerindeki etkileri ile televizyon forumları ve “talk show” türündeki programların müzakere alanı olarak işlevi gibi temalar

eğilimlerine göre özelleştirilmiş siyasi kampanyalar yürütüldüğü ve bunun seçim sonuçlarına yön verici bir rol oynadığı geniş çaplı tartışmalara konu olmuştur.

öne çıkmaktadır. Yurttaşların özgürce katılım sağlayabileceği bir kamusal alan modeli olarak "antik agora"yı yeniden hayal etme düşüncesi, 1960'lardan itibaren iletişim teknolojilerinde yaşanan ilerlemelerle birlikte yeni demokrasi deneyimlerinde karşılık bulmuştur. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve birçok Avrupa ülkesinde, kablolu televizyon yayınları, video-konferans yöntemleri ve bilgisayar ağlarına dayalı platformlar üzerinden çeşitli katılımcı uygulamalar geliştirilmiştir (Doğanay, 2003: 127-128). Bu uygulamalar, siyasal katılımın doğasına ilişkin iki ayrı kavrayışı gözler önüne sermektedir: Bunlardan ilki, demokrasiyi temel olarak referandum temelli tekniklerle özdeşleştirir; örneğin telefonla oy kullanma, gazetelere eklenen bültenler aracılığıyla görüş bildirme, belediye toplantılarının televizyon aracılığıyla yayımlanması ya da dijital oylama sistemlerinin kullanılması gibi araçlar bu yaklaşıma dâhildir. Bu perspektif, yurttaş katılımını esasen oy verme eylemiyle sınırlar ve yurttaşın siyasal rolünü mevcut politikaların yalnızca onaylanması ya da reddedilmesi üzerinden tanımlar.

İletişim teknolojilerinin katkısıyla şekillenen yeni kamusal alanın işleyişine dair ortaya konan iyimser beklentilere karşın, bu alanın mevcut toplumsal kimlikleri, güç ilişkilerini ve yapısal hiyerarşileri ortadan kaldırma potansiyeline yönelik ciddi kuşkuvar dile getirilmektedir. Elektronik ortamda demokratik tartışmalara katılımı mümkün kılacak koşulların yeniden oluşturulmasına yönelik çabalar, bazı durumlarda olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bilgisayar kullanımına atfedilen aşırı değer, yüz yüze etkileşimi ve geleneksel komşuluk ya da dayanışma ilişkilerini zayıflatma eğilimi göstermekte; siyasal katılım ise gerçek bir müzakere sürecinden ziyade elektronik oylama biçimine indirgenmektedir. Bu tür ortamlarda, düşünsel derinlikten yoksun bir siyasal söylemin çoğunluğun eğilimlerine teslim olması, zamanla tutucu eğilimlerin güç kazanmasına yol açabilmektedir. Buna ek olarak, yeni iletişim teknolojilerinin büyük ölçüde ticari ve endüstriyel mantıkla işliyor olması, teknolojik araçlara erişimin ekonomik koşullarla sınırlanması sonucunu doğurmakta; bu durum ise hem çeşitli dışlanma mekanizmalarının hem de eşitsizlik ve egemenlik ilişkilerinin yeniden üretilmesine zemin hazırlamaktadır. Teknoloji temelli katılım biçimlerinin yaygınlaşması, siyasetin tüketim mantığına eklemlenmesi riskini beraberinde getirmektedir.

Bu çerçevede, Le Guern ve Leroux'nun Fransa'da küçük bir kentte yerel kablolu televizyon yayını aracılığıyla gerçekleştirilen bir tele-demokrasi deneyimine ilişkin

incelemesi dikkat çekicidir. Araştırma, demokratik katılımın salt teknoloji kullanımına indirgenmesinin ciddi tehlikeler taşıdığını ortaya koymuştur. En az örgütlü ve kamusal alanda en çok yalnızlaşmış bireyler üzerinde uygulanan dolaylı sansür, bu yaklaşımın yarattığı temel sorunlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan, tele-oylama teknolojileriyle gerçekleştirilen referandumlar ve kamuoyu yoklamaları, demokratik işleyişin temel unsurları olan düşünme, tartışma ve uzlaşma süreçlerini ikame eden, daha çok bireylerin anlık tepkilerini merkeze alan araçlar olarak öne çıkmaktadır. Derville (1997: 140-141) bu durumu, karşılaşma, diyalog ve kolektif hafıza gibi unsurlar üzerine inşa edilen “kanıtlayıcı” demokrasi anlayışının sonu olarak yorumlamaktadır. Bu dönüşümle birlikte, yerini daha çok gösterime, ani tepkilere, bireysel yalnızlığa, gündelik deneyimlere ve şaşırtıcılığa dayanan bir demokrasi anlayışı almaktadır. Bu bağlamda, dijital ağlar üzerinden geliştirilen demokrasi pratiklerinin, bireylerin toplumun ortak meseleleri hakkında kimlikleriyle ve kolektif sorumluluklarıyla ilişkilenmelerini teşvik etmekten ziyade, bireysel çıkarlara ve izole etkileşimlere dayalı bir iletişim biçimini ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu durum, yüz yüze karşılaşmalara, hesaplaşmalara ve uzlaşma arayışına imkân tanıyan kamusal alanın oluşumunu engellemekte ve gerçekte var olmayan, ancak demokratik görünüme sahip bir “demokrasi illüzyonu” yaratmaktadır. Bu türden uygulamalar, siyasal karar alma süreçlerine katılımı yalnızca teknik bir işlem haline indirdikleri ve mevcut güç yapılarını sorgulamaksızın işledikleri ölçüde, demokratikleşme hedefiyle çelişmekte; aksine, çeşitli çıkar gruplarının etkisine açık, temsiliyet sorunlarıyla malul ve statükoyu pekiştiren bir yapıya dönüşmektedir (Aksoy, 1996: 159-170).

Tele-demokrasi tartışmalarının ikinci yönelimi, yalnızca oylamaya dayalı karar alma süreçlerini değil, aynı zamanda yurttaşlarla seçilmiş temsilciler arasında televizyon, telekonferans sistemleri, uydu bağlantılı video-konferanslar ve yerel düzeyde düzenlenen toplantılar aracılığıyla sürdürülebilecek bir diyalog ortamının kurulmasını hedeflemektedir. Bu yaklaşım, tele-demokrasiyi yalnızca teknolojik bir yenilik değil, yurttaşların siyasal karar alma süreçlerine doğrudan katılımını mümkün kılan bir araç olarak değerlendirmektedir. Tarihsel olarak kamusal alanın şekillenmesinde önemli bir işlev üstlenen kafeler ve salonlarda yürütülen tartışmaların yerini günümüzde yazılı ve görsel medya aracılığıyla yürütülen iletişim pratiklerinin aldığı varsayılmaktadır. Bu bağlamda, dijital çağın sunduğu olanaklarla birlikte yurttaşların toplumsal eşitsizlikleri

aşabilecekleri bir “siber kamusal alan” içerisinde bir araya gelerek, farklı görüşlerin ifade edilmesini ve bu görüşler arasında rasyonel tartışma süreçlerinin işletilmesini sağlayacak bir demokratik zemin oluşabileceği ileri sürülmektedir. Demokratik müzakerenin gerçekleşebilmesi için gereken rasyonel iletişim yapısının, sıradan yurttaşlar arasında kurulacak konuşmalarda da bulunabileceği öne sürülmekte; bu çerçevede yazılı ve görsel medya, kamusal olarak ulaşılabilir, açık ve şeffaf bilginin dolaşımını sağlayarak bu süreçte aracılık etmektedir. Konuya ilişkin bazı ampirik çalışmalar, haber medyasının ve medya profesyonellerinin, Habermas’ın kamusal alan teorisiyle uyumlu biçimde rasyonel, tutarlı ve bilgiye dayalı müzakerelere katkı sunduğunu ve böylelikle yurttaşların kamusal tartışmalara katılım yönündeki kapasite ve isteklerini desteklediğini göstermektedir. Bununla birlikte diğer bazı araştırmalar, iletişimin sadece bilgilendirme işleviyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda yurttaşları siyasal katılıma teşvik eden ve bu katılımı mümkün kılan bir motivasyon kaynağı haline geldiğini ortaya koymaktadır (Doğanay, 2003: 130-131). Özellikle yerel düzeydeki iletişim ağlarının, sıradan yurttaşların kendi görüşlerini başkalarıyla paylaşabileceği müzakereci alanlar oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu perspektiften bakıldığında, televizyonun medya ile siyasal katılım arasındaki ilişki bağlamında kamusal alanın şekillenmesinde önemli bir araç işlevi gördüğü söylenebilmektedir.

4. 2. 1. 1. Tv Forum Programları ve Demokratik Kamusal Alan

Araştırmalar, televizyon forum programlarının, farklı toplumsal grupların kamu politikaları ve ortak meseleler üzerine yürüttükleri müzakerelere elverişli ve meşru bir platform sunduğunu ileri sürmektedir. James Curran (1973: 234), televizyon ve radyonun yönetim ile yurttaşlar arasındaki ilişkinin demokratikleşmesine katkısını, yayıncılık tarihinin temel dinamiklerinden biri olarak tanımlar. Ona göre, televizyon stüdyolarının ulusal düzeyde tartışma forumlarına dönüşmesi, siyasetin yalnızca profesyonel aktörlerin katılımına açık, kapalı bir etkinlik olmaktan çıkmasına ve daha geniş bir kamusal angajmana zemin hazırlamasına olanak tanımıştır. Benzer şekilde Benjamin Page de televizyon tartışma programlarını, John Dewey’in demokratik yaşamın temel koşulu olarak gördüğü “yaygınlaştırılmış, paylaşılmış ve toplumsal erişime açık bilgi” idealine uygun kamusal söylem ortamları olarak değerlendirmektedir (Doğanay, 2003: 131). Ona

göre bu programlar, kamu politikalarına ilişkin nitelikli ve ulaşılabilir bilginin, geniş halk kesimlerinin erişimine sunulduğu, tartışıldığı ve kamusal anlamda dolaşıma girdiği alanlar olarak işlev görmektedir.

Bazı araştırmacılar, televizyonun başlangıçtaki seçkin yapılarından zamanla uzaklaştığını ve halkın görüş bildirme ve tartışmalara katılma imkânlarını artırarak daha katılımcı bir iletişim aracına dönüştüğünü ileri sürmektedir. Kitle iletişim araçlarının ve popüler kültürün geçirdiği bu dönüşüm, yeni bir tür kamusallığın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum özellikle geleneksel televizyon formatları ile günümüzün “talk show” türü programları arasındaki farklılıklarda kendini açıkça göstermektedir. Söz konusu programlarda uzmanlar ile izleyiciler arasındaki hiyerarşik ayrım zayıflamakta, profesyonel otoritelerle sıradan yurttaşlar arasındaki sınır bulanıklaşmakta ve böylece siyasal ve ideolojik temsillerin geleneksel biçimlerine alternatif teşkil eden yeni söylemsel pratiklerin geliştiği mücadeleci bir alan ortaya çıkmaktadır. İzleyicilerin doğrudan tanıklıkları üzerine kurulan talk show formatı, uzman bilgisine dayalı söylemin mutlaklığını sorgularken, yaşam deneyimlerine dayalı anlatılarla yeni bir kamusal etkileşim biçimi sunmaktadır (Doğanay, 2003: 132). Bu yönüyle talk show’lar, uzmanlık bilgisine karşı doğrudan bir reddiyede bulunmadan, bilgiyi sıradan bireylerin gündelik yaşantılarındaki deneyimlerle harmanlayarak yorumlayan, öykülemeci bir söylem geliştirir. Böylece bu tür programlar, izleyicinin bireysel alanını kamusal bir tartışma zemini haline getirerek, farklı seslerin ifade bulabileceği alternatif bir söylem alanı oluşturur.

Livingstone ve Lunt’un (1994: 1-5) İngiltere ve Amerika’da yürüttüğü izleyici tartışma programları incelemeleri, bu tür yayınların demokratik potansiyeline dikkat çekmektedir. Söz konusu programlarda, uzmanlar ve siyasetçiler doğrudan halkın karşısına çıkarak hesap verme durumunda kalmakta; böylece sıradan yurttaşların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri, deneyimlerini paylaşabilecekleri kamusal bir etkileşim alanı oluşmaktadır. Tartışmalar, yalnızca stüdyo izleyicileriyle sınırlı kalmayıp, evdeki izleyicilere de uzanarak, bireysel gündelik deneyimlere dayanan düşüncelere ve kanaatlere yeni bir meşruiyet zemini kazandırmaktadır. Bu dönüşüm, medyanın geleneksel, tek yönlü ve “monolojik” işleyişini aşındırmakta ve bunun yerine izleyicinin sürece aktif biçimde katıldığı “diyalojik” bir modele geçişe işaret etmektedir. Bu bağlamda, izleyici temelli tartışma programları, liberal demokrasilerin yaşadığı temsil

krizini aşmak için gerekli olan katılımcı yurttaşlık anlayışının hayata geçmesini sağlayabilecek önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Medya aracılığıyla şekillenen bu yeni kamusallık biçimi, üretici-tüketici, uzman-uzman olmayan, metin-okur gibi geleneksel ikiliklere meydan okuyarak; aktif, eleştirel, yorumlayıcı ve dirençli bir yurttaş-izleyici tipolojisinin gelişmesine zemin hazırlamaktadır (Doğanay, 2003: 133). Dahası, medyanın kültürel çeşitliliği içinde barındıran farklı toplumsal grupları ortak tartışma alanlarında bir araya getirme kapasitesi, yalnızca fikir alışverişini mümkün kılmakla kalmamakta; aynı zamanda dışlanan veya marjinalleştirilen toplulukların sorunlarını görünür kılan, yerel düzeydeki meseleleri daha geniş kamusal platformlara taşıyabilen “karşıt kamusal alanların” oluşumunu da teşvik etmektedir.

Burjuva kamusal alanının soyut, bilimsel ve uzmanlaşmış söylem yapısı, sıklıkla gündelik yaşamın bilgi biçimlerini ve sıradan bireylerin deneyimlerini dışarıda bırakmaktadır. Bu bağlamda, söylemsel rasyonaliteye dayalı klasik kamusal tartışma anlayışına alternatif olarak; daha anlatısal, duygusal, sözlü kültüre yaslanan ve popüler gündemlere odaklanan iletişim tarzları ön plana çıkmaya başlamıştır. Söz konusu yaklaşım, yurttaşlığı yalnızca akılcı ve genelleştirilebilir söylemlerle sınırlamayan; bunun yerine kişisel deneyimlerin, öznelliklerin ve özel anlatıların da demokratik müzakerenin bir parçası haline getirilebileceği bir ifade zemini sunmaktadır. Bu dönüşüm, geleneksel olarak ayrı tutulmuş olan kamusal ve özel alanlar ile uzman ve sıradan yurttaş ayrımını bulanıklaştırmakta; böylece sıradan bireylerin doğrudan temsile dayanmayan karşılaşmalar ve tartışmalar yoluyla politik sürece dahil olabileceği alternatif bir kamusal alan açığa çıkarmaktadır (Doğanay, 2003: 134). Tartışma programlarının özellikle günün erken saatlerinde yayımlanması, yurttaşlık deneyimini geleneksel olarak eril bir çerçevede tanımlayan anlayışa meydan okuyarak, yurttaş izleyicinin daha kapsayıcı ve çoğulcu bir şekilde tanımlanmasına olanak tanımaktadır. Livingstone ve Lunt’a (1994: 14) göre, bu tür programlar, kurumsallaşmış iktidar ile sıradan bireylerin gündelik yaşam pratikleri arasında doğrudan bir yüzleşme imkânı yaratarak, burjuva kamusalının temelini oluşturan güç hiyerarşilerini sorgulayan ve dönüştüren “karşıt kamusal alanlar”ın inşasına katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda, televizyon ortamında gerçekleşen tartışma ve müzakere pratikleri, temsili demokrasinin dışladığı katılım biçimlerini görünür kılmakta ve kamusal söylemin sınırlarının yeniden çizilmesine imkân tanımaktadır. Özellikle dışlanmış toplumsal

sorunlar ve aktörlerin, bu yeni medya-tabanlı müzakere alanlarında temsil edilmesiyle birlikte, daha kapsayıcı bir demokratik iletişim biçimi ortaya çıkmaktadır. Bu tür yaklaşımlar, medyanın kamusal tartışma süreçlerini geniş kitlelere ulaştırma potansiyelini olumlayan bir bakış açısını yansıtmaktadır. Ancak, medyanın bu rolünü değerlendirirken çoğu zaman medya kuruluşlarının yapısal özellikleri, işleyiş mantıkları ve içinde yer aldıkları ekonomik, politik ve ideolojik ağlar yeterince dikkate alınmamaktadır. Medya aracılığıyla yürütülen kamusal müzakere pratikleri, esasen medya kurumlarının kendine özgü dinamiklerinden kaynaklanan belirli sınırlamalar ve dışlama mekanizmaları içermektedir. Bu durum, potansiyel olarak kapsayıcı olması beklenen demokratik iletişim süreçlerinin kısıtlanmasına neden olmaktadır. Medyanın yaygın biçimde benimsediği özgürleştirici katılım söylemi ise, çoğu zaman ticari çıkarlarla örtüşen bir “katılım yanılsaması” üretmekte ve bu söylemin, belirli çıkar gruplarının yönlendirmelerine açık hale gelmesiyle birlikte eleştirel kamusal alanın işlevselliğini zayıflatmaktadır (Doğanay, 2003: 134-135).

Bourdieu (2000: 19-20), televizyonun kurumsal mantığının, belirli görüş ve düşüncelerin daha baştan dışlanmasına neden olduğunu ileri sürer. Bu mantık çerçevesinde, televizyon ekranında yer alabilmek; bireysel özerkliğin sınırlandırılmasını, konu seçiminin dışarıdan belirlenmesini, iletişim tarzının önceden şekillendirilmesini ve zaman kısıtlamalarına tabi olmayı gerektirir. Bu koşullar altında işleyen görünürlük dinamiği, açık bir sansür uygulamasından ziyade, çoğu zaman farkında olunmadan içselleştirilen bir oto-sansür mekanizmasına dönüşmektedir. Hangi içeriklerin yayınlanmaya değer olduğuna dair yapılan seçimler ise genellikle gösteri niteliği taşıyan, dikkat çekici ve sıra dışı öğelere öncelik tanıyarak kamusal dikkat alanını şekillendirmektedir. Öte yandan Bourdieu, televizyonun düşünsel üretim için uygun bir ortam olmadığını savunur. Zira televizyonun dayattığı süre baskısı, eleştirel düşüncenin gerektirdiği zamansal esnekliğe izin vermez. Bu bağlamda ortaya çıkan düşünsel ifadeler, çoğunlukla hızlı tepki verebilen kişilerce dile getirilen, toplumda genel kabul görmüş, tekrar eden ve yüzeysel fikirlerle sınırlı kalır. Böylece televizyon, düşünsel derinlikten daha çok, kolay tüketilebilen ortak söylemleri dolaşıma sokan bir mecra işlevi görmektedir.

Bourdieu’nün televizyonun yapısal kısıtları üzerine ortaya koyduğu eleştiriler, medya aracılığıyla gerçekleşen yurttaş katılımının demokratikleşme potansiyelini

sorgulayan birçok düşünür tarafından da paylaşılmaktadır. Bu bakış açısına göre, televizyon ortamında gerçekleşen izleyici katılımı temelli tartışma programları, medyanın mevcut kurumsal yapısında yerleşik olan eşitsizlik ilişkilerini dönüştürme gücüne sahip değildir. Aksine, bu programların sıklıkla yüzeysel bir çatışma atmosferine dayandığı, derinlikli müzakere yerine polemiği teşvik ettiği savunulmaktadır. Örneğin Ghiglione (1994: 89), televizyon tartışma programlarında dile getirilen sözün, genellikle tüketim kültürünün mantığına tabi kılındığını ve siyaseti hızla tüketilen bir gösteri nesnesine dönüştürdüğünü belirtir. Bu çerçevede izleyiciye, aktif bir yurttaş olduğu yanılsaması sunulmakta; ancak gerçekte edilgen bir tüketici kimliği dayatılmaktadır. Tartışma programları, demokratik katılımın teatral bir biçime büründüğü bir sahneye dönüşmekte, yurttaşın sesi yalnızca sunucu tarafından belirlenen sınırlar içinde duyulur hale gelmektedir. Kamusal sözün meşruluğu ise, ancak ekran üzerinden kurgulanan gösteri niteliğiyle kazanılabilmektedir. Charaudeau ve Ghiglione (1997: 170-171), izleyici katılımına dayalı bu programların antik Atina agorasına yapılan romantik göndermeler aracılığıyla sıradan bireyi yüceltme eğiliminde olduğunu; ancak bunun, doğrudan demokrasinin yalnızca sembolik ve görsel temsiller düzeyinde yeniden üretimi anlamına geldiğini öne sürer. Bu anlamda, televizyonun oluşturduğu sahte agora, demokratik sözün içerdiği anlamı yeniden şekillendirerek, sıradan bireyi yalnızca temsili bir özneye indirgemektedir. Sonuç olarak, bu tür yayınlar, katılımcı demokrasi idealini derinleştirmek yerine, yüzeysel bir meşruiyet görünümü yaratmaktadır.

Televizyonun gösteriye dayalı işleyiş mantığı, demokratik işleyişe katkı sunma potansiyelini önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Bu mecra, toplumsal olay ve olguları kendi görsel-estetik düzenine göre yeniden kurgularken, yaşanan gerçeklikleri parçalamakta ve onları dramatik bir senaryo yapısına dönüştürmektedir. Böylece, televizyon ekranında sunulan kamusal tartışmalar, özünde bir “gösteri mantığı”na indirgenmiş olur. Forum programları gibi tartışma formatları, geleneksel anlamdaki kamusal alanın yerine ikame edilen yeni bir iletişim zemini önermektedir. Ancak bu yeni zemin, “sahicilik” kültürünün etkisiyle biçimlenen bir dizi norm tarafından kuşatılmaktadır: tarafsızlığın biçimsel bir ideal olarak yüceltilmesi, kişisel ilişkilerin ön plana çıkması, izleyici onayı üzerinden meşruiyet arayışı gibi unsurlar, bu yeni tür kamusal alanın temel yapı taşlarını oluşturmaktadır (Doğanay, 2003: 138-139). Bu bağlamda, medyada şekillenen yeni siyaset biçimi, çoğu zaman temsili demokrasinin

yaşadığı meşruiyet krizine yönelik sahte bir çözüm izlenimi yaratır. Medya, bu krizi gerçek anlamda çözmektense, temsilin gücünü abartılı biçimde yeniden üretilip doğrudan demokrasi mitini güncel bir görüntüyle sahnelemektedir. Bu teatral yapıda önemli olan yurttaşın ne düşündüğü değil, bu izlenimin kimlere hizmet ettiğidir. Zira “ilerleme”, gerçekte halkın söz sahibi olmasını sağlamakla değil, yalnızca buna inanmalarını sağlayan iletişim teknolojilerinin gelişimiyle ilişkili hale gelmektedir (Derville, 1997: 141).

Araştırmacılar, televizyon tartışma programlarının kapsayıcı ve eşitlikçi bir müzakere zemini oluşturma potansiyeline dair önemli sınırlılıkları ortaya koymuşlardır. Örneğin, Eric Darras’ın (1994: 78) televizyon talk show ve tartışma formatlarına yönelik analizleri, bu programların içeriklerinin alternatif bir kamusal alan yaratmaktan ziyade, egemen ideolojinin temel varsayımlarıyla uyumlu bir yapı sergilediğini göstermektedir. Sıradan yurttaşların bu tür programlara katılımı, ilk bakışta demokratikleşme göstergesi gibi görünse de, aslında katılımcıların söz hakkı sıkı bir biçimde seçilmiş, çerçevelenmiş ve etkisizleştirilmiş söylemlerle sınırlı kalmaktadır. Bu durum, yurttaşın sözünün “evcilleştirilmiş” bir biçimde dolaşıma sokulmasına yol açmakta; gerçek bir katılımdan çok, temsili bir görünürlüğe işaret etmektedir. Bu bağlamda, iyi niyetli üretim süreçlerine rağmen televizyon programlarının, medyanın genel işleyiş mantığından ve toplumsal eşitsizlikleri şekillendiren yapısal koşullardan bütünüyle bağımsız iletişim ortamları sunmaları beklenemez. Forum formatındaki programlar, görünürde katılıma olanak tanıyan yapılarıyla, aslında siyasal söylemin içinde barındırdığı dışlayıcı mekanizmaları içselleştirmekte ve yeniden üretmektedir. Bu süreçte şekillenen ve medya aracılığıyla dolaşıma sokulan “demokrasi miti”, yalnızca temsili bir katılım imgesi sunmakta, ancak gerçek anlamda kamusal müzakerenin derinleşmesini sağlamamaktadır. Dolayısıyla, televizyon forumlarının yarattığı tartışma deneyimlerinin başarıya ulaşması, yalnızca medya sisteminin yapısal dönüşümüne değil, aynı zamanda mevcut güç ilişkilerinin mikro düzeydeki örüntülerinin de dönüşmesine bağlıdır. Kamusal müzakerenin diğer alanlarında olduğu gibi, burada da demokratik etkileşimin gerçek anlamda gerçekleşmesinin imkanı, görünürlüğün artmasının yanı sıra, iletişimsel eşitliğin sağlanması ve yapısal asimetritelerin giderilmesiyle mümkün olabilecektir (Doğanay, 2003: 143-144).

4. 3. Avantajlar, Dezavantajlar ve Olası Sorunlar

Yerel düzeyde yürütülen katılımcı yönetim süreçlerinin analizinde, sivil toplum kuruluşları ile çeşitli yerel deneyimler aracılığıyla yapılandırılan müzakere platformlarının, görünürde eşit söz hakkı ve yönetsel hiyerarşinin reddi gibi demokratik ilkelere dayansa da, pratikte kapsayıcılık açısından sınırlılıklar taşıdığı gözlemlenmektedir. Katılımcıların kimler olacağı, tartışmaların hangi çerçevede yürütüleceği ve hangi görüşlerin meşru kabul edileceği gibi dinamikler, karar alma süreçlerinde belirleyici rol oynamaktadır. Örneğin, toplantılarda gündelik hayatın yükünü taşıyan grupların –çalışanlar, öğrenciler, küçük çocuklu kadınlar gibi– sürece etkin katılımını destekleyecek yapısal düzenlemelerin yetersizliği, karar alma mekanizmalarının daha çok emekli bireyler ile davet yoluyla katılan uzman ve bürokratların kontrolüne geçmesine neden olmaktadır (Doğanay, 2003: 311-312). Benzer biçimde, süreç içerisinde tercih edilen söylem biçimleri ve konuşma üslupları da kapsayıcılığı olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle, uzmanlık ve temsil temelli konuşmalara öncelik verilmesi, kişisel deneyime dayalı “tanıklık bilgisinin” ve bu yolla geliştirilen eleştirel yaklaşımların değersizleştirilmesine yol açmaktadır. Kısıtlı zaman diliminde çok sayıda başlığın ele alınma çabası ve bunların çoğunlukla merkezden gelen temsilcilerin bilgilendirici sunumlarına indirgenmesi, özellikle taşradan gelen, uzmanlık bilgisine değil deneyim temelli tanıklıklara dayanan katılımcıların görüşlerinin geri planda kalmasına neden olmaktadır. Bu durum, söylemde eşitlik vurgusu taşıyan katılımcı yapıların pratikte nasıl bir asimetrik güç ilişkisi üretebildiğine işaret etmektedir.

Televizyon forum programlarında yürütülen kamusal tartışmalar, bu programların medya formatına özgü yapısal dinamikleriyle birlikte, “demokratik konuşma” kavrayışının nasıl tanımlandığıyla da şekillenmektedir. Söz konusu tartışma platformları, meşruiyetlerini büyük ölçüde, farklı toplumsal kesimlere ifade alanı tanıyarak çoğulcu bir iletişim zemini oluşturdukları iddiasına dayandırmaktadır. Bu iddia, çoğu zaman stüdyo düzeni, görsel temsiller, gazeteci kökenli moderatörler ve katılımcıların toplumsal çeşitliliği temsil ettiği varsayımı üzerinden yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda, stüdyoda gerçekleşen her münazara ya da söz alma pratiği, kamusal aklın bir tezahürü ya da demokratik meşruiyetin bir işareti olarak sunulmaktadır. Ancak program içeriklerinin daha yakından incelenmesi, bu iddianın belirli dışlayıcı mekanizmalarla çeliştiğini ortaya

koymaktadır. Nitekim tematik derinlikten uzak, yüzeysel ve magazinsel yaklaşımların öne çıktığı; özellikle de moderatörün müdahaleleriyle belirli katılımcıların söz hakkının sınırlandığı görülmektedir. Bu bağlamda, egemen tartışma tarzının dışında kalan ya da baskın güç ilişkileriyle uyumsuz görüşleri dile getiren bireylerin, konuşmalarının değersizleştirildiği; sözlerinin kesilmesi, küçümsenmesi ya da bilgisizlikle itham edilmesi gibi yollarla pasifleştirildiği gözlemlenmektedir (Doğanay, 2003: 312-313). Kısacası, bu forum programlarında benimsenen tartışma biçimi, karşılıklı anlayış ve ortak akıl üretimine dayanan diyalogu teşvik etmekten çok, çatışma ve kutuplaşmayı merkeze alan bir etkileşim modeli inşa etmektedir. Bu durum, katılımcılar arasında karşılıklı dinleme ve birbirinin argümanları üzerine düşünerek ilerleme imkânını önemli ölçüde zayıflatmakta; böylece kamusal tartışmanın uzlaşya dayalı doğasını işlevsiz kılmaktadır.

Gelişen teknolojilerin etkisiyle dijital çağ olarak nitelendirilen içinde bulunduğumuz dönemde, özellikle internetin yaygınlaşması siyasal katılım biçimlerinden kamusal alanın dönüşümüne kadar birçok alanda demokratik pratikleri yeniden şekillendirmiştir. Ancak bu dönüşümün demokrasiyi ne ölçüde geliştirdiği veya zayıflattığı konusunda kesin bir yargıya ulaşmak güçtür. Yine de teknolojik ilerlemelerin toplumsal ve siyasal yapılar üzerindeki etkisi çift yönlü bir karakter sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda, dijital teknolojilerin ortaya çıkardığı yeni olanaklar, demokratik katılımı artırabilecek potansiyel araçlar sunarken, aynı zamanda demokratik süreçleri zayıflatabilecek tehditleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle “dijital demokrasi” kavramı, teknolojinin demokrasiyle kesişiminde hem umut verici hem de tartışmalı bir alan oluşturmaktadır. Hızla gelişen dijital altyapılar, katılımcı demokrasinin daha kapsayıcı bir biçimde hayata geçirilmesine imkân tanırken; öte yandan mahremiyet ihlalleri, bilgi manipülasyonu ve dijital eşitsizlik gibi riskler, demokratik normların aşınmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla, dijital teknolojilerin demokrasiye etkisine dair olumlu ve olumsuz yaklaşımlar karşılaştırmalı biçimde ele alınarak; dijitalleşmenin, çağdaş demokrasinin geleceği üzerindeki muhtemel yansımaları tartışmaya açmak yerinde olacaktır.

Dijitalleşmenin şekillendirdiği demokrasinin, hem klasik doğrudan demokrasinin hem de modern temsili sistemlerin çeşitli unsurlarını bünyesinde barındıran hibrit bir yapı arz ettiği görülmektedir. Temsil kurumlarını destekleyen ve katılım araçlarını çeşitlendiren dijital olanaklar, temsili demokrasinin sınırlarını genişletmekte; bu sayede

bireylerin siyasal süreçlerde kendilerini daha etkili biçimde ifade etmelerine zemin hazırlamaktadır. Bu yönüyle, doğrudan demokrasinin katılımcılık idealine de belirli ölçüde yaklaşmaktadır. Aynı zamanda dijital demokrasi, çoğulculuğun daha görünür ve işlevsel hâle gelmesine katkı sağlamaktadır. Sayısal çoğunluğa dayanan geleneksel demokrasi modellerinde azınlık hakları sıklıkla göz ardı edilirken, dijital platformlar farklı toplumsal kesimlerin sesini duyurmasına olanak tanımakta, azınlıkların görünürlüğünü artırmaktadır. Özellikle bireysel hak ihlalleri ya da toplumsal adaletsizlikler karşısında dijital medya aracılığıyla kamuoyu oluşturmak, geçmişe kıyasla çok daha erişilebilir bir hâl almıştır. Bu ortamda benzer düşünce ve kaygıları paylaşan bireyler, sanal alanlarda geçici baskı grupları oluşturarak toplumsal farkındalık yaratabilmekte ve kamusal tepkiyi örgütleyebilmektedir. Nitekim 21. yüzyılın kamusal alanı, geleneksel anlamda sadece meydanlar ve parklarla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda dijital ağlarla bağlantılı, çok katmanlı bir iletişim evrenini de kapsamaktadır. Sosyal medya platformları ile etkileşimli dijital mecralar, çağdaş kamusal alanın temel bileşenlerinden biri haline gelmiş; böylece yurttaş katılımı dijitalleşen bir zeminde yeniden tanımlanmıştır. Ağ teknolojileri sayesinde insanlar hızlı ve geniş ölçekli biçimde bir araya gelebilmekte; bu durum, yeni türden toplumsal hareketlerin doğmasına zemin hazırlamaktadır. Ancak, bu tür dijital örgütlenmelerin yapısal olarak kalıcılığına dair kuşkuvar devam etmektedir. Çünkü teknolojik araçlarla kurulan bağlar, hızla kurulsa da aynı ölçüde yüzeysel kalabilmekte ve derinlikli, uzun vadeli politik dönüşümler için gerekli olan sürdürülebilir toplumsal ilişkileri çoğu zaman üretememektedir (Runciman, 2016: 108). Bu nedenle, yalnızca dijital ağlar üzerinden oluşan hareketlerin taleplerini siyasal düzeyde kabul ettirmesi güç görünmektedir. Hızlı yükselen bu oluşumlar, taleplerini kamuoyuna duyurma konusunda etkili olsalar da, siyasal karar alma süreçlerine nüfuz edebilme konusunda sınırlılıklar taşımaktadır. Bu bağlamda, dijital çağda dahi yüz yüze iletişimin ve geleneksel siyasal katılım biçimlerinin önemini koruduğu söylenebilir. Öte yandan, dijital demokrasi araçları, yurttaşların birbirleriyle ve temsilcileriyle gerçek fikir alışverişi gerçekleştirebileceği zeminler sunduğunda, katılım süreçlerini niteliksel olarak güçlendirebilir. Bu olanak, interneti katılımcı demokrasinin işlevsel bir uzantısına dönüştürebilir. Gerçek zamanlı tartışma imkânı sunması, yurttaşların politik süreçlere dâhil olma ve temsilcileriyle doğrudan temas kurma isteğini artırabilir. Dolayısıyla dijital demokrasi yurttaşların tartışma kültürünü geliştirerek daha

bilinçli ve aktif bir politik katılımın önünü açabilir. Son olarak, dijital demokrasi uygulamaları, kamusal politikaların şekillenmesinde yurttaş katılımını artıran ve karar alma süreçlerini daha şeffaf hâle getiren önemli araçlar sunmaktadır. Bu uygulamalar, demokrasinin mikro düzeyde işlerliğini destekleyerek yerel yönetim pratiklerinde doğrudan katılımı mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte, dijital mecralarda yalnızca önceden belirlenmiş seçenekler arasında tercihte bulunmakla sınırlı olmayan bir katılım biçimi de söz konusudur. Sosyal medya platformları üzerinden örgütlenen yurttaş hareketleri, kamusal politikaları eleştirme, alternatif öneriler sunma ve karar vericiler üzerinde denetleyici bir kamuoyu oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede dijital katılım, yalnızca yönetime katkı değil, aynı zamanda dijital denetim mekanizmalarının oluşmasına da zemin hazırlamaktadır.

Öte yandan günümüzdeki teknolojik gelişmeler, yaşamı kolaylaştıran araçlar olmaktan çıkıp bireylerin yaşam tarzlarını doğrudan şekillendiren temel dinamikler hâline geldiğini görürüz. Bu dönüşümün toplumsal yapılar ve siyasal kurumlar üzerindeki etkileri giderek daha görünür hâle gelmektedir. Özellikle dijital teknolojilerin demokrasi üzerinde yarattığı tehditler, demokratik değerlerin sürdürülebilirliği açısından ciddi tartışmaları gündeme getirmektedir. Bu bağlamda en dikkat çekici risklerden biri, teknolojinin demokrasiyi işlevsizleştirme ve dolayısıyla aşındırma potansiyelidir. Teknoloji, doğası gereği hızlı ve etkin çözümler sunarken, politika daha yavaş ilerleyen, müzakereye dayalı ve kurumsal süreçlere bağlı bir alan olarak öne çıkar. Bu hız farkı, dijital teknolojilerin siyaseti “gereksiz” veya “etkisiz” bir alan gibi gösterebilmesine neden olmaktadır (Runciman, 2016: 67). Özellikle dijital demokrasi araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte, bireylerin internet merkezli bir yaşam dünyası inşa etmeleri ve siyasal sorunların çözümlerini yalnızca dijital mecralarda aramaları, siyasal katılımı zayıflatmakta ve toplumsal karar alma süreçlerinden uzaklaşmalarına yol açmaktadır. Bunun yanında, teknokratik yönetim biçimlerinin artış göstermesi de bireyleri siyasal süreçlerin dışına iten bir başka etkidir. Karar alma mekanizmalarının giderek daha fazla teknik uzmanlara devredilmesi, vatandaşların politik sürece aktif katılımını sınırlamakta ve demokratik meşruiyetin sorgulanmasına yol açmaktadır. Bu durum, devlet otoritesinin, kamuoyuna hesap verme sorumluluğu olmayan büyük teknoloji şirketlerine aktarılma riskini doğurmakta; demokratik denetimden uzak bir güç yapısının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Teknolojik dönüşümün demokrasiyi dönüştürme potansiyeli göz önünde

bulundurulduğunda, devletin ve siyasal kurumların rollerinin yeniden tanımlanması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Devletlerin, teknoloji politikalarını yönlendirici ve denetleyici bir çerçevede kurgulaması; dijital okuryazarlığı eğitim politikalarının merkezine alması ve teknolojik gelişmelerin yaratabileceği olası tehditleri öngörerek önleyici mekanizmalar geliştirmesi, demokratik yapının korunması açısından kritik önemdedir.

Devletin bilgi üzerindeki tekeli elinde bulundurması, toplumsal gerçekliğin sürekli olarak yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda gerçeklik, sabit ve nesnel bir yapı olmaktan ziyade, siyasal iktidarın müdahalelerine açık dinamik bir inşa süreci hâlini almaktadır. Ancak dijital çağda, bu durum yalnızca devletle sınırlı kalmamış; özellikle büyük veri teknolojileri ve yapay zekâ destekli algoritmalar aracılığıyla özel sektör aktörleri de bireylerin davranışsal kalıplarına doğrudan müdahale edebilecek düzeyde bir yönlendirme kapasitesi geliştirmiştir. Bireylerin toplu biçimde gözetlenmesinin yanı sıra, mikro düzeyde veri odaklı manipülasyona maruz kalması, liberal demokrasinin temel varsayımlarından biri olan bireyin özerk ve rasyonel karar alma yetisini sorgulanır hâle getirmektedir. Bu gelişmeler, birey özgürlüğü ve demokratik katılım gibi kavramların, veri temelli yönetim çağında yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

Dijital iletişim ortamında, özellikle sosyal medya ve diğer çevrimiçi mecralar aracılığıyla gerçekleşen dezenformasyon süreçleri, demokratik toplumlar açısından ciddi bir tehdit haline gelmiştir. İnternetin yol açtığı teknolojik dönüşüm, yalnızca bilgiye erişimi kolaylaştırmakla kalmamış; aynı zamanda popülist söylemlerin ve kitlesel protesto hareketlerinin yaygınlaşmasını da hızlandırmıştır. Geleneksel medya organları yerine bireylerin bilgiye erişiminde sıklıkla cep telefonu ve bilgisayarlar üzerinden ulaşılan dijital kaynaklar tercih edilmekte; bu da doğrulanmamış içeriklerin, geniş kitlelere anlık ve kontrolsüz biçimde ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, sosyal medya platformları üzerinden dolaşıma giren haber ve içeriklerin çoğu zaman doğruluk süzgecinden geçirilmeden kamuoyunu etkilediği gözlemlenmektedir. Bilginin bu denli hızlı ve denetimsiz biçimde yayılması, hem istemli hem de istemsiz olarak toplumsal manipülasyon süreçlerini beslemekte; böylece yanlış ya da yanıltıcı içerikler, bireyler arasında kalmayıp kimi zaman medya kuruluşları aracılığıyla da yeniden üretilerek meşrulaştırılmaktadır. Bu durum, demokratik kamuoyunun oluşumunu

zedeleyen, bilgi temelli rasyonel tartışma zeminini aşındıran önemli bir sorunsala işaret etmektedir.

Dijitalleşmenin hız kazanmasıyla birlikte, siber güvenlik tehditleri küresel ölçekte devletlerin gündeminde üst sıralara yerleşmiştir. Özellikle siber savaşlar, kritik altyapılara yönelik saldırılar ve bilgi sızıntıları yoluyla ulusal güvenlik açısından ciddi riskler oluşturmaktadır. Bu tür saldırılar, çoğu zaman devletlerin veya kurumların gizli bilgilerini hedef almakta ve önemli güvenlik açıklarını gözler önüne sermektedir. Söz konusu tehditlerin artan boyutu, devletleri yalnızca savunma önlemleri almakla kalmayıp, aynı zamanda saldırganların kullandığı dijital araç ve yöntemleri benimsemeye ve karşı hamle stratejileri geliştirmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda, siber savaşlar teknik bir meseleden ziyade, sivil ve askerî alanlar arasındaki sınırların giderek belirsizleştiğini ortaya koyan yeni bir güvenlik paradigmasıdır.

Son olarak, dijital demokrasinin meşruiyet sorunları, teknolojik eşitsizlikler ve hukuki açmazlar bağlamında değerlendirilmelidir. Bu çerçevede internet, dijital katılımın temel araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Ancak dijital demokrasinin kapsayıcılığı, tüm bireylerin internete eşit erişim imkanına sahip olmasını gerektirir. Günümüzde teknolojik altyapıya erişim, sosyoekonomik koşullara bağlı olarak önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Bu durum, dijital katılımın belirli bir kesimle sınırlı kalmasına neden olmakta, böylece alınan kararların toplumun genel iradesini yansıtıp yansıtmadığı tartışmalı hale gelmektedir. İnternet ve dijital teknolojilere erişimdeki bu eşitsizlik, demokratik temsilin dijital düzlemde yeniden üretimi sürecinde ciddi bir meşruiyet sorunu doğurmaktadır. Teknolojik gelişmelerin hızı, bazı bireylerin bu yeniliklere hızla adapte olmasını sağlarken, diğerlerini dışlayıcı bir konuma itmekte; böylece mevcut sınıfsal ya da bölgesel eşitsizlikler derinleşebilmektedir. Dahası, dijital araçlarla yapılan demokratik uygulamaların meşruiyeti, teknik erişimle birlikte bu araçları etkin kullanabilme becerisi ile de doğrudan ilişkilidir. Teknolojinin siyasal katılım üzerindeki etkisi, olumlu potansiyeller barındırdığı kadar, temel hak ve özgürlükler açısından yeni riskler de doğurur. Hukuki sistemler ise çoğu zaman bu dönüşümlere tepki olarak, gecikmeli biçimde düzenlemeler geliştirmektedir. Bu nedenle, dijitalleşmenin beraberinde getirdiği yeni toplumsal sorunlara karşı, proaktif ve kapsayıcı bir hukuk anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde, teknolojik ilerleme ile şekillenen yeni toplumsal yapı, demokratik değerlerin korunması açısından ciddi kırılmalara yol açabilir.

Dijital demokrasinin olumlu katkıları kadar, içerdği yapısal riskler de giderek daha fazla tartışma konusu hâline gelmektedir. Teknolojik ilerlemenin kaçınılmaz bir sonucu olarak siyasal katılım biçimleri dönüşmekte, yurttaş ile devlet arasındaki ilişki yeni dijital mecralar üzerinden şekillenmektedir. Ancak bu dönüşüm her zaman daha kapsayıcı ya da özgürleştirici bir siyasal düzeni beraberinde getirmemektedir. Çünkü dijital teknolojilerin doğası gereği her katılım aracının denetim ve yönlendirme potansiyeli de bulunmaktadır. Bu bağlamda, dijital demokrasiyi yalnızca katılımı artıran bir araçsallık düzleminde değerlendirmek yanıltıcı olabilir. Aksine, bu alandaki gelişmelerin demokratik süreçleri güçlendirmek kadar, otoriter eğilimleri meşrulaştıran ya da derinleştiren bir işlev görebileceği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim dijitalleşmenin sınırsız olanaklarını sorgusuz bir biçimde yüceltmek, uzun vadede özgürlükçü demokrasinin altını oymakla kalmayıp, toplumu dijital gözetim ve kontrol mekanizmalarının hâkim olduğu bir yapıya da sürükleyebilir.

Konuya olası sorunlar çerçevesinden yaklaşım gösterildiğinde, dijital teknolojiler, bir yandan katılımcılığı artırma, bilgiye erişimi kolaylaştırma ve kamu denetimini güçlendirme gibi olanaklar sunarken, öte yandan dezenformasyon, mahremiyet ihlali ve manipülasyon gibi tehditleri de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda dijitalleşmenin demokrasiye etkisi çift yönlü bir potansiyel barındırmakta; söz konusu teknolojilerin nasıl ve kimler tarafından kullanıldığı belirleyici hâle gelmektedir. Ayrıca, dijital araçların yaygınlığına rağmen, dünya genelinde dijital olanaklara erişimde ciddi eşitsizlikler devam etmektedir. “Dijital bölünme” olarak tanımlanan bu durum, dijital demokrasinin eşitlikçi bir zeminde işlemlerini engelleyen temel bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır (Özgöker ve Mert, 2018: 97). Bu nedenle demokratik katılımın dijital imkanlar yoluyla artırılabilmesi için öncelikle tüm bireylerin bu araçlara ucuz, hızlı ve eşit şekilde erişebilmesi sağlanmalıdır. Öte yandan, bazı devletlerin internet kullanımı üzerindeki kısıtlamaları da dijital demokrasinin sağlıklı işlemlerini sekteye uğratmaktadır. E-demokrasinin beraberinde getirdiği temel sorunlardan biri de, kamusal tartışma zemininin kim veya kimler tarafından belirleneceği ve hangi soru ya da sorunların öncelikli çözüm alanı olarak tanımlanacağıdır. Bu noktada, teknik olanakların siyasal içeriği nasıl şekillendirdiği de önem kazanmaktadır. Ancak daha yapısal bir düzeyde tartışılması gereken esas mesele, doğrudan demokrasinin gerçekten arzulanır ve işlevsel bir yönetim modeli olup olmadığıdır. Çünkü doğrudan katılım ilkesine dayalı demokratik

uygulamalar, aslında dijital teknolojilerden çok önce de tarihsel bağlamda daha geniş biçimde hayata geçirilebilecek potansiyele sahipti (Arblaster, 1999: 126). Bu doğrultuda, demokratik değerlerin dijital ortama taşınabilmesi için teknolojik altyapının ve özgürlükçü bir siyasal iradenin inşa edilmesi gerektiği açıktır. Gelecekte dijital teknolojilerin demokrasiyi nasıl şekillendireceği belirsizliğini korumakla birlikte, bu sürecin yönü toplumsal farkındalık, eşit erişim ve özgürlüklerin korunmasıyla doğrudan bağlantılı olacaktır.

Habermas, günümüz dijital iletişim ortamlarının dönüşen dinamikleri ışığında yeniden ele alarak tartışmaya açmaktadır. Özellikle sosyal medya platformlarının yükselişiyle birlikte, geleneksel kamusal alan anlayışının geçirdiği yapısal değişimlere odaklanmaktadır. Teknolojinin ve sanal dünyanın sunmuş olduğu tüm avantaj ve kazanımlara karşın Habermas, olumsuz bir tavır içerisindedir. Habermas'ın dijital iletişim teknolojilerine yönelik eleştirisinin temelinde, kamusal müzakerenin epistemolojik yapısında yaşanan dönüşüm yer alır. Özellikle okur-yazar ayrımının silikleştiği dijital ortamlar, bilgi üretiminin uzmanlar eliyle yürütüldüğü geleneksel kamusal modelden köklü bir kopuşu temsil etmektedir. Habermas, denetimden geçmemiş, editoryal süzgeçlere tabi tutulmamış bireysel kanaatlerin kamuya açık bir biçimde dolaşıma girmesini, kamusal aklın rasyonel işleyişi açısından sorunlu görmektedir. Ona göre, kamusal alanın sağlıklı biçimde işleyebilmesi; yazarlık, editörlük, yayıncılık gibi uzmanlaşmış rolleri üstlenen ve kamusal iletişimin kalitesini gözetten profesyonel bir kadronun varlığına bağlıdır. Bu uzmanlar, bilgi üretiminin teknik süreciyle sınırlı kalmayarak hangi meselelerin kamusal önem taşıdığına dair çerçeveleme işlevini de yerine getirir. Buradan hareketle Habermas, geleneksel kitle medyasının manipülasyona açık yapısını göz ardı etmemekle birlikte, yine de bu yapının müzakere kalitesini artırma ve ortak yarara ilişkin düşünceleri rafine etme konusunda işlevsel olduğunu savunur. Ona göre medya profesyonelleri, bilgi ile kanaat arasındaki sınırı belirginleştirerek yurttaşların rasyonel kanaat oluşturmalarını destekler. Bu bağlamda, rasyonel kamuoyu oluşumu, filtrelenmiş bilgi ortamında gerçekleşen ve ussal muhakemeyi önceleyen iletişim süreçlerine dayanır. Ne var ki dijital medya, bu yerleşik iletişim modelini radikal biçimde sarsmaktadır. Herkesin içerik üreticisi konumuna gelebileceği, denetimsiz ve çoğu zaman filtrelenmemiş enformasyonun dolaşıma girdiği dijital alan, Habermas'ın öngördüğü usulcülüğün sınırlarını zorlamaktadır. Yeni medya ortamı, yalnızca aktif ve pasif yurttaş

rollerini dönüştürmekle kalmaz; aynı zamanda söylem biçimlerinin çoğullaşmasına, katılım yollarının çeşitlenmesine ve alternatif kamusalılıkların doğmasına da zemin hazırlar. Bu durum, Habermas'ın iki katmanlı kamusal katılım yapısına –uzman kamusal figürler ile sıradan yurttaşlar arasında kurduğu ayrım– doğrudan bir meydan okumayı temsil eder. Artık kamusal meselelerin ne olduğuna ve nasıl tartışılması gerektiğine karar verme tekeli, geleneksel medya aydınlarının elinden alınmakta; bu tekelin yerine, dijital kamusalılığın yatay ve çoğulcu yapısı geçmektedir (Habermas, 2022: 157-159).

Kamusalılığın Yeni Bir Yapısal Dönüşümü ve Müzakereci Demokrasi adlı çalışmasında ortaya koyduğu tezleriyle de bu alana karşı olumsuz düşünceler ileri sürmeye devam etmektedir. Ona göre, bu dijital alanlar her ne kadar bireylerin anlık ve doğrudan katılımını mümkün kılıyor gibi görünse de, eleştirel kamusal aklın oluşumuna katkı sunacak nitelikten yoksundur. Kullanıcıların beğeni ve tepki butonlarıyla sınırlı etkileşim biçimleri, kamusal iletişimi yüzeysel ve etkisiz bir düzeye indirgemektedir. Bu düzlemde oluşan yeni dijital kamusalılık, klasik anlamda ne tamamen kamusal ne de özel bir alan olarak tanımlanabilir; aksine, bireysel mahremiyetin anonimleşerek kamusal görünürlüğe evrildiği ara bir form olarak ortaya çıkmaktadır (Habermas, 2023: 32-39). Habermas, bu melez yapının müzakereci demokrasinin gerek duyduğu eleştirel rasyonalite ve kurumsal sınama koşullarını karşılamaktan uzak olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, dijital medya ortamlarının demokratikleşmeye katkısı, belirli sınırlar ve koşullar dâhilinde ve de doğuracağı olumlu-olumsuz sonuçlarıyla birlikte yeniden düşünülmelidir.

SONUÇ

Demokrasi, tarihsel gelişimi boyunca çeşitli evrelerden geçerek bugünkü kurumsal ve düşünsel biçimine ulaşmıştır. Başlangıçta Antik Yunan kent devletlerinde görülen doğrudan katılım modeli, nüfus artışı ve toplumsal yaşamın karmaşıklaşmasıyla birlikte zamanla yerini temsile dayalı ve katılımcı modellerin ön plana çıktığı bir yapıya bırakmıştır. Siyasal ve teknolojik dönüşümlerle birlikte demokrasinin kent ölçeğinden ulus-devlete taşınması, onun kurumsal ve kavramsal çerçevesinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu dönüşümle beraber demokrasi düşüncesi; temsili (liberal), çoğulcu ve müzakereci biçimlerde yeniden kuramsallaştırılmış ve her biri, belirli tarihsel bağlamlarda eleştirel bir yeniden inşa sürecine konu olmuştur. Bu süreçte liberal demokrasi, siyasal kurumlar aracılığıyla işleyen bir yönetim biçimi olarak ön plana çıkmıştır. Özgür ve adil seçimler, kapsayıcı oy hakkı, siyasal pozisyonlara erişimin eşitliği gibi temel ilkeler bu yapının vazgeçilmez öğeleridir. Bununla birlikte, liberal demokrasi sadece biçimsel yönleriyle hem bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alması hem de yurttaşlara temel çıkarlarını koruyabilme ve kendi siyasal kaderlerini belirleyebilme imkânı tanınması bakımından diğer yönetim biçimlerine kıyasla üstün bir model olarak değerlendirilmektedir.

Günümüzde demokrasilerin karşı karşıya kaldığı temel krizlerden biri, yürütme organının sınırsız yetki kullanımı ile yargı erkinin siyasal alan üzerindeki belirleyici müdahaleleri arasında sıkışan temsil sorunudur (ki bu aynı zamanda politik soğumaya sebebiyet vermektedir). Her iki erk de meşruiyetini demokratik temsilden aldığı halde, bu temsilin işleyişinde ortaya çıkan aksaklıklar, demokrasinin kendi iç dinamikleriyle hareket etmesini engellemektedir. Temsilin yalnızca biçimsel bir araca indirgenmesi, halkın siyasal karar alma süreçlerine etkin katılımını sınırlarken; bu durum, demokrasiyi normatif düzeyde meşruiyetle ilişkilendiren kuramsal çerçevenin, uygulamada siyasal istikrarsızlığa zemin hazırlamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda demokrasinin yapısal açmazı, onun hem vazgeçilmez bir meşruluk zemini olarak kabul edilmesinde hem de bu zeminin yeterince işler kılınamamasında yatmaktadır. Ancak bu çıkmaz, demokrasinin özünü oluşturan kamusal alanın yeniden işlevsel hâle getirilmesiyle aşılabılır. Demokratik temsilin kamusallıkla bütünleştiği bir model, bir yandan siyasal katılımı güçlendirecek diğer yandan da karar alma süreçlerinin meşruiyetini daha sağlam bir zemine oturtacaktır.

Liberal demokrasinin modern dönemle birlikte karşı karşıya kaldığı meşruiyet krizi neticesinde siyaset sahnesine çıkan katılımcı demokrasi, bireylerin gündelik yaşamlarına odaklanmalarına imkân tanıyan bir siyasal katılım düzlemi sunarken, aynı zamanda vatandaşlık sorumluluklarının yerine getirilmesine yönelik gerekli kanalları da sağlamaya çalışmıştır. Ancak bu modelin de sunduğu siyasal katılım imkânı, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini kesintisiz ve sorunsuz biçimde kullanabilecekleri bir toplumsal zemin oluşturmada her zaman yeterli olmamıştır. Dahası, katılımcı demokrasinin farklı kimliklere, inançlara ve yaşam tarzlarına sahip bireylerin bir arada barış içinde yaşamasına olanak tanıyan kapsayıcı bir çerçeve sunamadığı da çeşitli eleştirilere konu olmuştur. Bu bağlamda, katılımcı araçların ötesine geçerek farklılıkların birlikte var olmasına olanak tanıyan normatif bir açılım olarak müzakereci demokrasi, kamusal aklı esas alan yaklaşımıyla önemli bir alternatif olarak öne çıkmaktadır.

Müzakereci demokrasi kuramı temelde, tarafsızlığı önceleyen kamusal bir akıl çerçevesinde, toplumsal çoğulluğu benimseyen bireylerin birlikte yaşayabileceği siyasal bir zeminin mümkün olduğunu savunmaktadır. Ne var ki, özgür seçimlerin yapılabilmesi, bireylerin seçme ve siyasal sürece katılma haklarının tanınması, demokrasinin diğer rejimlere kıyasla avantajları arasında sayılsa da, bu hakların kültürel, etik ya da dinsel farklılıkların bastırılmasına engel olamadığı pek çok bağlamda gözlemlenmiştir. Bu durum, demokrasinin sadece kurumsal işleyişiyle kalmayıp, bununla beraber toplumsal çoğulluğu tanıyan normatif ilkelerle desteklenmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim demokrasi, ne yalnızca bireylerin iradesiyle şekillenen basit bir iktidar paylaşımı süreci ne de hukukun mutlak denetimi altında işleyen statik bir sistemdir. Aksine, normatif düzenlilikleri yerinden eden ancak bu düzenlilikleri tamamen dışlamadan yeniden gerekçelendiren karmaşık bir yapıya sahiptir. Habermas'a göre, demokratik düzenin kuramsal temellendirmesi yalnızca siyaset biliminin ya da hukukun pozitivist yaklaşımlarıyla sınırlı tutulamaz. Çünkü bu tür indirgemeci bilimsel yaklaşımlar, insan davranışlarını ve iradesini, yaşam dünyasının tarihsel ve kültürel bağlamından soyutlayarak yalnızca düzenlilik ve öngörülebilirlik düzleminde kavramlaştırır. Bu ise demokrasinin asıl zemini olan yaşam dünyasının olumsuzluğunu ve deneyimsel çeşitliliğini görmezden gelmek anlamına gelir. Bu nedenle, demokratik normların gerekçelendirilmesi süreci, sürekli müzakereye açık ve tarihsel bağlamda yeniden şekillenen iletişimsel pratiklerle mümkündür.

Bu bağlamda Habermas, teknokratik yönetim anlayışının demokratik meşruiyet açısından doğurduğu risklere karşı dikkat kesilmiş ve özellikle kamusal sonuçlar doğuran kararların demokratik temelde nasıl meşrulaştırılabileceği sorusu etrafında düşünsel çabasını yoğunlaştırmıştır. Modern dönemde halk egemenliği ilkesi hem refah devletinin korumacı yapısında hem de iç güvenliğe yönelik tehdit algılarına karşı aşırı tepki veren devlet mekanizmalarında aşınmaya uğramıştır. Bu bağlamda, Habermas'ın yaşam dünyasının hukukileştirilmesi kavramsallaştırması, hukuk sisteminin toplumsal bütünleşme adına üstlendiği ikircikli rolü sorgulamasına zemin hazırlamıştır. Ona göre, hukukun hem toplumsal uyumu sağlayan bir araç olması hem de bireysel hakları koruması gerektiği yönündeki çelişkili vaat, dikkatle ele alınmalıdır. Habermas, bu çelişkiyi aşmak adına doğal hukuk ile yasal pozitivizm arasında bir ara model önerisinde bulunur; yasallık ile meşruluk arasında etik temelli bir denge kurma arayışına girişir. Bu yaklaşım, "anayasal vatanseverlik" fikrinin, hukuka duyulan eleştirel bağlılığı ifade eden "sivil itaatsizlik" ile birlikte düşünülmesi gerektiğini ileri sürer. Bu yönüyle Habermas, insan haklarını sadece devleti sınırlayan normatif ilkeler olarak olmaz, onu demokratik hukuk devletinin kurucu araçları olarak kavramsallaştırır; böylece hukuk üzerinden gerçekleşen yeni bir Aydınlanma projesi önerir. Öte yandan Habermas, Amerikan pragmatizmine ve özellikle konuşma-eylem kuramına duyduğu ilgiyle, kıta Avrupası düşüncesi ile Anglo-Amerikan analitik geleneği arasında teorik bir köprü kurma iddiasını da taşımaktadır. Max Weber'in araçsal aklın yükselişine dair eleştirisini, Frankfurt Okulu'nun eleştirel geleneğinden devralmış; ancak bu eleştiriye karamsar bir tarih anlatısı içinde değil, iletişimsel akıl zemininde yeniden yapılandırmıştır. Habermas'a göre, Weberci yasal pozitivizm anlayışı, hukukun etik ve siyasal içerikten arındırılması yönündeki eğilimiyle, demokratik siyasetin önünü tıkayan teknokratik yönelimleri beslemiştir. Özetle, Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı, hukuk devleti ve demokratik meşruiyet arasında daha kapsayıcı bir bağ kurma çabasının ürünüdür. Onun yaklaşımı, hem Marksist geleneğe olan teorik yakınlığı hem de bu geleneğin hukuka yönelik indirgemeci tutumuna mesafeli duruşuyla, normatif bir demokratik model geliştirme çabasında özgün bir pozisyon teşkil etmektedir. Bu yönüyle Habermas, çağdaş demokrasinin krizlerine karşı yalnızca eleştirel değil, aynı zamanda kurucu bir perspektif sunmaktadır.

Habermas'ın müzakereci demokrasi kuramı, hem teorik belirsizlikler hem de pratikteki uygulanabilirlik sorunları nedeniyle, özellikle liberal düşünürler başta olmak üzere birçok kuramcının eleştirilerine konu olmuştur. Bu eleştiriler temel olarak iki ana ekseninde toplanmaktadır: İlki, müzakere sürecinin somut olarak nerede, kimler arasında ve hangi yöntemle gerçekleştirileceğine dair net bir çerçevenin sunulmaması; ikincisi ise, bu süreçlerin sonunda katılımcı bireylerin rasyonel uzlaşya varacaklarına dair varsayımın gerçekçi bulunmaması ve uzlaşya varılamadığı durumlarda sürecin nasıl işleyeceğine dair bir yönlendirmenin eksik oluşudur. Bu bağlamda, müzakereci demokrasi modeli, sahip olduğu kuramsal açıklık ve normatif idealizme karşın, uygulama düzeyinde yeterli çözüm üretme kapasitesine her zaman ulaşamamıştır. Dolayısıyla, bu modelin modern çağın toplumsal ve siyasal temsil krizlerine karşı tatmin edici yanıtlar sunabilmesi, mevcut sınırlarının ve işleyiş aksaklıklarının aşılmasına bağlıdır. Bu doğrultuda, modelin eksikliklerini gidermeye yönelik çeşitli kuramsal ve pratik girişimler geliştirilmiş; müzakere süreçlerinin daha kapsayıcı, erişilebilir ve etkin biçimde yapılandırılmasına dönük öneriler ortaya konmuştur. Öte yandan, yerel düzeyde gerçekleştirilen katılımcı uygulamalar ile dijital ortamda şekillenen yeni kamusal alanların olanakları, müzakereci demokrasinin yeniden düşünülmesi açısından önem kazanmıştır. Özellikle internetin sağladığı iletişim olanakları, Habermas'ın kuşkucu yaklaşımına rağmen, günümüz dünyasında alternatif bir kamusal alan deneyimi sunmakta ve müzakereci katılımın daha geniş kitlelere ulaşmasına imkân tanımaktadır. Bu durum, müzakereci demokrasinin potansiyelini güncel koşullarla uyumlu hale getirebilmek açısından dikkate değer bir fırsat alanı sunmaktadır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren demokrasinin meşruiyet krizine yönelik çözüm arayışlarında öne çıkan yaklaşımlardan en önemlilerinden biri olan müzakereci demokrasi kuramı, modern demokrasinin yalnızca kurumlarla sınırlı olmayan, gündelik yaşam ve kamusal alan pratikleriyle de şekillenen daha kapsayıcı bir yapıya kavuşturulması gerektiği iddiasına dayanak noktası olarak almıştır. Bu yaklaşım, yurttaşların ortak kamusal meseleler üzerinde söz söyleme, tartışma ve karar alma süreçlerine aktif biçimde katılımı temelinde demokratik meşruiyetin yeniden inşasını hedeflemektedir. Müzakereci demokrasi modeli kapsamında, yurttaşlık, sivil toplum, kamusal alan, kişilerarası iletişim ve kitle iletişim araçları gibi kavramlar, demokratik siyasetle ilişkileri bağlamında yeniden ele alınmış; bu süreçte gelişen kuramsal birikim,

kamusal tartışmanın sınırlarını ve imkanlarını görünür kılmaya yönelik önemli katkılar sunmuştur.

Müzakereci demokrasinin temel varsayımları ile demokratik meşruiyet anlayışı arasındaki kuramsal ilişki bu çalışma özelinde sorgulanmış; özellikle kamusal söz ve eylem arasındaki ilişkinin ihmal edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Zira demokratik bir düzenin inşasında kamusal müzakerenin rolü yalnızca konuşma eylemine indirgenemez; bu sürecin siyasal katılım, temsil ve güç ilişkileriyle doğrudan bağlantılı olduğu açıktır. “Konuşma kendiliğinden demokrasiyi üretmez; demokratik yapılar demokratik konuşma ortamını yaratır” biçiminde özetlenebilecek bu temel saptama, dilin, iletişimin ve kamusal ifadenin siyasal etkinlikteki yerini yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, siyasal iletişimin biçimi kadar, ona eşlik eden eşitlikçi katılım koşulları ve iktidar ilişkilerinin şeffaflığı da belirleyici önemdedir. Sonuç olarak, müzakereci demokrasi kuramı bir katılım biçimi kadar, demokrasinin niteliğini belirleyen normatif ve etik ilkeleri de göz önüne alarak, modern temsil krizine yönelik önemli açılımlar sunmaktadır. Ancak bu modelin etkinliğini artırabilmesi, sözün eyleme dönüşebileceği, katılımın sembolik olmaktan çıkarılıp gerçek siyasal etki yaratabileceği zeminlerin güçlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

Kamusal söz üretiminin önünde duran sınırlılıklar ve dışlayıcı yapılar varlığını korusa da, müzakere süreçlerinde bu sınırlara itiraz eden, alternatif çerçeveleme biçimleri öneren ve gündelik deneyimlere dayalı tanıklıkları dile getiren katılımcıların varlığı, demokratik açılım alanlarının mümkün olduğunu göstermektedir. Dinlemeye, dayanışmaya ve ortak eyleme vurgu yapan bu tarz katılımlar, egemen söylem pratiklerine karşı yeni ifade biçimlerinin ve alternatif tartışma zeminlerinin geliştirilmesine katkı sunmaktadır. Bu durum, kamusal müzakerenin hem kurumsal düzeyde hem de pratik düzlemde demokratik kapsayıcılığa evrilebileceğine işaret etmektedir. Özellikle söz hakkı marjinalleştirilmiş bireyler ya da sesleri sistematik biçimde görmezden gelinen gruplar, mevcut müzakere süreçlerindeki dilsel, yapısal ve tematik dışlama mekanizmalarını eleştirel söylemler aracılığıyla görünür kılmakta ve bu mekanizmaların sorgulanmasını mümkün kılmaktadır. Böylece kamusal alan, sabit bir tartışma zemini değil; eşitlikçi katılımın genişletilebildiği, dışlama pratiklerinin ifşa edildiği ve müzakerenin dönüşebileceği dinamik bir mücadele alanı olarak yeniden tahayyül edilebilmektedir.

Bu bağlamda, iletişimin mevcut güç ilişkilerini sürdürme ve yeniden üretme eğilimi, demokratik söylemin bütünüyle olanaksız olduğu anlamına gelmez. Aksine, demokratik bir iletişim ortamının tesis edilebilmesi, toplumsal yapıların ve bu yapılar içinde yer alan sosyo-ekonomik ilişkilerin derinlemesine anlaşılmasıyla mümkündür. Müzakereci demokrasi modellerinin önerdiği iletişimsel süreçlerin işleyebilirliği, tek başına normatif varsayımlarla değil, bu süreçlerin gündelik etkileşimler düzeyinde nasıl hayata geçirilebildiğiyle de doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, kişiler arası etkileşimde ortaya çıkan statü ve güç asimetrisinin dilsel düzlemde nasıl tezahür ettiğini çözümlemeyi amaçlayan yaklaşımlar, müzakereci demokrasinin gerçekleşme koşullarını daha sağlıklı biçimde değerlendirme olanağı sunmaktadır. Demokratik usullerin biçimsel ve içeriksel olarak da eşitlikçi bir zemine oturabilmesi, bu dilsel ve yapısal mekanizmaların eleştirel bir yaklaşımla görünür kılınmasına bağlıdır.

Dolayısıyla, bugünün dünyasında artan hak talepleri, derinleşen toplumsal çeşitlilik ve katılım ihtiyacı karşısında demokrasiyi savunmak, siyasal bir tercihten fazlasını ifade eder. Bu durum, toplumsal adaletin sağlanması ve yurttaşların kamusal alanda etkin kılınması açısından da temel bir zorunluluk hâline gelmiştir. Demokrasi, idealize edilmiş soyut bir sistem olmaktan ziyade, tarihsel ve toplumsal koşullarla şekillenen dinamik bir pratik olarak ele alınmalıdır. Mevcut demokratik yapıların taşıdığı yapısal sınırlar ve temsil krizleri, demokrasinin bütünüyle terk edilmesini gerektirmediği gibi; tam aksine, daha katılımcı, daha şeffaf ve daha çoğulcu bir biçimde yeniden inşa edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, bireylerin kendilerini doğrudan ilgilendiren karar alma süreçlerine etkin katılımı, demokratik meşruiyetin sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmezdir. Nitekim demokrasi, hak ve özgürlüklerin tanınmasını sağlayan bir çerçeveden ibaret olmayıp; siyasal iktidarın toplumsal denetim altında tutulmasını mümkün kılan kurumsal bir mekanizmadır. Bu bağlamda, Habermas'ın müzakereci demokrasi yaklaşımı ile dijital iletişim teknolojilerinin sunduğu olanakların bütünleştirilmesi, mevcut siyasal sistemlerin dönüşümünde yeni açılımlar sunabilir. Bu sentez, sadece demokratik katılımın genişletilmesini değil, aynı zamanda meşruiyetin yeniden tesisini mümkün kılacak alternatif bir siyasal tahayyülün geliştirilmesine de zemin hazırlayabilir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A., (1989), Eski Yunan’da Siyaset Felsefesi, V Teori Yayınları, Ankara.
- Aksoy, A., “İnternet ve Demokrasi” *Diyalog*, 1996, (1), ss. 159-170.
- Arblaster, A., (1999), *Demokrasi*, çev. Nilüfer Yılmaz, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- Aristoteles, (2018), *Politika*, çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Arnhart, L., (2004), *Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, Ankara.
- Barber, B., (1999), *Güçlü Demokrasi*, çev. Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Barry, Norman P., (2018), *Modern Siyaset Teorisi*, çev. Mustafa Erdoğan – Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, Ankara.
- Baştürk, E., (2022), *Tempus Fugit – Schmitt’ten Habermas’a Çağdaş Politik Felsefe*, Fol Kitap, Ankara.
- Bauman, Z., (2000), *Siyaset Arayışı*, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Benhabib, S., (1999), “Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru”, çev. Zeynep Gürata- Cem Gürsel, *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- Bottomore, T., (2016), *Frankfurt Okulu ve Eleştirisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.

- Bowles, Samuel ve H., Gintes, (1996) Demokrasi ve Kapitalizm, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A., (2005), Paradigma – Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Cindoğlu, D., (2007), “İnternet ve Demokrasi: İnternetin Türkiye’de Kamusal ve Özel Alana İlişkin Sunduğu Açılımlara Kıyaslamalı Bir Bakış”, Ankara.
- Cohen, J., (1999), “Müzakereci Demokraside Usul ve Esas”, çev. Zeynep Gürata- Cem Gürsel, *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, M., (2007), Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Çelebi, E., “Rasyonalite ve İletişimsel Eylemin Doğası Üzerine”, *1. Uluslararası İletişim ve Yönetim Bilimleri Kongresi*, Malatya, Eylül 2019.
- Çiçek, H., “Tek Yönlü Kültürleşme Olarak Küreselleşme”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018, (40), ss. 145-156.
- Çiğdem A., (2008), Akıl ve Toplumun Özgürleşimi – Jürgen Habermas ve Eleştirel Epistemoloji Üzerine Bir Çalışma, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dahl, R., (2021), Demokrasi Üstüne, çev. Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Dahl, R., (1996), Demokrasi ve Eleştiri, çev. Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Doğanay, Ü., (2003), Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek, İmge Kitabevi, Ankara.

Erdemli, A., “Profanlaşan Dünyamızda Demokrasi”, *Felsefe Logos*, Haziran 2000, (11), ss. 57-79.

Erdoğan, M., (2003), *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Erkızan, H. N., “Demokraside Çatışmanın Müzakere Yöntemi ile Dönüştürülmesi ve ‘Boston On Nokta Koalisyonu’ Örneği Üzerine”, 1. *Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu*, İstanbul, Nisan 2009.

Ersöz, S., “İnternet ve Demokrasinin Geleceği”, *Selçuk İletişim Dergisi*, 2005, (4), ss. 122-129.

Foucault, M., (2015), *Biyopolitikanın Doğuşu*, çev. Alican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Geuss, R., (2018), *Eleştirel Teori – Habermas ve Frankfurt Okulu*, çev. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Giddens, A., (2021), “Jürgen Habermas” çev. Ahmet Demirhan, *Çağdaş Temel Kuramlar*, der. Quentin Skinner, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gouldo, C., (1999), “Çeşitlilik ve Demokrasi: Farklılıkların Temsili”, çev. Zeynep Gürata- Cem Gürsel, *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

Gökçe, Orhan ve E., (2008), Örselli, “E-Demokrasi: Kavramın Anlamı ve Kapsamı”, der. Kurt Marquardt – Orhan Gökçe, Çizgi Kitabevi, Konya.

Gutmann, A., (1999), *Demokrasi, Felsefe ve Gerekçelendirme*, çev. Zeynep Gürata- Cem Gürsel, *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

Güvenoğlu, N., “Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri”, *Praksis*, 2004, (12), ss. 11-36.

Habermas, J., (1996), *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, çev. William Rehg, Massachusetts: The MIT Press, Cambridge.

Habermas, J., (1997), *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, çev. Celal A. Kanat, Küyerel Yayınları, İstanbul.

Habermas, J., (1979), *Communication and the Evolution of Society*, Beacon Press, Boston.

Habermas, J., (2014), “Demokrasinin Açmazları: Avrupa Birliğinin Bugünkü Krizi”, çev. Zuhale Karagöz, *Jürgen Habermas ile Avrupa’yı Onarmak*, der. Yves Charles Zarka, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

Habermas, J., (1999b), “Demokrasinin Üç Normatif Modeli”, çev. Zeynep Gürata - Cem Gürsel, *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

Habermas, J., (1995), “Hannah Arendt’in İletişimsel Erk Kavramı”, çev. Zeynep Çağlayan, Cogito, 5.

Habermas, J., (2019), ‘İdeoloji’ Olarak Teknik ve Bilim, çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Habermas, J., (2001), *İletişimsel Eylem Kuramı*, çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

- Habermas, J., (2003), İnsan Doğasının Geleceği, çev. H. Kaan Ökten, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J., (2015), “Kamusal Alan”, çev. Meral Özbek, *Kamusal Alan*, der. Meral Özbek Hil Yayın, İstanbul.
- Habermas, J., (1999a), Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü, çev. Tanıl Bora – Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J., (2023), Kamusalılığın Yeni Yapısal Dönüşümü ve Müzakereci Demokrasi, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J., (2002a), Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti, çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J., (2024), Meşruiyet Krizi, çev. Sedat Erçin, Albaraka Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J., (2002b), Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak, çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J., (2021), “Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaş.ı. Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı”, çev. Yakup Koşar – Arendt H. vd., *Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J., (1998), Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine, çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J., (2020), “Söylem Etiğı Nedir?”, çev. Sedat Yazıcı, Çağdaş Ahlak Felsefesi, ed. Sedat Yazıcı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- Habermas, J., (1992), Rasyonel Bir Topluma Doğru, çev. A Çiğdem – M Küçük, Vadi Yayınları, Ankara.

Habermas J, “Reflections and Hypotheses on a Further Structural Transformation of the Political Public Sphere”, *Theory, Culture & Society*, 39(4), 2022, s. 145–171.

Hayek, F., (1999), *Liberal Bir Devletin Anayasası*, çev. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Held, D., (2025), *Demokrasi Modelleri*, çev. Ali Kürşad Çiftçi, Felix Kitap, Ankara.

Held, D. ve L. Simon, (2019), “Habermas’ın Geç Kapitalizme Geç Kapitalizme Dair Kriz Kuramı”, *Frankfurt Okulu*, ed. Emre Bağce, Ankara.

Heywood, A., (2006), *Siyaset*, çev. Bekir B. Özipek – Bican Şahin, Liberte Yayınları, Ankara.

Holden, B., (2007), *Liberal Demokrasiyi Anlamak*, çev. Hüseyin Bal, Liberte Yayınları, Ankara.

Işık, A., (2019) *Dijital Çağda Demokrasinin Dönüşümü* (Yayımlanmış doktora tezi), Marmara Üniversitesi, Kamu Hukuku, İstanbul (Türkiye).

İspir, N., (2008), C. B. Macpherson’un Liberal Demokrasi Eleştirisi, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul.

İspir, N., (2011), *Liberal Demokrasi Eleştirisi*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul.

Kempski, J., (1997), *Siyaset Felsefesi – Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Köker, L., (2008), *Demokrasi Eleştirileri ve Türkiye – Radikal Demokrasi*, Dipnot Yayınları, Ankara.

- Köker, L., (1990), İki Farklı Siyaset: Bilgi Teorisi – Siyaset Bilimi İlişkileri Açısından Pozitivizm ve Eleştirel Teori, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.
- Kymlicka, W. (1998), Çokkültürlü Yurttaşlık – Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kymlicka, W., (1999), “Kanada’da Grup Ayrışmaşmalı Üç Yurttaşlık Biçimi”, çev. Zeynep Gürata- Cem Gürsel, *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*, der. Seyla Benhabib, Demokrasi Kitaplığı Yayınları, İstanbul.
- Laclau, Ernesto ve C. Mouffe, (1992), Hegemonya ve Sosyalist Strateji, çev. Ahmet Kardam – Doğan Şahiner, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Mill, J. S., (2017), Faydacılık, çev. Gökhan Murteza, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Mill, J. S., (2019), Özgürlük Üzerine, çev. Berkay Tartıcı, Kutu Yayınları, İstanbul.
- Mouffe, C., (2001), Demokratik Paradoks, çev. Cevdet Aşkın, Epos Yayınları, Ankara.
- Mouffe, C., (2010), Siyasetin Dönüşü, çev. Fahri Bakırcı – Ali Çolak, Epos Yayınları, Ankara.
- Okutan, M., (2008), “Radikal Demokrasi ya da Demokrasiyi “Derinleştirme” Umudu”, *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, der. Bican Şahin, Orion Kitabevi, Ankara.
- Özbank, M., (2017), “Jürgen Habermas”, *Siyaset Felsefesi Tarihi*, ed. Ahu Tunçel – Kurtul Gülenç, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

- Özbek, M., (2015), “Kamusal-Özel Alan, Kültür ve Tecrübe”, *Kamusal Alan*, ed. Meral Özbek, Hil Yayın, İstanbul.
- Özgöker, Uğur ve E. Mert, (2018), *Teknoloji ile Gerçeğe Dönüşen Hayal: Doğrudan Demokrasi*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Platon, Devlet, (2010), çev. S. Eyüboğlu – M. A. Cimcoz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ringgen, S., (2010), *Demokrasi Neye Yarar? – Özgürlük ve Ahlakî Yönetim Üzerine*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ritzer, George ve J. Stepnisky, (2019), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, çev. Irmak Ertuna Howison, De Ki Basım Yayım, Ankara.
- Roussopoulos, Dimitrios ve G. Benello, (2019), *Katılımcı Demokrasi – Demokrasinin Demokratikleştirilmesi Üzerine İncelemeler*, çev. Hakan Şahin, Sümer Yayıncılık, İstanbul
- Russel, B., (2021), *Batı Felsefesi Tarihi*, 3. Cilt, çev. Ahmet Fethi Yıldırım, Alfa Kitap, İstanbul.
- Sabine, G., (1969), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, 3. Cilt, çev. Özer Ozankaya, Türk Siyasi İlimler Derneği, Ankara.
- Sartori, G., (1993), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan, Yetkin Basımevi, Ankara.
- Schmidt, M., (2001), *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara.

Schmitter, Phillippe ve T. Karl, (1993), “Demokrasi Nedir, Ne Değildir?”, çev. Levent Gönenç, *Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar*, der. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Sitembölükbaşı, Ş., “Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2005, (10), ss. 139-144

Specter, M., (2012), Habermas – Entelektüel Bir Biyografi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Şahin, B., (2008), “Liberal Demokrasinin Temelleri”, *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, der. Bican Şahin, Orion Kitabevi, Ankara.

Şaylan, G., (1981), Çağdaş Siyasal Sistemler, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Şimşir, E., (2008), “Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesinde Alternatif Usuller: Müzakereci Demokrasi Kuramları ve Sınırlılıkları”, *Demokrasi Teorisinde Güncel Tartışmalar*, der. Bican Şahin, Orion Kitabevi, Ankara.

Taşçı, S., (2006), Yüzyılı Düşünmek – Çağdaş Felsefe, Siyaset ve Sosyoloji Tartışmalarına Giriş, Say Yayınları, İstanbul.

Timisi, N., (2003), Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi, Dost Kitabevi, Ankara.

Timur, T., (2017), Habermas’ı Okumak, Yordam Kitap, İstanbul.

Touraine, A., (2002), Demokrasi Nedir?, çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tunç, H., Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, (12), ss. 1117-1124.

Vergana, F., (2006), Liberalizmin Felsefi Temelleri – Liberalizm ve Etik, çev. Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yayla, A., (2002), Liberalizm, Liberte Yayınları, Ankara.

Yıldırım, F., (2023), “Jürgen Habermas: Teknokratik Bilince Karşı Demokratik Müzakere”, *İktidar ve Demokrasi – Çağdaş Tartışmalar*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

Zavala, A., (2006), Katılımcı Demokrasi – Dünyadaki Katılımcı Demokrasi Deneyimleri, çev. Naile Aras, Dipnot Yayınları, Ankara.